

Cumhuriyet

Sevan Nişanyan 29.10.2008

Kelimelerden sözedecek sütunumuza şu mübarek bayramda cumhuriyet kelimesiyle başlayalım dedik. Hayırlı olsun.

* * *

Bizim bu taraflarda cumhuriyet kurma işine ilk Mithat Paşa'nın girdiği rivayet edilir. Üç ayda iki padişah devirmiş olmanın verdiği özgüvenle Paşa, 1876 sonlarında, gerekirse üçüncüsünü de devirip kendi iktidarını kurma zamanı geldiğini düşünmeye başlar. İstanbul sokaklarında birtakım kalabalıklar Paşa lehine tezahürat yaparlar. Vatansever gençlik ayaklanıp yedi düvele, o olmadı Rusya'ya savaş açmayı talep eder. Sonunda Abdülhamit bir sabah dört zaptiye gönderip Paşa'yı evinden aldırır, Avrupa'ya sürer. Konu kapanır. 1917'de Dünya Savaşı sürerken Enver Paşa da cumhuriyet kurma sevdasına düşmüştür. Ancak partidaşı ve diktatörlükteki ortağı olan Talat Paşa buna karşı çıkar. O dönemde Talat'la sıkı fıkı olan komutanlardan Mustafa Kemal Paşa da cumhuriyetin "henüz vakti gelmediği" görüşündedir. Sonradan Falih Rıfkı'ya anlattığı anılarında böyle der. Vakit altı yıl sonra gelir.

Arapça bir sözcük olan **cumhûr** esasen "küme, yığın" demek. Çöldeki kum tepelerine Araplar cumhur diyor. Bunun çoğulu olan **cemâhir** bazen "toplucu hareket eden insan kalabalığı" anlamında da kullanılıyor. Avrupa'da 18. yüzyıl sonlarında zuhur eden **république** yahut **republic** rejimine Osmanlı aydınları önce cumhur adını vermiş. 19. yüzyılın ilk yıllarında buna **-iyyet** takısı ekleyip Türkçeye özgü yeni bir terim oluşturmuşlar.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Lacivert

Sevan Nişanyan 31.10.2008

Farsça **lâcivard** koyu mavi renkli bir süs taşının adı, Frenkçesi lapis lazuli. **Lâcivardî** ise bu taşın rengi. Bizde de eski metinlerde rengin adı laciverdî diye geçer, 20. yüzyıl ortalarına doğru sondaki /î/ düşer.

Laciverd taşı 6500 seneden beri sadece Afganistan'ın doğusundaki Badahşan ülkesinde bulunan Laciverd Dağı'nda çıkarılmış. Mısır firavun mezarlarında bulunan lacivertlerin bile oradan geldiği biliniyor. Eski devirde madeni belli ki Hintliler işletmişler. Çünkü sözcüğün aslı Eski Hintçe **râcâ-varta**, yani "kral payı". Yabancı dilden alınan /r/nin /l/ye dönmesi Farsçada standart.

Avrupa'ya Haçlı Savaşları döneminde ya da belki 1290'larda Sicilya'daki Arap emirliği vasıtasıyla Arapçadan gelmiş. İtalyanca en eski örneklerde **lazzuro**, **lazzulo** ve **lazzurto** görülüyor. Geç Latince **lazulum** biçiminden

lapis lazuli ("lazul taşı") kalmış. Buna karşılık avam dilinde, baştaki /l/ İtalyanca belirleme harfi (article) zannedilip kesildiği için, **azzurro** (İt.), **azur** (Fr.), **azure** (İng.), **azul** (İsp.) biçimleri tercih edilmiş.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Rum

Sevan Nişanyan 01.11.2008

Erzurum'un aslı Erzen-i Rum'dur. Diğer Erzen olan Erzen-i Arab bugünkü Garzan (yani Kurtalan) ilçesine adını vermiş olan şehirdir; Kurtalan-Batman karayoluna yakın bir yerde harabeleri görülür. 10-11. yüzyıllarda bunlardan birincisi Rum imparatorluğunun, ikincisi Arap-İslam âleminin önemli birer sınır kenti idi.

Rum tabii esasen İtalya'daki Roma kentinin Şark dillerinde geçen adı. Bizim Doğu Roma veya "Bizans" adını verdiğimiz imparatorluğun ahalisi kendini **Romaiós** yani "Romalı" diye bilirdi. Bizans'ın resmî dili de **Romaiká** yani Roma dili idi. Helen/Elen adı, özellikle Hristiyanlık-öncesi Yunanlıları ifade eden, dinsizlik çağrıştıran, güncel anlamı olmayan tarihî bir isimdi. 19. yüzyılda yeni Yunan milliyetçiliğinin doğuşuyla beraber o adı da canlandırıdılar.

Acemcede yakın devire kadar Türkiye Türklerine **Rum**, Asya Türklerine Türk adı verilirdi. Mesela 18. yüzyılda yazılmış olan Senglâh isimli Türkçe-Farsça sözlükte Türkiye Türkçesine özgü olan kelimeler "Rumca", Çağatayca olanlar "Türkçe" diye belirtiliyor. İranlılar ve galiba Kürtler arasında Türkiye Türklerine halen aşağılayıcı anlamda "Rum" denirmiş diye duydum.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Çakırkeyif

Sevan Nişanyan 02.11.2008

Çakırkeyif'teki çakır "alaca mavi renk" anlamındaki çakır değil, şarabın asıl Türkçe adı olan **çakır**. Çakır ta 11. yüzyılda Orta Asya Türkçesinde yaygın olarak kullanılan bir sözcük. Türkiye Türkçesinde de galiba 16. veya 17. yüzyıl dolaylarına dek şarabın halk arasındaki normal adı olarak kalmış. 18. yüzyıl başında tarihçi Naima çakır kelimesini kullanınca "kâse-i hamr demektir" diye açıklama gereğini duyduğuna göre o tarihte artık eskimiş olmalı.

Çilingir sofrasındaki çilingir de eskiden "ferforje işi yapan" ya da bugün "kilitçi" anlamına gelen çilingir değil.

Farsça **şilengâr**, yani “şölen donatan”. Farsça **şilen/şilân** ve Türkçe **şölen**, ikisi de Moğolcadan alınma bir kültür kavramı. Kelimenin Moğolca aslı çorba demekmiş, ama Cengiz Han sülalesi zamanında Moğolların bir siyasi güç gösterisi olarak kullandıkları muazzam boyutlu resmî ziyafetlere bu ad verilmiş.

Tüketim manyaklığı kapitalizmin icat ettiği bir şey değil. O devirde de bir defada onbin sığır, yüzbin koyun kesip dosta düşmana hava yaparlarmış.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Sürpriz

Sevan Nişanyan 03.11.2008

Surprise Fransızca. **Sur** “üstü, üzeri” gibi bir edat, İngilizcesi over; **prise** “tutma, yakalama, elde etme”, ikisi bileşince “üstüne varma, tepesine binme” gibi bir mana çıkıyor. Fransızcada en erken 1175 dolayında, “olağandışı vergi” anlamında kullanılmış. 16. yüzyıl ortalarından itibaren bugünkü anlamda, ama önceleri çağrışımı daima olumsuz: baskın, tuzağa düşürme, aniden gelme gibi. Türkçe en yakın kavram “uğramak” olmalı. Sürpriz karşılığı **uğrantı** diyebilir miyiz acaba?

Tabip bir okurum hatırlattı, sözcüğün tıptaki anlamı epilepsi, yani sara imiş, ünlü Fransız hekim Ambroise Paré bu anlamda kullanmış.

Türkçede en erken 1924 tarihli Mehmed Bahaeddin lugatında yer alıyor. Batı dillerinde anlam nötr, hatta çoğu zaman olumsuz iken Baha Bey “hiç beklenmeyen sevinç, ferah, keyf, sürur, safa” diye çevirmiş sözcüğü.

Amerikan filmlerinin dublajında hâlâ problemdir. Maykıl kaşını kaldırarak “I’m surprised” der, bunu beklemesdim vezninde. Çeviri: “bu bir sürpriz”, aa ne iyi ettin de geldin gibisine.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Zenci

Sevan Nişanyan 04.11.2008

Zencinin orijinali **zangî** Farsçadır. Esasen “paslı” demektir, çünkü **zang** pastır. Arapçada ince /g/ sesi 8. yüzyıldan sonra /c/ye dönüşmüş olduğundan, Arapçası **zancî** olur. Farsçada da muarreb, yani Arapça telaffuza uydurulmuş biçim olan zancî kullanılır. Türkçede ilk kez 11. yüzyılda yazılı örneğine rastlanır. Orta Asya’da

haliyle zenci yoktu. Dolayısıyla Türkler için yeni bir nosyonda, genişleyen kültür ufuklarıyla beraber, adı da Arapça-Farsçadan aldılar.

Zancibar Farsça “zenci gelen yer” demek. Afrika’nın doğu kıyısında bir ada üzerindeki kentin adı. Şimdiki adı Zanzibar. Omanlı Arap girişimciler tarafından, Afrika’dan getirilip Ortadoğu’ya sevk edilen zenci köleler için bir tür depo ve pazarlama merkezi olarak 1700 yılı dolaylarında kurulmuş. Trade center gibi bir şey diyebiliriz.

Farsça zang’ın diğer biçimi **jang**, o da pas demek. Eski Farsça /j/ modern Farsçada bazen /j/ bazen /z/ olmuş, bazen bu örnekteki gibi her iki biçim korunmuş. Lehçe farkı olmalı. Ermenice **jang** (pas, Batı lehçesinde **jank**) Farsçadan gelen bir kelime.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Menkul

Sevan Nişanyan 05.11.2008

Üç-beş sene var ki **menkul** kelimesi nurluğu gibi yeni bir anlama kavuştu. Özellikle *Radikal* gazetesinin yabancı basından çeviri masası bu yeni anlamı pek tutmuşa benziyor. Her gün en az bir kez kullanmadan edemiyorlar. “Kafkas ülkelerinden menkul yeni bir gruplaşma”, “İsrail’in toprak hırsızlığı ile baskıdan menkul siyaseti”, “apartman daireleri ve dükkânlardan menkul dokuz katlı binalar”, “talimatlardan ve tetkiklerden menkul önlemler”... Bizim bildiğimiz Türkçesi **oluşan** olmalı. Eski dilde **müteşekkil** denirdi. İngilizcesi *to consist of*.

Menkul Arapça bir kelime. **Nakil** eyleminin edilgen sıfatı, yani “nakledilen” ya da “nakledilmiş” demek. Türkçedeki esas kullanımı Menkul Kıymetler Borsası’ndaki gibi, “taşınır” –yani cebine koyup götürebileceğin bir şey. Bir de **kerameti kendinden menkul** deyimi var. Buradaki sözcük, “hikâye nakletmek” deyimindeki mecazi anlamda. “Nefesi kuvvetli hocaymış, kendi anlatıyor,” anafikir bu.

İmar mevzuatında da **menkul inşaat** diye bir şey var. Marmaris civarında hani Anıtlar Kurulu’nu kandırmak için ahşap bungalowlara tekerlek takıyorlar, işte o. Ama “dokuz katlı menkul bina?” Zor!

Merak etmeyin, Hakkı Devrimleşmiyorum. Zaman içinde her kelimenin anlamı değişir, kullanıldığı bağlamlar değişir, normaldir, vah eyvah dilimiz elden gidiyor diye dövünmenin âlemi yok. Ama burada sanki Osmanlıca paralama uğruna apaçık hata yapıyor gibi geldi bana.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Şiddet

Sevan Nişanyan 06.11.2008

Şiddet'in asıl karşılığı *intensity* olmalı. Yani yoğunluk, kuvvetlilik. Şiddetli bir fırtına = *an intense storm*, şiddetli aşk = *intense love*. Türkçede yüzyıllarca bu anlamda kullanılmış, ahlaki cihetten olumsuz yükü olmayan bir kelime. Sonra sanırım 1960'ların sonu veya 70'lerin başı olmalı, TRT dilinde **şiddet eylemleri** diye bir tabir türedi, İngilizce *acts of violence* deyimine karşılık. Zamanla **şiddet**, her türlü vurdulu kırdılı eylemin adı oldu. Duygusal şiddet, sözel şiddet, entelektüel şiddet gibi çeşitleri piyasaya çıktı.

Violence'in doğru çevirisi bence **tecavüz** olmalıydı. İngilizce sözcükle Türkçesinde ana fikir aynı: kişiler arasında medeni ilişkilerin temelini oluşturan görünmez sınırın izinsiz olarak aşılması hali. Günümüz Türkçesinde tecavüz daha çok **ırza tecavüz**'ün kısaltması olarak kullanılıyor. Oysa birinin mülküne, onuruna, hakkına, çıkarına, hatta duygularına tecavüz de mümkün. Öyle ince bir iş ki bazen bıçak sokarsın tecavüz sayılmaz, bazen hop birader deyip adamın omzuna elini koysan cinayet çıkar. *To violate, violence* deyimlerinden kastedilen şey de tam bu.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Maiyet

Sevan Nişanyan 07.11.2008

Maiyet aslında soyut bir ad, "birliktelik, bir arada olma" demek. **Ma'a** Arapça "beraber, ile" anlamında edat. **Ma'a-l-esef** (esefle), **ma'a-aile** (aileyle beraber), **ma'a-ma-fih** (bununla beraber) gibi deyimlerde karşımıza çıkıyor. **Ma'aiyyet** de "ilelik" anlamında, edattan yapılmış isim. Arapça sözlüklerde bulamadım, Arapçada kullanılır mı bilmem. Türkçe eski metinlerde hep bu anlamda geçiyor. "Maiyyetle dergâhı şahe gelürlerdi" yani grup olarak, topluca gelirlerdi. "Hem Rum iline hem Anadolu'ya maiyetle kazasker idi", yani ikisine birden bakıyordu. "Abdi Paşanın maiyyetine memur edildi," yani beraberinde bulunmakla görevlendirildi.

"Bir amirin refakatinde bulunan heyet" anlamına ilk kez 19. yüzyılın en sonunda Şemseddin Sami'nin Kamus-ı Türki adlı sözlüğünde yer verilmiş. Şemseddin Sami Bey "maiyyetle beraber geldi" örneğini de vermiş, ki eski kullanımda "beraberliğiyle beraber geldi" gibi bir dil yanlışlığı sayılması lazım. Şimdi sadece bu anlamda kullanılıyor, o da kırk yılda bir.

Mahiyet başka, alakasız kelime. Nitelik, ya da daha doğrusu "ne-lik" demek. İngilizcesi belki *whatness* olur.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Kokoreç

Sevan Nişanyan 08.11.2008

Kokoreç'i İstanbul'a Yunanlı meyhanecilerin getirdiği anlaşıyor. Ömer Seyfettin ilk kez 1920'de, Atina'dan İstanbul'a gelmiş bir aşçının lokantasında kokoreç yemiş, sevmemiş. Öte yandan Yunanca sözlüklerin hepsi **kokorétsi**'nin Rumca değil Arnavutça bir kelime olduğunu söylüyor. Şaşırtıcı olmasa gerek, çünkü 20. yüzyıl başlarına dek Atina'nın aşağı tabaka sokak kültürü Arnavut kültürüydü. Yunanistan bağımsızlığından önce Atina kasabası ile civar köyleri ezici çoğunlukla Arnavuttu. Halen Attika köylerinde yaşlılar Arnavutça bilir.

Arnavutça sözlüklere bakıyoruz, "bağırsak kızartması" anlamında böyle bir kelime yok, ama mısır ve özellikle mısır koçanı anlamında **kokërroz** geçiyor. Bulgarca ve Sırpçada da **kokoroz** mısırdır, bizde Rumeli muhacirleri de bu kelimeyi kullanırlar. Klasik kokoreçin mısır koçanı şeklinde örülmüş bir nesne olduğunu kabul edersek, sanırım şekilden ötürü bir mecazi kullanım sözkonusu olmalı.

Kokorozun kökeni de problem. Birkaç sözlükte "Türkçedir" diye gördüm, ama inandırıcı bulmadım.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Deyyus

Sevan Nişanyan 09.11.2008

Deyyus kelimesinin Yunanca Zeus'la bir alakası olup olmadığını sormuş bir okurum. Elcevap: Yoktur.

Deyyus (Arapçası /th/ sesiyle **dayyûth**) Arapçadan Türkçeye alınmış bir kelimedir. İslam öncesi dönemden itibaren Arapçada "karısının başka erkekle yatmasına göz yuman adam, karısını kıskanmayan adam, karısını fahişe olarak pazarlayan adam" anlamlarında kullanılmış. Klasik sözlüklerden Zemaşehri'nin El-Esas'ına göre Aramiceden Arapçaya geçmiş bir kelime. Yine klasiklerden Tacül Arus sözlüğüne göre ise "yumuşamak, gevşemek, cıvılamak" anlamına gelen Arapça **dâtha** fiilinden (kökü *dyth*) türemiş. Hangisi doğrudur bilmem. *Dâtha* fiili de Aramice olabilir sonuçta, çünkü lehçelerde Arapça ile Aramice'nin hayli girift şekilde içiçe geçtiği görülüyor.

Eskiden Arabistan'da feministler yokmuş, öyle anlaşıyor. O yüzden "asr-ı saadet" demişler belki.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Korsan

Sevan Nişanyan 10.11.2008

MÖ 1. yüzyılın ilk yarısında Doğu Akdeniz sularını Kilikya'lı korsanlar sarmış. Alanya ile Silifke arasındaki dağlık memlekette otururlar, Mısır-Suriye ile İtalya arasındaki deniz ticaretini vururlarmış. Roma'da kamuoyu yıllar yılı bu mevzuyla çalkalanmış. Bazı Romalı politikacıların buğday fiyatını yükseltmek için el altından Kilikya korsanlarına destek verdiği bile ileri sürülmüş (Cicero'nun nutuklarında var). Nihayet Senato, Pompeius'u korsan sorununu çözmekle görevlendirmiş. Pompeius MÖ 67'de Alanya açıklarındaki deniz savaşında korsanları darmadağın etmiş. Kalanları dağdan indirip, bugünkü Mersin'in az batısında Pompeiopolis adıyla kurduğu kente iskân etmiş; şimdiki Viranşehir. Gelmişken bunla yetinmeyip Suriye'yi, peşinden Armenia'yı fethetmiş.

Roma'nın Yakın Şark'ta ciddi bir imparatorluk kurmaya girişmesi bu olayla başlar. Bakalım Somali'de neler olacak.

İtalyanca **corso** esasen "koşu" demek. İkincil anlamları A. koşuyolu, geniş ve düz yol, cadde, B. akın, hücum, saldırı. **Corsaro** bunun türevi, öteden beri "akıncı" anlamında kullanılmış. (İngilizce **cursor** da haddizatında "koşturucu" oluyor, aynı sözcüğün Fransızca biçiminden.)

Türkçede en erken Seydi Ali Reis'in 1532 tarihli *Mirat-ül Memalik* adlı eserinde **korsar** geçiyor. İlginçtir ki Seydi Ali Reis de Hindistan seferi sırasında Somali açıklarında korsan saldırısına uğramış. 16. yüzyıl sonlarında **korsan** biçimi yerleşmiş görünüyor. Neden /r/ yerine /n/ olmuş bilmiyorum.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Üstade

Sevan Nişanyan 11.11.2008

"... adamı çekip çevirmekte, yediği haltları görmezlikten gelmekte ordinaryüsleşmiş bir **üstade**!"

Modern Türkçenin en güçlü kalemlerinden biri öyle diyorsa bize de kabul etmek düşer. Ne dediği anlaşılıyor mu, anlaşılıyor! Demek ki Türkçede derinden derine yeni bir kural oluşmuş, gramer kitaplarında yazmasa da, eski kurallara aykırı da olsa, yaşayan dilin kuralı olmuş. Kimbilir, belki **yazare** bile diyebiliriz artık.

Eski kafadan gitsek üstade doğru sayılmaz, çünkü klasik yazı Türkçesinde dişi yapan -e takısı ancak Arapça kökenli kelimelere gelir ve üstad Arapça değil Farsçadır. Üstelik her Arapça kelime olmaz, ancak bazı sıfatlar ve fâil veznindeki isimler -e ile dişi olur. Hamil'den **hamile** (taşıyan kadın) olur, valid'den **valide** (doğuran kadın) olur. Ama mesela darp'tan **darbe** başka bir hadisedir. Hafi'den **hafiye**, sabık'tan **sabıka** daha başka bir hadisedir.

Farsça bir -e eki de var Türkçede örnekleri olan, ama onun anlamı başka. Çeşm'den **çeşme**, penc'den **pence**, azad'dan **azade** gibi edilgen ortaç yapar, ya da "gibi olan" türünden bir anlam genişlemesi sağlar.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Kemal

Sevan Nişanyan 12.11.2008

Mustafa son günlerde yeterince tartışıldı, biz Kemal'e bakalım.

"Senin adın Mustafa benim adım Mustafa, gel seni repackage edelim" hikâyesinin iler tutar yanı olmadığı meydanda. Belki Dede Korkut'taki Boğaç Han hikâyesinden esinlenmiş bir mitleştirme çalışması. Öyle anlaşıyor ki kendi kuşağındaki devrimci gençlerin birçoğu gibi genç Mustafa da o devrin idolü olan Namık Kemal'den esinlenerek kendine mahlas seçmiş. Sonradan Arnavutluk'un ulusal kahramanı olan İsmail Kemal, liberal yazar Ali Kemal ve şair Yahya Kemal de aynı yıllarda aynı trendin temsilcileri.

Hatırlayalım: Namık Kemal 1888'de sürgünde öldükten sonra siyasi yönden memleketin en hassas, en yasak isimlerinden biriydi. O devirde Kemal adını almanın, teşbihte hata olmaz, 1960'larda "Nâzım", 70'lerde "Deniz" ya da günümüzde "Fethullah" adını almaktan pek farkı yok. Siyasi cüret bakımından yani, allah korusun, içerik değil.

İtiraf edeyim, geçen sene bir vesileyle Namık Kemal'i baştanbaşa okumak talihsizliğine uğradım. A) Yüz küsur yıl boyunca bu milletin beynini kim hasara uğratmış, B) bugünkü ulusalcı teranelerinin ağababası kimmiş, bu konularda epey bir fikir sahibi oldum.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Çay

Sevan Nişanyan 13.11.2008

Çayın Kuzey Çin lehçelerindeki adı **çá**, Güneydeki Amoy (Xiamen) lehçesinde adı **tê**. İkisi aynı kelime, aynı şekilde 茶 yazılıyormuş, ama telaffuz farklı.

Çay bitkisinin Çin'den dünyaya yayılması 1600-1610 dolayında ilk evvela Portekizliler vasıtasıyla olmuş.

Hindistan'da ilk kez 1630'larda kaydediliyor, Portekizli tüccarların ithal ettiği bir yeni moda olarak. 1640 küsur tarihli Farsça Burhan-ı Katı sözlüğünde **çây** geçiyor; ama Burhan-ı Katı'nın Delhi'de telif edildiği akılda tutulmalı. Yani bu tarihte henüz genel Farsçaya geçmemiş, Hindistan saray Farsçasında bilinen bir kelime olması mümkün, bilmiyorum.

Rusya'da çay modası Deli/Büyük Petro devrinde, 1690 gibi yaygınlaşmış. Türkiye'ye Lale Devrinde (1718-1730) gelmiş, ya da ilk o devirde yazılı kültüre yansımış. Nihai kaynak tabii Çince, ama Türkçeye geliş yolu Farsçadan mı, Rusçadan mı? Sanki Rusça gibi diyeceğim ama kanıtım yok. **Samovar** > **semaver** de aslında Farsça bir kelime, ama bize Rusça yoluyla gelmiş.

Portekizliler çayı Batı Avrupa'ya Amoy limanından taşımışlar. O yüzden bütün dünyanın çay dediği nesneye Batı Avrupalılar *tea, thé, tee* vs. diyorlar.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Malazgirt

Sevan Nişanyan 14.11.2008

Anadolu yer isimlerinde sık sık karşımıza çıkan bir unsur **berd** yahut **pert**, Ermenice "kale". Özgün biçim **berd**, Doğu Ermenicesinde aynen korunmuş. Buna karşılık Anadolu ve İstanbul Ermenicesinde Ortaçağ sonlarından bu yana **pert** tercih ediliyor. Türkçe örneklerin çoğunda böyle geçer.

Pertek Tunceli'nin ilçesi, "Kalecik". **Pertekrek** Artvin'in Yusufeli ilçesinde meşhur bir kale, aslı **Pertakarak**, yani "Kaleçiftlik" olmalı. **Khar** "yangın, yanık", dolayısıyla **Kharpert** "Yanıkkale", 8. yüzyıldan beri varolan bir kale-kent. Türkçesi Harput, daha doğrusu gırtlaktan gelen ğ sesiyle Kharput olmuş. Bayburt'un adı erken metinlerde **Paydpert** yani "Tahtakale" olarak geçiyor. Sanırım Rumca Baiberdon biçiminden Türkçeleşmiş, öbür türlü p > b dönüşümünü açıklamak zor.

Kert başka. Farsçadan Ermeniceye alınmış bir kelime, "yapı, eser, imaret" anlamında. Bu da Anadolu Ermenicesinde **gerd** oluyor. **Manazgerd** şehrini, Manaz ya da Manavaz adlı efsanevi hükümdar inşa etmiş, ki Urartu kralı Menuas ile aynı kişi olması muhtemel. **Vağarşagerd** kentinin kurucusu MÖ 2. yüzyılda hüküm süren kral Vağarşak. **Medzgerd** "büyük imaret", Dersim'de bir ilçe. Bunlardan ilki Türkçede Malazgirt, ikincisi eskiden Alaşgird iken şimdi Eleşkirt, üçüncüsü Mazgirt diye geçiyor.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Jilet

Sevan Nişanyan 15.11.2008

“Güneydoğu’dan Edirne’ye kadar cemselerin eşliğinde uyuşturucu taşındı” demiş Avni Özgürel. Bizde cemse diye geçen şey Amerikan ordusunun General Motors Corporation tarafından imal edilen zırhlı personel taşıyıcıları. Arkalarındaki kocaman GMC yazısı İngilizce/Fransızca kırması **ce-em-se** diye telaffuz edilmiş.

Markadan türetilen isimlerin en ünlüsü tabii **jilet**. Rahmetli King Camp Gillette Şikago’da tıraş bıçağı fabrikasını kurarken, delikanlılıkla özdeşleşmiş bir kavramı Türk kültürüne armağan edeceğini nereden bilsin? “Arkadaş, semtime alçakları uğratma sakın/ Ben bağrıma jilet attım kanımın akması yakın.”

Yerli markamız da yok değil. Türk malı blucin kumaşı imal eden **Kot** firmasını 1950’li yıllarda Muhteşem Kot adlı bir işadamı kurmuş. Kot soyadı Arnavutçaymış, ya da Arnavutluk’la bir alakası varmış, tam bilmiyorum.

* * *

Her gün, sağolun, bir ton mail alıyorum: seven, söven, akıl veren. Ama şu üç haftada mail rekoru kıran mevzu – hayret!!- geçen günkü yazımda semaver’in aslında Rusça değil Farsça olduğunu söylemem oldu. Aslında apaçık bir hata. Sevan Nişanyan’ın *Sözlerin Soyağacı* adlı sözlüğüne baksanız doğrusu orada var. www.nisanyansozluk.com sitesinde de var. Rusça, **samo-** “kendi”, **var(it)** “kayna (mak)” > **samovar** “kendikaynar”. Geçenlerde alakasız bir yerde okudum “aslında Farsçadır, Rusça etimolojisi yakıştırmadır” diye, şeytana uyup çek etmeden yazıverdim. Hata. Özür dilerim. Pardon.

Memlekette Rusça bilen ne çok *Taraf* okuru varmış!

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Paragraf

Sevan Nişanyan 16.11.2008

Paragraf kelime anlamı itibariyle “kenar yazı” demek. Ne alaka?

Eski elyazmalarıyla uğraşmış olanlar bilir, bunların çoğunda metin tek bir blok halinde akar. Ancak ara sıra yeni bir konuya başlarken sayfa kenarına “Battal Gazi’nin üçüncü cengidir” gibisinden bir not düşülür. Paragraf işte bu notun adı. Batıda bu notun yerine bazen ¶ şeklindeki paragraf işaretini de kullanmışlar. Matbaanın icadından kısa bir süre sonra metni bloklara bölüp ilk satırı içerlek yazma usulü yaygınlaşmış.

Türkçede paragraf usulünü yanılmıyorsam ilk kez 1860’larda *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde Şinasi popülerize etti. Yazı Türkçesinin yapısını kökünden değiştiren bir devrimdir. Batı tarzı noktalama işaretleri de yaklaşık aynı

yıllarda Türkçe yazıya girmeye başladı. Ondan önceki Osmanlıca inşa, yeni başlayanlar için kâbustur. Bir cümlemin noktasız virgülsüz beş sayfa sürdüğü olur.

Demek ki neymiş? Bir, Batı'dan akla gelmeyecek şeyler almışız. İki, o zamanlar daha bunu Devrim ilan edip kanun çıkarmayı akıl edememişler. Fena mı olurdu? Şapka Devrimi, Metre Devrimi, Pantolon Devrimi, Paragraf Devrimi, Virgül Devrimi...

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Hasan

Sevan Nişanyan 17.11.2008

Memlekette o kadar çok insanın kendi adının anlamından haberi yok ki insan hayret ediyor. On kişiden birinin kullandığı en popüler isimler bile buna dahil.

Mesela **Hasan**. Arapça bir sıfat, "güzel" demek. İsim hali **hüsn**, "güzellik", hüsn-i niyet, hüsn-i tabiat gibi deyimlerde geçiyor. Nisbet -î'siyle bundan türetilen **Hüsnî** de erkek adı olarak kullanılıyor; "güzelliksel" diye çevirebiliriz, lazımsa. **Hüseyn** "küçük Hasan" demek. Hz. Ali'nin oğlu Hasan'ın küçük kardeşinin adı. **Ahsen** "en güzel, çok güzel".

İhsan esasen "güzellik yapmak, güzellemek" anlamına geliyor, ama daha çok "bir karşılık beklemeden cömertçe verilen şey" anlamında kullanılıyor. Bu işi yapan kişiye de "İhsan edici" anlamında **Muhsin** deniyor. Bir de **Tahsin** var, "güzel bulup beğenme, alkış, aferin" demek.

Sonuç? A) Bir kökten bak kaç tane isim çıkarmışlar. B) Arapça ilginç bir dil, biraz olsun öğrenmeli.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Sivas, Kayseri

Sevan Nişanyan 18.11.2008

Sivas'la Kayseri'nin adaş olduğu daha önce aklıma gelmemişti, yeni farkettim. Latince **Caesar** = Yunanca **Kaisár**, Roma-Bizans imparatorlarının sıfatlarından bir tanesi. Latince **Augustus** = Yunanca **Sebastós** bir diğeri. Sebastós tıpkı Augustus gibi "hamd ve sena edilen, yüceltilen" demek. Padişahla sultan gibi yanyana kullanılan unvanlar.

Sebasteia kenti Milattan üç beş yıl önce zamanın imparatoru onuruna adlandırılmış. Uzun süre Armenia Minor eyaletinin başkenti olmuş. Cappadocia eyaletinin başkenti **Caesarea/Kaisaria** ise Milattan 17 yıl sonra öncekinin halefi olan imparator Tiberius zamanında şimdiki adına kavuşmuş. Yunanca /b/ sesi erken bir devirde /v/ye dönüştüğü için Sibas ya da Sibasta değil Sivas diyoruz.

İki sonuç çıkıyor. Bir, bu ülkede yer isimlerinin siyasi nedenlerle değiştirilmesi Kenan Evren'in ya da diğer paşaların icat ettiği bir şey değil. İki, hoşumuza gitsin gitmesin elin Romalı da memleketin imarında bir rol oynamış. Bunu en azından bilmek ya da bir miktar saygı göstermek hakkaniyetin gereği olmalı.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

İrtica

Sevan Nişanyan 19.11.2008

Rücu etmek Arapça "geri dönmek" demek. Sondaki nesne Arapça ayın harfini temsil ediyor, gırtlaktan gelen ve Türkçe karşılığı olmayan bir ses. Aynı Arapça kökten **ricat** geri dönüş. Özellikle askerî anlamda kullanılıyor.

İrtica da geri dönüş, Arapça gramere göre aynı Arapça kökten türetilmiş bir kelime, ama Arapça değil. Fransızca *réaction* sözcüğünün siyasi anlamını karşılamak için 1908 yılında İstanbul'da icat edilmiş neo-Osmanlıca bir uydurma söz. O yılın temmuzunda ilan edilen Meşrutiyet idaresine karşı ekim sonlarında Taşkışla'da asker arasında bir kıpırdanma olmuş. 1 kasımda İttihat ve Terakki Cemiyeti zehir zemberek bir bildiri yayınlarak "irtica tehlikesine" dikkat çekmiş. Kelimenin matbu olarak benim bulabildiğim ilk kullanımı bu.

Ondan sonraki haftalar boyunca İstanbul basını "irtica" nedir, var mıdır, yok mudur, bu kelime uygun mudur, yat kalk bunu tartışmış. 31 Mart 1909'daki askerî ayaklanmadan sonra kelime iyice yerleşmiş.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Muhafazakâr

Sevan Nişanyan 20.11.2008

"Muhafaza eden" anlamında Osmanlıca bir terkip, ilk yarısı Arapça, öbür yarısı Farsça. Eski sözlüklerde hiç geçmiyor, yani yerleşik bir deyim değil, ama Namık Kemal'de "korumacı, saklayıcı" anlamında bir kere denk geldim. "Muhafazakâr adamdır, bayat ekmeği bile atmaz" gibisine.

İngilizce *conservative* veya Fransızca *conservateur* karşılığı siyasi bir terim olarak ortaya çıkması tam olarak 1911 yılı nisan ayına rastlıyor. *Hizb-i Cedit* (yani “Yeni Fraksiyon”) adını kullanan bir grup milletvekili bu tarihte İttihat ve Terakki’den ayrılıp yeni parti kurmaya girişmişler. Grup üyelerinden Abdülaziz Mecdi Efendi 15 nisanda gazetelerde çıkan demecinde yeni hareketin **muhafazakâr** olduğunu vurgulamak gereğini duymuş. Belli ki İttihatçılara karşı çıkan herkesin “irtica” damgasıyla damgalandığı bir ortamda yıpranmamış taze bir terim kullanmak istemişler.

Günümüze dek kullanımdaki ikilik değişmedi. Çamur atmak istersen irtica, övmek istersen muhafazakârlık. Yoksa nesne üç aşağı beş yukarı aynı şey.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Soğan

Sevan Nişanyan 21.11.2008

Soğan Hindistan kökenli bir bitki imiş. Türkçede ilk kez 10. yüzyıl dolayında Uygur metinlerinde izine rastlanıyor. Sanskritçesi **sukanda**. “Klasik” dilde böyle yazılan kelimenin Hindistan’ın halk lehçelerinde ***sugand** gibi bir biçim almış olması muhtemel görünüyor.

Hintçe kelimenin etimolojisi açık. **Su** “iyi, güzel, hoş, kıymetli”, **kanda** “yumru, yumru şeklindeki her çeşit bitki kökü”. Sukanda demek ki “iyi yumru” demekmiş, ki mantıklı.

Orta Asya Türkleri 9. ve 10. yüzyıllarda Hindistan’la bir hayli yoğun kültürel ilişkiye girmişler. Bir kısmı Budist olmuş, Sanskritçeden Türkçeye bir sürü dinî kitap çevirmişler.

(Kelimenin başına koyduğum yıldız standart dilbilim notasyonu. Böyle bir kelime olmalı ama yazılı örneği yok demek.)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Çavuş

Sevan Nişanyan 22.11.2008

Çavuşun özgün anlamı “çığırtkan, emirleri yüksek sesle tekrarlayan görevli, kağanın teşrifat memuru”. Türkçede en az 8. yüzyıldan beri önemli bir kültür kelimesi olarak mevcut. Galiba Türkçeden başka dillere en çok alıntılanan onbeş-yirmi kelimedenden biri olmalı. Yabancı kelime almaya hiç yatkın olmayan Arapçaya bile şavış diye yerleşmiş. (Not: Arap dilinde /ç/ sesi yok.)

Ses kelimesi Türkçede ta 18. yüzyıla dek marjinaldir. Onun yerine yaygın olarak **çav** kullanılır. Aynı şekilde “seslenmek, yüksek ses çıkarmak” anlamında **çavmak** yahut *çawmak* fiili de hayli yakın devirlere kadar kullanılmış, sonra kaybolup gitmiş. **Çavuş** (*çawış*) belli ki bu fiilden geliyor, seslenici anlamında. Keza **çavlak** (*çawlak*), keskin çığılı olan bir yırtıcı kuşun adı. Modern kullanımda *çaylak* olmuş. **Çavlağan** (*çawlağan*) da gürültülü akan ırmağa verilen isim, modern imlası *çağlayan*.

Acemi çaylak deyiminde geçen hadise henüz mesleğin inceliklerini öğrenmemiş bir kuş değil. Çaylak kelimesinin 19. yüzyıla dek canlı olan diğer anlamı, “bağırarak haber götüren bir tür haberci, tebligat memuru”. Bunun acemiliğine misal: “Ahmet Paşa’nın kellesi urula, aa pardon, Mehmet Paşa olacaktı.”

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Terör

Sevan Nişanyan 23.11.2008

Fransızca sözcük **terreur**, “şiddetli korku” demek. Siyasi anlamda ilk kez 1793’te tedavüle girdi. Fransız İhtilali’nden sonra iktidara gelen Robespierre ve takımı, devrim düşmanlarına karşı terör politikası uyguladılar. Her gün yüzlerce “rejim karşıtı”, şipşak mahkeme edilip giyotine gönderildi. Sonunda Robespierre de kafasını kendi yarattığı canavardan kurtaramadı.

20. yüzyıl ortalarına dek **terorizm** sözcüğü devlet terörü için kullanıldı. Bir de Rus İhtilali öncesinde Bolşeviklerin parti içinde ve dışındaki muhaliflerine uyguladıkları “devrimci şiddete” terorizm adı verildi. Ama sonuçta terorizm, elinde silah ve otorite olan bir teşkilatın, kendisine boyun eğmesi gerektiği halde eğmeyenlere yaptığı bir şeyin adı idi.

Kelimenin 1969 yılı dolayında çıkan yeni anlamı, Amerikan propaganda sanayiinin şaheserlerinden biridir. Neymiş, halka korku ve yılgınlık salmak amacıyla şiddet eylemlerine başvuranlar teroristmiş! Benim bildiğim bunlara eskiden ya isyancı ya da haydut denirdi. Yaptıkları işleri haksızlığa uğrama duygusundan yahut öfkeden ya da çaresizlikten yaptıkları bilinirdi. Amaçları da ahaliye korku salmak değil, zalim olduğuna inandıkları düzen güçlerine vurup ahaliyi yüreklendirmek olurdu. Dünya mı değişti, kelimelerin anlamı mı kaydı, pek emin değilim.

Ahaliye korku salan isyancılar mıdır, yoksa üç bin köyü yakıp yıkan, ağzını açanı tutup götüren, allahın dağındaki çobanı **terorist** diye bombalayanlar mı, onu da bilmiyorum.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Eldiven

Sevan Nişanyan 24.11.2008

Falsche Trennung (false division) her dilde rastlanan bir dil fenomeni. Çoğu zaman eğlenceli sonuçları var. Mesela Eski İngilizcede **ikename** "ikinci isim, lakap, unvan" demek. (Baştaki *ike* Almanca *auch* karşılığı, ilave demek). "Bir lakap" anlamında *an ikename* deyimini 16. yüzyıl civarında yanlış bölünüp *a nikenname* (nickname) biçimini almış. Şimdi internetçi dilinde bunun kısaltması olan **nick** kullanılıyor.

Arapçası **narenc** olan meyveyi Ortaçağda Fransızcaya, oradan İngilizceye *narange* veya *norange* diye almışlar. "Bir portakal" anlamında *un norange* deyimini sonradan yanlış bölünüp *un orange* olmuş.

Türkçede aklıma gelen tek örnek **eldiven**. Farsça *eldiven* anlamına gelen **destüvan**, Osmanlı Türkçesinde sık sık kullanılmış. Yapısı **dest** (yani el) + **van** (koruyan). Bu kelime 18. yüzyıl civarında yanlış yerden kesilip, başına Türkçe el eklenmiş. Yoksa **diven** diye bir şey yok.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Fırkateyn

Sevan Nişanyan 25.11.2008

Fırkateyn tipi gemiler Osmanlı donanmasında ilk 1774'te kaydedilmiş, 1770'ler ve 1780'ler boyunca yoğun olarak inşa edilmiş. Sözcük önceleri *fırkatûn*, daha sonra *fırkatîn/fırkateyn* olarak geçiyor. İtalyanca *fregatone*'den alıntı.

Fregatone, Venedik tersanelerinde 17. yy'dan itibaren kullanılan bir yardımcı gemi tipinin adı. İtalyanca *-one* büyütme ekiyle, öteden beri bilinen *fregata*'nın "büyüğü" demek. Fregata tüm Batı dillerine İtalyancadan geçen bir ad. İngilizce *frigate*, Fransızca *frégate*, Osmanlıcası da **firkete** olarak geçiyor.

Fregata'nın kökeni ise muamma. İtalyancada 13. yy'dan itibaren kaydedilmiş. En sık rastlanan açıklama Latince *infarcatum*'dan türediği. Doğu dillerinden alındığına ilişkin bir teze de rastladım ama doyurucu bir kanıt görmedim.

Vesikalık resminde gözlerini yere çevirmiş nereden talimat alıyorsun diye sormuş, külyutmaz okurlarımdan biri. İtiraf edeyim, Soros'la görüşüyorum. Bu yazıları O yazdırıyor. O da Hocaefendiden aktarıyormuş diyorlar, ama o kadarını bilemem tabii.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Karaköy

Sevan Nişanyan 26.11.2008

Demiray Oral'ın yeğeni yanılıyor, Karaköy Siyahköy demek değil. Asıl adı **Karayköy** imiş. Fatih Sultan Mehmet devrinde Kırım'dan getirilen Karayları, eski adı Galata olan semtin bir köşesine iskân etmişler. Aynı Kırım seferi esnasında Ceneviz'e karşı Osmanlı'yı tutan Kefe'li Ermenileri de Gedik Ahmet Paşa İstanbul'a getirip, şimdi halâ Gedikpaşa diye bilinen semte yerleştirmiş. O devirde payitahta yerleşmek büyük nimet, vergiden muafsin, kapu-yı saadete yakınsın, derebeyi zorbalığından az çok masunsun.

Karaylar kim diye sorarsanız, bunlar daha çok Kırım ve civarında oturan, Tatar Türkçesi konuşan bir çeşit Yahudi milleti. Yahudi din yasalarının temeli olan Talmud'u ve Tevrat tefsirlerini kabul etmiyorlar. Tevrat'ın kendisinden başka mukaddes metin tanımıyorlar. Bu yüzden İbranice "kitapçı" yahut "okumacı" anlamına gelen **karâî** adı verilmiş. İbranice kalın kaf'la *karâ* fiili, tıpkı **kıraat** ve **kur'**andaki Arapça *kara'a* gibi "okumak" demek. İbranice ile Arapça akraba diller, biliyorsunuz.

1950'lere dek İstanbul'da beş on aile de olsa Karaylar vardı. Şimdi kalmadı sanırım, ya göçtüler, ya ana akım Yahudiliğe asimile oldular. Hasköy'deki büyük Yahudi mezarlığının bir köşesinde epeyce Karay mezarları var. Kısmen İbranice, kısmen Kiril alfabesiyle Türkçe yazılı.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Tereyağı

Sevan Nişanyan 27.11.2008

Farsça **tere** "1. taze, yaş; 2. maydanoz, tereotu, ıspanak, roka, kereviz yaprağı gibi çiğ yenen her türlü sebze." Türkçede en geç 14. yy'dan itibaren aynı anlamda kullanılmış. Esasen İngilizce **herb** / Fransızca **herbe** ile aynı anlamda. Su teresi, Hint teresi, tere-i bustani, tere circir gibi, farklı devirlerde farklı türleri ön plana çıkmış. Günümüzde de **tere** başka, **tereotu** başka ot.

Tereyağı'na "taze yağ" anlamında en erken 17. yüzyılda rastlanıyor; 19. yüzyıl sonuna dek az kullanılan, sözlüklerde pek yer verilmeyen bir Türkçe kelime. Sadeyağın zıddı: sadeyağ "ısıtılarak ayrıştırılmış sıvı süt yağı", İngilizcesi *ghee*, tereyağı ise ayrıştırılmamış ve dolayısıyla birkaç günden fazla korunamayan yağ anlamında. İran ve Hindistan'da halen tereyağı pek bilinmez, daha çok sadeyağ kullanılır. Bizde de buzdolabının icadına kadar öyleydi.

Sadeyağla yapılan baklavanın tadına doyum olmaz, ayrıca mideyi de ekşitmez.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Corç

Sevan Nişanyan 28.11.2008

Türk milletinin yüzde sekseninin her akşam oturma odasına giren bir isim artık Türkçe sayılmaz mı? Hele "Hey Corç versene borç" gibi atasözleri ve deyimlerimiz varken?

Adın aslı Yunanca **Geôrgios**, "toprak işleyen" yani "çiftçi" demek. **Ge-** bildiğimiz **gêo-logia**'daki gibi toprak, yer. **-ôrgios** da tıpkı ırgat gibi **ergon** kökünden, "işleyen, çalışan". İngilizcesi **George** (/corc/), Fransızcası **Georges** (/jorj/), İtalyancası **Giorgio** (/corco/), İspanyolcası **Jorge** (/horhe/), Rusçası **Iuryi** (/yuri/), Ermenicesi **Gevorg**, Batı lehçesinde **Kevork** olmuş.

Bu ismi taşıyan Hristiyan azizi bizim Kayseri'de doğmuş, o sıralar İzmit'te yerleşik olan Roma imparatorunun hassa ordusu kumandanı olmuş. Hristiyan ve üstelik de vicdani retçi olduğu ortaya çıkınca 303 senesinde idam edilmiş. Menkıbesi eski Anadolu inançlarıyla karışmış, bir sürü efsaneye konu olmuş. Anadolu ve Rumeli Müslümanlarının Hızır/Hıdır inançlarına çok benziyor. 23 Nisan'da kutlanan yortusu da (eski takvimde) Hızır İlyas/Hıdırellez gününe denk geliyor.

Haçlı orduları 1098'de Antakya'yı muhasara ettiğinde, inanç bu ya, Aziz George Hızır gibi yetişip Haçlıların kenti almasına yardımcı olmuş. İngiliz kraliyet ailesinin Aziz George'u bayrak edinmesi bu olaya dayanıyor. Britanya bayrağındaki iki haçtan beyaz üstüne kırmızı ve düz olanı, belki bilirsiniz, Saint George haçıdır.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Yemin

Sevan Nişanyan 29.11.2008

Arapça **yamîn** "sağ", daha doğrusu "sağ el". Sağ elin uğurlu sol elin uğursuz olduğuna dair inanış, en eski zamandan beri tüm insan topluluklarında var. Ortadoğu'nun Sami toplumlarında da sağ avucunu gösterme jesti kadim zamanlardan bu yana doğruluk, güven, dostluk, söz verme ifade etmiş. Yemin etmek, esasen sağ elini kaldırıp göstermek demek. Eskiden **yemin vermek** denirdi, daha bile somut.

Yamîn'in Arapça zıddı asıl yesar değil **şa'm**, yani sol el. Bunun türevi şom ağızlı'daki **şom**, yani uğursuz, kutsuz. Ayrıca **şe'amet** (uğursuzluk) ve **meş'um** (uğursuz, lanetli) sözcükleri de aynı Arapça kökten geliyor. Misal: "O meş'um günde vatan mateme gark olmuştu."

Arapçanın İslamöncesi döneminde bu kelimeler coğrafi yön anlamında da kullanılmış. Gün doğumunu karşına alırsan sağ güney, sol kuzey olur. O yüzden öz Arabistan'ın güneyindeki ülkenin adı **Yemen**, kuzeyindeki ülkenin adı da **Şa'm** olmuş. Şam esasen bugünkü Suriye'nin güney kısmını oluşturan memleketin adı, bunun başkenti olan kent de aslen Dımyşk yahut Dimaşk, İngilizcesi Damascus. Osmanlı'nın Şam vilayetinin başkenti olduğundan, bizde Şam diye anılıyor.

Bayrama çocuklarımı alıp oraya gidiyorum, bakalım nasıl yermiş.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Kakofoni

Sevan Nişanyan 30.11.2008

İkınarak yapılan malum işin Antik Yunancası *kakká*, Fransızcası *caca*, ki o da öyle okunuyor, Farsçası *kak*, Ermenicesi aynen *kak*, Eski Moğolcası *kag*. Uygarlıklarası skatoloji alışverişi mi? Yok, bebek dili. Dünyanın her yerinde bebeklerin ilk öğrendiği 15-20 kelime aşağı yukarı aynı. Pek çok dilde mesela *mama*, *mami*, *meme*, *nana*, *nene* veya *anna*, annenin –ya da annenin o yaşta esas ilginç olan bölümünün- adı. *Baba*, *papa*, *papi*, *dada*, *dede*, *daddy* genellikle erkek akrabalar oluyor. *Bebe*, *pipi*, *popo*, *cici* vs. bu zümreden. *Kaka* da öyle.

Eski Yunancada *kakós* sözcüğü daha soyut bir anlam kazanarak kötü ya da pis olan her şeyi tarif eden bir sıfat olmuş. Batı dillerinde bundan türeyen bir sürü bileşik var. Mesela **kakografi** berbat bir elyazısının adı.

Kakofoni ise uyumsuz seslerden çıkan kulak tırmalayıcı gürültü. Türkçesi velvele yahut şamata. Yaşar Bey geçen sene kralken güzide Türk basınını "kakofoni" yapmakla suçlamıştı, hatırlarsınız.

Sözcüğü ilk kez Eskiçağda Phaleronlu Demetrios isimli zat kullanmış. Bu da ilginç bir şahsiyet. Aristo'nun öğrencisi seçkin bir filozof ve tarihçi iken MÖ 317'de feleğin çemberini yarıp Atina'ya diktatör olmuş. On yıl sonra darbe olup devrilince Mısır'a kaçmış. Orada kralın danışmanı olmuş, İskenderiye'de dünyanın ilk ve en ünlü kütüphanesinin kurulmasına öncülük etmiş. Yapınca böyle yapmalı, hem ilim hem iş.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Patates

Sevan Nişanyan 01.12.2008

Patatesin adı başka, bitkinin kendisi başka. İsmi'nin aslı **batata**, Amerika yerli dillerinin birinden geliyor. Amerikalıların *yam* veya *sweet potato* adını verdiği, kabak tatlısına benzer tadı olan, kırmızı-turuncu renkli başka bir yumrulu bitkinin adı. Kristof Kolomb ilk kez Amerika'da bulup getirmiş, ama Avrupa'da pek tutulmamış.

Bildiğimiz patates başka bir bitki. İnsanlarca yenen çeşidi ilk önce 18. yüzyılda İrlanda'da tarım işçileri yesin diye geliştirilmiş, kıta Avrupa'sında 1800'lerin başında Napoleon'un girişiyle geniş çapta ekilmeye başlanmış. İstanbul'da ilk kez II. Mahmut döneminde Alibeyköy Çiftliğinde Ağaton Efendi yetiştirmiş, padişah'tan ödül filan almış, 1820'ler olmalı. Kumkapı'daki bizim patrikhanenin bahçesinde süslü mezarı olan Krikor Ağaton bunun oğludur.

Balkanlara patates anlaşılan bu tarihten az önce, galiba 1820 dolayında Avusturyalıların çabasıyla girmiş. **Grundbirne** (yer armudu) Avusturyalıların kullandığı tabir. Sırpça **krumpír**, Bulgarca-Makedonca **kumpír** belli ki oradan gelmiş. Rumeli'nde Almanca kelime yerleşirken, İstanbul'da İngilizceden Rumca telaffuzla alınan **patates** tercih edilmiş.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Lara

Sevan Nişanyan 02.12.2008

Lara, bir, Antalya yakınında bir plaj adı. Bu adın kaynağını ve etimolojisini bilmiyorum; bilen olduğunu da sanmıyorum. İki, Rusça yaygın bir kadın adı olan Larissa'nın kısaltması. Dr. Jivago romanının kahramanının adı olduğu için 1960'lardan itibaren özellikle Batı ülkelerinde popüler bir kadın adı oldu. Lara Croft, Lara Fabian vb.

var. Filmde Lara'yı Julie Christie oynamıştı.

Larissa'ya gelince evvela Yunanistan'ın Tesalya bölgesinde antik çağdan beri varolan bir kent, adının kökeni belirsiz, ikincisi 375 yılında Rusya'da bir yerlerde şehit edildiği kaydedilen Got (yani Cermen) asıllı bir Hristiyan azizesinin adı. Rus Ortodoks mezhebinde yortusu 26 martta kutlanıyor. Bizdeki yeni yetme Lara'lar plajdan mı esinlenmiş, Rus edebiyatından mı, onu bilmem.

Lara'nın Luwice'den geldiğine dair bir inanç kulağıma çarptı. Luwice malum, Hititler devrinde Güney ve Batı Anadolu'da yaygın olan ölmüş gitmiş bir dil. Craig Melchert'in *Cuneiform Luwian Lexicon*'unu baştan başa taradım, uzak yakın buna benzeyen bir kelimeye rastlamadım. Türkiye'de Luwice hakkında dolaşan şehir efsanelerinin tamamı zannediyorum Bilge Umar'dan kaynaklanıyor. Maalesef Bilge Bey'in Luwice hakkındaki iddialarının hemen hemen tamamıyla hayal mahsulü olduğunu belirtmek gerekiyor.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Alevi

Sevan Nişanyan 03.12.2008

Alevinin alevle filan alakası yok. "Ali'ye mensup, Ali'ci" demek. Mevla'dan Mevlevi, Zühre'den zührevi gibi, Arapça. Eski yazıda elifle değil ayınla yazılır. Peygamberin vefatını izleyen günlerden beri İslam dünyasında Aliciler ve anti-Aliciler her zaman olmuş. Şiiliğin diğer adı olarak zaman zaman Alevilik (ya da aynı anlamda Ehlibeytçilik) deyimini kullanılmış.

Maamafih bizim Alevilerin bu hadisenin doğrudan devamı olduğunu sanmıyorum. Bugün Alevilik dediğimiz şey, Osmanlı ülkesinde 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın ilk yıllarında ortaya çıkan büyük toplumsal kargaşadan doğan bir ürün. Belli ki Anadolu'da İslam öncesinden beri varolan bazı inanç ve gelenekler buna eklemlenmiş. Belki ülkenin çok hızlı bir şekilde İslamlaşmasının doğurduğu bastırılmış tepkiler de rol oynamış. İslamiyeti doğrudan terketmek o devirde idamlık suç sayıldığı için, İslam geleneği çerçevesinde bir etiket aranmış. Öteden beri İslam dünyasında muhalefetin adı olan Alevilik benimsenmiş.

Efendim eski Türk şaman geleneklerinin devamıymış şuymuş buymuş, bunlar hikâye. Memleketteki Alevilerin neredeyse yarısı Kürt, Orta Asya şamanlığıyla ne işleri var belli değil. Antakya ve Suriye Alevilerinin ta İslam öncesine giden yerel kökleri var, onlar neden elin Türkmeninden şamanlık öğrenecek belli değil. Arnavut Toskların neredeyse hepsi Bektaşî olmuş, onlar da mı Orta Asya'dan geldi belli değil.

Düz cehalet dersin o da değil. Memleketteki gayrı-Türk unsuru hiçe sayan, onların da bir geçmişi ve bir kültürü olabileceğini algılamaktan aciz bir tür kemikleşmiş terbiyesizliğin ifadesi.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Halletmek

Sevan Nişanyan 04.12.2008

Arapça uzun a ile **hâl** (durum) başka, kısa a ve çift l ile **hall** (çözüm) başka kelime. İkincisinin bir sürü türevi bulunuyor. **Tahlil** kolay, **çözümleme** diye öztürkçeleştirildi. **Helal** de aslında "çözük" demek. Kanunen bağlı yani yasak olmayan bir şey anlamında.

Bir de **hülle** var, kanunen bağlı olan bir şeyin usulüne uygun olarak çözülmesini ifade eden. İslam hukukunda, kadını talak-ı selase ile, yani üç kez "boş ol" diyerek boşayınca bunun geri dönüşü olmuyor, mecburen üçüncü bir kişiyle göstermelik bir nikâh kıyıp uygun bir süre sonra gene boşanmak gerek ki tekrar bir araya gelinebilsin. Hülle işte bu işlemin adı. Tipik bir mevzuat manyağının kasvetli ruhundan çıkmış bir formüle benziyor.

Mahall ve **mahalle** daha enteresan. Her iki kelime yapı bakımından "çözme yeri" anlamına geliyor. Esas anlamları "konak" yahut "durak", yani göç esnasında "hadi burada duralım" deyip denikleri, çadırları çözdüğün yer. İlginç olan şu ki, yerleşik hayatı esas alanlar gibi göçetmeyi bir çeşit "çözüp gitme" olarak görmemişler. Tersine, duraklama yerini "göçün çözülmesi" olarak algılamışlar.

Halç, sonu ayınla, "padişahı tahttan indirme" anlamında. O ayrı, bunlarla alakası yok. Sultan Abdülhamid mesela halledilmedi, hal' edildi.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Halletmek

Sevan Nişanyan 04.12.2008

Arapça uzun a ile **hâl** (durum) başka, kısa a ve çift l ile **hall** (çözüm) başka kelime. İkincisinin bir sürü türevi bulunuyor. **Tahlil** kolay, **çözümleme** diye öztürkçeleştirildi. **Helal** de aslında "çözük" demek. Kanunen bağlı yani yasak olmayan bir şey anlamında.

Bir de **hülle** var, kanunen bağlı olan bir şeyin usulüne uygun olarak çözülmesini ifade eden. İslam hukukunda,

kadını talak-ı selase ile, yani üç kez "boş ol" diyerek boşayınca bunun geri dönüşü olmuyor, mecburen üçüncü bir kişiyle göstermelik bir nikâh kıyıp uygun bir süre sonra gene boşanmak gerek ki tekrar bir araya gelinebilsin. Hülle işte bu işlemin adı. Tipik bir mevzuat manyağının kasvetli ruhundan çıkmış bir formüle benziyor.

Mahall ve **mahalle** daha enteresan. Her iki kelime yapı bakımından "çözme yeri" anlamına geliyor. Esas anlamları "konak" yahut "durak", yani göç esnasında "hadi burada duralım" deyip denkleri, çadırları çözdüğün yer. İlginç olan şu ki, yerleşik hayatı esas alanlar gibi göçetmeyi bir çeşit "çözüp gitme" olarak görmemişler. Tersine, duraklama yerini "göçün çözülmesi" olarak algılamışlar.

Hal, sonu ayınla, "padişahı tahttan indirme" anlamında. O ayrı, bunlarla alakası yok. Sultan Abdülhamid mesela halledilmedi, hal' edildi.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Kutsal

Sevan Nişanyan 05.12.2008

Kut eski Türkçe, "bereket, kıvanç" demek. Aslı *kıwut*, **kıvanç**, **kıvanmak** sözcükleri ile aynı kökten. **Kutlu** ve **kutlamak** biçimlerinde Türkçede bugüne dek doğal yaşamını sürdürmüştür.

Kutsal uydurmaca bir kelime; 1930'larda icat edildi.

Kuds, **kudsi**, **mukaddes** ve **takdis** Arapça. Yukarıdakilerle etimolojik alakası yok. Asurca ve İbranice *qđš* köküyle akraba bir kökten türemişler. Esas anlamı "arınmış, temiz" demek. Daha kelime bilenler için söyleyeyim, berî, müberra demek. Yahud ülkesindeki Yeruslayim kenti bilumum dinlerce kutsal bir yer sayıldığından, Arapça **el-Kuds** adıyla anılıyor. Bir de Hakkâri'nin dağında eskiden Nasturi patriğinin makamı olan **Kudşanis** diye bir yer var, yerel Asuri dilinde "kutsal yer" demekmiş. Şimdi Kürtler *Koçanis* diye biliyorlar, resmî adını da hayvanın biri *Konaklı* yapmış.

1935-37 yıllarında Güneş Dil Teorisi çerçevesinde Arapça ve Fransızca kökenli kelimelerden bir sürü uydurma "sözcük" türetilti. Tıpkı école'den **okul**, bulletin'den **belleten**, hégémon'dan **egemen**, electrique'ten **yaltırık**, image'dan **imge**, alliage'dan **alaşım**, général'den **genel**, terme'den **terim**, yahut alaka'dan **ilgi**, buut'tan **boyut**, civar'dan **çevre**, dânişmend'den **danişman**, kanaat'ten **kani**, kısım'dan **kesim**, kütle'den **kitle** gibi, Arapça kudsi'den **kutsal** yaratıldı. Sonra Eski Türkçe *kut* ile bağdaştırılıp Öztürkçeleştiriliverdi. Yoksa Türkçede o devirden önce *-sel/-sal* diye bir ek olup olmadığı bile şüphelidir.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Kaşar

Sevan Nişanyan 06.12.2008

Kaşar peynirinin kökeni hakkında sağlam bilgi yok, birkaç rakip rivayet var. Bir kere kaşar ile İtalyanca **caciocavallo** bizde özellikle Rumeli’nde **kaşkaval** diye bilinen peynir aynı şey. İsmin kaynağı bu olabilir mi? Zannetmiyorum, çünkü ne olursa olsun hiçbir kelime böyle gelişigüzel deformasyona uğramaz. Kaşkaval nerede kaşer nerede.

İkinci olasılık Artun Ünsal’ın peynirler hakkında yazdığı *Süt Uyuyunca* kitabında önerilen teori. Çoğu peynirin üretimi için sütün içine bir parça kuzu ya da keçi işkembesi atılmış ki bu parçanın içindeki enzimler veya bakteriler, her neyse, sütü mayalasın. Et ve sütün herhangi bir karışımını mekruh sayan Rumeli Yahudileri, içine işkembe parçası konulmaksızın bitkisel yollardan (yanılmıyorsam mantarlarla) mayalanan bu Balkan peynirini kaşer saydıkları için bu isim yerleşmiş. İbranice **kaşer**, Musevi dini kuralları uyarınca yenilmesi caiz olan yiyecek demek.

Bir başka olasılık “kabuk” anlamına gelen Arapça kökenli **kışır** kelimesi. Kaşarın klasik Anadolu peynirlerinden en büyük farkı kabuklu olması tabii. Acaba oradan bir isim takılmış olabilir mi?

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Kaşar

Sevan Nişanyan 06.12.2008

Kaşar peynirinin kökeni hakkında sağlam bilgi yok, birkaç rakip rivayet var. Bir kere kaşar ile İtalyanca **caciocavallo** bizde özellikle Rumeli’nde **kaşkaval** diye bilinen peynir aynı şey. İsmin kaynağı bu olabilir mi? Zannetmiyorum, çünkü ne olursa olsun hiçbir kelime böyle gelişigüzel deformasyona uğramaz. Kaşkaval nerede kaşer nerede.

İkinci olasılık Artun Ünsal’ın peynirler hakkında yazdığı *Süt Uyuyunca* kitabında önerilen teori. Çoğu peynirin üretimi için sütün içine bir parça kuzu ya da keçi işkembesi atılmış ki bu parçanın içindeki enzimler veya bakteriler, her neyse, sütü mayalasın. Et ve sütün herhangi bir karışımını mekruh sayan Rumeli Yahudileri, içine işkembe parçası konulmaksızın bitkisel yollardan (yanılmıyorsam mantarlarla) mayalanan bu Balkan peynirini kaşer saydıkları için bu isim yerleşmiş. İbranice **kaşer**, Musevi dini kuralları uyarınca yenilmesi caiz olan yiyecek

demek.

Bir başka olasılık "kabuk" anlamına gelen Arapça kökenli **kışır** kelimesi. Kaşarın klasik Anadolu peynirlerinden en büyük farkı kabuklu olması tabii. Acaba oradan bir isim takılmış olabilir mi?

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Asimile

Sevan Nişanyan 07.12.2008

Asimilasyon aslında hiç kötü bir şey değil. Latince **similis** benzer, **ad-similare** benzeştirmek. Yerel ve aşiretsel olanı aşıp daha genel hatta evrensel bir kültür potasında harman olmak bana prensip olarak yanlış gelmiyor. İnsanın ufku gelişir, görgüsü artar. Uyduruk köy dedikodularıyla vakit öldüreceğine en azından metropol dedikodularıyla haşır neşir olursun, daha havalı takılırsın. İngilizcen varsa Zimbabwe'deki adamlarla çet yaparsın, İtalya'dan sevgili bulursun. Al sana asimilasyon. Fena mı?

TC rejiminin asimilasyon politikasında rahatsız edici olan şey başka. Bunlar politik anlamda çok sofistike olmadıkları için, asimile etmek istediği vatandaşa direktman hakaret ediyor. Senin kültürün yok (çünkü ben yok sayıyorum), dilin yok (çünkü ben bilmiyorum), tarihin yok (okulda öğretmediler), sen hayvansın, gel devletinin şefkat kucığına otur; üç kuşak boyu arıza çıkarmaz, itaat edersen seni belki kabul ederiz diyor. E bazı insanlar büsbütün onursuz değil. Bu şartlarda asimile edilmeyi kabul etmiyorlar. Ne oluyor? Hadi bakalım bölücü, ırkçı, terorist, falan filan.

Benim eniştelere, "Vatandaş Türkçe konuş" terörünün estirildiği bir devirde evde tek kelime Türkçe konuşmayı yasak etmişlerdi. 1983'te kalkıp Kanada'ya göçtüler. Aradan bir yıl geçmedi, çocuklar evde sadece İngilizce konuşmaya başladılar. Demek ki neymiş? Asıl dertleri asimilasyon değilmiş, asimile etmeye yeltenenlerin saygısızlığı imiş.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Angut

Sevan Nişanyan 08.12.2008

Angut kuşu veya diğer adıyla kızıl ördek, sarsak ve uyuşuk bir kuşmuş. Özellikle kolay avlanmasıyla ünlü. Angut Orta Asya Türkçesinde bir kuş adı olarak 11. yüzyıldan beri kaydedilmiş. En erken 1882 tarihli Lugat-i Garibe isimli argo sözlüğünde "aptal kişi" anlamıyla boy gösteriyor. Nihai kökenini bilmiyorum. Eski Türkçe kuş ve hayvan isimlerinin hemen hepsi gibi problemlili. Farsça olan Anka kuşuyla alakası olabilir mi? Hiç zannetmem.

Enayi Arapçadan uydurulmuş Türkçe bir kelime. *Enâ* ben, *enâ'î* de "benci" ya da bencil. Kamus-ı Türki'de "kendini bir şey sanan mağrur ve cahil kimse" diye geçiyor. Buradan son yüz yıl içinde bugünkü anlamına evrilmiş. İlginçtir, frenkçe **idiot** da buna benzer yapıda. Eski Yunanca *ídios* "kendi", *idiótês* "kendicil". Eski Yunanda, herhangi bir kamu görevi üstlenmeyen sade vatandaş için kullanılmış. Daha sonraki devirlerde herhalde "saf, sade" anlamından giderek "aptal, gerizekâli, ahmak, angut, moron, bön, budala, dıngıl, zekâ özür, kaz kafalı" anlamını kazanmış.

Osmanlıca **behimiyet** diye enfes bir kelime var, bir kişinin hakikatin iflah olmaz derecede aptal olduğunu vurgulamak için bazen kızgınken kullanıyorum. Neymiş diye baktım, meğer Arapça *behîme* "büyükbaş hayvan, özellikle öküz veya manda", *behîmiyyet* de "öküzlük".

İbranice *behîma* "manda, davar", *behîmoth* "Nil mandası, yani su aygırı" diye geçiyor. Kutsal kitapta pek berbat bir yaratık adı olarak anılmış. Oradan **behemoth** diye İngilizceye geçmiş. Aşırı büyük ve hantal bir efsane yaratığı anlamında hâlâ kullanılıyor. Nereden, nereye.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Karanlık

Sevan Nişanyan 09.12.2008

Karanlık'taki -n- nedir diye sormuş bir okurum. Cevap muhtemelen dönüşlülük eki: dilenmek, kuşanmak, usanmak, tükenmek'teki -n- gibi.

Sözcüğün esas eski biçimi, "gice karangı bolmuş" cümlesindeki gibi **karangi**. 15. yüzyıl ortalarına doğru **karangi-lik** yaygınlaşmış. Eski yazıda nun'la değil sağır kef'le yazılır. Yani tam telaffuzu karanlık değil, karanglık.

-gı Türkçede standart bir edilgen masdar eki. ***Karan-mak** fiiline yazılı kaynaklarda rastlanmıyor; onun yerine

eski kaynaklarda **karal-mak** var, yakın devirde **karar-mak** biçimini almış. Daha eskiden bir ***karanmak** vardı da acaba **karan-gı** oradan mı türedi, yoksa ***karal-gı** bir nedenle ses değişimine mi uğradı, emin değilim.

Başa koyduğum yıldız "böyle bir kelime yok" ya da "varsa bile yazılı örneği yok" demek. Standart dilbilim notasyonu.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Cambaz

Sevan Nişanyan 10.12.2008

Hayatta çözüme kavuşmayacak tartışmalardan biri, **can-baz** mı, **cam-baz** mı? İkisi lehine de söylenecek şeyler var. Belki ikisi ayrı kelimedir zamanla birleştiler. Ya da aslı cam-baz'dı da halk kullanımında "canıyla oynayan" anlamı ağır bastı.

Yanılmıyorsam ilk önce Evliya Çelebi'de "hokkabaz, şişebaz, çanakbaz, kâsebaz, cambaz..." diye bir akrobatlar listesi geçiyor. 17. yüzyılda cam henüz "kadeh" anlamında kullanılıyordu, şimdi cari olan "kadeh ve sürahi yapmakta kullanılan şeffaf malzeme" anlamı daha sonra türedi. Demek ki **cam-baz** deyince sırkalar üstünde kadeh oynatan birini düşünmek lazım.

Buna karşılık kelimenin eskiden asıl yaygın olan anlamı "davar ticareti yapan kimse". Halâ Anadolu'da bu anlamda kullanılır, hayvan pazarına yazın **can-bazlar** gelip kıran kırana pazarlık ederler. Ahmet Vefik Paşa'nın 1876 tarihli sözlüğünde "hayvan tüccarı gibi ucuza alıp pahalıya satan kimse, dalavereci" diye geçiyor kelimenin tanımı.

Baz Farsça, *bâxten* fiilinin aktif sıfatı, "oynayan" demek. Kumarbazda da aynısı var.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Çarşı

Sevan Nişanyan 11.12.2008

Farsça **çahar-sû** yani "dört-kenar, quadratus", Yunanca **agorà** ("açık yer") sözcüğüyle aynı kavramı ifade eder. Şehir merkezinde büyük dikdörtgen kamu alanı, en eski İran kentlerinin belirgin bir özelliği, Persepolis'te mesela dev bir tane var. Helenistik devir şehirciliğinin dikdörtgen agora olayını MÖ 4. yüzyılda İran'dan aldığı anlaşıyor. Arapça **meydân** sözcüğü de İslamın ilk yıllarında Farsçadan alınmış, çünkü Araplarda böyle bir kavram yok. Tipik bir Acem düzeni diye görmüşler.

İlginçtir, şehir meydanının büyüklüğü ile o ülkeyi yönetenlerin imparatorluk-diktatörlük-firavunluk hayalleri arasında bire bir bağlantı var. Paris'in ilk büyük meydanlarını Napolyon yaptırmıştı. Stalin'le Mussolini ondan geri kalmadılar. Bizde Beyazıt Meydanı Enver'in eseridir, Taksim'le Eminönü de halefinin.

Türkçe **çarşı** 19. yüzyıla dek sin ve vavla **çarsû** yazılırdı. 1680 tarihli Meninski sözlüğü "doğrusu çarsu'dur, halk arasında çarşu telaffuz edilir" diyor. Zannederim baştaki ç'nin etkisiyle oluşan bir ses benzeşmesi (asimilasyon) olmalı.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Zengin, Fakir

Sevan Nişanyan 12.12.2008

Efendim Türkçe fakir bir dildir. Ne münasebet en zengin dildir, Sümerler de Türktür. Al sana, vatan haini! Kahrol, faşist!

Bunların hepsi cahil muhabbetidir. Üniversitede beş kuruşluk dilbilim gören herkes bilir. KONUŞMA DİLİNİN zenginliği aşağı yukarı her dilde aynıdır. Ancak eğitim ve sosyal hareketlilik düzeyine göre farklılık gösterir. Yeni Gine yerlilerinin konuşarak kendilerini ifade etme becerisi / kıvraklığı / ifade zenginliği, İngiliz kamyon şoförlerinden veya Türk kahvehane müdavimlerinden farklı değildir. Yani "Bu Türkçe çok zengin abi o dalganın otuz tane adı var" geyiğini yapanlar, basitçe, başka dil bilmediklerinden öyle konuşuyorlar.

YAZI DİLİ farklıdır. Dil yazıya döküldükçe, büyük miktarda "özel vokabüler" biriktirir. Değişik çevrelerde, değişik mesleklerde, değişik dönemlerde belirip kaybolan onbinlerce kelime kayda geçer, ortak kültüre malolur. Dolayısıyla bir dilde ne kadar çok yazı üretilmişse YAZI DİLİNİN kelime hazinesi de onunla bire bir orantılı olarak artmıştır. Dünya tarihinde en çok yazı üretmiş dil İngilizcedir, en zengin yazı dili de (açık farkla) İngilizcedir. Toplam yazı üretimi bakımından Türkçe sanıyorum dünya dilleri arasında yirminci sıralarda bir yerdedir. Kelime hazinesi bakımından klasmandaki yeri de işte o kadardır. Ki, yedibin küsur yaşayan dil arasında hiç fena bir yer sayılmaz.

Hele dokuzyüz yıllık yazı birikimini tek kalemde çöpe atmış bir ulus için, gene büyük başarı diyebiliriz.

Zengin Farsça, aslı *sengîn*, "ağır" demek. **Fakir** Arapça, çoğulu **fukara**. Zenginin Arapçası **gani**, fakirin Farsçası **derviş** oluyor. Bunlar da Türkçede varlar, ama başka kutucuğa oturmuşlar.

Al sana zenginlik, ne kadar karmaşık bir anlamlar ağı, değil mi? İyi bir yazar şu dört-beş kelimeyle ne ince dantelalar örebilir.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Ege

Sevan Nişanyan 13.12.2008

Ege Denizi 1930'lara dek Türkçede duyulmuş bir ad değil. "Adalar Denizi" anlamına gelen **Cezair Denizi** adı bazen kullanılmış, ama olay daha çok Akdeniz'in bir parçası olarak algılanmış. Yani "Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir" deyip İzmir'e çıkmaları rotayı şaşırdıklarından değil, terminoloji farklı.

Eski Yunancada Ege Denizinin yaygın adı **Arkhi-pelagos** yani "Baş Deniz". Arkhipelagos Adaları da bu denize pıtrak gibi saçılı olan adalar. Sonradan bu ad adalara yapışıp kalmış. Fransızca **archipel**, İngilizce **archipelago** bugün "takımada" anlamında kullanılıyor.

Öbür isim **Aigaios**, kaynağı bilinmeyen bir kelime; Yunanlıların pek sevdiği mitolojik masalları burada aktarmaya gerek yok. Eski Yunanca telaffuzu aynen yazıldığı gibi /aygayos/. İngilizceye **Aegean** (/eciyn/), Fransızcaya **Egée** (/eje/) diye geçmiş. Bizde cumhurreisinin emriyle herkesin dilbaz kesildiği 1930'larda, Türkçesinin de **Ege** olduğuna karar verilmiş. Neden mesela ***eje** yahut ***ece** yahut ***aygaz** değil, orası meçhul. Öyle uygun görmüşler.

Sonra bunun Öztürkçe **aka/aga** sözcüğünden geldiği kanaatine varılmış. Bundan, Öztürklerin atalarının Ortaasyadan gelip Ege Denizine medeniyet getirdiği sonucu çıkarılmış. Gene bir gece bir "hikmet sofrasında" daha evvel kimsenin duymadığı **egemen** sözcüğü ortaya atılmış. Türkçede varolmayan bir kökten yine Türkçede varolmayan bir ekle türetilen bu non-kelime, Aigaios'la hiçbir alakası olmayan Yunanca **hégemon** ("önder, komutan") sözcüğünün Türkçe kökenli olduğuna kanıt sayılmış.

Sadece alkolle açıklamak mümkün değil. Kesinlikle başka maddeler de kullanmış olmalılar. O garip rüya/kâbus mantığını başka türlü yakalamak kolay değildir, bilen bilir.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Paşa

Sevan Nişanyan 14.12.2008

Paşa sözcüğünün etimolojisi 100 seneden beri çok tartışılmış bir konu. Eskiden padişah sözcüğünden kısaltma yoluyla türediği görüşü popülerdi. Ancak bu görüşün bilimsel temeli zayıftır. Baş ağa > başa > paşa görüşü de sanırım oldukça afaki bir spekülasyon sayılabilir.

13. yüzyılın son yıllarında aniden ortaya çıkmış Türkçe bir saygı deyişi. Türkiye Türkçesi dışında örneği ve paraleli yok. Önceleri bey sülalesine mensup kişiler için kullanılmış, bir tür "prens" gibi; Orhan Gazi'nin kardeşi Süleyman Paşa böyle. 13. yüzyıl Türkiye Türkçesine ait elimizde hemen hemen hiç metin bulunmadığından, türeyiş serüvenini izlemek imkânsız gibi. "Bilmiyoruz" demek daha sağlıklı.

Farsça **pâdişâh** < Orta Farsça **pâti-şâh** < Eski Farsça **pâti-xşayatha**, etimolojisi gayet açık olan bir deyim. Eski Farsça *pâti* (= Ermenice *bed*) "güçlü, muktedir, egemen" demek. Latince *potis*, *potens*, *posse*, *possibilis* vb. ile aynı Hintavrupa kökünden gelen bir sözcük, İngilizcede bir sürü türevi mevcut, *possible*, *potential* vs.. Yunanca *déspotês* (malikâne sahibi, derebeyi) tabirindeki *potês* de oradan geliyor.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Leblebi

Sevan Nişanyan 16.12.2008

Sami dillerinde "kalp" anlamına gelen kelimeler *lb* veya *lbb* kökünden yapılmış. Asurice **lubbu**, İbranice **leb**, Aramice **lebîbâ** kalp. Arapçada tam eşdeğer bir kelime yok ama **labb** fiili "anlamak, hissederek bilmek" anlamında kullanılıyor. Bunun sıfat hali **lebîb** "kalpten anlayışlı, empati sahibi" demek. Türkçede erkek adı.

Tanesi yenen çeşitli yemişlerin ve fasulyegillerin de Arapçada *lb* veya *lbb* kökünden isimleri var. Belli ki "bir şeyin içindeki yumuşak ve lezzetli çekirdek" gibi bir bağlamdan ad almışlar. Mesela **lûbiyâ** bildiğimiz fasulyenin Arapçası. Anadolu ağızlarında halâ kullanılır. Ermeniceye de oradan gelmiş.

Lablab Arapçada tanesi kavrularak yenen bezelyeye benzer bir bitkinin adı. Bilimsel adı *dolichos lablab*. Kök

ikilemesi (*lb* yerine *lbb*) Arapçada küçültme, sevimlileştirme anlamında kullanılan tipik bir gramer formu. "Mini mini yürecik" diye çevrilebilir.

Leblebi de Arapçadan. Türkçede en erken 14. yüzyılda "kavrulmuş bezelye" anlamıyla geçiyor. 17. yüzyıl sözlüklerinde halâ bezelye görülüyor. Sonradan nohuta çevirmişler.

Yoksa 'nohuda' mı demeliydim, kestiremedim.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Yalanci

Sevan Nişanyan 17.12.2008

Suriye halk dilinde Türkçeden alınma bir sürü kelime var. Lokanta menülerinin değişmez kalemi **yalanci** onlardan biri. Bildiğimiz zeytinyağlı yaprak sarma. Türkçe olduğunu bilen var, bilmeyen var. Ama Türkçe sözcüğün "yalan söyleyen, kandırıkçı, kâzib" anlamına geldiğini anlattırsan boş boş yüzüne bakıyorlar. İnanılır bir şey söyle de inanalım gibisinden.

İnandırmak için, 1) doğru adın **yalancı dolma** olduğunu, 2) yalancı sözcüğünün Türkçede "yalan konuşan kişi"den başka "gerçek olmayan şey" anlamını da taşıdığını, 3) yaprak sarmasına gerçek anlamda dolma olmadığı için İstanbul ağzında bu adın verildiğini anlatmak lazım. Uzun iş.

Şimdi düşünün bu köşeyi Suriye'nin El Taraf gazetesinde yazıyor olsam gelecek tepkileri! "Kesin atıyor!" "Nereden biliyorsunuz bunları hocam?" Yahut, "Arapçayı küçük düşürmek için böyle söylüyor, aslı Öz Arapçadır, *lecc* kökünden 'inatla sarıyor' manasına, *yeleccü*..."

Bir başka Suriye işi yemek **şawarma**. Bildiğimiz dönerin Halep versiyonu. Arapçada /ç/ sesi olmadığından, ayrıca diş değdirmeli /v/ sesi de olmadığından, **çevirme**'yi mecburen böyle yorumlamışlar. *Urfali kbab* ve *izmirli kbab* da yedik, güzel yapıyorlar.

Ayrıca Halep harikulade bir şehir. Urfa'ya da Mardin'e de fark atar.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Saat

Sevan Nişanyan 18.12.2008

Arapça **sâcat** sözcüğünün esas anlamı "en, genişlik, bolluk". Kökü **wsc** (vav-sin-ayın), uzamak, genişlemek, yer kaplamak gibi anlamları içeriyor; İngilizcesi *to extend*. Arapça gramerde biraz ilerlemiş olanlar bilir, ilk harf olan vav fi'âl vezninde kaybolur. Aynı kökten gelen **vüscat** (genişlik) ve **vasîc** (geniş) sözcüklerini bilenler çıkar değerli okurlarım arasında.

İkincil anlam herhangi bir zaman aralığı, *an extent of time* desek belki daha iyi anlaşılır. Bu anlamın izleri Türkçede mevcut. Özellikle atasözü ve deyimlerde geçiyor, ama genel kullanımda gitgide marjinalleşti. "Ecel saati geldi" derken söylenen şey, misal, "saat dokuzla on arasında ölmeyi planlıyor" değil. "Bunu duyan Hatice o saat bayıldı" derken de öyle.

"Günün yirmidörtte biri olan süre" saat. Bundan başka, bu süreyi ölçen aletin adı da saat. Kelimenin bu dördüncü anlamına Arapça sözlüklerde rastlanmıyor, sanırım Türkçeye özgü olmalı. Dişliler ve ağırlıklarla işleyen ilk mekanik saatler 10. yüzyılda Müslüman İspanya'da icat edilmiş, daha sonra Avrupa'ya yayılmış. Ortaçağda saat yapımı konusundaki en kapsamlı eseri Cizreli Nasirüddin adlı biri 1206 yılında Diyarbakır'daki Artuklu hükümdarı için yazmış. Tarihte ilk kez çalar saati tarif eden de bu zat.

Nereden nereye, şimdi Diyarbakır'da, öncü teknoloji eserleri yazmayı bırak, doğru dürüst saat tamir edecek birini ara da bul. Gelişiyoruz, geliştireceğiz, ha gayret.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Bikini

Sevan Nişanyan 19.12.2008

"İki" anlamına gelen **bi-** önekiyle Batı dillerinde yapılan tonla bileşik kelime var. **Bisiklet** (iki tekerçe), **biseksüel** (iki cinstenci), **bikarbonat** (iki karbonat moleküllü kimyasal bileşik), **bigami** (iki karınlık), **bienal** (iki yıllık ya da iki yılda bir), **biped** (iki ayaklı), **bizonal** (iki bölgesi), **bilingual** (iki dilli) vesaire.

Bikini bunlardan biri DEĞİL. Pasifik Okyanusu'nda bir mercan adasının adı. Yerel Mikronezya dilinde **Pikinni** "hindistancevizi düzü" demekmiş, ben de bu vesileyle bakıp öğrendim. Amerikalılar 1946'da yerli halkı boşaltıp bu adada bir dizi nükleer bomba patlatmışlardı. O günlerden itibaren dünya basın jargonunda bikini "nükleer patlama" anlamında kullanılmaya başlamış. Misal: "Başkan Truman'ın demeci bikini etkisi yaptı."

Aynı yılın ağustosunda Fransız dergileri o ara Riviera plajlarını kasıp kavuran iki parçalı mayolara da bikini adını uygun görmüşler, "yakıyor bunlar!" gibisinden. İsim tutmuş, ama dünyada bu modanın yaygınlaşması 1960'ların başıdır. Çocukluğumdan hatırlıyorum, 1962 veya 63 olmalı, Kınalıada'da ressam İhap Hulusi'nin eşi Naşide Hanım bikini giymişti de epey mevzu olmuştu.

Eyvah, bunak köşe yazarları gibi yazmaya başladım galiba. Daha güncel olmalıyım.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - \[nisanyan.blogspot.com\]\(http://nisanyan.blogspot.com\)](http://Sevan.Nisanyan'in%20Agos%20yazilari%20-%20nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Ortodoks

Sevan Nişanyan 20.12.2008

Kılık değiştirerek kozadan çıkan böcekler gibi geleneksel Türk faşizminin has numunesine dönüşen başbakan hazretleri, "Akdamar adasındaki Ermeni-Ortodoks kilisesini tamir ettik" buyurmuş. Biri keşki söylese, Akdamar diye bir yer yok, Ermeni-Ortodoks diye bir şey de yok.

Adanın adı binikiyüz yıldan beri **Ahtamar**, daha doğrusu ځ sesiyle **Axtamar** yahut **Akhtamar**. Tamar adlı bir kız varmış da, sevgilisi "Ahh! Tamar" demiş de, bunlar işin masal kısmı. Muhtemelen Ermenice bile değil, Arapça bir söz. 8. yüzyılda Ermenilerin önde gelen kısmı çatır çatır Arapça ve Farsça bilir, bunları uluslararası siyaset ve kültür dili olarak kullanırdı, daha düne kadar nasıl Türkçe bilirler idiyse öyle. Adanın esas eski Ermenice ismi Rştunik Adasıdır.

Ortodoks'a gelince, genel anlamı "doğru öğretisi sahibi". *Ortho* "doğru", *dóksa* "doktrin, öğretisi, töre". Aşağı yukarı "sünni" gibi bir şey. Bu anlamda ortodoks olmadığını iddia eden din veya mezhep yoktur. Bir de ayrıca, Rum kilisesinin kendine yakıştırdığı sıfat. Ermeniler ta 451 yılından beri bu iddiayla kıyasıya mücadele etmişler. Ermeni kilisesinin adı Ermeni kilisesidir, Ermeni Kadim kilisesi de olur, "havarilere dayanan" anlamında Ermeni Apostolik kilisesi de olur, Frenklerin verdiği ismi kullanmak gerekirse hadi diyelim "Gregoryen" de olur. Ama Ermeni Ortodoks diye bir şey yoktur. Ortodoks olan Ermenilere Rum denir. Ha o da yok mu, var. Bilecik'in Lefke kazasında Ermenice konuşan Ortodokslar varmış. Mübadelede "Rum" diye Yunanistan'a sürülmüşler.

Tabii maksat başka. Kiliseyi "Ermenilere" maletmekten kaçmak için, aklınca mezhep adına sığınıyor. Hani olur a Fahrettin Kirzioğlugiller yahut Halacoğlular itiraz ederler, kiliseyi aslında Oğuz veya Kıpçak Türkleri yapmıştır da, "sadece" mezhepleri öyledir, yanlışlıkla.

"Korkaklık" iyimser yorum olur. Aslına rücu etti demek daha doğru, öyle görünüyör.

Not: Perşembe günü yazımda mekanik saatlere ilişkin kitap yazar Cizreli Nasirüddin adlı birinden söz etmiştim. Üç ayrı okurum yazdı uyardı, Cizrelinin adı Bediüzzaman İsmail el-Cezerî olacak, kitabı sunduğu hükümdarın adı Nasirüddin diye. Pardon. iPod'u George Bush buldu demek gibi bir gaf.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Düven

Sevan Nişanyan 21.12.2008

Düven yahut **düğēn** Anadolu'da öküzün arkasına bağlanıp buğday başaklarının üstünde gezdirilen, çakmak taşlarıyla bezeli aletin adı. Türkçe **dövmek/döğmek** fiiliyle ilişkisi basit görünüyor. Zaten son zamanlarda **döven** yazımı tercih ediliyor.

Sözlüğümün ilk baskısında ben de *düven* < *dövmek* olarak göstermiştim. Ancak halen Anadolu'da kullanılan aletin tıpkısının Antik Çağda Yunan dünyasında kullanıldığını ve adının **tykáni** olarak kaydedildiğini öğrenince yanıldığıma hükmettim. Modern Rumcası *tukáni* veya *dukáni*. Normalde **tikani* olması lazım, ama Yunanca diyalektlerde y > u evrimi de oldukça yaygın.

Yunanca halk ağızlarından Türkçeye alıntılarda kalın seslilerin ince sesliye, p, t, k gibi ötümsüzlerin de b, d, g gibi ötümlüye dönüşmesi genel kuraldır. Mesela akson > **eksen**, ankinaro > **enginar**, avlaki > **evlek**, fanari > **fener**, kalathari > **kelter**, kanavouri > **kenevir**, kapari > **gebere**, karavida > **kerevit**, kodari > **güderi**, kodiki > **kütük**, kontari > **gönder**, kopriá > **gübre**, kovertá > **güverte**, skathi > **iskete** ve saire. Dolayısıyla dukani > **dügen** varsayılmalıdır.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Pastırma

Sevan Nişanyan 22.12.2008

Basmak fiili Türkçede mevcut ve canlıyken bunun türevinin ses değişimine uğraması bilinen tüm dilbilim yasalarına aykırı düşer. Pasma yok, paskı yok, pasın yok, **pastırma** niye olsun? Üstelik pastırma yapımında bastırma işlemi yer almaz; et çemene bulanır ve askıda kurutulur.

Pastırma sözcüğü 17. yüzyıldaki en erken örneklerde bugünkü anlamda değil, birkaç türlü bulamaç ve özellikle "yulaf bulamacı" anlamında kullanılıyor. Bu durumda Rumca **pasti** (=bulamaç) sözcüğüyle ilişki kurmak kaçınılmaz görünüyor. Acaba pastırma etin değil de çemen adı verilen bulamacın adı mı? Ama o zaman da *-ırma* ekini açıklamaktan aciz kalıyoruz. Rumcada buna benzer hiçbir şey yok.

Amerikancada **pastrami** diye bir et mamulü var, bizim pastırmaya yakın. Bu kelime Yidişçeden, yani Yahudi Almancasından geliyormuş. O da Romence **pastramă**'dan alınmış. Romence kelime Türkçeden aktarmadır herhalde, besbelli, deyip Romence sözlüklere göz atıyoruz. O da ne? **Păstra** Romence "tuzlayıp saklama, koruma" demekmiş, Latince'den gelirmiş.

Hadi bakalım, çık işin içinden!

* * *

NOT: Geçen hafta yazdığım **paşa** yazısına çok esaslı cevaplar geldi. Sözcüğün "erkek evlat, özellikle hükümdar veya soylu kişi evladı, prens" anlamına gelen Türkçe **beşe**'den evrildiğine yüzde doksanbeş ikna edildim. Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın bu konuda epey yazdığı varmış, bak nereden nereye! Türkçe beşe ile Farsça **beççe** (yavru, oğlan çocuğu) arasındaki ilişkiyi daha çözemedim ama.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://Sevan.Nisanyan'in%20Agos%20yazilari%20-%20nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Verd-i cenan

Sevan Nişanyan 23.12.2008

Arapça **verd**, Aramice/Süryanice **wardô** ve Ermenice **vard** (Batı Ermenicesinde **vart**) –üçü de gül demek, üçünün de Orta Farsça (Pehlevice) **vard**'dan alıntı olduğu anlaşılıyor. Bu sonuncusu da Hintavrupa anadilinde var sayılan ***wrod-**'dan geliyor, ki Latince **rosa** ve Yunanca **rhódos** da aynı kökten. Yunanca ve Latince'de kelime başındaki /w/ sesinin düşmesi genel kural. Marmaris'in oradaki Rodos adasının adı, evet, Gül Adası

demek.

Daha çarpıcı olan modern Farsçadaki evrim. Bunun doğruluğunu sınavacak kadar Farsça fonolojiye hâkim değilim, ama sağlam yerden okudum. Modern Farsçada baştaki w-'nin pek çok örnekte /g/ sesine döndüğü malum. Derler ki -rd- ikilisi de birçok örnekte /l/ sesine dönüşmüş. Dolayısıyla ward'ın Yeni Farsçası **gul**. Zazacada aynı evrim yarım kalmış. Modern Zazaca sözcük **vıl**, daha eski biçimi *vırd olmalı.

Gül malum, Türkçeye Farsçadan gelmiş, iyi tutmuş. Arapça **verd** daha ender. **Maiverd** eski romanlarda ve ecza markalarında "gülsuyu" yerine geçer. Bir de kadın adı olan **Verdicenan** var. Sultan Abdülmecid'in 24 eşinden birinin adı, pembe dudaklı bir sarışın afet, fotoğrafı mevcut. Verd-i cenân, yani Gönlümün Gülü. Ah!

Midyat yakınındaki **Ayn Wardô** köyünün adını Gülgöze diye değiştirmişler, ki doğru çeviri. Maazallah Ayverdi de yapabilirlerdi.

Ya da Çamlıbel.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları](http://nisanyan.blogspot.com) - nisanyan.blogspot.com

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Özür

Sevan Nişanyan 24.12.2008

Tut ki soykırım filan olmadı, hayal kuruyorlar, "dedem öldü nenem cariye oldu biz dünyada serseri olduk" diye doksan senedir boşuna dövünüyorlar. İnsan olan bundan üzülmaz mi? "Gel birader, var mı senin için yapabileceğim bir şey, anlat açılırsın, çay ismarlıyayım," demez mi? Psikoloğuyla, romancısıyla, tarihçisiyle seferber olmaz mı, nasıl bu adamlar böyle acayip bir travmaya tutulmuşlar diye?

Tut ki yüzbinler katledilmedi, yüz tane gariban köylü öldürüldü, onun da suçlusu zaten Çemişgezek kaymakamıydı. İnsanlıktan asgari nasibini almış biri gene üzülmaz mi? Zulme lanet etmez mi? Faraza konunun abartıldığını düşünse bile, haksızlığa uğrayan tarafın sırtını pırpıslayıp "birader hakikaten üzıldüm, yanlış yapmış bizimkiler, ayıp olmuş, affet" demez mi?

Benim tanıdığım Anadolu insanı der. Kaç bin senelik medeniyet var arkada, Cumhuriyet çığırkanları avazları çıktığı kadar bağırıp bastırmaya çalışsalar da.

Baskın Hocagillerin metnini doğru okuyun, bakın. Katliamdan filan dolayı özür dilememişler, dileselerdi gülünç olurdu zaten. "**Duyarsız kalınmasından**" ve "**inkâr edilmesinden**" ötürü çok mahcubum, o yüzden özür

diliyorum demişler. Dünkü olaydan değil **bugünkünden** söz etmişler. Görgüsüzlüğe ve vicdansızlığa isyan etmişler. Kibar insanlar oldukları için, "o hayvanlarla aynı memleketin insanı olmaktan utanıyorum" dememişler.

Canan Hanım kastedileni anlamış herhalde, üzerine alınmış.

*

Özür Arapça. Aslı ayın ve noktalı dal ile *ʿudhr*. **Mazeret** (*maʿdharat*) ile aynı kökten, esasen onunla eş anlamlı bir masdar. İkisinde de özde "hocam elektrikler kesikti ninem de hastaneye yattı o yüzden çalışamadım" aksiyonu sözkonusu. Yahut "zaten isyan etmişlerdi, hem kesmesek millet olmazdık ki, üstelik çok kesmedik az kestik." Türkçede anlam ayrılmış.

Ayrılmış mı gerçekten, ondan da emin değilim. Özür dilerken bir yandan da mıy mıy mıy mazeret söylemeyen kaç kişiye rastladınız son zamanlarda?

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://Sevan.Nisanyan'in%20Agos%20yazilari%20-%20nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Yelda

Sevan Nişanyan 25.12.2008

Farsça **şeb-i yeldâ** "en uzun gece", 25 Aralık gecesine verilen ad. Şairin dediği gibi, *Şebi yeldâyı gammrâ seheri peydâ nîst*, "derdimin uzun gecesine bir seher görünmüyor".

Neymiş acaba diye bakınca hayret edecek şeyler öğreniyorsun. Meğer 25 Aralık eski İran tanrılarında Mithra = Mihr'in, yani Güneş'in doğum günüyümüş. O zamanki hesaba göre yılın en uzun gecesine olduğundan, iyimser bir bakış açısıyla, günün uzamaya başladığı, dolayısıyla güneşin yeryüzüne döndüğü gece diye yorumlamışlar. Hani Nazlı Ilıcak bir seferinde "gecenin en karanlık saati şafağın başladığı andır" gibi bir şey söylemiş, o yüzden hapse girmişti, aynı hesap.

Yeldâ üstelik Farsça değil Aramiceymiş, yani Ortadoğuda İslamöncesi dönemin egemen dilinden. Arapçayla akraba bir Sami dili olan Aramicede YLD kökü Arapça WLD kökünün eşdeğeri; her ikisi de "doğmak" anlamını taşıyor. Arapçada bu kökten **valide** var ("doğuran kadın", anne), **veled** var (çocuk), onun çoğulu olan **evlâd** var (çocuklar), **mevlid** var ("doğum", özellikle Hz. Muhammed'in doğumuna dair ünlü şiir), **mîlad** var (o da "doğum", ama özellikle İsa'nın doğumu). Aramice **yeldâ** da, bak şu işe, milat demekmiş. Biraz lugat bilen için söyleyeyim, Arapça **veldet** yahut **vilâdet** sözcüğünün bire bir karşılığı.

Hristiyan dininde 25 Aralığın İsa'nın doğum günü sayılması hayli geç devirde, sanıyorum 4. yüzyılda çıkmış bir icattır. Göz göre göre Mithra dininin kutsal gününü alıp Hristiyanlığa mal etmişler! Hemen belirtelim ki Ermenilerle Süryaniler bu icadı kabul etmezler, İsa'nın Ürdün nehrinde vaftiz edildiği gün olan 6 Ocağı İsa'nın manevi anlamda doğum günü kabul ederler, Noel'i de o tarihte kutlarlar.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://Sevan.Nisanyan'in%20Agos%20yazilari%20-%20nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Pars

Sevan Nişanyan 26.12.2008

Eski Yunanca **párdos**, kedigillerden meşhur yırtıcı hayvanın adı. Aslana daha çok benzeyen çeşidine aslan-pars anlamında **leo-párdos** demişler. Antik Yunan yazarlarına göre párdos Farsçadan alınma bir kelimemiş, öyle diyorlar.

Elimizdeki Eski ve Orta Farsça kaynaklar kısıtlı olduğundan Farsça kelimenin eski halini yazılı metinlerde bulamıyoruz. Yeni Farsça, yani İslamiyet-sonrası Farsçada kullanılan kelime **pârs**, ki olasılıkla ***pârd-s** biçiminden evrilmiş. Aynı hayvanın bir eski Doğu İran dili olan Soğdca biçimi **prd-anka**, İran dilleriyle akraba bir dil olan Sanskritçe yani Eski Hintçe hali ise **prdâku**. Özetlersek en eski İran ve Hint dillerindeki biçim ***pard-** olacak; pars ise çok sonradan, 10. yüzyıl dolayında evrilmiş bir form.

Öte yandan bakıyoruz, Eski Türkçe metinlerde bir vahşi hayvan adı olan **bars** geçiyor. Göktürk kitabelerinde, yani 8. yüzyılda, Bars Beğ adlı biri var. Attila'nın amcalarından birinin adı da muhtemelen Aybars, 5. yüzyılda yaşamış. Hatta, en eski devirden beri Türkçede varolan **arслан** sözcüğü bir ihtimal ***bars-lan** > ***wars-lan** biçiminden evrilmiş. Çünkü **lan** hayvan demek.

Şimdi hangisi özgün, bars mı pars mı? Farsça sözcüğün aslının ***pard-** olduğu düşünülürse Türkçeden Farsçaya alıntı zor görünüyor. Belki ortak bir eski Asya kaynağı varsayacağız, ya da kestirmeden "bilmiyoruz" diyeceğiz.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://Sevan.Nisanyan'in%20Agos%20yazilari%20-%20nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Okumak

Sevan Nişanyan 27.12.2008

Türkçe **okumak** eylemi esasen “çağırmak, yüksek sesle seslenmek” demek. Meydan okumak, şiir okumak, lanet okumak, künyesini okumak deyimlerinde bu özgün anlam korunmuş. Şiir okuyor derken kitaptan yahut prompter’den baktığını kastetmiyoruz. Meydan okumak deyimini de 17. yüzyıl sözlüklerinde **meydane okımak** diye geçiyor. Yani meydana çağırmak.

Düşünürseniz yazı yazmak ve yazı okumak işlemleri dilin evriminde çoooooook geç bir dönemde ortaya çıkmış. Dolayısıyla bunları ifade eden sözcüklerin derivatif, muhtemelen mecazi anlam taşıması kaçınılmaz bir şey. Daha önce başka bir anlamı olan fiil, yeni işleme uydurulmuş. İngilizce **read**’in esas anlamı “tahmin etmek, çözmek”; Almandada halen aynı anlamda kullanılan **raten** ile aynı sözcük.

Arapça **kara’a** okumak. **Kıra’at** ve **Kur’an** oradan geliyor. Arap dilinde bu fiilin başka bir anlam veya nüansına rastlanmıyor. Ama Arapça ile yakın akraba bir dil olan Aramiceye bakınca **kara’a**: 1) çağırmak, seslenmek, 2) okumak, anlamlarını buluyoruz. Bu da normal çünkü Aramice Arapçadan yaklaşık binaltıyüz yıl önce yazıya geçmiş, Araplar yazıp okuma işlerini Arami kuzenlerinden öğrenmişler. Kelimeyi de muhtemelen onlardan almışlar.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://sevan.nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Pide

Sevan Nişanyan 28.12.2008

Doğu Akdeniz kültürlerine özgü yassı ekmek. En önemli özelliği, kap gerektirmeden sac üzerinde pişirilmesi. **Pita** biçimi MS 2. yüzyılda hemen hemen eş zamanlı olarak hem Yunancada, hem bugünkü adı Irak olan ülkede Arami dilinde kaleme alınan Yahudi dinî kitaplarında karşımıza çıkıyor. Etkileşim yönü belli değil, yani Yunanlılar Ortadoğu’dan almış olabilir, ama tersi de mümkün. Bizans Rumcasında yaygın bir sözcük. Türkçeye Rumcadan alındığı kesin. (Türkçeye Rumcadan alınan kelimelerde çoğu zaman kalın sesli inceye, sert sessiz yumuşağa dönüşür. Bunu daha önce de yazmıştım. Dolayısıyla **pita** > **pide**.)

İtalyancası standart dilde pita. Ama bazı Güney lehçelerinde i'ye bitişen t'yi çatlatarak /ts/ diye telaffuz ediyorlar. Yazılışı **pizza**, söylenişi /pitsa/. Esasen hamurun adı, üstündeki malzeme eşantyon. Aynen bizim Karadeniz pidesindeki gibi.

İtalyancadan bize direkt alınsaydı Türkçesi ***piça** yahut ***piçe** olurdu. Çünkü Türkçede varolmayan /ts/ sesi daima /ç/ ile karşılanır. İtalyancadan değil Amerikancadan dolaylı olarak alındığı için, zonguldağın z'siyle telaffuz ediliyor.

Poğaça da İtalyanca. Onu *Elifin Öküzü*'nde anlatmıştım, yeni baskısı çıktı, alın da okuyun bari.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları](http://nisanyan.blogspot.com) - nisanyan.blogspot.com

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Naylon

Sevan Nişanyan 29.12.2008

Naylonu DuPont firması bünyesinde Wallace Carothers adlı bir Amerikalı kimyager 28 Şubat 1935'te icat etmiş. Sonra kendi de pişman olmuş herhalde ki bundan üç dört sene sonra intihar etmiş. Nesnenin doğumu bu kadar net belgeli olduğu halde adın kökeni belli değil. Bir rivayete göre New York ve Londra'da iki ayrı ekip çalıştığı için, şehir adlarının kısaltmasından **NY-Lon** seçilmiş.

Bizde sözcüğe 1950'lerin başından itibaren rastlanıyor. 1960 tarihli Hayat dergilerinde hâlâ gayet sık, klas bir ürün kabul ediliyor. **Naylon fatura**'ya kadar düşmesi daha sonraki devirlerin eseri. Bu tabiri ben 1988'de duyduğumu hatırlıyorum, ilk çıkışı da bundan bilemedin bir-iki yıl önce olsa gerek. Sanıyorum burada "ucuz taklit malzeme" anlamında kullanılmış.

Teflon, **orlon** ve **likra** da DuPont firmasının çağdaş yaşama musallat ettiği yeniliklerden. Teflon bir kimya terimi olan tetrafluoretilen'in kısaltması. 1944'te devreye girmiş. Lycra'nın lansman tarihi ise 1962.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları](http://nisanyan.blogspot.com) - nisanyan.blogspot.com

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Eflatun

Sevan Nişanyan 30.12.2008

Öz adı **Platôn** olan filozofun Türkçesi neden Eflatun olmuş?

Cevap basit. Bir, Arapçada /p/ sesi yok. Yabancı dillerden alınan /p/ Arapçada daima /f/ oluyor. İki, Arapçada /o/ sesi de yok. Bu da daima /u/ya dönüşüyor. Üç, Arapçada kelime başında çift sessizi telaffuz etmek imkânsız. Türkçe **ispor** veya **siteyşin** gibi, ya başına ya arasına mutlaka bir sesli katıyorlar. Dolayısıyla filozofun Arapça adı **Felâtûn** veya **Eflâtûn**. Türkçeye Arapçadan aktarılmış, ikinci şekli daha çok tutmuş.

Platôn adının anlamı "düz yerden gelen" yahut "ovalı". Bir rivayete göre de kafasının şeklinden ötürü "enli". Karşıt ekolü kuran filozof **Aristotelês**'in adı "en meziyetli" ya da "en yetkin" gibi bir şey. Biraz Osmanlıca parlayanlar için: Ayn-ül Belaga. Geometriyi icat eden Öklit yani **Eukleides** "iyi namı". Cihan fatihi meşhur **Aleksandros** da "er savan". *Aleksô* "savmak, savunmak", *anêr* "er, erkek", dolayısıyla asker, *ándros* bunun –i hali.

Aleksandros'tan yoğurtlu kebaba giden yolu da anımsayalım. Adamcağızın Arapça adı olan *Aliksender* metateze uğramış, yani dilin dolaşıp yalnız'ın yanılız olması gibi, s-k yer değiştirmiş, *Aliskender* olmuş. Bunun başındaki heceyi de Arapça harf-i tarif kabul edip **al-İskender** diye yorumlamışlar. Bursalı kebabçı İskender Efendi'nin adı oradan geliyor.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Smokin

Sevan Nişanyan 31.12.2008

Fransızların **le smoking** dediği ceketin İngilizcesi İngiltere'de **dinner jacket**, Amerika'da **tuxedo**. İngiltere'de 19. yüzyılda moda olan **smoking jacket** diye bir şey var, ayrı bir şey: tütün içerken koku sinmesin diye giyilen, çoğu zaman renkli kadifeden bir üst giysi. Fransızlar bunun adını almışlar, ama yine İngiltere'de 1886 civarında piyasaya çıkan başka bir giysi modeli olan dinner jacket için kullanmışlar. Zannederim bu kıyafetin "İngilizliğini" vurgulayan, biraz gayriciddi bir adlandırma. Bizdeki kullanım da Fransızcadan gelme. Avrupa'da ilk duyulduktan beş yıl sonra *Servet-i Fünun* dergisi sahibi Ahmet İhsan Bey bir "smoking" edinmiş. Ahmet Rasim'in 1897 yılına ait bir makalesinde de geçiyor. Yani Avrupa modaları Abdülhamit Han devrinde de aşağı

yukarı bugünkü rötarla İstanbul'a geliyormuş.

Smokinin popüler olmasının nedeni, bak burası sürpriz, resmîliği değil gayıresmîliği. Frenk usulü suarelerde esas giysi, Fransızların **frac** dediği **dress coat**, beyaz kravatla giyilen, kuyruklu, son derece ayrıntılı protokole tâbi resmî tören kıyafeti. Smokin buna alternatif olarak çıkmış, siyah kravatla da giyilebilen, daha teşrifatsız bir model. İngiliz tarzı "rahatlığı" temsil ettiği düşünülmüş. "Aristokrat olamadın bari edebinle burjuva ol" gibi bir şeyi var.

Bizde hayatında birkaç defa smokin giymiş, Selahattin Duman dahil, nereden baksan beş on bin kişi vardır. Ama konser piyanistleriyle büyükelçiler dışında, **frak** giymiş olana ben rastlamadım.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları](http://nisanyan.blogspot.com) - nisanyan.blogspot.com

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

QWX

Sevan Nişanyan 01.01.2009

Radikal'in dış basın çevirmenleri yetmiyormuş gibi şimdi de başımıza bu çıktı! Sekiz sütuna manşet, *TRT* *şış bi xwêr be*. Ben ki on kelime Kürtçe bilmem, ben bile bakar bakmaz hatayı görebiliyorum. **Xêr** bildiğimiz hayırlara vesile olsun'daki hayır. **Xwêr** diye bir şey yok. Tamam, anladık, 72 punto manşete x ve w harflerini yanyana çıkarmak keyifli, savcılar çatlasın, ama hiç mi Kürtçe bilen redaktörleri yok?

Arapça **xayr**, 1. iki şeyden yeğ olan anlamında sıfat (örnek, *as-salatu xayrun min an-nawm*), 2. iyilik, yeğlik anlamında isim. Şarkta üç gün geçirmiş ya da bir Kürt'le üç saat teşrik-i mesai etmiş olan herkes bilir, o taraflarda bu sözcük *xêr* şeklinde telaffuz edilir, uzun ve yayvan ê ile. Demek ki neymiş? Kürtçede diftonglar (/ay/ gibi çiftsesliler yani) uzun sesliye dönüşürmüş, dünyanın birçok dilinde olduğu gibi.

Xw sesi apayrı bir olay, teknik adı 'dudaksıllaştırılmış art damak sürtünücüsü', yemin ederim öyle, labialized velar fricative yani. Boğazdan xırıltı sesi çıkardıktan sonra bir de dudaklarını büzüyorsun. Bellibaşlı dillerden sadece Farsça, Kürtçe gibi bazı İranî dillerde varolan bir hadise. Farsça **xwâca** (hoca), **xwuş** (hoş), **xwârdâd** (hovarda), **xwurda** (hurda), **xwanda** (hande), **xayrxwâh** (hayırhah) kelimelerinde bu ses var. Kürtçesi de ancak Öz Kürtçe olan kelimelerde olabilir, **xwedê** (tanrı), **xweş** (hoş), **xwin** (kan), **xwastin** (istemek) gibi. Arapçadan alınma bir kelimede mümkün değil.

Farsça ve Kürtçe gibi Hintavrupa kökenli bir dil olan Latince de bu sesin eşdeğeri, sadece Öz Latince kelimelerde karşımıza çıkan qu-: *quantum*, *qualitas*, *quæstio*, *aqua*, *æqualis* gibi. Öz-Hintavrupa diline has bir ses İran dillerine öyle, Latin diline böyle evrilmiş.

*

TRT-Şeş'i ve orada çalışmaya başlayacak arkadaşlarımı kutluyorum. Başlangıçtır, zamanla TRT'den de kurtulacaktır muhakkak.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Ocak

Sevan Nişanyan 02.01.2009

İslami gelenekte kamerî, yani hakiki aylar kullanılıyor, Zilkade, Rebiülevvel, Recep vs. Ama tarım toplumunda sırf bunlarla iş yapamazsın. Yoksa tohum ekimiydi, hasattı, cemreydi, kocakarı fırtınasıydı gibi mevsime bağlı olayları hesaplayamazsın. Daha kötüsü, vergi günün her sene 11 gün geri kayar. Bu yüzden Suriye ve Anadolu gibi tarım ağırlıklı İslam ülkeleri İslam takviminin yanısıra öteden beri Ortadoğu'nun kadim Arami uygarlığından devraldıkları güneş takvimini de kullanmışlar. (Irak ve İran'da da eski İran aylarını kullanmışlar.)

Bildiğimiz şemsi ayların adları Arami dilinden geliyor. Altısı –**Şubat, Nisan, Temmuz, Eylül**, birinci ve ikinci **Teşrin**, birinci ve ikinci **Kânun**- ta eski Babil ve Asur kültürlerine geri giden adlar. Üçü –**Mart, Mayıs** ve **Ağustos**- Ortadoğu'da 700 yıl süren Roma egemenliği döneminde Latinceden ödünç alınmış. **Haziran** ise muamma, sonradan çıkmış, kökeni belirsiz bir ad.

Eskiden (eskiden dediğim çok değil, 1940'lara dek) hayatımızda Teşrin'lerle Kânun'lar da vardı. "Evvel" ve "sanî", veya "ilk" ve "ikinci" olmak üzere ikişer taneydiler. Yıl İkinci Kânunla başlar, Birinci Kânunla biter, kafa karıştırırdı. Bunlar 10 Ocak 1945'te çıkarılan bir kanunla kaldırıldı. Yerlerine Ekim, Kasım, Aralık ve Ocak adları bulundu.

Ekim belli. **Kasım**, Hıdrellez gününden tam altı ay sonrasına gelen ve eski konseptte kış yarıyılı'nın ilk günü kabul edilen ruz-ı Kasım'dan ("bölen günü") esinlenmiş. **Aralık** iki bayram arasına gelen zîlkade ayına halk arasında verilen admış. O sene öyle denk geldiğinden onu kullanmışlar. **Ocak** ise Kânun sözcüğünün serbest çevirisi. Aramice *kânûn* "mangal" ya da közlük demek –kanun değil, ince ke ile. Arapçada da aynı sözcük var, "soba" anlamında. Ki düşünürsen, Suriye gibi yarı sıcak iklimlerde Aralık ve Ocak aylarında soba yakılır.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Filistin

Sevan Nişanyan 03.01.2009

En eski zamanlara gidersek Filistin bugünkü kadar geniş bir alan değil, şimdiki Gazze şeridi ile onun hemen devamındaki Aşdod ve Aşkelon kentlerini içeren daracık sahil bandının adı. Geç Bronz Çağında buraya muhtemelen denizden gelen ve yerli Sami dillerine benzemez bir dil konuşan bir kavim yerleşmiş. İç kesimde oturan İbrahim oğullarıyla durmadan çatışmışlar. Tevrat bunlara **Peliştî** adını verir, İbranice çoğulu **Peliştîm**. İlk sesli şewa, yani Türkçe ı'ya yakın kısa bir ses.

Bu marjinal kavmin adını Romalılar meşhur etmiş. Milattan sonraki 100-150 yılda Roma İmparatorluğu, eski adı **Iudaea** (Yahudiye) olan ülkede durmadan isyan çıkartıp teröristlik eden Yahudilerden yaka silkmış, 132 yılındaki son isyandan sonra hepsini memleketten sürüp, ta Lübnan sınırına ve Ürdün'e kadar olan vilayetin adını da **Palestina** yapmışlar. Maksat belli ki Yahudileri ve Yahudiliği anıştıran her şeyi haritadan silmek. Yahudistanın başkenti olan **Ierusalem** kentinin adı bile zamanın imparatoru onuruna Aelia Capitolina diye değiştirilmiş, tıpkı bin yıllık Eğin'in Kemaliye edilmesi gibi.

7. yüzyıldaki Arap işgaline dek Bizans-Roma vilayetinin adı Palestina kalmış. **Falestîn** veya **Filistîn** bunun Arapçası. Arapçada /p/ sesi yok, malum, her zaman /f/ olur.

İslam ve Osmanlı asırlarında bu isim büyük ölçüde unutulmuş, ya da tarihi bir ad olarak tek tük anımsanmış. Osmanlı devrinde bugünkü İsrail'in kuzeyi Şam veya Beyrut vilayetinin bir parçası. Güneyi ise Kudüs sancağı, gayriresmî kullanımda çoğu zaman **Yahudiyye** olarak anılmış. Ahım şahım Yahudi nüfusu olduğundan değil, memleketin eski adı bu olduğundan.

1918'de ülke İngiliz işgaline girince ortaya gene isim sorunu çıktı. Avrupalıların öteden beri bildiği adıyla **Judaea** deseler olmaz, Araplar kızar. Yahudilerin istediği **Eretz İsrail** hiç olmaz. Nötr olsun diye bir süre **Jordan** adı üstünde durduktan sonra, eski Roma vilayetinin adını canlandırmaya karar verdiler. Ülkenin adı bir kez daha **Palestine** oldu. İngilizlerin yarattığı bu ülkede oturan Araplara da Palestine/Filistin Arapları dendi.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Yelkovan

Sevan Nişanyan 04.01.2009

Türkçe **yelkemek** (yelpirmek, yel yepelek eteklerini uçurarak hızlı gitmek) 18. yüzyıla kadar gayet sık kullanılan popüler bir fiil, sonra nedense tedavülden düşmüş. **Yelkeğen** "hızlı giden, acelecî" demek. Mekanik saatlerde 17. yüzyıldan önce bir tek gösterge (sivri ucunun şeklinden dolayı '**akrep**') bulunurken, 17. yüzyılda İsviçreli ustalar ikinci göstergeyi eklemişler. Bunun Türkçe popüler adı önceleri *yelkeğen*, sonra **yelkoğan** olarak geçiyor.

Türkçeden başka dillerin birçoğunda böyle bir kelime yok. İngilizce saatin göstergeleri *hour-hand* ve *minute-hand* (saat eli, dakika eli), Fransızcalar *grande* ve *petite aiguille* (büyük iğne, küçük iğne). Cuk oturmayan laflar, Türk Dil Kurumu patentli kuru, ruhsuz 'sözcük'lere benziyorlar. Oysa akreple yelkovan, ne kadar lezzetli kelimeler!

Var her dilin kendine göre zenginlikleri.

Mahlûk adı olan **akrep** Arapça. Daha doğrusu tüm Sami dillerinde varolan bir kelime. İbranicesi *ʿaqrâb*, Habeşçesi *ʿaqrab*, eski Babil ve Asur medeniyetlerinin dili olan Akkadçası *aqrabu* imiş. Yunancadan Batı dillerine geçen **skórpîos** veya **skórpîon** bunlarla bir şekilde alakalı olabilir mi acaba? Epey araştırdım ama doyurucu bir cevap bulamadım.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları](http://sevan.nisanyan.blogspot.com) - nisanyan.blogspot.com

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Çin

Sevan Nişanyan 05.01.2009

Çin ülkesinin Çince adı Zhōngguó, milletin adı Hàn. '**Çin**' sözcüğüne öyle ya da böyle benzeyen bir kelime Çince de yok. Nereden çıkmış peki?

Sözcüğe en erken Milattan sonraki ilk yıllarda, eski bir Orta Asya dili olan Soğdca'da rastlanıyor. Soğdlar bugün Özbekistan ve Kuzey Afganistan olan ülkede yaşamışlar, "İpek Yolu" adı verilen rota üzerinde Çin'le Batı Asya arasındaki ticareti elde tutmuşlar. **Çin** adını nereden buldukları tam kesin değil, ama MÖ 3. yüzyılda ilk kez Çin ülkesinde birleşik bir imparatorluk kuran Qin 秦 (telaffuzu /tsin/) hanedanının adından almış olmaları güçlü olasılık. Hem Soğdların hem Çinlilerin komşusu olan Türklerin bu devirde Çin'e verdikleri ad **Tabgaç** veya **Tavgaç**. 'Çin' sözcüğü Türkçede çok çok sonraları, Soğdcadan veya Farsçadan bir alıntı olarak beliriyor. O da ancak Çin'le hiçbir direkt ilgisi kalmamış Batı Türklerinin benimsediği tabir.

Hint dillerinde de **Çina** kelimesi var. Hindistan'a yine Milattan hemen sonraki yüzyılda bugünkü Afganistan ve Orta Asya üzerinden gidip gelen Budist din adamları aracılığıyla varmış görünüyor, yani bunun da Soğdlardan alınmış olması en güçlü olasılık. Batılılar kelimeyi Hintlilerden öğrenmiş. 1490 yılı dolayında Hint Okyanusuna dadanan Portekizli gemiciler, 'Çin' kavramını Avrupa'ya taşımış. İngilizce yazı dilinde **China** sözcüğü ilk 1555 yılında geçiyor.

Çin koca memleket ama baksanıza, adı bile ithal. Acaba Çin'in vatanmilletçi tayfası "Çin değil Zhōngguó denilsin" diye kampanya açmayı düşünüyor mu, bizim Turkey karşıtları gibi?

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://Sevan.Nisanyan'in%20Agos%20yazilari%20-%20nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Hoşbeş

Sevan Nişanyan 06.01.2009

Nişanyan'ın sözlüğü yanlış yazmış, **hoşbeş etmek** deyiminin kökünde "hoş geldin beş geldin" gibi manasız bir tekerleme yok, zaten olamaz. Deyime en erken İbrahim Alaettin'in 1930 tarihli *Yeni Türk Lûgatı*'nde rastladım. Bu demek değil ki daha önce böyle bir söz yok; belki var ama avam bulunduğundan ya da başka bir şeyin halk ağzındaki bozulması olarak kabul edildiğinden sözlüklerde yer verilmemiş. Buna karşılık Farsça **hoş bâş** ve **hoş bâşed**, yani "güzel ola, hoş ola" deyimini en eski dönemlerden beri Osmanlıca metinlerde geçiyor. Tıpkı **hoş âmed** (hoş gele) gibi kalıplaşmış bir kibarlık sözü. Hoşbeş etmek bundan türemiş olmalı.

Kürt bir okurum yazmış. Türk kültürünün bazı özelliklerinden acı bir dille şikâyet ettikten sonra, hoşbeş sözcüğünün Kürtçe **xweşbêj** (hoş söyleyen, hoş konuşan) deyiminden türediğini savunmuş. Buna ihtimal vermiyorum. Dünyadaki tüm diller prestij ve statü bakımından "üstün" saydıkları dillerden kelime alır. "Aşağı" sayılan dillerden ancak birtakım "komik" argo terimleri ya da çok spesifik nesnelerin adları alınır. Türk toplumunda eğitilmiş kabul edilen zümrenin büyük bir çoğunluğu 900 yıl boyunca Farsça eğitimi aldı. Bu dilden gelen kelimeleri laf arasında kullanmayı "kültürlü" tavrın gereği saydı, cool buldu. O yüzden Türkçede en umulmadık yerlerde Farsça deyim ve kelimelere rastlamak normal. Buna karşılık Farsçayla akraba bir dil olan

Kürtçeden, Türkçeye daha yakın toplumsal teması olduğu halde, alınan kelime yok gibi bir şey.

Bugün de düşünürseniz, yazımın arasına iki tane İngilizce kelime attırsam kimse yadırgamaz. Açıklamasız mesela Lazca yahut Ermenice bir kelime kullansam herkes ipin ucunu artık kaçırdığıma hükmeder.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://Sevan.Nisanyan'in%20Agos%20yazilari%20-%20nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Akıl

Sevan Nişanyan 07.01.2009

Arapça **‘aql** devenin kaçmaması için ayağına bağlanan bukağı, **‘aql** bildiğimiz akıl.

Yani şimdi Arapça akıl devenin ayak bağından mı geliyor? Yok hayır, Araplar o kadar saçma insanlar değil. Doğrusu iki kelime AYNI KÖKTEN türemiş, ikisinin de altında "dizginlemek, gem vurmak, zaptu rapt altına almak" gibi bir fikir var. Şark kültüründe akıl, Batıdaki gibi bir serbest spekülasyon alanı olarak görülmemiş, bir tür fren ya da disiplin unsuru olarak algılanmış. "Akıllı ol Orhan Pamuk" deyiminde de aynı anafikir geçerli. Pamuk'un kendini kontrol etmesi, serbest düşünce ve davranışlardan kaçınması öneriliyor.

Son yıllarda **akıl adamlar** diye bir şey türedi, uzun a ile. Eskiden bu sözcük lğdırın ı'sıyla telaffuz edilen **âkıl** idi, yüzyıllarca Türkçede "akıllı, uslu" anlamında çok sık kullanıldı, ancak 20. yüzyıl ortalarına doğru tedavülden düştü. Yanlış telaffuz ve yanlış imlayla piyasaya dönüşü üç, bilemedin beş senelik iş.

‘Âqıl'ın Arapça çoğul hali **‘uqalâ**, akıllılar. Bu kelime Türkçede bugün tekil sıfat sayılıyor, anlamı da kaymış, ama dikkatli düşünürseniz çoğul kullanımın izleri hâlâ mevcut. "Kendini ukaladan sanıyor" demek, kendini akıllı kişilerden sayıyor (ama değil) demek. "Ukaladan bir zat", akıllılardan biri anlamında.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://Sevan.Nisanyan'in%20Agos%20yazilari%20-%20nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Mündemiç

Sevan Nişanyan 08.01.2009

Son zamanlarda bitpazarına rahmet kontenjanından hayata dönen eski kelimelerden biri de **mündemiç**. Hemen her gün bir yerde karşıma çıkıyor. Aslında "içiçe geçmiş, sarmaşık gibi sarmaş dolaş olmuş" anlamına gelen Arapça bir kelime. Ama galiba çoğu zaman İngilizce *immanent* yerine kullanılıyor. Bu da ahir zaman filozoflarından Deleuze ve Agamben adlı iki muhterem kişinin popülerlik kazandırdığı bir tabirmiş. Bir bünyeyi dışarıdan veya yukarıdan yöneten etken veya iradenin aksine, o bünyenin içinden kaynaklanan etken veya irade demekmiş. Ki bana sorarsanız beş kuruşluk felsefe okumuş kimse böyle havacıva kavramlara kolay kolay kulak asmaz.

Öztürkçesi **içkin**, tersi de *transcendent* karşılığı **aşkın** oluyormuş. Bunlar da berbat seçenekler. Misal: "Aşkım içkimi getirir misin?" "Hay aşkına da içkine de!"

Bir de İngilizce *implicit* dedikleri mantıkî ilişki var. Bir kavramın mantıken zorunlu olarak içerdiği diğer kavram demek. Mesela üçgen kavramında üç kenarlılık *implicit*, demokrasi kavramında serbest genel seçim *implicit*. Yani o olmadan öbürü olmaz. Bunun karşılığı olarak mündemiç iyi oturuyor sanki. Başka ne diyeceksiniz? İçergen? İçerlek? Kapsarık? Yoksa gene içkin mi?

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları](http://nisanyan.blogspot.com) - nisanyan.blogspot.com

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Amerika

Sevan Nişanyan 09.01.2009

Amerika'yı Kristof Kolomb keşfetmiş, ama yeni bir kıta bulduğunu anlamadan ölmüş. Bunu kanıtlamak, Floransalı **Amerigo** (yahut Latince yazışmada kullandığı biçimiyle **Americus**) Vespucci adlı gemiciye nasip olmuş. Vespucci ayrıca iyi bir yazar olduğundan 1504'te yayımladığı kitabı epey ses getirmiş, herkes "vay be! yeni bir kıta ha!" diyerek hayretlere gark olmuş. Bu yüzden Alman haritacı Martin Waldseemüller 1507'de bastırdığı tüm zamanların ilk dünya atlasında batıdaki sınırları belirsiz yeni kıtaya **America** adını vermeyi uygun bulmuş.

Amerigo neyin nesi diye baktım. İtalyancada bol miktarda bulunan Alman kökenli erkek adlarından biriymiş. Federico, Ricardo, Enrico, Umberto, Alberto vb. hepsi Ortaçağ başında İtalya yarımadasını istila eden Germen kavimlerinden bugüne yadigâr kalan isimler. Eski Almanca **Heim-rik** yani "hane-beyi" ya da "oba-beyi" adı,

Batı Alman diyalektlerinde **Heinrich** (İngilizcesi **Henry**), Doğu Alman diyalektlerinde **Eim-rich** veya **Emmerich** biçimini almış. Amerigo da, Doğu Alman kavimleri olan Ostrogotlarla Vizigotların kullandığı bu adın İtalyancalaşmış biçimiymiş.

Özetle Amerika, Henryland demek. Piri Reis keşfetseydi belki Muhiddiniya olurdu, onun da ön adı Muhiddin çünkü.

18. yüzyılda Amerika eyaletleri bağımsızlığa kavuştuğunda, ülkenin ve kıtanın adını Amerika yerine Colombia yapmak isteyen bir akım doğmuştu. Daha mantıklı bir tercih olurdu herhalde, ama dil işlerinde mantık ne arar?

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://Sevan.Nisanyan'in%20Agos%20yazilari%20-%20nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

İshak

Sevan Nişanyan 10.01.2009

İbranice **Yitzhaq** "gülecek" anlamına geliyor. Tz-kh-q ("gülmek, eğlenmek") kökünden geliyor. Tivratta Abraham ile Sara'nın oğlunun adı. Aynı kişi Kuran'da sin ve kaf ile **İshaq** إسحق olarak geçiyor. Adın Arapça bir anlamı yok, Tivrattan direkt aktarılmış. Batı dillerinde ise Yunanca **Isaakios** üzerinden türeyen biçimler tercih edilmiş. Isaac Newton, Isaac Hayes gibi.

İbranice fiil kökünün asıl Arapça eşdeğeri zad-ha-kef ile **ḍahk** veya Türkçede tercih edilen yazımıyla **zahk**. Gülmek, eğlenmek, özellikle alay ve tahkir ederek eğlenmek anlamında. (Birinci harf Arapçada /d/ ile /z/ arası bir sesi ifade eden ḍad harfi.) Osmanlıcada kullanılan **muzhik** "komedyen, şaklaban" (mujik değil, ayrı ayrı, muz-hik) ve **zahhak/dahhak** "alaycı, özellikle dinî değerlerle alay eden kimse" sözcükleri aynı kökten geliyor.

Tivratta adı geçen bir diğeri muhterem kişi **Yônah**. Kuzey Iraklıymış, denize düşmüş, balığın biri bunu yutmuş, ama Allah'ın bir hikmeti sonucu sindiremeyip çıkarmış. Adının anlamı İbranice "kumru" demek. Kutsal Kitabın Yunanca metninde aynı isim Yunanca erkek adlarında zorunlu olan eril nominatif takısı –s ile **lónas** olarak geçiyor. Süryaniler ve Ermeniler dahil bilumum Doğu (ve Batı) Hristiyan kültürlerinde de bu biçim kullanılıyor. Kur'anda geçen **Yûnis** biçimi, Kur'an müellifinin belki bu noktada İbrani değil Hristiyan geleneğinden etkilenmiş olabileceğini gösteriyor. Türkçesi **Yunus** olmuş.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://Sevan.Nisanyan'in%20Agos%20yazilari%20-%20nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Pastırma -II

Sevan Nişanyan 11.01.2009

Bastırma'yı kabul ettim, tamam, pes. Bunca senedir inat ediyordum Türkçe olamaz diye (inadım da inattır, ha). Sağolasın *Taraf* okuru, iki şey öğrendim. Bir, Tataristan ve Kırım taraflarında **basturma** derlermiş, hatta Rusçaya oradan **bastruma** diye geçmiş. İki, pastırma yaparken et ağır bir taş altına konurmuş ki suyu aksın, kurusun.

Peki, bunca yıldır şah mat hamlesi zannettiğim b>p meselesi ne olacak? O da basit. Evet, bir dilin BİR LEHÇESİNDE basmak fiilinin bazı türevleri b- ile söylenirken bazıları p- olmaz, mümkün değil. Ama başka lehçeden alıntı ihtimalini atlamışım. Atıyorum, mesela Kayseri lehçesinde **pasturma** ise, bu pekala bir tarihte İstanbul lehçesine alınmış olabilir, ama aradaki anlam ilişkisinin kararmış olması şartıyla. Yani İstanbullu bu kelimenin aslında bastırmak'tan geldiğini yaygın olarak bilse telaffuzu derhal düzeltir, bastırma der. Demediğine göre onlar da benim kadar cahilmiş, öyle anlaşıyor.

En azından pazıları.

*

Radikal'in mütercimleri de benim kadar inatçı anlaşılan. Geçen günkü gazetede iki tane vardı: "Hamas'ın binlerce askerden **menkul** bir ordusu var." "Başkanın mirası savaş, işkence, skandal ve mali çöküşten **menkul** bir bataklık." İnsan bir sözlüğe bakmaz mı? Hakkı Bey uyarmaz mı? Yok böyle kelime yahu. Taşınmış ordu ne demek? Portatif bataklık mı olur? Müteşekkil'i unuttun hadi, 'oluşan'ın nesi eksik?

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Eflatun -II

Sevan Nişanyan 12.01.2009

"Eflatun'u anlattın ya eflatun rengi ne?" diye mail atmış beş on yüz bin okurum. Bilmiyorum, ancak tahmin yürütebilirim. Bir kere, rengin adı eflatun değil **eflatunî**, yani **platonik**. İ'nin düşmesi son yılların eseri. İki, Arapça ve Farsça sözlüklerde renk adı olarak geçmiyor. 19. yüzyıl öncesi Osmanlıca sözlüklerde de renk anlamı yok. En erken Ahmet Vefik Paşa'nın 1876 tarihli Lehce-i Osmani'sinde yer almış. Üç, Eflatun'un Devlet adlı eserinin bir yerinde kızılıntrak mor yahut erguvan rengi (*phoiniks*) en soylu renktir diye belirtilmiş, ideal devleti yönetecek filozofların bu renk giyinmesini önermiş.

O tarihte Türkiye'de Platon okutulur muydu? Mesela 1868'de kurulan Galatasaray mektebinde? 1800'lerin en başında faaliyet gösteren Arnavutköy Rum akademisinde Platon okutulmuş diye biliyorum, acaba İstanbul Rumcasından bir iktibas olabilir mi? Acaba spesifik bir yazarın edebi kullanımı mıdır, sonradan yaygınlaştı?

Buyrun, doktora tezi konusu.

Peki, *phoiniks* rengi neden soyluymuş? Çünkü bu renk o devirde ancak Lübnan sahilinde çıkan bir tür deniz kabuklusundan elde edilirmiş, işin sırrını Fenikeliler bilirmiş, müthiş pahalıymış, o kadar yoğun ticareti yapılmış ki hayvanın soyu tükenmiş. Bizim **Finike**'nin adı da galiba oradan geliyor. **Phoinikia** = phoiniks salyangozu çıkan yer, ya da belki Fenikelilerin olduğu yer. Ama kuvvetli olasılıkla ilki.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://Sevan.Nisanyan'in%20Agos%20yazilari%20-%20nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Anadolu

Sevan Nişanyan 13.01.2009

Bunu Elifin Öküzü'nde yazmıştım. Orada yazdığımı burada tekrarlamak bana ayıp geliyor, köşeyazarı ahlakıma ters. Ama öyle ısrarla sormuşlar ki mecbur kaldım. Onbeş yirmi liraya kıyıp kitabı alsanız bana sormaya gerek kalmaz, değil mi?

Anadolu analarla dolu bir ülke, tabii, muhakkak, ama istatistik olarak başka ülkelerin de farklı olacağını sanmam. Hem binbeşyüz yıl önce memlekete bu adı veren Rumun Türkçeye vakıf olması da zor, gidip Orhon ırmağındaki Bilge Kağan'a sormadıysa. **Anatolê** Eski Yunanca gündeğümü, yani doğu; Bizans Rumcasında telaffuzu **Anatolí**. **Ana-** "yukarı" anlamında edat. **Tellô** "kalkmak, doğmak", vurgulu ek alınca **tol-**. İstanbul'dan bakınca neden bu adı vermişler, belli.

Bizans'ın bir idari birimi olarak **Anatolikón** adına ilk 669 yılında rastlanıyor. Orta Anadolu'nun büyük kısmını kapsayan dev eyaletin adı, başkenti Amórion, yani bugünkü Afyon Emirdağ. Daha önce imparatorluğun resmî dili Latince iken bu ilin adı **Oriens** imiş, ki tastamam aynı şey demek, "güneşin kalktığı yön, doğu". Bildiğimiz **orient**.

Osmanlı'da **Anadoli** eyaletinin merkezi 16. yüzyılda Kütahya'dır, Emirdağ'a bir taş atımlık yer; kapsamı da Balıkesir'den Kastamonu ve Ankara'ya kadar olan alan. 19. yüzyıla gelindiğinde vilayet artık yoktur, buna karşılık Fırat sınırına kadar tüm yarımada "Anadolu" diye bilinir. Ahmet Vefik Paşa sözlüğüne göre Anadolu = "Marmara ve Akdeniz'den Fırat'a kadar olan diyâr; kadimde Küçük Asya." Kapsama alanının Fırat'ın doğusuna taşması Cumhuriyet dönemi terminolojisidir.

Yunancadan Türkçeye alınan kelimelerde sert sessizin yumuşadığını daha önce yazmıştım, o yüzden **Anatoli** > **Anadoli**. Son sesin /u/ya dönüşme tarihini belirlemek zor, çünkü eski yazıda daima Anadolu yazılmış.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Egzost

Sevan Nişanyan 14.01.2009

Adaşım olan bir okurum yazmış, "egzoz'un ya da egzost'un veya eksoz'un hatta eksozt'un hatta hatta ekzos ve ekzost'un ve egzoz'un ve egzost'un egzoz'un bir de egzost'un" doğrusunu sormuş. Bana bir kelime öğretilene kırk yıl köle olmaya herhalde vaktim kalmamıştır, ama gene de kendisine teşekkür ediyorum. **Exhaust** hem İngilizce hem Fransızca'da var olan kelimedir sanıyordum, bu vesileyle baktım, meğer Fransızca'da yokmuş öyle şey. Özbeöz İngilizceymiş. Dolayısıyla Türkçesi kesinlikle **egzost** olmalı (Fransızca olsa belki sondaki t'yi düşürmenin bir gerekçesi olabilirdi). Türk Dil Kurumu **egzoz** biçimini uygun görmüş, herhalde gazoz'la kafiye olsun diye. "Egzantrik" deyip geçiyoruz.

Latineden aparılmış bir kelime. Latince *haurire*, geçmiş zaman kökü *haust-* "boşaltmak, tüketmek, dökmek". *Ex* de dışa doğru hareket bildiren bir edat, tıpkı İngilizce *out* gibi. To *exhaust* İngilizcede daha çok yormak, tüketmek anlamında kullanılan bir fiil. *I'm exhausted* = bittim tükendim. Arabanın zoster aletine 1900 yılı dolayında bu adı vermişler. Daha doğrusu *exhaust pipe* demişler de, *pipe* kısmı sonradan yutulmuş. Almancası çok daha güzel: *Auspuff!*

Ex- öntakılı ithal kelimelerin imlası Türkçede öteden beri problemlidir. TDK'ya göre doğru imla **egzotik** ve **egzogami**, ama **ekzotermik**, ve fakat **eksantrik**! Bana soran olsa ben sesliden önce **egz-** sessizden önce **eks-** der geçirdim. Ama bir, bana soran yok, iki, **ekselans'**ı nereye koyacağımı ben de bilmiyorum.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Aydın

Sevan Nişanyan 15.01.2009

İngiliz bir yazar tanıdığım sormuş, neden Muğla, Manisa (ben ekleyeyim, İzmir, Bursa, Balıkesir, Afyon, Bergama, Tire....) Rumca da Aydın değil diye. İşin yoksa ara, bul!

Osmanlı'nın Ege bölgesindeki dört vilayeti **Menteşe** (başkenti Muğla), **Saruhan** (başkenti Manisa, yani Magnesia), **Aydın** (başkenti İzmir yani Smirni) ve **Karesi** (başkenti Balıkesir, yani Palikastro). Dördünün de adı Osmanlı'dan önce bu yörelerde kurulan Türk beyliklerinin adından alınmış. Meşrutiyet döneminde, galiba 1910'larda, Aydın vilayetini ikiye bölmüşler. İzmir ayrılmış, vilayetin merkezi de eski adı Güzelcehisar olan kasabaya taşınmış. O zamandan beri kent, ilin adıyla, Aydın diye biliniyor.

Aydın çok eski bir Türkçe sıfat. Esas biçimi genizden söylenen /ng/ sesiyle **ayding**, Kaşgarlı'da öyle geçiyor. *Aytmak* yahut *aydmak* demek, "açmak, açıklamak, açık kılmak" demek. Sıfatın orijinal yapısı ***aytınık** olmalı. Eski Türkçede /y/ ve /n/ gibi iki yumuşak sessizden sonra /i/ serisinden eklerin seslisi yutulur, sert sessiz de yumuşak sessize dönüşür. Dolayısıyla *aytınık > ayding.

19. yüzyıl sonlarında Fransızca **illuminé** ("aydınlanmış kimse") karşılığı Arapça nur'dan **münevver** sözcüğünü bulmuşlar, aynı anlamda. Nurun kökü n-w-r, türevi böyle olur, nasıl diye sorma. Dil Devrimi yıllarında bunun yerine **aydın** benimsenmiş. Deneyip "kalsın" dedikleri seçenekler arasında **parlak**, **kuluk**, **silkü** ve **yaktı** da var. Ciddiyim, 1934 tarihli Tarama Dergisi'nde geçiyor.

Parlaklar Bildirisi? Bunu imzalayana yaktı demem? Çatlarsın gülmekten!

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Felsefik

Sevan Nişanyan 16.01.2009

Ozan konuşur, "Deleuze'de aşkınlık ve içkinlik sorunsalını postmodern bir bağlamda irdelediğimizde..." Şirkette getir götür elemanı olan Rıdvan onaylar, "**felsefik** konulara valla ben de çok meraklıyım abi."

İyi bir senarist oradaki tek harften bir dramatik kurgu çıkarabilir mi? Çıkarır. "Felsefik" diyen elemanın hayatta üç satır felsefe okumadığını biliriz, kendini olduğundan daha okumuş göstermeye çalıştığını biliriz, acırız, sevimli buluruz, dalga geçeriz. Tek harfte saklı dram!

Şimdi, dile iki türlü yaklaşım var. Biri ortaokul müdür yardımcısı yaklaşımı, "felsefik" yanlış mı yanlış, çat! vur eline cetvelle. Güzide Türk basınında dil yazısı yazan elemanların istisnasız hepsi bu ekoldendir. Öbür yaklaşım "bilimsel" dediğimiz yaklaşım. Felsefik sözcüğü ders kitaplarına veya dil gurularına göre "yanlış" mı "doğru" mu dilbilimciyi ilgilendirmez. ANLAMI VAR MI? Türkçe bilen iki konuşmacıya ne anlam ifade ediyor? O anlamı karşıdakinin şıp diye almasına yol açan sistem ne? Bu kadar.

Felsefe Yunancadan Arapçaya geçmiş bir kelime. Bize Arapçadan geldiği için buna Arapça **-î** izafet takısı eklemek doğru sayılır. Aynı kelime Yunancadan Batı dillerine **philosophie** vs. diye geçmiş. Oradan alınsaydı Yunanca-Fransızca **-ique** takısını eklemek normal olacaktı, analitik, diyalektik, etik, deontolojik gibi. Bunlar dilin tarihi evriminde oluşmuş keyfi kurallardır, uzun boylu savunulacak bir mantığı yok. Ama bir toplumda kültür erbabı ile hanzoyu ayıran ince sistem aynen böyle kurallardan oluşur.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları](http://nisanyan.blogspot.com) - nisanyan.blogspot.com

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Lise

Sevan Nişanyan 17.01.2009

Eski Yunan tanrılarından Apollon'un bir sıfatı **Lykeion**. Ne demek olduğuna dair Yunanlıların bile kesin kanısı yok. Kimine göre *lykos* = kurt sözcüğünden, "kurtların tanrısı" demek. Kimine göre Güney Anadolu'daki *Lykia* ülkesinin adından, Lykialı. Fethiye, Kaş, oralar yani.

Eski Atina'nın hemen sur dışında Apollon Lykeion sunağının bulunduğu koruluk varmış. MÖ 335 yılı dolayında Aristoteles burada meşhur felsefe okulunu kurmuş. Lykeion okulu (Latince biçimiyle **Lyceum**) MS 6. yüzyılda kapatılıncaya dek 850 küsur yıl dünyanın en önemli okullarından biri olmuş.

Fransa'da 1802'de Napolyon'un kurdurduğu yeni tip devlet okullarına da havalı olsun diye **Lycée** adı vermişler. Aradaki c harfinin telaffuzu, malum, klasik Latince /k/ iken Fransızcada /s/ şeklini alır. Latince-Yunanca gramer ekleri de Fransızcada düşer. O yüzden eskiden /lükeum/ veya /likeum/ diye telaffuz edilen şeyin

Fransızcası /lise/ olur.

Bizde Fransız sistemine göre eğitim veren ilk modern lise 1868’de kurulan Galatasaray Sultanisi’dir. Sultan Abdülhamid zamanında imparatorluk taşrasında Galatasaray modeline göre 10 civarında **sultani** ile bunların biraz daha sulandırılmış biçimi olan 60’a yakın **idadi** hizmete girdi. 1924’te çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile hepsine **lise** adı verildi ve maazallah kötü cereyanlara kapılmasınlar diye devlet denetimi iyice berkitildi.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Sevan

Sevan Nişanyan 18.01.2009

Sevan Kürtçede şemsiye demekmiş, hadi bakalım! Fransızcada da “tedip eden, şiddetle cezalandıran” gibi bir anlamı var –ki normal şartlarda kuzu gibi adamım, hiç öyle şeylerle alakam olmaz. Türkçede Sevan nedense hep kadın adı olarak algılanıyor. “Sevan Hanım” diye mektup yazarlardan bıktım usandım. Hepsine bıyıklı, kel kafalı resmimi gönderip “iltifatınıza teşekkür ederim, görüşelim” diye cevap yazıyorum.

Rahmetli babam hem Ermenice olsun hem dinî bir anlamı olmasın hem Frenk özentisi olmasın diye Sevan adını bulmuş. **Sevan** Ermenistan’daki büyük gölün adı. Daha doğrusu gölün değil, göl üzerinde bulunan ve eskiden yerleşim yeri olan adanın adı. Şimdi o adada son derece fotojenik iki tarihî kilise ile harabeler var. Sovyet döneminde toprak doldurup kıyıya bağlamışlar. Turistik olmuş.

Van Ermenice “köy, mezra, yerleşim yeri” anlamına gelen bir kelime. Onlarca köy ve kasabanın adında geçer. Mesela eski adı Tuşba yahut Tosp olan kalenin dibindeki yerleşim ortaçağlarda nispeten önemsiz bir köyken yanılmıyorsa 12. yüzyılda Ahlat şahları zamanında Van adıyla ün kazanmış. O gölün adı da kentten geliyor.

Se’nin ne olduğu konusunda rivayet muhtelif. Muhtemelen Ermenice **sev**, yani siyah. Bu da Ermenicede Farsçadan alıntı olan yüzlerce kelimedenden biridir. Eski Farsça **syaw**, modern Farsçada **siyeh** yahut **siyâh** halini almış, Ermenicede ise *ya* > *e* kuralı uyarınca *sev* olmuş.

Yani adımız Karaköy demekmiş. İlk öğrendiğimde üzülmüştüm.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Desimal

Sevan Nişanyan 19.01.2009

Şimdi Öztürkçüler bitti, akla gelecek her kelimenin aslında Kürtçe ya da Zazaca olduğunu savunan –savunan demeyelim, dileyen- okurlar sardı etrafımı. Günde ortalama beş tane geliyor.

Zazaca *des* on sayıymış. Metrik sistemi Zazalar mı buldu hocam?

Bütün Hintavrupa dillerinde on anlamına gelen kelime orijinal ***dek** biçiminden gelir. İnce sesliye bitişen /k/, Hintavrupa aleminin doğu kanadında binlerce yıl önce /s/ olmuş. Bazı İran dillerinde de hece sonundaki /s/ yutulmuş. Dolayısıyla 10'un Sanskritçesi (yani eski Hintçesi) **dâśa**, Ermenicesi **dasn**, Bulgarcası **deset**, Rusçası **desyat**, Zazacası **des**, Osetçesi **daes**, ama Farsçası **deh**, Kürtçesi de **deh**.

Batı kanadında /k/ sesi daha uzun süre korunmuş. Yunanca on, dekametre'deki **déka**. Latincesi **decem**, /dekem/ okunur. İngilizcesi, aslında *tegen*'den bozma **ten**. İngilizce /t/ modern Almancada her zaman çatlak /ts/ sesiyle karşılandığı için Almancası **Zehn**, yani /tsên/. İrlandacası çatlak /kh/ sesiyle **deich**. Bunların hepsi matematik gibi kurallı değişimler. Aynı kelimenin değişik lehçelere göre söylenişi.

Latince /k/ sesi modern Fransızcada ince sesliden sonra /s/ diye telaffuz edildiği için Latince "onlu, onarlı" anlamına gelen **decimalis** de esasen /dekimalis/ iken Fransızca /desimal/ olur. Bize Fransızcadan gelmiş. İtalyancadan alsaydık *deçimal* olurdu.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları](http://nisanyan.blogspot.com) - nisanyan.blogspot.com

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Eflatun -III

Sevan Nişanyan 20.01.2009

Peki, **platonik** nedir hocam? Komşunun kızına platonik duygular beslemem caiz midir? Bir kez öpmekle kızın platoniği bozulur mu?

Bunun cevabı için Platon/Eflatun'un *Sympósion* ("İçki Sofrası") adlı olağanüstü güzel kitabını okumak lazım. Bu kitapta Sokrates karakteri uzun uzadıya aşktan söz eder, bunun cinsel birleşmeyle ya da soyunu sürdürme içgüdüsüyle alakasız bir acayip tanrısal duygu olduğunu savunur, hatta sonraki Hristiyan ve Tasavvuf literatürünü anımsatan bir dille. Heyhat ki Sokrates'in bahsettiği aşk kızlara değil genç ve yakışıklı erkeklere duyulan tutkulu sevgidir, özellikle de (sonradan Atina'nın askerî diktatörü olacak olan) genç Alkibiades'e. Sokrates'e göre kadınlara karşı aşk mümkün değildir, ya da mümkünse de gerçek anlamda aşk değildir, düşük çeşididir.

Nitekim Fransız ve İngiliz dillerinde 19. yüzyıl başlarına dek platonik sözcüğü daima "cinsel birleşme içermeyen eşcinsel aşk" anlamında kullanılmış. Daha sonra eşcinsellikten açıkça söz etmenin modası geçince komşunun kızı devreye girmiş.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Kant

Sevan Nişanyan 21.01.2009

Korkmayın, üç tane Eflatun yazısı yeter, felsefeden devam etmeyeceğim.

Ege ağızlarında **kant**, teraslar şeklinde düzenlenmiş bir arazinin her bir kademesine verilen addır. "Şo kanttaki ileği bir el vee de gakalım," misal. Neyin nesidir, nereden gelmiş, bir fikrim yok. Hiçbir sözlükte bulamadım. Bilen varsa haber etsin lütfen.

Türkçenin kayıp katmanlarında varlığını sürdüren bir başka antika kelime, şekerli sudan yapma bir tür içecek olan öteki **kant**. Ekşi Sözlüğe baktım, ohoo, bir sürü entrysi var, o kadar da bilinmez bir şey değilmiş. Bunun aslı Arapça kalın k ile *qand*, şeker kamışından elde edilen külçe şeker. Arapça *sukkar qandî* akide şeker gibi şekerleme. Bu deyim 1200'lerde Fransızcaya, oradan İngilizceye **sugar candy** biçimiyle girmiş. Son yüz yıl içinde *candy* ayrıldı, bağımsız kelime olarak "şekerleme" anlamında kullanılıyor.

Hem *qand*, hem *sukkar* sözcüklerinin nihai kökeni Hintçe. Bu da normal, çünkü şekerkamışı tropik Hindistan'dan gelen bir bitki, şeker icat edenler de Hintliler. Eski Hintçe *śakkara* şeker, *kandu* da külçe demekmiş. Oradaki o üstü şeyli ś nedir diye sorarsan, /s/ ile /ş/ arası fişiltılı s sesi. Türkçe **şeker** ya direkt Hintçeden, ya da başka bir aracı dilden alınmış olmalı, ta Ortaasya yüzyıllarında, Uygurlar devrinde. Avrupa

ulusları ise şekeri Araplardan öğrenmişler. O yüzden Arapça sözcüğün ilk hecesindeki /u/ sesi aşağı yukarı bütün Avrupa dillerinde görülüyor, *sugar, sucre, suiker, zuccher, zucker, azucar, cukier, cukor* vesaire. Biz Arapçadan alsak Türkçesi **sükker** olurdu. Osmanlıcada bu biçimi de kullanılır ayrıca.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Kant

Sevan Nişanyan 21.01.2009

Korkmayın, üç tane Eflatun yazısı yeter, felsefeden devam etmeyeceğim.

Ege ağızlarında **kant**, teraslar şeklinde düzenlenmiş bir arazinin her bir kademesine verilen addır. "Şo kanttaki ileği bir el vee de gakalım," misal. Neyin nesidir, nereden gelmiş, bir fikrim yok. Hiçbir sözlükte bulamadım. Bilen varsa haber etsin lütfen.

Türkçenin kayıp katmanlarında varlığını sürdüren bir başka antika kelime, şekerli sudan yapma bir tür içecek olan öteki **kant**. Ekşi Sözlüğe baktım, ohoo, bir sürü entrysı var, o kadar da bilinmez bir şey değilmiş. Bunun aslı Arapça kalın k ile *qand*, şeker kamışından elde edilen külçe şeker. Arapça *sukkar qandî* akide şekeri gibi şekerleme. Bu deyim 1200'lerde Fransızcaya, oradan İngilizceye **sugar candy** biçimiyle girmiş. Son yüz yıl içinde *candy* ayrıldı, bağımsız kelime olarak "şekerleme" anlamında kullanılıyor.

Hem *qand*, hem *sukkar* sözcüklerinin nihai kökeni Hintçe. Bu da normal, çünkü şekerkamışı tropik Hindistan'dan gelen bir bitki, şekeri icat edenler de Hintliler. Eski Hintçe *śakkara* şeker, *kandu* da külçe demekmiş. Oradaki o üstü şeyli ś nedir diye sorarsan, /s/ ile /ş/ arası fışılıtlı s sesi. Türkçe **şeker** ya direkt Hintçeden, ya da başka bir aracı dilden alınmış olmalı, ta Ortaasya yüzyıllarında, Uygurlar devrinde. Avrupa ulusları ise şekeri Araplardan öğrenmişler. O yüzden Arapça sözcüğün ilk hecesindeki /u/ sesi aşağı yukarı bütün Avrupa dillerinde görülüyor, *sugar, sucre, suiker, zuccher, zucker, azucar, cukier, cukor* vesaire. Biz Arapçadan alsak Türkçesi **sükker** olurdu. Osmanlıcada bu biçimi de kullanılır ayrıca.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

Insert etmek

Sevan Nişanyan 22.01.2009

Türkiye’de “dil gurusu” sayılmanın temel şartıdır, Türkçeye gâvurdan sızan kelimeleri ayıplayacaksın, “getti dilimiz elden gettiii” diye dövüneceksin, dükkân tabelalarına the yazdılar diye kanlı gözyaşları dökeceksin. Bizim de adımız dilbaza çıktı ya, otomatikman öyle olduğumu varsayıyorlar. Kötü mihrakların dilimize musallat ettiği “insert etmek, start almak” gibi sözcükleri ne zaman kahredeceksin diye ikide bir soruyorlar. Neymiş? Bu deyimler “Türkçe düşünmenin önünü tıkiyormuş”. Yabancı kelimelere Türkçe karşılıklar bulabilirsek elbette Türkçede bir canlanma olacakmış.

İtiraf edeyim, **insert etmek**, **start almak** gibi deyimlerin Türkçe düşünmenin önünü tıkadığına zerrece inanmıyorum. Aksine **özdeş**, **özdek**, **özek**, **özelge**, **özerk**, **özet**, **özgeci**, **özgü**, **özgül**, **özgüleme**, **özgün**, **özlük**, **özne**, **özünlü** gibi kelimelerin elli yıl boyunca (1933-1983) bu toplumun düşünme yeteneğini hepten dumura uğrattığına eminim. İlk ikisi ne kadar net, ne kadar spesifik, ne kadar “cuk oturan” kelimeler: yanlış anlaşılmasına imkân yok. Ötekiler memur kafasından çıkmış, bozbulanık, bir şey söylemekten ziyade bir şey söylemiş gibi yapan kavram bozuntuları!

Bazı kelimeler yapı olarak az veya çok şeffaftır, “sözcük” gibi. Bazıları da (Türkçe için) opaktır, “kelime” gibi. Yapıca şeffaf olan kelimelerin şeffaf olmayanlara nazaran daha iyi anlaşıldığı fikri, Alman nasyonalist düşüncesinin 19. yüzyılda ortaya attığı bir hezeyandır. Doğru olmadığı, bütün ciddi dilbilimcilerin kabul ettiği bir gerçektir. **Leblebi** de opak bir kelime, **kamyon** da. Üstelik ikisi de yabancı. Ne olduklarını anlamakta zorlanıyor musunuz? **Böğrölce** yahut **özkağrı** deseler vatan kurtulur muydu?

Türkçeden türetilmiş yeni kelimelerin yabancı kökenlilerden evla olduğu inancının, ilkel bir ırkçılık dışında herhangi bir mantıki temeli olduğunu da sanmıyorum. Hani Türkler Ortaasyadan gelir, o yüzden Ortaasya kökenli olmayan her şeyi vatanımızdan söküp atalım, pis alçaklar gibisine. Yok efendim Ortasya kökenli olunca halkımız daha iyi anlarmış, daha kolay düşünürmüş. Bunlar minareye mendilden kılıf uydurma çalışmaları, o kadar.

İp, sap

Sevan Nişanyan 23.01.2009

Bize okulda öyle öğretmişlerdi, şimdi müfredat ne der bilmiyorum. Sert ünsüzle biten çok heceli kelimeler ünsüz yumuşamasına uğrar, tek heceliler uğramaz. Toprak toprağı, ağaç ağacı, kanat kanadı, AMA oku, teki, üçü, koçu, eti, atı, otu. Basit. Gibi.

Öğrencilerimi kuralları sorgulamaya özendirmek için hep kullandığım örnek **ip, sap, dip, kap** dizisidir. Dördü de kapı gibi öz Türkçe kelimeler, ama ikisi yumuşar, ikisi yumuşamaz. Üstelik bu o kadar derin ve köklü bir dil kuralıdır ki, mesela *kavanozun dipi* diyen bir insanın, istediği kadar kusursuz Türkçe konuşsun, anadilinin Türkçe olmadığına hükmederiz. Buyurun, problem. Düşünsün kerataalar.

Problemin çözümünü isteyenler, Türkoloji konusunda Türkçe yazılmış ender düzgün eserlerden biri olan Talat Tekin'in *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler* adlı kitabına bakabilirler. Basit bir mevzu değil, yüz yıldan beri üzerinde deryalar kadar yazı yazılmış. Kuralı ilk önce 1902'de Danimarkalı Türkolog Grönbech formüle etmiş diyelim de, işin gerilimi artsın.

Kitap, kasap, simit, ihtiyaç gibi yabancı kökenli kelimelerdeki olay tam aynı şey değil. Bunların aslı zaten *kitab, kassab, semid, ihtiyac*. Tek başlarıyken Türkçeye özgü son ünsüz sertleşmesine uğruyorlar, ama arkaya bir ünlü alınca doğal hallerine geri dönüyorlar.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://Sevan.Nisanyan'in%20Agos%20yazilari%20-%20nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Şebek

Sevan Nişanyan 24.01.2009

Şebeke Arapça balık ağı gibi "ağ" demek. Buna eşdeğer kelimeler Arapçayla akraba diller olan İbranice ve Süryanicede de var. Hepsinde rastlanan bir özel anlam "ağ şeklinde olup yüzün kısmen görünmesini sağlayan baş örtüsü". Eski Babil ve Asur dilinde yine aynı Sami kökünden **şabiku** "başı ve omuzları örten bir tür örtü, şal" demekmiş.

Pahlevice, yani İslamöncesi Farsça **şapik**, modern Farsça **şabî** "bir tür kısa gömlek, cepken" diye geçiyor, yukarıdakiyle aynı kelime olmalı ama anlam bağlantısından emin değilim. Ermenice **şabik** (gömlek) aynı anlamda. Kürtçe **şepik** de ortak kaynaktan geliyor. Kuzey Irak ve Hakkari'de giydikleri şalvarlı tulum gibi kıyafete *şal û şepik* diyorlar.

Şebek şebekenin çoğulu, daha doğrusu kolektif hali, yani "network" gibi bir şey. Nasıl maymun adı olmuş, tam emin değilim. Meninski'nin 1680 tarihli Osmanlıca lugatında sadece iki anlam geçiyor "1. alaca renkli ve ağ şeklinde olan, 2. içinden kırmızı rengi çıkan bir tür alaca mantar". Hani üstü file gibi dilimli kırmızı mantarlar

vardır, o olmalı herhalde. Maymun adı olarak ilk 19. yüzyılda Vefik Paşa'da rastladım. Acaba kırmızı poposunu alaca mantara mı benzetmişler diye aklımdan geçmedi değil, ama sanmam, "network maymunu" olmalı.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://Sevan.Nisanyan'in%20Agos%20yazilari%20-%20nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Ceviz

Sevan Nişanyan 25.01.2009

Ceviz ağacının anavatanı olarak tüm kaynaklarda "Armenia" gösteriliyor, sözde diyelim başımız ağrımasın. Nitekim Van Gölü civarı, Aras havzası, Bitlis vb. dolayını tanırsanız cevizin o yörede ne kadar yaygın olduğunu bilirsiniz. Sanırım en geç MÖ 3000'lerden itibaren Yakındoğu ve Akdeniz havzasına yayıldığına dair belirti var.

Eldeki en eski linguistik veriler İbranice **egôz**, Aramice ince g ile **gawz** ve Ermenice **nguyz**. Her üçünün de bilinmeyen bir eski dilden kalıntı olması kuvvetle muhtemel. Çünkü bu yörede İbranice/Aramice ancak MÖ 2. binyıla, Ermenice ise MÖ 1. binyıl başına kadar geri gider, oysa nesnenin kendi daha eski. Kültür bitkilerinin adları en eski çağlardan beri en yoğun kültürlerarası alışverişe konu olmuş kelimeler arasındadır.

Farsça **gôz**, Arapca **cawz** biçimlerinin, kurallı ses değişimlerine uygun olarak Aramice gawz'dan aktarıldığını varsayabiliriz. /aw/ çiftseslisinin /ô/ya dönüşmesi Farsçada tipik. Yabancı dilden alınan ince /g/ sesi de Arapçada daima /c/ olmuş, *geographia* > *cuğrafiyya* gibi. Türkçe **koz** çok eski bir devirde Yakındoğu kültür çevresinden Ortaasyaya ithal edilmiş olmalı. **Cevz** nisbeten daha yeni bir dönemde Arapçadan alınmış. İkisi aynı kelime, iki ayrı kültür süzgecinden geçip evrilmiş.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://Sevan.Nisanyan'in%20Agos%20yazilari%20-%20nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Türban

Sevan Nişanyan 26.01.2009

Farsça **dûlband** esasen “kova sargısı” demek (**dôl** veya **dûl** = kova). Kafaya sarılan sarık da sonuçta bu: önce kova gibi bir külâh konuyor, üstüne bez sarılıyor. Sözcük Farsçada “sarık” anlamında kullanılmış, Osmanlıcada da 18. yüzyıla dek ana anlamı bu. Daha sonra sarıkta kullanılan bir tür çok ince kumaş anlamı ağır basmış. Bu ikinci anlamın aslı herhalde **dûlbend bezi** olmalı. Düşünürseniz, o koca başlıkları bütün gün kafada taşıyabilmek için ileri derecede hafif bir kumaşla sarılmış olmaları lazım. Eski yazıda daima dûlbend yazılıyor, ama belli ki erken bir tarihten itibaren **tûlbend** diye telaffuz edilmiş.

Avrupa dillerinde **turban** “Türk sarığı” anlamında 15. yüzyıl sonlarında benimsenmiş. Fransızca en erken örneklerde **toliban**, İtalyanca örneklerde **turbante** geçiyor. Belli ki tûlbend’den alınmış, ama Latin dillerinde “dolamak, burmak, fırıldak gibi çevirmek” anlamına gelen **turbare** fiiliyle karıştırılmış.

1920’li yılların sonunda turban bu sefer “saçı sarık şeklinde saran kadın başlığı” kisvesiyle Avrupa’da moda oldu. Oradan moda terimi olarak dünyaya yayıldı. 1950’lerin *Hayat* dergilerinde, pek modern ve şık bir kadın başlığı olarak takdim ediliyor. Sonraki yıllarda da sanırım İhsan Doğramacı **türbanı** nineden kalma başörtüsüne karşı “modern” bir seçenek olarak lanse etmişti. Olmadı, kontrolden çıktı.

Neymiş? Memlekette modernizme isyanın simgesi olan nesnenin adı bile Batı’dan gelmemiş. Adamlardan kurtulmak zor.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları](http://sevan.nisanyan.blogspot.com) - nisanyan.blogspot.com

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Naiv

Sevan Nişanyan 27.01.2009

Naiv başka şey, nahif başka şey. Aradaki farkı bilenler parmak kaldırsın.

Peki, otur. **Nahif** Arapça sıfat, uzun i ile söylenir, zayıf ve çelimsiz demektir. Bugünkü Türkçede sanırım sadece zayıf nahif ikilemesinde anılıyor. Masdarı **nehâfet**, yani zayıflık.

Naiv İngilizceden veya Fransızcadan alınmış bir kelime. Saf, kurnazlıktan yoksun anlamında. Fransızcası aslında naïf'tir, 1970-öncesi kültürden gelen insanlar Türkçesini ısrarla öyle yazarlar. İngilizceye Fransızcadan gelen sıfatlar genellikle sözcüğün dişil halinde benimsendiği için İngilizcesi *naive* olur.

Fransızca naïf'in aslı da, bak şu işe, Latince *nativus* imiş. Fransızcada vurgusuz hecenin sessizi düşer kuralı uyarınca t'sini kaybetmiş. *Nasci, natus* (doğmak) fiilinden, "doğuştan gelen" ya da "doğal" anlamında sıfat. Burada "yapay" karşıtı olarak kullanılmış, yani sofistike olmayan, sanatsız, som. Aynı kökten gelen *naturalis* (> Fr *naturel*, İng *natural*) sözcüğüyle de yaklaşık eş anlamlı. 18. yüzyıl filozoflarında halâ "doğaya yakın, bozulmamış" gibi gayet pozitif bir anlamda geçer, Jan Jak Ruso'da mesela. Ama günümüzde daha çok saftirik kavramını çağrıştırıyor. İngilizcede öteden beri varolan bir kelimeydi, son 30-40 yılda moda oldu, çok kullanılanlar listesinde yukarılara tırmandı.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://Sevan.Nisanyan'in%20Agos%20yazilari%20-%20nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Türkiye

Sevan Nişanyan 28.01.2009

Vatanımıza ne cüretle 'hindi' derler diye hop oturup hop kalkanların esas dert etmesi gereken konu o değil. Vatanın adı İtalyanca, onu neydeceğiz? Hem üstelik **turkey** gibi tesadüfi, kasıtsız bir durum yok ortada. Ülkenin kimlik sorunuyla ilgili derin bir problem var. Deştikçe vatanmilletçilerin tüylerini diken diken edecek mevzu.

Türkçede –ve diğer yerli dillerin hiç birinde- bu ülkeye 19. yüzyılın sonlarına dek Türkiye, Türkistan, Türkland veya buna benzer bir isim verilmemiş. Ülkenin, daha doğrusu Fırat Nehri'ne kadar olan kısmının, Türkçedeki kadim adı **Rum**. Bunun dışında Memaliki Al-i Osman, Memaliki Mahrusa gibi SiYASİ adlar kullanılmış.

Buna karşılık Batı Avrupalılar, ta Haçlı Savaşlarından beri Ortadoğu ve Balkanların Türkler tarafından yönetilen kısmını İtalyanca **Turchia**, Fransızca **Turquie** vs. diye adlandırmışlar, Mısır, Suriye, Balkanlar filan dahil. Farklı adlandırmanın ardında aslında ciddi bir bakış farkı var, ama o kadar dibe inersek çıkamayız diye korkarım.

Türkçede bu adın sistemli olarak kullanımına en erken Namık Kemal ile Suavi'nin 1868'de Paris'te çıkardıkları *Hürriyet* gazetesinde rastladım. Belki daha önce de tek tük vardır, ama bence bağlam ilginç: sanki memlekete dışarıdan ve BATIDAN bakınca "Türkiye" adı daha bir uygun gelmiş.

1870'lerde "ah monşer şu **Türkiye** medenileşemedi gitti" üslubu içinde kelimeye sıkça rastlanıyor, sonra Abdülhamit döneminde otuz sene boyunca izi kayboluyor. Meşrutiyetin ilk yıllarında da, siyaseten uygunsuz sayıldığından olacak, hiç duyulmuyor. İttihat ve Terakki rejiminin kullanımında "Türkiye" adının belirginleşmesi, bak hele, 1915 yılına denk gelmiş. 1920'de Ankara'da toplanan BMM "Türkiye" adına önce biraz direnir gibi olmuş, ama en geç 1921'deki Teşkilatı Esasiye Kanunu döneminde T'yi kabul etmiş.

Arapça –iyye ekiyle açıklanması minareye kılıf uydurma kabilinden. Ortaya çıkış sürecinde tereddüt edecek bir şey yok, Batı kökenli bir kavram.

On puanlık soru şu: **Osmaniye** olsaydı acaba daha medeni bir yer olur muydu?

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları](http://nisanyan.blogspot.com) - nisanyan.blogspot.com

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Kandil

Sevan Nişanyan 29.01.2009

Latince **candere** "akkor gibi yanmak, ışımak", /k/ sesiyle /kandere/ okunacak. **Incandescere** hemen hemen aynı, "içten ışımak". **Candidus** esasen "akkor gibi", ama uygulamada bildiğimiz beyaz rengin adı. **Candidatus** "beyaz giyinmiş" demek. Eski Roma'da yılda bir yapılan seçimlerde kamu görevine talip olanlar düz beyaz toga giyermiş, dolayısıyla bugün halâ İngilizcede bir işe aday olan kişiye **candidate** deniyor. **Candela** da bildiğimiz mum, ya da arkeoloji müzelerinde bolca gördüğünüz tipte pişmiş kilden yapma yağ kandili. Küçültme eki olan –*ela* ile, "ışıkçık" manasında.

Burada anlatması uzun sürecek nedenlerle Latince kelime başındaki /ka/ sesi 15. yüzyıldan önce Fransızcada /şa/ olmuş. Bazen filan değil, HEP öyle. O yüzden mumun Fransızcası *chandelle*, havai fişeğe de öyle diyorlar. Bizde **şandel** futbol terimidir, topu havai fişek gibi havaya dikmek anlamında.

Roma İmparatorluğu MS. 640'lara dek 700 küsur sene Suriye ile Mısır'ı, daha da uzun süre Kuzey Afrika'yı

yönetmiş. Yerli ahali pek Latince konuşmamış, ama ister istemez bir sürü Latince kelime yerel Arami, Kipti ve Berberi dillerine girmiş. Bunların çoğu ticari mallar, teknik ürünler, idari işlem ve hizmet adları, para ve tartı birimleri vs. **Kandilâ** eski Suriye Aramicesinde aynen kullanılıyor. Arapçaya sanırım oradan geçmiş. Arapçadan da Türkçeye gelmiş. Nereden nereye.

Hisse: Kullandığımız her kelimedede, adeta arkeolojik katmanlar gibi, dünya tarihinin izleri var.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://Sevan.Nisanyan'in%20Agos%20yazilari%20-%20nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Memat

Sevan Nişanyan 30.01.2009

Hayat memat'taki **memat** nedir diye sormuş bir okurum. Tabii ki ölüm, Arapça, m-w-t kökünden mimli masdar. Aynı anlama gelen diğer masdar **mevt**, Arapçacıların tercih ettiği standart yazıma göre *mawt*. **Mevtâ** ölü. **Mât** öldü, **şâh mât** "şah öldü" demek. **Layemut** Allah'a yakıştırılan sıfatlardan biri, ölmez. *Lâ* "değil", *yemût* veya daha doğrusu *yamût* "ölür", aynı fiilin geniş zaman hali. Bir kök böyle şekilden şekle nasıl giriyor diye bana sormayın, burası onu anlatacak yer değil. Sahaflardan alın bir Arapça dilbilgisi kitabı, beş on günde çözersiniz.

İspanyolca *matar* (öldürmek) fiili 600 yıllık Arap egemenliği çağında bu dile giren yüzlerce Arapça kelimedenden biri. **Matador** da esasen "öldürücü" demek. Boğa güreşi gösterisinde önce sırasıyla dürtükleyici, kızdırıcı, mızrak batırıcı denilen tipler sahneye çıkıyor, onlar görevini yapıp bitirdikten sonra sıra öldürücü darbeyi vuracak olan esas oğlana geliyor. Matador onun adı. Bir çeşit cellat.

Bir tarihte Meksika'da **Matamoros** isimli şehirde, hayatta gördüğüm en berbat otelde kalmıştım. Matamoros, Meksika ulusal kurtuluş savaşının kahramanlarından bir yüce şahsiyetmiş, adını kente vermişler. Adamın adı "Arap öldüren" demek, bak sen.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://Sevan.Nisanyan'in%20Agos%20yazilari%20-%20nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Ejderha

Sevan Nişanyan 31.01.2009

Esas sözcük **ejdehâ**, r'siz. İslamöncesi İran mitolojisinde geçen bir figür. Pehlevicede, yani İslamöncesi Farsça biçimi *ajê dahak*. *Aj* yılan demek. Dahak, efsane çağında Cemşid'i devirip bin yıl İran'a kral olan kötü bir mahlukun adı. Anlattıklarına göre üç başlı ve üç ağızlıymış, iki omzundan birer yılan başı çıkarmış. Yılanlar uslu dursun diye her gün iki gencin beyniyle beslenirmiş. Kürt mitolojisinde de geçer. Ama ejdehânın adı Dahak'tan mı gelmiş, yoksa mitolojik bir kavram Dahak adıyla insan kimliğine mi büründürülmüş, ondan emin değilim.

Farsça *-hâ* çoğul takısı gibi durduğundan, şairler onu kesip **ejder** diye bir tekil uydurmuşlar. Orada esas ilginç olan sondaki *-r* sesi. Nereden çıkmış bilmiyorum.

Eski İran mitolojisinden Türkçeye geçmiş kavram çok. İlk elde aklıma gelenler dev, peri, cadı, anka kuşu ve Kaf dağı. Zerdüşt kutsal metinlerinin dili olan Avesta dilinde devler **daeva** adıyla geçer. Bunlar eskiden tanrılar olmuş. Zerdüşt gelip yeni dinini ilan edince daevalar eski makamlarından aşağıya edilmişler. İnsanlara kötülük eden, düzenbaz, marjinal yaratıklara dönüşmüşler. Oysa eski İranca ile yakın akraba bir dil olan eski Hintçede **deva** "tanrı" manasını korumuş, hala da öyle kullanılıyor. Hindu inancındaki 333 bin tanrının hepsi birer *deva*. Yahut *devi*, tanrıça.

Latince **deus** ile ondan türeyen Fransızca **dieu** de aynı Hintavrupa kökünden gelen kelimeler. İkisi de "tanrı" demek. (Buna karşılık ilaç anlamına gelen Arapça **deva**'nın bunlarla alakası yok.)

www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

İncil

Sevan Nişanyan 02.02.2009

Yunanca *eu* "iyi", *ángelos* "haberci, ulak, resul", **euangélion** "iyi haber, müjde". Hristiyanlığın ilk devirlerinde İsa'nın hayatı ve öğretisine ilişkin anlatımlar bu adla anılmış. Latince biçimi **evangelium**. İngilizce **gospel** bunun tam çevirisi, Eski İngilizce *gôd* iyi, *spel* haber. İsa'nın çeşitli öğrencileri tarafından telif edilen iyi haber metinlerinden dördü, Hristiyanların Kutsal Kitap (Bible) diye adlandırdığı 66 kitaplık külliyat içinde yer almış.

Orta Doğu'nun o devirde yaygın dili olan Aramicede –yani klasik Süryanicede- sözcük *ewangêliyûn* şeklinde geçiyor. Hz. Muhammed zamanında Arabistan'daki Hristiyanların bu adı kullandığını varsayabiliriz.

Arapçada /g/ sesinin /c/ye dönüştüğüne daha önce değinmiştim. Uzun ê sesi de Arapçada î olur. Dolayısıyla Arapça biçimin **ewancîl* olması lazım. Baştaki ses grubunun i-ye dönmesinin de mutlaka bir nedeni vardır, ama uzatmayalım. Kur'anda Hristiyanların kutsal kitabı **incil** diye geçiyor. Hatta bu adda bir kitabın Allah tarafından İsa'ya "indirildiği" de belirtiliyor, belki bilemediğim ya da anlamadığım bir nedenle.

Bir konu daha var aklıma takılan. Hz. Muhammed'in gençliğinde ticaret amacıyla Suriye'ye gidip geldiğini biliyoruz. Peki, Suriye'deyken hangi dili konuşurdu? Aramice biliyor muydu, yoksa tercüman mı kullanıyordu?

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları](http://sevan.nisanyan.blogspot.com) - nisanyan.blogspot.com

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Modern

Sevan Nişanyan 03.02.2009

Latince *modus* "ölçü, usul, adap". Bundan türeyen Fransızca iki kilit kavram: **Moda**, zamanın usul ve adabı. **Modern**, zamanın usul ve adabına uygun. Usul ve adap derken, oturup kalkmaktan giyim kuşama, halk arasında muteber sayılan düşünceleri benimsemekten ev donatma şekline kadar her şey buna dahil. "Töre" de diyebiliriz, ama dün farklı bugün farklı olduğunu hisseden, bunu baştan kabul eden değişik bir tür töre.

Ta 1830'larda Türkçeye Batı dillerinden giren ilk 15-20 kelimeden ikisi bunlardır. Bana bu ilginç geliyor. Daha ilk günden Batı medeniyeti bizde "moda" ve "modern" kavramlarıyla beraber anılmış. "Bu çağın usulü böyle, mecbur ayak uyduracağız, allah kahretsin" gibi alttan alta bir mırıltı sanki duyuluyor.

Postmodern sözcüğünü bugünkü tınısıyla ilk kullanan Nikolaus Pevsner'dir, üniversitedeyken epey

okumuştuk. Adam sanat tarihçisi, kelime de esasen bir mimari stil adı. 1966'da yazdığı bir makalesinde Pevsner kırk yıldan beri dünyaya hâkim olan Uluslararası Modern mimariye tepki olarak, tarihî motifleri kullanan yeni bir eğilimden söz etmiş, bu isimle. Mimari janr adı olarak tuttu. Sonra 90'larda anlamı genişledi, bir konuya birden fazla bakış açısıyla bakan, kendi varsayımlarını sorgulayan, kendi söylemini söylem konusu haline getiren fikir modasının adı oldu. Şimdiki modern, postmodern.

Eskiden bizde yeniçeriler modernliğe karşı çıkardı. Şimdi postmodernizme kazan kaldırıyorlar, vatana ve töreye aykırı buluyorlar. Haklılar da bir bakıma. Paşam emir verecek, "hazrol, rahat!" diye. Onbaşı Egecem ukalalık edecek, "komtanım bu konuya birden fazla bakış açısıyla baksak, söyleminizi söylem konusu yapsak..." Adamı hasta eder!

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Tarım

Sevan Nişanyan 04.02.2009

Eski Ortaasya Türkçesinde "dağıtmak, saçmak" anlamında **tarmak** fiili var. "Tohum saçmak, ekin ekmek" anlamında da bu kullanılıyor, başka birçok dildeki eşanlamlıları gibi. Bugünkü Türkçede tarmak artık canlı bir fiil değil, ama **darmadağın** deyiminde izi kalmış. Anadolu ağızlarında "dağınık" anlamında **darık** yer yer kullanılıyor. "Her türlü ekin" anlamına gelen *tarığ* da **darı** olmuş. Ses değişimi sürpriz değil, çünkü Eski Türkçede kelime başındaki /t/, Türkiye Türkçesinde /d/ olur, kurallı bazı istisnaları saymazsak. Fiilin kendisi yaşasaydı **darmak* şeklini alırdı.

1930'ların Dil Devrimi hengâmesinde bu inceliklere pek bakmamışlar. *Divan-ı Lugat-it Türk*'te keşfettikleri tarmak fiilinden "aha budur" deyip **tarım** sözcüğünü türetmişler, milli hisleri rencide eden **ziraat** sözcüğüne karşılık. Aralarında ilaç için bir tane ciddi dilbilimci olaydı **darım* diye düzeltirdi tahmin ediyorum.

Harita hastaları bilir, Çin'in Uygur ülkesinde bir **Tarım Irmağı** (ve adını ırmaktan alan Tarım Havzası) var. Lop Nur Gölü'ne doğru dağılıp bir sürü kola ayrıldığı için bu adı vermişler, öteki tarımla alakası yok. Gayet de mantıklı: deltanın Uygurcası *tarım*, Türkiye Türkçesi *darım* olmalı, derenin dağılıp saçıldığı yer anlamında.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

McDonald's

Sevan Nişanyan 05.02.2009

Ufak oğlan tutturdu Big Mac yiyeceğiz diye, mecbur, gittik yedik. MacDonald'ın kim olduğunu anlatmak da farz oldu.

Ortaçağda İrlanda'dan gelen Gael'ler İskoçya'nın batısındaki adalar ve göller diyarını ele geçirmişler. Derken Somerled adlı Viking asıllı bir yiğit çıkıp Gael'leri birleştirmiş, âleme korku salan Adalar Krallığını kurmuş. Donald bunun üç torunundan biri, asıl adı Gael'ce **Domhnall**, yani "Dünya Hâkimi". MacDonald'lar yani Donaldoğulları İskoçya'nın en güçlü aşiretlerinden biri olmuş. Viskileriyle meşhur olan Islay ve Skye adalarını tutmuşlar. Birçoğu bugün halen aşiret başının mülkiyetinde olan bir düzine muhteşem şato inşa etmişler – Invergarry'dekini geçen sene ziyaret ettim, feodal duygularım kabardı, itiraf edeyim. MacDonald'larla onların kolu olan MacDonnell'lar zamanla bütün dünyaya yayılmışlar. Sanırım bu iki soyadını taşıyan bir milyondan fazla insan var, büyük Domhnall'ın soyundan gelen.

Hamburgerci McDonald's firmasını gerçekten kuran bir MacDonald değil ama. Ray Kroc adlı, her işe girip çıkmış Şikagolu bir adam, franchising yöntemiyle köşebaşı köfteciliğinden bir dünya imparatorluğu yaratabileceğini 1960'larda keşfetmiş. Kendi adı pazarlamaya pek uygun olmadığından olsa gerek –Kroc Amerikancada kulağa "üçkâğıtçı" gibi geliyor- McDonald's isimli üç-beş şubeli bir köfteci dükkânını satın alıp, işini onun üzerinden büyütmüş.

1985'ti galiba, McDonald's Türkiye'ye gelmeden az önce birileri benim fikrimi sormuştu da, neden bu iş Türkiye'de asla tutamaz diye uzun uzun bir sunum yapmıştım. Hatırladıkça yüzüm kızarır.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları](http://sevan.nisanyan.blogspot.com) - nisanyan.blogspot.com

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Muhtar

Sevan Nişanyan 06.02.2009

Şaşırtıcı ama köylerdeki ihtiyar heyetinin o bildiğiniz ihtiyarla alakası yok, zaten kanunen de ihtiyar heyetine girmek için 25 yaşını doldurmuş olmak yetiyor. Osmanlıca **iẖtiyar** etmek (daha doğrusu hırıltılı x sesiyle *ix̱tiyâr etmek*) "seçmek, tercih etmek" demek. *Zaruretsiz cihanda kimse gurbet ihtiyar etmez* demiş Şinasi, yani mecbur kalmadıkça kimse gurbeti seçmez. **İhtiyar heyeti** = "seçim kurulu". İlk kez II. Mahmut zamanında, 1820'lerde, Osmanlı modernleşmesinin ilk yerel demokrasi denemesi olarak teşkil edilmiş. Günümüzde işlevini yitirmiş bir tür kurumsal fosil.

İhtiyar heyetinin seçtiği kişi tabiatıyla **muhtar**, yani "seçilmiş." Arapça gramerde *ix̱tiyâr*, ifti'âl vezninde masdar, *muxtâr* ise aynı veznin mef'ulü, yani edilgen ortay, eyleme maruz kalan şey. Eski devirde muhtarı ihtiyar heyeti seçermiş. Şimdi artık öyle değil, ama adı kalmış. Yalnız bizde değil, Suriye'de, Irak'ta, Lübnan'da filan muhtarlık kurumu bir Osmanlı kalıntısı olarak devam ediyor.

Muhtar aynı zamanda fail (etken ortay) anlamında da kullanılıyor, neden ve nasıl, tam anlamış değilim. Sovyetler Birliğinde eskiden muhtar cumhuriyetler vardı, şimdiki adı **özerk**, Frenkçesi **otonom**. TDK'cıların aklına gelse **seçken** yahut **seçergen** ve hatta **seçemen** diyebilirlerdi.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://Sevan.Nisanyan'in%20Agos%20yazilari%20-%20nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Kalabaliken

Sevan Nişanyan 07.02.2009

Biri mail atmış, İsveççedeki Türkçe kelimeler hakkında ne düşünüyorsun diye. Çattık işte, ne düşüneyim ki? İsveççe bilmem, etmem. "Olmaz ya öyle şey" diye cevap verdim. Meğer İsveççe "kargaşa, hengâme" anlamına **kalabaliken** denirmiş. Türkçe değil mi? Acaba İsveçliler Ortaasyadan gelen öz hakiki sarışın Türkler midir?

Derhal İsveççe bilen dostlar alarma geçirildi. Bir iki mailleşmeden sonra Claire'den aşağıdaki bilgiler geldi:

"Meşhur Bender Kalabalığı vardı 1713 yılında, "Demirbaş" XII. Şarl Poltava'dan Dnyepri'yi geçti, Osmanlıyla Bender'e yakın Varnitza köyünde karşılaştı, Osmanlı toprağı olan Ukrayna'da. Kördögüşü şeklinde geçen muharebede Osmanlılar kralı esir alıp götürdüler. Bu savaş İsveççe 'Kalabaliken i Bender' olarak kalmış (-en nominativ belirlilik eki), manası Türkçesinden kaymış olarak. İsveççe anlamı "kargaşa, kavgalı kalabalık", Fransızca *tumulte* gibi.

Bu kelime günümüzde bir keresinde mahkemede vahim bir probleme neden oldu. Bir futbol maçında, kazanan

takımının taraftarları kutlama için sahaya doluşunca bir kaza olmuş, biri yaralanmış. Tanık Türkçe ısrar ediyor, "Kalabalıktı, kavga yoktu!" diye. Bu tutanağa geçince işler karışıyor. Neyse ki dava hayırlı bir sonuca bağlandı."

Kültürler tarihi hayret verici detaylarla dolu!

Türkçe sözcük Arapçadan geliyor, aslı **ğalebelik**. "Nisbi çokluk, sayıca üstünlük" demek. Galebe çalmak'taki **galebe** ile aynı kelime. Eski yazıda mutlaka ğayın'la yazılır.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Malumu ilam

Sevan Nişanyan 09.02.2009

Artık şaşmaz şekilde her yerde **malumu ilan** diye geçiyor. Mantıken bu da mümkün tabii, "bilineni orta yere söylemek", ama deyim o değil, üstelik kelime oyununa yazık. Doğrusu **malumu ilam etmek**, yani bilineni bildirmek.

İlân da Arapça, ilâm da, ama ikisi ayrı şeyler. İlkinin altında yatan kavram **‘alen**, "ortalık yer, kamusal alan" – 'adam alenen zırvaladı'daki gibi. (Türkçe alan'la benzerlik şaşırtıcı ama alaka yok, zannetmem.)

İkincinin temeli **‘ilm** yani bilgi. Bu kökten Türkçeye girmiş pek çok türev var. Mesela **‘âlim** "bilen" yahut bilgin, **‘ulemâ** bunun çoğulu, "bilginler", **‘allâme** de mübalağası, "çok bilgin". **Ma‘lûm** "bilinen", **ta‘lîm** "bilmesini sağlama" yani öğretme, **mu‘allim** bu işi yapan kişi. **İ‘lâm** aslında taclimle hemen hemen aynı anlama gelen bir masdar, ama bizde daha çok "bildirme, haber verme" anlamı ağır basmış. Mahkeme ilamı demek, mahkemenin "bu yazıyı kim okursa bilsin ki" gibisinden yazdığı bildiri. Yahut bildirge. İngilizcesi *writ*, e'siz.

Şimdi biri çıkıp dese ki hocam, geç bunları, bunlar hep bildiğimiz şeyler, ben de "malumu ilam etmiş oldum öyleyse" der geçerim.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Eğitmek

Sevan Nişanyan 10.02.2009

Ortaasya Türkçesinde ve ondan türeyen Türki dillerin birçoğunda bildiğimiz /i/ sesi var, dili arkaya çekerek söylenen alelade /e/ sesi var (bunu bazen ä diye yazıyorlar, Azericede mesela), bir de ikisinin ortası /é/ sesi var. Bu sonuncusu eski yazıda ya harfiyle yazılır. Anadolu ağızlarında çoğu zaman /i/ye dönüşür (gice, isirgemek, irkek vb.) ama İstanbul Türkçesinde hemen her zaman /e/ olur. Bir tek /y/ harfine bitiştiği durumlar istisnadır. Bu yüzden **gëymek** bizde **giymek** olmuş; **éyü** de **iyi** kılığına girmiş. Ama mesela iyi'nin başına pekiştirme hecesi getirince **ipiyi* olmaz, **epiyi** olur. Nedeni basit: épéyi'de ikinci /é/, y'ye bitişiyor, birincisi bitişmiyor, o kadar.

Dil Devriminin en heyecanlı günlerinde (33 yahut 34 olmalı) açmışlar Divan-ı Lugat-i Türk'ü, **iğitmek** diye 900 senelik bir fiil bulmuşlar. Anlamı "hayvan veya köle beslemek, yetiştirmek". Bilmem neden, bu olsa olsa *éğitmek* olmalı diye karar vermişler, etrafta soracak doğru dürüst dilbilimci de yok, **eğitmek** diye Türkçeleştirmişler. Oysa kelimenin aslı besbelli /i/ ile iğitmek. Türkçede bunun gayet güzel bir türevi de mevcut. **İğdiş**, orijinal anlamı "besleme, ehli hayvan veya hizmetçi". Ama Kaşgarlı özellikle belirtiyor, Oğuzlar bunu "hadım edilmiş köle" anlamında kullanır diye.

Geçen gün Milli Eğitim Bakanlığı bir genelge çıkarmış, Ümit de yazdı. Öğretmen dediğin nasıl olmalı diye bir sürü aklıbaşında güzel temenni sıraladıktan sonra "Türk Milli Eğitim Sisteminin dayandığı temel değer ve ilkeleri bilir" diye eklemişler. Bu kısmını tam anlamadım. "Bilir ve bunlarla mücadele etmenin yollarını arar" mı demek istemişler, yoksa "neme lazım, yeniçeriler şu ara zorda ama yarın bir gün gelip bizi oyarlar" diye mi korkmuşlar, belli değil.

Yoksa Türk Milli Eğitim Sisteminin "eğitim"den ne kastettiği belli. Guddelerini alacaksın ki ehli ve bön olsunlar. Devlete memur ve askeriye köle olabilsinler.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Sizi taktir ediyoruz Sevan Bey

Sevan Nişanyan 11.02.2009

Takdir değer vermek veya değer biçmek, **kadr** (değer, ölçü) masdarından. **Taktir** ise **katre** (damla) ile aynı kökten, damıtmak. Yani rakı yapar gibi imbikte kaynatıp damla damla süzmek. "Seni taktir ediyorum" demek, seni damıtıp öz suyunu çıkarıyorum, haberin olsun demek. İyi bir şeydir herhalde.

Şefkat sevgi gösterme. **Şefik** ile **müşfik** aynı kökten. Türkçenin en fırlama şairlerinden Fazıl Ahmet Aykaç'ın oğulları Eşfak ile Müşfik Aykaç vardı eskiden, ikisinin de adı "şefkatli" anlamına gelir. Buna karşılık **şevkat** diye bir şey yok. Olsaydı ya "şiddetli arzu, iştihak" ya da "dikilmiş şey, dikme" anlamına gelirdi.

Mahsur "çitle veya duvarla çevrili," mecazi anlamı "ulaşılmaz bir yerde kapalı". **Muhasara** etmek (etrafını çevirmek) de oradan. Misal: *anahtarı düşürünce tuvalette mahsur kaldı*. **Mahzur**, noktalı dad ile, "sakınacak veya korkacak şey", neo-Türkçesi sakınca. Avni Özgürel bile ikisini karıştırıyorsa işimiz zor.

Tasfiye "temizleme, arıtma". **Saf** (temiz), **safa** (iç temizliği) ve **safvet** (temizlik) ile aynı mahallenin çocuğu. **Tasviye** Türkçede kullanıldığını hiç görmediğim bir sözcük. Arapçası "deveyi semirtmek" ya da "doğurmuş kadını semirmesi için sütten kesmek" demekmiş, vallahi öyle. O zamanlar hamilelik sonrası zayıflama kursları da yokmuştur alimallah.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://Sevan.Nişanyan'ın%20Agos%20yazıları%20-%20nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Pertavsız

Sevan Nişanyan 12.02.2009

İstanbul Belediye Başkanı geçen gün rakibine **pertavsız** önermiş, piyasadan kalkmış güzel bir kelimeyi naftalinler arasından çıkarıp ortaya salmış. Farsçası **pertavsûz**: *pertav* = ışık, *sûz* = yakan. Işıkla ateş yakan, yani bildiğimiz konveks mercek, büyülteç dediğimiz şey. Ne kadar oturaklı bir kelime! Türkçesinin –sız olması tipik bir analogi örneği: yapısı unutulmuş bir sözcük, Türkçe pervasız yahut imansız gibi örneklere uydurulup yeniden yorumlanmış.

Pertavsız ta eskiden beri bilinen bir nesne. Ama dürbün yahut teleskop öyle değil, Avrupalılar icat etmişler. 16. yüzyılın sonlarına doğru bu taraflarda boy göstermiş. Direkt İran'a gidecek hali yok, belli ki ilk önce İstanbul'da görülmüş. Zamanın ukelası da doğal olarak Farsçadan şık bir isim uydurmuşlar. Farsça *dûr* = uzak, *bîn* = gören. *Dûrbîn* = uzakgören. Bildiğimiz **dürbün**. Frenkçe **télescope**'un birebir çevirisi: *télé* = uzak, *scope* = gören. (Harbi Farsçada da *dûrbîn* deyiimi var, "uzağı gören" insan için kullanılıyor. Misal: *Turgut Özal dûrbîn adamdı*.)

Çok sonraları, sanırım 20. yüzyıl başlarında Fransızca **teleskop** da Türkçeye girince anlam ayrışması olmuş, tek okülerli biçimine teleskop, çift okülerli olanına dürbün demek tercih edilmiş.

Televizyon da bir iki yüz sene önce icat edilseydi Türkçesi herhalde **durdide** olurdu. Yahut Arapçadan **tenzîre**. Allahtan 30'larda daha Türkiye'ye gelmemişti, yoksa **uzbakaç** da olabilirdi, neden olmasın?

Efendim dürbin Kürtçedir, *dûr* uzak, *bin* dîtin fiilinin şimdiki zamanıdır diyorlar. Bre kardeşim, İstanbul ulemasının Frenk icadına Kürtçe isim takması olacak şey midir diye düşünen yok.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://Sevan.Nisanyan'in%20Agos%20yazilari%20-%20nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Tazı

Sevan Nişanyan 13.02.2009

Pehlevicede adı verilen İslamöncesi Fars dilinde Araplara **tâzig** veya **tâçig** adını vermişler. Muhtemelen *tâzam* (koşmak, dört nala gitmek) fiilinden "yürük" veya "akıncı" anlamına gelen bir kelime, ama kesin bilgi yok. Düşünürseniz Türkçe **çapul** kelimesi de **çapmak** (koşmak, dört nala gitmek) fiilinden gelir, sanırım aynı bağıntı kurulmuş.

Modern Farsçası **tâzî**, aynı ikili anlama sahip. *Esb-i tâzî* = Arap atı veya yarış atı. Türkçede 13. yüzyıldan itibaren her iki anlamda geçiyor. *Tâzî at* = Arap atı. *Tört peygamber tâzî tilli erti* = dört peygamberin dili Arapça idi. Bulabildiğim kadarıyla en erken 17. yüzyılda yarış köpeğine de tâzî (**tazı**) adı verilmiş. Yes, Osmanlılar eğlence için köpek yarıştırlarmış.

Doğu İran lehçelerinde (ve bir Doğu İran dili olan Soğdcada) /z/ sesi /ç/ olur. Mesela Farsça *rûza* = Soğdca *rûça*, bildiğimiz oruç. Bu yüzden, İslamiyetten sonra Horasan ve Maverâünnehir'de Farsça-Arapça kırması konuşan fakat Arap kökenli kabul edilen Müslüman ahaliye çevre halkları **Taçik** demişler. Erken Türkçede ve Moğolcada bolca geçen oldukça aşağılayıcı bir tabir. Modern **Tacik** halkının adı oradan geliyor. Ermenice *taçik* de oradan gelir, bizim Batı lehçesinde **dacig** olur, "Türk" demektir, iyi bir manada değil.

Anlamı nasıl evrilmiş dersenez, al sana doktora tezi konusu derim.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://Sevan.Nisanyan'in%20Agos%20yazilari%20-%20nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Ceket

Sevan Nişanyan 14.02.2009

Arapçası **Yakub**, Tevrat'ta ise **Yacqôb**, İshak'ın oğlu, İbranice יַעֲקֹב kökünden "ardından gelen, sonraki" manasında. İkiz kardeşinden az sonra doğduğu için bu adı almış. Arapça **tacqîb**, **mütecâqîb**, **câqîbet** ve akabinde'den bildiğimiz **caqb** (iz, topuk) ile akraba bir sözcük. Takip = izlemek. Akıbet = izleyen şey, art.

Latinceye **iacobus** olarak uyarlamışlar. Fransızcada sesliden önce gelen /y/ sesi jandarmanın /j/sine dönüştüğü için, ve ayrıca vurgusuz hece düştüğü için, **Jacques** (/jak/) halini almış. İngilizcesi, Fransızcadan uyarlama **Jack** (/cäk/). Yorkshire (Kuzey İngiltere) diyalektinde **Jock** olur.

Ortaçağın sonlarına doğru Batı Avrupa'da *jacque/jack/jock* en yaygın köylü erkek adı. Dolayısıyla hem Fransızcada hem İngilizcede "köylü, kıro, andavallı" anlamını yapıştırıvermişler. Bizdeki Memiş yahut İbiş gibi bir şey, ama tam değil, çünkü bayağı aşağılayıcı bir tınısı var. Fransızca 14. yüzyılda *jacquerie* = köylü isyanı, *jaquette* = köylü mintanı. İngilizce *jack* 16. yüzyılda "çiftlik hayvanlarının erkeği", 17. yüzyılda "herif, uşak, seyis, gemide tayfa". *Jockey* esasen "herifçik" demek, ama sanırım özellikle Kuzeyden gelen ağır taşralı bir tip kastedilmiş. Atlara bakan uşağa bu ad verilmiş.

Türkçede **jaket** adı verilen gâvur giysisinin adını en erken Ahmet Mithat'ın 1877 tarihli bir romanında buldum. /j/ sesi Türkçede zor olduğundan kısa sürede **ceket**'e dönüşmüş. Genel kuraldır, yaygın dolaşıma giren kelimeler yerel dilin ses alışkanlıklarına uyar, buna karşılık **jaketatay** (*jaquette à taille*) gibi elit dilinde kalanlar orijinal seslerini daha çok korurlar. **Jokey** de "at yarışlarında binici" anlamında 1900'lerde geçiyor. Osmanlı Jokey Kulübü 1906'da mı ne kurulmuş.

Üff, daha **jakoben**'i anlatacaktım çok uzadı.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Nifak

Sevan Nişanyan 16.02.2009

Arapça n-f-q kökünden, birbiriyle alakasız görünen iki kelime grubumuz var. Birincisi **nafaka**. Güncel kullanımda "boşanan eşe ödenen para," ama tabirin esas kaynağı olan İslam hukukunda anlamı biraz daha geniş: "boşanma olsun veya olmasın eşin geçimi için kocanın temin etmekle yükümlü olduğu para". İkincisi yine İslam geleneğine ait bir teknik terim olan **nifak** ve bunun faili **münafık**. Nifak sokmak güncel kullanımda daha çok "fitne çıkarmak, ikilik sokmak" anlamında kullanılıyor. Ama esasen "Müslüman olmadığı halde Müslüman görünmek" demek. Mesela, gerçek düşüncem ne olursa olsun "Kuran müellifi" deyimini kullanmamam gerektiğine dair beni uyaran onyüzbin okurum, aslında nifak etmemi önermiş oluyorlar.

İki kelime grubu arasında ne alaka var diye epey düşündüm. Arapça fiilin kök anlamı "(para veya erzak) harcanmak, tükenmek " (masdarı *nafaq*) veya "iyi alışveriş olmak" (masdarı *naḫāq*) diye geçiyor. Nifakla alakayı kurmak zor. Ne yapmalı? Böyle bir yerde tikanınca hemen akraba dillere bakmak lazım. İşte tamam, buyurun, Aramice n-p-q kökü "değişmek, bir şey iken başka şey olmak" demekmiş. Problem çözülmüştür. Demek ki fiilin en eski kök anlamı "değişmek" ve dolayısıyla "alışveriş etmek, bir mal veya hizmet için bedel ödemek" olmalı.

*

Geçen gün Fazıl Ahmet Aykaç'tan "Türkçenin en fırlama şairlerinden" diye söz etmiştim. Kullandığım tabirden rahatsız olanlar olmuş; kendilerinden özür dilerim. "Fırlama" benim sözlüğümde olumlu bir sıfattır gerçi, ama belki öyle düşünmeyenler de var.

Aykaç'ın bir dördlüğü meşhurdur, ezberden yazabiliyorum: "Hele var ki bir tablo/ Görse şaşar Anibal/ Ördeklerden bir filo/ Bir de kazdan amiral". Acımasız siyasi hicivleri de var, ama onları şu an bulamadım. 1923-24'e dek dili keskinmiş. Cumhuriyetten sonra suya sabuna dokunmayan konuları tercih etmiş, kimbilir neden.

Oğlu Müşfik Bey benim çocukluğumda Kınalıada'da komşumuzdu. Hayatta tanıdığım en "beyefendi" insanlardan biriydi. Ama ülkemizin resmî ideolojisi hakkında kullandığı bazı yakası açılmadık kelimeleri hatırlıyorum.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://sevan.nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Üniversite

Sevan Nişanyan 17.02.2009

Evrenkent imiş, hah, güleyim bari! Cahilliğin bu kadarı ancak okumakla olur demişler. *Univercity* değil amca, *university*!

Universus Latince sıfat, "hepsi bir yerde, hep beraber, topluca". *Universus mundus* deyimi felsefede "varolan şeylerin tümü, bütün dünya" anlamında kullanılmış. Fransızca erken metinlerde aynen *universe monde* diye geçer, ama 1550'lerden itibaren **universe** (daha sonra *univers*) tek başına aynı işi görür olmuş. İngilizcesi de *universe*, yani evren.

Universitas başka, evrenle alakası yok, "birlik, dernek, cemiyet". Ortaçağ hukukunda "tüzel kişilik sahibi lonca" için kullanılan bir tabir. Galiba ilk kez 1160'larda Paris'te, ya da ondan beş on yıl önce İtalya'daki Bologna'da ders okutan hocalar bir araya gelip haklarını daha iyi korumak ve kim ders verebilir kim veremez meselesini kurala bağlamak için bir *universitas* kurmuşlar. Bir de resmî berat almışlar ki, eşrafı, derebeyi, kilisesi, paşası, eşkiyası şusu busu işlerine karışmasın, kendi koydukları kurallar çerçevesinde serbestçe ders verebilsinler.

Dünya tarihinin büyük icatlarından biridir, daha önce bir yerde örneği yoktur. Yüksek eğitim kurumları yok mudur? Vardır. Avrupa üniversiteleri de ilk başta şüphesiz İspanya'daki İslam medreselerini örnek almış, onlardan esinlenmişler. Ama sonra boynuz kulağı geçmiş, başka bir şey olmuş. Dönüm noktası şu yukarıda anlattığım olaydır. Benzeri ne medresede var, ne Bizans'ta, ne Roma'da, ne Çin'de. "Kendi kurallarımı ben koyarım, bana karışamazsın" demişler, çatır çatır da kabul ettirmişler. Dershaneden yahut asker mektebinden ayıran yanı bu: **üniversite** olması.

Bizde daha halâ olmayan nesne.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://Sevan.Nisanyan'in%20Agos%20yazilari%20-%20nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Sel / Sal

Sevan Nişanyan 18.02.2009

Türkçede 1930'lardan önce –sel/–sal diye bir ek yok: nokta! Haniya **kumsal** ile **uysal** diye soranları hemen aydınlatalım. Bir kere Türkçede bir ek hem ad eki hem fiil eki olmaz, oradan uyanmanız lazım. Kumsal besbelli bileşik bir isim. Açın Derleme Sözlüğü'nü bakın, **sal** bilumum Anadolu ağızlarında "dağın yamacındaki düzlük, yassı yer" demek, ta 17. yy'dan beri kaydedilmiş. Kum sal = kum düzlüğü.

Uysal bu şekliyle ilk 19. yy'da Vefik Paşa sözlüğünde geçiyor. Halbuki ta 11. yüzyıldan beri Ortaasya ve Türkiye Türkçesinde çoğu zaman **osal**, bazen **usal** diye yazılan bir kelime var "gevşek, tembel, umursamaz, bezgin" anlamında. **Usanmak** fiiliyle besbelli aynı kökten, ki o da eski metinlerde daima *osanmak* diye geçer, ta 19. yy'da /u/ sesini almış. Yani oradaki ek de –sal değil, ı'sı yutulmuş olarak –ıl.

Derin bir yaratıcılığın eseri olan –sel/–sal eki yanılmıyorsam ilk olarak 1932 veya 33'te Fransızca *universel* sıfatına karşılık Çankaya'da icat edilen **evrensel** sözcüğünde kullanılmış. Fransızca kelimeyle benzerliği

tesadüftür desek belki anlaşılır, belki rakı da yardım etmiştir. Ondan sonra Öztürkçülere gün doğmuş, **tecimsel, kamusal, ulusal, arsiulusal, tinsel, cinsel, siyasal, yazınsal, dirimsel, özdeksel**, artık Allah ne veriyse dayamışlar.

Bugünkü Türkçede artık iyice yerleşti. İtiraf edeyim, lazım oldukça ben de kullanıyorum. Sonuçta kelimelerin nesebi beni ilgilendirmiyor; ilgilendirmiyor dediysem **değeryargısal** açıdan yani. Kullandığım kelimenin aslı ister Arapça olsun, ister Öztürkçe, ister uydurmasyonca, muhatabıma derdimi anlatıyorsa nüfus kâğıdından bana ne?

Dert edilecekse arıtmancılar dert etsin.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Medrese

Sevan Nişanyan 19.02.2009

Medrese = ders yapılan yer, dersane. Arapça DRS kökünden, ism-i mekân denilen tipte düzenli bir türev. Ders verme eylemine **tedrîs**, ders veren kişiye de **müderris** denir. Peki **ders** ne diye sorarsan o zaman işler biraz çatallaşır, Ortadoğu'nun kaç bin yıllık kültür tarihine uzanmak gerekir.

Aramice *deraş* "tefsir", yani yorum. Tevrat'ı cümle cümle okuyup yorumlamaya dayanan eğitim metodunun adı da bu. Tanıdık sahne: hoca kitaptan bir ayet okur, Hoca Falan ile Molla Filan'ın bu konudaki yorumları altalta konur, sonraki cümleye geçilir. **Midraş** adı verilen tefsirler külliyyatı MS 2. yüzyıl dolayında oluşmuş; Yahudi dininin temel direklerinden biri olarak kabul edilmiş. Arapçası *ders* ve *medres*, çünkü Aramice (ve İbranice) /ş/ Arapçada daima /s/ olur. *Şalom* = *selam* gibi.

Yahudilerle aynı dönemde, bu sefer yine Aramice konuşan Hristiyanlar, Urfa'da aynı sisteme dayalı bir okul kurmuşlar. Bugün Süryani adı verilen kültürün temelleri bu okulda atılmış. 363 yılında mezhep ayrılıkları yüzünden okulun bütün kadrosu Rum ülkesindeki Urfa'yı terkedip, İran devletinin batı sınırındaki Nusaybin'e iltica etmiş. Okul orada yüzyıllarca varlığını sürdürmüştü, Ortadoğu'nun en önemli ilim ocağı olmuş, İslamiyetin gelişinden sonra da uzunca süre öyle kalmış. Eski Yunan felsefesi ile tıbbının Arap âlemine aktarılmasında Nusaybin'li Süryani hocaların büyük katkısı var. İslam dünyasında 10. yüzyıl başlarında ortaya çıkan medrese olgusunun da Nusaybin'e çok şey borçlu olduğu anlaşılıyor.

Yanlış anlaşılmasın, medreseyi Süryanilerden yahut Yahudilerden aldılar demiyorum, çünkü özgün yönleri çok olan bir kurum. Ama havadan da icat etmediler, varolan bir geleneğin üstüne kurdular. Medeniyet böyle bir

şey, her gelen bir öncekinin üstüne bir şey koymuş, bir adım ileriye gitmiş.

Bütün geçmişi yok sayıp sıfırdan iş yapmaya kalkarsan hiç bir şey başaramazsın, TC gibi olursun, işte o kadar.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://Sevan.Nisanyan'in%20Agos%20yazilari%20-nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Apron

Sevan Nişanyan 20.02.2009

Türkçede yeni türeyen tabirlerden biri **apron**, "havaalanlarında terminal ve hangar binaları çevresinde düzeltilip asfaltlanmış alan". Hayatımız havaalanlarında geçiyor ya, mecburen öğreniyoruz. İngilizce **apron** aslında önlük demek, oradan mecazen isim takmışlar. Havadan bakınca öyle gözüküyordur.

Ta 14. yüzyıl başında Fransızcadan İngilizceye alınmış, Fransızca aslı **naperon**, önlük. Bu yanlış bölme hadisesine daha önce de değinmiştim ('eldiven' yazısında), İngiliz ağzında *a napron* deyimi olmuş *an apron*. O zamanın dil komiserleri kimbilir ne kadar dövünmüştür "vah eyvah İngilizce elden gidiyor" diye.

Fransızca naperon bugün artık kullanılmayan bir sözcük. Masa örtüsü anlamına gelen *nappe*'in küçültme ekiyle küçültülmüş hali, "örtücük" demek yani. Bunun direkt tercümesi olan bir başka İngilizce kelime de var, küçültme eki olan *-kin* ekiyle **napkin**. Ama anlam ayrıışmış, apron mutfakta ya da atölyede takılan iş önlüğü, napkin ise yemek sırasında boyuna bağlanan peçetenin adı.

Dağda hoplaya zıplaya akan dereler gibi nasıl bir yerden bir yere savrulmuş kelime, değil mi?

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://Sevan.Nisanyan'in%20Agos%20yazilari%20-nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Ensest

Sevan Nişanyan 21.02.2009

Ensest'in Türkçesi nedir diye bana sormuşlar, sanki uzmanıymışım gibi. Aklıma gelenleri yazdım. **Bacımacı** olabilir mesela, *bacımak fiilinden. Sonra **bacırgan**, becergen gibi. Ama en iyisi galiba **ıçdüzen**. Entel esprileri anlayanlar için **en-endogam** da fena değil.

Latince **castus**, dişisi **casta** = namus ve töreye uygun olan. İyi aile kızları *casta* ve *pia* oluyorlar, tanımadıkları adamlarla fındırdeşmiyorlar, bacakları bitişik ve gözleri yere eğik oturuyorlar, söz verilmedikçe konuşmuyorlar. İngilizcesi, Eski Fransızcadan, **chaste**. Latince sıfatın zıddı **incestus**, yani namussuz, ahlaksız; ad biçimi de **incestum** (ahlaksız şey veya eylem). Neden? Çünkü Latince ön hecedeki /a/ sesi önüne ek alınca incelip /e/ olur. Kelime başındaki /k/ sesi Eski Fransızcada /ç/ sesine dönüşür, dolayısıyla ch yazılır. Ama ikinci hecede böyle bir hadise olmadığından Fransızcası **inceste** (/ensest/) İngilizcesi de **incest** (/insest/) kalmış.

Fransızca/İngilizce sözcük "evlenmesi caiz olmayan yakın akrabalar arasında cinsel ilişki" anlamında kullanılıyor. Yani sıfat değil ad. Bizde ise beş-on yıl var ki kesinlikle sıfat olarak yerleşti. **Ensest ilişkisi** şeklinde geçiyor. Ne yapalım, elalem öyle yapıyor diye biz de ad yapmak zorunda değiliz ki?

Buyurun bir başka lüzumsuz bilgi. İran'ın eski Zerdüş dininde kızkardeşle evlenmek yalnız mübah değil, dinen farz ve vacip sayılıyormuş. Büyük İskender fethinden sonra Fars-Yunan kültür sentezi Ortadoğu'ya egemen olduğunda özellikle aristokrat sınıfı içinde kızkardeşle evlenme âdeti yaygınlaşmış.

Bizde yakın akraba evliliklerinin bazı bölgelerde daha yaygın olması acaba bununla alakalı olabilir mi?

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://Sevan.Nisanyan'in%20Agos%20yazilari%20-%20nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

İğrenmek

Sevan Nişanyan 23.02.2009

"Eski Türkçe'de de yenisinde de **nefret** sözcüğünü dil duygusu açısından tam olarak karşılayan bir sözcüğe rastlamadım" demiş bir okurum.

Haklı galiba. Biraz zorlasak **ığrenmek** olabilir mi acaba? Kaşgarlı gerçi **yıgrenmek** eylemini "bir şey (özellikle yiyecek bir şey) karşısında fiziksel bir iticilik hissi duymak, cildi ürpermek" diye tanımlamış. Buna karşılık 13. ve 14. yüzyıla ait Ortaasya metinlerinde yıgrenmek daha çok bir kişiden veya düşmandan nefret etmek olarak geçiyor. Misal: *biri biringizke yıgrenmengiz* ("birbirinizden nefret etmeyiniz"). *Yigre-* veya *yigir* kökünün anlamı açık değil; "çiğ (et)" anlamına gelen Eski Türkçe *yig*'le birleştirmek bana zorlama geliyor. Eski Türkler çiğ etten

iğrenmemişler ki, afiyetle yemişler. Adı üstünde, *steak tartare*.

Türkiye Türkçesinde /i/ye bitişen /y/ düşmüş. Buna karşılık /y/yi /c/ye çeviren Türki dillerde eski telaffuzun izi kalmış. Özbekçede *cirgenmek*, Kırgızcada *ciyirgenmek* veya *cirenmek*, Kazahçada *jiyrenmek* geçiyor. Yakutçası *sirgenmek*. Bunların hepsi kurallı değişimler, yani sürpriz yok. Moğolca *cigsi-* ve *cigegür-*, Kalmukça *cigşe-* biçimlerinden "aha, Altayca!" diye heyecanlı sonuçlar çıkarmak bence mümkün değil, belli ki bunlar da eski bir Türk lehçesinden alıntı.

Bir de **kal gelmek** deyimi var. Bunu uyduruk bir yeni kelime sanıyordum, meğer Türki dillerin birçoğunda aynısı veya eşdeğeri varmış. Tam araştıramadım o yüzden kesin bir şey söylemek istemem (sözlüğümde de yok), ama galiba bu da nefret etmek anlamına gelen bir deyim.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://Sevan.Nisanyan'in%20Agos%20yazilari%20-%20nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Güzel

Sevan Nişanyan 24.02.2009

Sallama çayı Amerikalılar icat etmiş, ama sallama dilbilim konusunda Allaha bin şükür bizimkiler kimseye pabuç bırakmaz.

Vatanmillet şairleri kontenjanından Radikal'e köşe yazan beylerden biri dün gene döktürmüş, Türkçenin (İngilizce ve İspanyolca ile beraber) dünyadaki üç lingua franca'dan biri olduğuna karar vermiş, Ankara'daki birtakım Devlet derneklerini şahit göstererek. E tabi, benim oğlum da küçükken Spiderman'di, bir sıçrayışta gökdelenlerin tepesine tırmanırdı. Yazık ki şimdi büyüdü, artık yapamıyor.

Bir dilin yaygınlığı iki türlü ölçülür: Bir kere o dili anadil olarak kaç kişi konuşuyor, ikincisi o dili yabancı dil olarak kaç kişi biliyor. Bu konularda benim bildiğim en sağlam kaynak Ethnologue listesidir, ciddi ve özenli malumat verir (www.ethnologue.com). Ethnologue'a göre halen anadillerde listebaşı olan on dil, sırasıyla Çince, İspanyolca, İngilizce, Arapça, Hindi, Portekizce, Bengali, Rusça, Japonca, Almanca. 60 milyon civarında nüfusu olan Türkçe listede 23'üncü sırada gösterilmiş. Ama 60 ile 70 milyon arası birbirine çok yakın nüfuslu dokuz dili birlikte sayarsak, "15'inci ile 23'üncü arası" demek herhalde daha doğru.

Etkinlik açısından asıl ilginç olan bence yabancı dil sayılarıdır; o dilin dünyadaki nüfuzunu gösterir. Bu listede İngilizce açık farkla başta. Peşinden Mandarin Çincesi, İspanyolca, Arapça, Hindi, Fransızca ve Rusça geliyor. Türkçe toplam 75 milyon gibi bir rakamla 25'inci civarı bir yerlerde.

Yabancı'nın yerliye oranı açısından İngilizce müthiş: bire beş, bire altı gibi bir oranla resmen dil emperyalizmi yapmışlar. Çince, Rusça, Arapça ve Fransızca da kuvvetli. Türkçe yüzde 25'le maalesef linguafrancalaşma liglerinde pek varlık gösteremiyor. Halbuki tahmin ediyorum bundan yüz yıl kadar önce bu oran bire bir

civarındaydı, yani anadili Türkçe olan her kişiye karşı Türkçe öğrenip bilen bir Rum, Arap, Bulgar, Ermeni, Kürt, Arnavut vb. vardı. Şimdi yok. Cumhuriyetimizin büyük eserlerindendir.

Üzülmem mi, üzülürüm tabii. Elli sene uğraşıp Türkçeye yatırım yapmışım. Rusya'da, Çin'de, Japon'da, Sudan'da Türkçe bilen insan daha çok olsa hayatım ne kadar kolaylaşıp zenginleşirdi. Mütevazı köşemi okuyup beğenen hayranlarım ne kadar artardı.

Ne diyeyim, Türkçeyi medeniyet dili haline getirmeye çalışacaklarına karanlık miskinhanelerinde atıp tutmakla yetinenler utansın.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

TDK

Sevan Nişanyan 25.02.2009

"Türkçenin bütün söz varlığı burada..." diye reklam yapmışlar, karpuz satan pazarcı edasıyla. Sitenin her yanına sinmiş ucuz Sümerbank kokusuna, tanımlardaki özensizliğe, ortaokul müdür yardımcısı edalı bağınazlığa bakarsanız iddianın doğru olamayacağını bilirsiniz. Nerede Ekşi Sözlük'ün manyak yaratıcılığı, her sayfadan fışkıran dürüstlüğü, nerede *Totaliter Devlet Kurumu*'nun iç bayıcı kuntluğu.

Türkçe son yıllarda çılgın bir hızla gelişiyor, renkleniyor, yeni kelime ve deyimlerle zenginleşiyor. Yenilerin çoğu İngilizceden gelme, evet, ama birçoğu Türkçeye özgü anlamlar kazanmışlar, bu ülkenin bugünkü yaşamının ihtiyaçlarına cuk oturan işlevler edinmişler. Misal: **tinerici**, **kombi**, **tripe girmek**, **çetleşmek**. Ayrıca özel adlardan yahut markalardan türeyenler (**nataşa**, **terminatör**), Arapçadan yahut Kürtçeden aparılanlar (**haşema**, **berdel**), argodan ortak dile sızanlar (**hanzo**, **dombili**), Türkçeden yaratılanlar (**işkolik**) gırla.

"Türkçenin bütün söz varlığında" olmayan neler varmış, gelişigüzel deniyoruz. Mesela **bilbord**, **konsinye vermek**, **paçanga böreği**, **kalaşnikof** yahut **kaleş**, otellerdeki **belboy**, ek bina anlamında **aneks**, baharat karışını olan **köri** benim bildiğim 1980'lerden beri yaygın; sanayideki hangi çırağa sorsan **rektifiyeciyi** bilir; her kahvehanede **manyel** kavgası yapılır; kimi **larj** davranır, kimi **petkayı sıkar**. Ama bunlar "Türkçenin bütün söz varlığına" henüz terfi edememişler.

1990'lardan **paparazzi**, **rap** müziği, **tabloid** gazete, **karaoke**, baygın bir çeşit pembe olan **fuşya**, **pesto** sosu, **nataşa**, **lolita**, Beyoğlu sokaklarından taşan **balliciler**, erotikçilerde envai çeşidi satılan **dildo**, her lokantada yediğin **şakşuka**, her plajda gördüğün **pareo**, Allah göstermesin kamusal alana bile sızan **haşema** Ankara'nın kokmuş koridorlarına daha ulaşmamış. **Tiki** de meğer "Polinezya takımadalarında tanrılaştırılmış atalara tapınma sırasında kullanılan yontuların genel adı" imiş.

Son on yılda hemen her gün gazete sayfalarında boy gösteren **blog, spam, paşmina**, sahaflarda kitap tezgâhlarını sollayan **efemera**, güzelliğin ilk şartı **botoks, holistik, holokost...** onları da geçiniz! **Bold** da "koyu" demekmiş, hani var ya, "kahvem bold olsun İsmail", ya da "amca bold ulusalcıdır, damarına basmayın".

Yapamayacaklarsa çekip gitsinler, işi adabıyla Ekşi Sözlük'çü çocuklara bıraksınlar, değil mi? O da yok. Devlet görevi yapıyorlar, ne de olsa.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Sema

Sevan Nişanyan 26.02.2009

Arapça **semâ'**, esas anlamı "üst, yüksek, en üstte olan". Bizde en çok "gökyüzü" anlamında kullanılır. Arapçada evin damına da semâ adı verilir. Ayakkabının üst kısmı, yani tabanı haricinde kalan kısmı da semâ'dır. Bir başka anlamı "gökten yağın rahmet ve bereket"tir. *Mâ-üs semâ* zenzem suyuna verilen bir admış, İslamöncesi devirden beri.

Sümeyye Arapça semâ'nın küçüğüdür, semâ'cık demektir. Zannederim kişi adı olarak kullanıldığında ikisinde de "gökten gelen rahmet" anlamı kastedilmiş. "Gökten yağın küçük rahmet", ne güzel isim!

Mevlevi dervişlerinin zikrine **semâ^c** denir. Bu ayrı kelime, sonu ayınla, redaksiyonda inşallah c diye düzeltmezler. "Dinleti" demek, yani bildiğimiz konser ya da resital, "dinlemek" anlamına gelen sin-mim-ayn kökünden. Alaturka müzikteki **semâ^{cî}** usulünün adı acaba Mevlevi ayininden mi geliyor, yoksa "kulaktan dolma, işitip çalma" tarzında bir anlamı mı var, bilmiyorum.

Daldan dala atıyorum gerçi ama bu da ilginç, bakın. **Semâ^c**'nın İbranicesi **şama^c**, tıpkı selam'la şalom gibi. Hz. İbrahim ileri yaşta Allah'ın bir mucizesiyle çocuk sahibi olunca adını "Allah işitti" anlamında **işma^c-el** koymuş. Aynı çocuk ya da onun kardeşi Kur'anda **İsmâ^{cîl}** olarak geçiyor. İbranicedeki kısa *el* Arapçada neden uzun *î* ile *il* olmuş onun nedeni de belli, ama o kadar detaya girmeyelim şimdi.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Lolita

Sevan Nişanyan 27.02.2009

İspanyolca kadın isimleri müthiştir. **Dolóres** "acılar", **Mercédes** "merhametler", **Soledád** "yalnızlık". Deli mi bunlar diye düşünmeyin, bunlar Meryem Ana'nın sıfatları. Maria de Dolores = Acıların Meryemi. Maria de Mercedes = Merhametlerin Meryemi. Maria de Soledad = Yalnızlığın Meryemi. Dokunaklı ve güzel isimler, biraz arabesk kaçsa da.

Dolores'in kısaltılıp sevimlileştirilmiş hali **Lola**, onun da küçüğü **Lolita**, "Doloresçik". Vladimir Nabokov'un acımasız güzellikteki romanının kahramanının adyken, 1997'de Melanie Griffith'in oynadığı film sayesinde bütün dünyada tanındı. Türkçede 1998 ortalarından itibaren küçük harfle cins isim olarak örneklerini buldum, "cinsel cazibe sahibi küçük kız" anlamında kullanılıyor. Sözlüklerde henüz yok, yakında girer, girmesi lazım. Önemli bir kavram, başkaca Türkçe karşılığı da yok.

Dolores nasıl Lola oluyor'un cevabı basit: vurgulu heceyi al, ikile, dişi olduğu için –a ile bitir. Erkek olsa Lolo olur. İspanyolca, İtalyanca, Yunanca gibi çok kuvvetli hece vurgusu olan dillerde tipik.

*

Sözlüğümün yeni baskısı çıkacak, harıl harıl son yıllarda çıkan yeni kelimeleri derleyip eklemeye çalışıyorum ki eksik meksik demesinler. Sürpriz olan ne biliyor musunuz? Galiba Türkçenin son yüzyirmi yıllık evrimine oranla en az sayıda yeni kelimenin çıktığı dönemde yaşıyoruz. 1910'lara, 30'lara, 60'lara kıyasla, tam bir durgunluk devri.

Sebebini başka zaman anlatırım, şaşırtıcı çünkü.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Üniversite – II

Sevan Nişanyan 28.02.2009

Sizi kandırdım. Vatani bölmeye ve emperyalizme yem etmeye yönelik gizli emellerim doğrultusunda herkesi yanılttım. İtiraf ediyorum. Mea culpa. Halbuki Soros'a o kadar söylemişim, bozma bu Türkçeyi o kadar, sonunda anlayacaklar hain emellere hizmet ettiğimizi, bak Latince bilen evrenkentliler bile var artık diye. Heyhat, dinlemedi. Sen yaz arkandayım diye beni kandırdı.

Ekşi Sözlüğe teker teker yazmışlar, koskoca Cicero'yu bile bilmediğimi, bilsem de halktan gizlediğimi, Ammianus Marcellinus gibi dev bir yazarı gözden saklamaya çalıştığımı, metrelerce döktürmüşler. Cicero'nun **universus** (hepsi, topu) sıfatından nötr isim olan **universum** (varolan şeylerin hepsi, yani evren) sözcüğünü felsefi bir kavram olarak kullandığını kim bilmez? İşte foyam döküldü orta yere çamaşırcı teyzenin kirli bohçası gibi. Fransız Akademisinin sözlüğüne kanıp kelimenin bu anlamı 1550'lerde çıkmıştır diye yalan söylemişim göz göre göre. Tuh bana! Sevan Nişanyan'ın sözlüğündeki (www.nisanyansozluk.com) **üniversel** maddesine bile bakmamışım, universus sıfatının yapısını öğreneyim diye.

Doğruları görünce artık dayanamadım, Du Cange'ın on ciltlik hayvani Ortaçağ Latincesi sözlüğüne baktım. Ne bulsam beğenirsiniz? O da vatan haini liboş değil miymiş? Herif sekizbin sayfalık sözlük yazmış, üstelik de papaz, ama **universitas** sözcüğüne karşılık bakın ne demiş: 1. "bir kentin sakinlerinden oluşan topluluk veya birlik, yani *commune*" (bizdeki belediyedir, daha doğrusu İngilizce anlamıyla *corporation*), 2. "bir dinî kurum mütevellilerinin tüzel kişilik sahibi heyeti, yani *collegium*", 3. "üniversite". Hepsi bu kadar. Evrenkent yok. Saklamış utanmadan.

Geriye aklımı kurcalayan tek konu kalıyor, onu da yakında öğretirler umarım. –sity ile –city sanki farklı şeylermiş gibi geliyor bana, okunuşları benzese de. Ama koskoca Amerika'nın en genç emekliye sevk edilen kimya profesörü, Konya Teknik Üniversitesi âlimlerinden Prof. Dr. Oktay Sinanoğlu sity demek kent demektir diyorsa bana susmak düşer tabii, o kadar cık İngilizce bilmeyecek hali yok ya?

Kendisiyle bir zamanlar aynı üniversitedeydik, aynı dönemde (Konya değil). İyi kötü tanırım. Amerikalılardan onca nefret etmek için yeterli sebebi vardır, inanırım.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Aa

Sevan Nişanyan 02.03.2009

Türkçe imlada çift a hadisesi SADECE ayınla yazılan Arap kökenli kelimelerde karşımıza çıkar. Ama iş orada bitmez, aa'nın da kaç çeşidi var. Mesela **cemâat**, **zirâat**, **sâat**, **kanâat** derken ilk a'nın uzun, ikincisinin kısa söylenmesi lazım. Buna karşılık **maâş**, **maârif**, **saâdet** sözcüklerinde ilk a kısa, ikincisi uzun. **Matbaa**, **maalesef**, **müracaat**, **taahhüt** ve **taassup**'ta her iki a kısa. **Naaş**, **vaat**, **vaaz** ve **zaaf**'ta ise aslında iki a yok, hakikisi na's,

va'd, va'z, za'f. Tek başlarınayken Türkçede bu şekilde telaffuz edilmeleri zor, ama eski filmlerdeki adamlar gibi konuşmak isterseniz arkaya ek getirdiğinizde ikinci a'yı yutmanız şart. Misal: "Na'sım toprağa girmeden bu va'dinizi unutmam, Nalan!"

En beteri **faal**. Bunda bir değil iki ayın var, üstelik ikinci a uzun. *Gaddar* veya *cabbar* der gibi, ortadaki durağı ikileyip söylerseniz kubbealtı sohbetlerinde ekstra puan kazanırsınız.

Ayın Sami dillerine has, gırtlaktan balgam söker gibi bir ses. Arapçada alelade bir sessiz harf sayılıyor. Türkçede (pardon: İstanbul Türkçesinden türeyen Standart Modern Türkçede) böyle ses olmadığından, yerine basit bir stop konulur. Sa'at yahut fa'iz derken iki sesli arasına kısacık bir durak girer, TRT spikerleri gibi söylersen, stop dediğim o.

Sokak Türkçesinde bu stop olayı da kalktı, artık sât, mâş, fayiz, fâliyet, sâdet, swadiye vb. deniyor. Bu "yanlış" mı? Önlenmeli mi? Eyvah güzel Türkçemiz elden gidiyor mu? Hiç sanmıyorum. Bundan otuz yıl sonra doğru telaffuz muhtemelen böyle olacaktır, öbür türlü insanlara "antika" ve "komik" gelecektir. Bugünün gençleri de, o zaman çıkacak olan yeni dil modalarına karşı heyheyleneceklerdir. Onbin senedir, böyle gelmiş böyle gider.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Hürriyet

Sevan Nişanyan 03.03.2009

Hurr Arapça "köle statüsünde olmayan kişi" ve ayrıca "soylu, seçkin, asil". Farsça **âzâd** sözcüğünün tam karşılığı. Azad da esasen "soyu sopu olan" demektir, asilzadedeki zade ile aynı kökten. Köle olmayan, veya köleyken salınmış kişi için de bu kelime kullanılır. Sınıflı, hiyerarşik toplumlara özgü kavramlar bunlar.

Latince **liber** aynı: 1. köle olmayan, azat, 2. evlat, ama özellikle meşru evlat, şecere sahibi kişi. Cermen dillerinde de, İngilizce **free**, Almanca **frei**, Holandaca **vrij** vb. en eski anlamları hem "bağ(ım)lı veya yükümlü olmayan, köle değil" hem de "soylu, asil". Alman feodalitesinde asilzadeliliğin ilk basamağı *Freiherr* olmak, soy sop sahibi beyefendi anlamında.

Hurriyyat Arapçada eskiden beri var, "köle olmama, yükümlülüğe tâbi olmama hali" anlamında, daha çok hukuki bir statü. Latince **libertas** gerçi bir felsefi ideal olarak eski filozoflarda geçer. Ama bunun bütün topluma yaygınlaştırılacak bir siyasi ülkü olarak görülmesi, 18. yüzyılın ikinci yarısı Avrupa'sının eseridir. Osmanlı'da **hürriyet** 1830'lardan itibaren bu yeni anlamda epey kullanılmış. (Tanpınar'ın edebiyat tarihinde bu konu vardı, şimdi lazım olunca kitabı ara da bul!) Esas Namık Kemal'in Paris'te çıkardığı *Hürriyet*

gazetesiyledir ki majör bir siyasi kavrama dönüşmüş.

Türkçe **özgür**, 1930'larda 'sofra'da icat edilen kelimelerdendir. Ortaasya Türkçesinde "yiğit, soylu, güçlü" anlamına gelen **gür**'den sanırım "özü güçlü" gibi bir çağrışım yapmışlar. Gür'ün hür'e benzemesi de ekstra bonus olmuş.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Hatun

Sevan Nişanyan 04.03.2009

Bütün İran dillerinde bu takımdan kelimeler var. Zerdüşť dininin kutsal metinlerinin dili olan Avesta dilinde **hvadâd** tanrı. Farsçası **xwudây** yahut **xodâ**, bize **hüdâ** diye geçmiş. Hüdaverdi "Allahverdi" demek. Kürtçesi de **xwadê** imiş. O da tanrı.

Soğdca'dan geçenlerde bahsetmiştim. Eskiden Semerkant taraflarında konuşulan bir İrani dil. İlk Türk hakanlığının da, öyle anlaşıyor ki, resmî yazışma dili, Türkçeyi yazıya dökmeye başlamadan önceki devirde. Bu dilde **xwatâw** hükümdar. Esasen "kendi-güçlü" demek, *xwa* "kendi", *tâw* "güç". Ta Büyük İskender'in halefleri zamanında basılmış Sogdiana paraları var, bir yüzü *xwatâw*, öbür yüzü Yunanca *autokrátôr* diyor, ki tastamam aynı şey demek. **Xwatên** yahut **xwatêni** bunun –ni ekiyle dişisi, kraliçe.

Ortaasya Türkçesinde **Xatın** sadece "kraliçe" anlamında geçiyor. Selçuklularda ve erken Osmanlılarda da biliyorsunuz Gülbahar Hatun, Şebsefa Hatun filan hep kraliçe adıdır. Sonradan "soylu kadın, prenses", daha sonra genel anlamda evli kadın anlamını kazanmış. Eski Türkçede gırtlaktan gelen hırıltılı x sesi sadece yabancı asıllı kelimelerde geçer. Telaffuzu da Türklere zor olduğu için yazı dilinde *hatın* > **hatun**, konuşma dillerinde ise *katın* > **kadın** olmuş.

Demek ki neymiş? Bir kere Ortaasya Türkleri Öztürkçe hastası değilmiş. Bütün normal insanlar gibi kültürel etkileşimlere açılmışlar.

İkincisi, erkek milleti kadınlara "kraliçem, sultanım, tanrıçam" gibi hitaplarla işe başlayıp sonra sonra lafın içini boşaltmayı bilirmiş.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Miki

Sevan Nişanyan 05.03.2009

Corc'u anlatmıştım bir süre önce, hadi Maykıl'ı da söyleyelim, eksik kalmasın.

İbranice **mîka êl** aslında bir soru cümlesi: "kim Allah gibi?". *Mî* soru edatı, *ka*, tıpkı Arapçadaki gibi, "gibi", *êl* "ilah, Allah". Tevrat'ın Danyal kitabına göre Mîkaêl kıyamet gününde iyiler ordusuna öncülük edecek melektir. İncil'in Kıyamet kitabında ise, isyan eden Şeytan'ı alaşağı eden melekler ordusunun kumandanıdır. Her iki halde de isimden çok bir slogan sözkonusu gibi, "Allahın gücüne kim karşı koyabilir" gibisinden. Yunancası **Mikhail**, Latincesi **Michael** olmuş. Batı dillerinde pek değişmeden benimsenmiş. Arapçası da **Mikâîl**.

İngilizcede orijinal telaffuz /mîkıl/. 16. yüzyılda *başka heceden önce gelen uzun î sesi* diftonglaşıp yarıldığı için, o zamandan beri /maykıl/ diye söyleniyor. Kısaltması Mick yahut Mickey, **Mickey Mouse** da Fare Mikâîl demek. Maamafih rahmetli Walt Disney bu adı uydururken sanmam ki etimolojisini bir kelimebaza sormuş olsun.

Tevratta adı geçen meleklerden biri **Gabrîêl**, biri de **Raphâêl**. Birincisinin anlamı "Allahın kudreti" yahut "Allahın zoru". Danyal kitabında iki boynuzlu koç kisvesinde İskender'in gelişini, İncil'de ise İsa'nın gelişini haber veren meleğin adı. Arapçada ince /g/ sesi /c/ye dönüştüğü için **Cebrâîl** olmuş.

Diğerinin anlamı "Allah şifa verir". Meşhur İtalyan ressamın adı oradan. Doğup büyüdüğü Urbino kentindeki evini gezmiştim yıllar önce, hayatta gördüğüm en güzel evlerden biridir galiba, hem mütevazı hem kusursuz.

Ölüm meleği olan **Azrâîl** eski kitaplarda geçmiyor, ilkin Kuran'da boy göstermiş. Ama Yahudiliğin bir tür hurufî-batınî kolu olan Kabbala'da da sık sık adı anılıyor. Onlar mı Kuran'dan almışlar acaba, yoksa... ay, yok, öbür olasılığı söylesem bir dayak yemediğim kalıyor.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Endülüs

Sevan Nişanyan 06.03.2009

Latinlerin **Vandal** adıyla tanıdığı bir Alman güruhu 5. yüzyıl başlarında bugünkü Macaristan'dan yola çıkıp izinsiz vizesiz Roma İmparatorluğu'na dalıvermiş. Romalılar bunları bir güzel kılıçtan geçirmişse de tüketememiş, geri kalanlar terbiyeyi bozup kalplerini katılaştırmışlar, ortalığı yağmalamaya girişmişler. Fransa ile İspanya'yı mahvettikten sonra Cebelitarık Boğazı'ndan Kuzey Afrika'ya geçmişler, bugünkü Tunus'ta ikiyüz küsur yıl devam eden bir krallık kurmuşlar. 455 yılında da bir punduna getirip Roma kentini işgal ederek mal ve altın namına ne buldularsa talan etmişler, süslü binaları, tapınakları da yakıp yıkmışlar. "Amaçsız tahripkârlık ve kültür düşmanlığı" anlamına gelen **vandalizm** kelimesi sanırım bu hadiseden kaynaklanıyor.

Adlarının aslı muhtemelen Almanca **wandern** ve **Wandel** (göçmek, amaçsızca dolaşmak) sözcükleriyle alakalı. Yani bildiğimiz **yörük**. Eski zaman aşiretlerinin her zaman etnik bir birim yahut biyolojik anlamda "soy" olduğunu düşünmek hatalı. Çoğu zaman bunlar siyasi bir olay nedeniyle biraraya gelip bir önderin peşine takılan karışık insan grupları olabiliyor. Mesela Osmanlı soyunun aslı olduğu rivayet edilen **Kayı** boyunun adı da Eski Türkçe "dönme" demek: *kaymak* (dönmek) fiilinden *kayığ*. Bir ırktan ziyade sanki ta eskilerdeki siyasi veya dinî bir olayı anımsatıyor, sabetaycıcıların kulağı çınlasın.

Kuzey Afrikalılar, başlarına bela olan bu Almanların denizi aşıp geldiği yeri **Wandalusia** diye bellemişler. 711 yılında Tarık bir Ziyad önderliğinde Araplar bu sefer boğazı ters yönden geçip İspanya'yı fethettiğinde, w'yi nedense yutup, İspanya'nın en güneyindeki bölgeye **al-Andalûs** adını vermişler. Bizim **Endülüs** dediğimiz yer orası. Zil, şal ve gül memleketi.

Dönme dedim de, Hakan Erdem'in *Unomastica Alla Turca* adlı romanını okudunuz mu? Müthiş bir kitap. Bu köşeyi seven, onu haydi haydi sever.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Moruk

Sevan Nişanyan 07.03.2009

Atatürk'e dokundum diye vatanmilletçi kesim ayaklandı. Kuran müellifi dedim, müslümanlar öfkелendi. Alevilik Türklüğe indirgenemez dedim, o cenahtan ağza alınmayacak sözler işittim. Feministlere laf attım, koskoca Türk ordusundan korkmayan *Taraf* gazetesi gelen tepkiden sindi. Ama en korkuncu Türkçede Kürtçeden alınma çok kelime yoktur demem oldu. İnternette aleyhime öyle bir çingiraklı kampanya başlattılar ki, sanırsın Kürdistan elden gidiyor!

Ne yapalım diye düşünürken, aha, buldum! Bugün de Ermenilere sataşalım. Seri yapmış oluruz.

*

Standart Türkçeye argo yoluyla girmiş yirmi kadar Ermenice kelime biliyorum: **moruk** (sakal), **madik** atmak (parmak atmak), **godoş** (boynuz), **avanak** (eşek sıpası), **zıbarmak** (tükenmek), **bızdık** ve **bıdık** (küçük), **işmar** (işaret), **kaknem** (sıçayım), **cıçığı** (posası) çıkmak, **pot** (kırık) kırmak, muhtemelen **araklamak** (hızlı gitmek) vs. Beş on tane de köylü ağzından gelme kelime var: **loğ** taşı, **cağ kebabı** (=şiş kebabı), **kom** (yayla barınağı, mezra), **potur** (kırmalı pantolon)...

Üç tane Ermenice kelime Türkçede ciddi yer etmiş: **Haç** malum. **Petek** Türkçe olarak en erken 16. yüzyıla ait Harput kanunnamesinde geçiyor, yerel bir tabirdir diye. Bir de **pancar**, Ermenice her çeşit sebze anlamına gelen pancar'dan. Hadi **çemen** ile **hızar**'ı da katalım, etti beş.

Gerisi hep spekülâtiftir. **Tel**, **çap**, **keçe** ve **eşek** hem Ortaasya Türkçesinde, hem en eski Ermenicede varlar; anlaşılması zor bir durum. **Mıcır**, **tırtıl** ve **cacık** her iki dilde aşağı yukarı yaşıt, her iki dilde kökenleri meçhul, yani alıntı yönü belli değil. **Örnek** de çok problemli. Başka pek yok. Otuzbin kelimede bilemedin kırk elli tane.

Modern devirde milliyetçi saiklerle dille ilgilenme merakı Ermenilerde Türklerden önce başladığından, üü, bilemezsiniz neler neler söylemişler, Türkçenin yarısını Ermeniceden türetmeye çalışmışlar. İlk Türkçe etimoloji sözlüğünü yazan Bedros Efendi Keresteciyan da onlardandır. Kıymetli bir insandır. Ama heyhat, çoğu dediğinin aslı faslı yok.

Kürt arkadaşlara da onu söyledim, statü bakımından "aşağı" sayılan dilden "üstün" sayılan dile kelime geçmez, eşyanın tabiatına aykırı diye. İngilizcede kaç tane Türkçe kelime var, sayın bakın.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Yunan

Sevan Nişanyan 09.03.2009

Elen milletinin boylarından biri olan **lon** veya **laon**'lar milattan bin yıl kadar önce Ege'yi aşip bugünkü İzmir ve Aydın'ın kıyı şeridine yerleşmişler. Toplam 12 kent kurmuşlar. Bunlar zamanla kalkınmış, Akdeniz ticaretine hâkim olmuş, uygarlıkta büyük adımlar atmış. MÖ 540 civarında memleket İran İmparatorluğunun egemenliğine girdikten sonra dahi buralı sanatçılar, âlimler, maceracılar ta Afganistan'a kadar cirit atmaya

devam etmişler. İranlıların bunlara verdiği ad **Yaôn**. İlgi sıfatı **Yônân**. Diğer Şark dillerinden İbranicede *Yaôn*, Hintçede *Yavana* geçiyor. Araplarda /o/ sesi olmadığı için mecburen **Yûnân** demişler. Ortaasya Türkleri de dünyanın bu taraflarında olup bitenden İslam dünyası aracılığıyla haberdar oldukları için, zannederim kelimeyi Arapça şekliyle almışlar.

Elen dünyasının öteki ucunda da buna benzer ama zıt süreç yaşanmış. Bugünkü Yunanistan'ın kuzeybatı kıyısında, Arnavutluk'un oralarda oturan *Graik* boyu, komşu halkların gözünde Elen milletin has temsilcisi olarak görülmüş. Latince *Graecus* adından, bugün Batı dillerinde kullanılan **Greco, Gréc, Greek, Grieche** vb. biçimleri türemiş.

Adamların kendilerine verdiği isim ne biri ne öteki, **Hellên**. Bin küsur yıl boyunca Hellên olmak, burnu hayli havada bir ayrıcalık belirtisi olmuş. Ancak Hristiyanlık zuhur ettikten sonra piyasası düşmüş, *Romaiós* (Rum) olmak tercih edilmiş, Hellên ise aksine "dinsiz, kâfir" gibi kötü bir anlam kazanmış. Modern çağda Rigas ve Korais gibi devrimci düşünürlerin etkisiyle yeniden canlandı, dinden bağımsız olarak kurmaya çalıştıkları yeni Yunan ulusal kimliğinin adı oldu. Modern dilde sözcük aynen eskisi gibi Ἑλλην yazılıyor ama **Elin** diye söyleniyor. Bizde entel kesimin bazen kullandığı **Elen** adı, aynı adın Fransızca telaffuzudur.

Bunca senelik komşuna neden Arapça olmadı Fransızca isim verirsin diye sorarsanız onun cevabını bilmem.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Lagaluga

Sevan Nişanyan 10.03.2009

Son zamanlarda harıl harıl sözlüğe çalışıyorum, malum, kış mevsimi, Şirince'de sosyal hayat sıfır, otelde de çok iş yok. Mayıs'a doğru yeni baskıyı yetiştiririm inşallah.

Günün sürprizi laga luga. Güncel Türkçenin gayet güzel, oturmuş, anlamı belli kelimelerinden biri. Hürriyet gazetesinde mesela son on yılda **laga luga** yazımıyla 24, **lagaluga** yazımıyla 13 defa geçmiş, az değil. Ama piyasadaki Türkçe sözlüklerin hiç birinde yok. Hadi TDK'nın güncel Türkçeyi takip etmek gibi bir derdi yok, onu geçtik. Ama Kubbealtı'nda da yok, Meydan Larousse'ta da yok. Nişanyan'da hepten yok. Bir tek Hulki Aktunç'un Argo Sözlüğü'nde var. O da sallamış, onomatope demiş, yani "ses benzetmesiyle yapılmış kelime".

Derken birden jeton düştü. Tabi yaa, Arapça **lağâ** "söyledi, lakırdı etti", **luğâ** onun pasifi "söylendi"! **Luğat** (söz, lakırdı) kelimesinin kökündeki eylem. Kalıp gayet tanıdık, Farsça **guft û gû** ("söylenmiş ve söylenen", yani dedikodu), Arapça **kîl û kâl** ("denildi ve dedi", aynı şey), Türkçe **dedi kodu** gibi. Ama laga luga "dedikodu" değil, "boş laf, lakırdı" anlamında kullanılıyor. Belli ki, yeraltından akan sular gibi, yüz veya birkaç yüz yıldan

beri Türkçede varolan bir deyim, ama bir türlü sözlüklere terfi edememiş.

Sözlükçülük ince iş. Türkçenin Oxford English Dictionary gibi eksiksiz bir sözlüğü olsaydı ne büyük medeniyet olurdu ah!

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Lağım

Sevan Nişanyan 11.03.2009

Aslı Yunanca. *Laxaínô* "kazmak" fiilinden *laxôma* "hendek, çukur, kazılan şey". (x harfi Kürtçedeki gibi, genizden gelen hırıltı sesi. Bazen 'kh' yazıyorum bazen böyle, karar veremedim.) Arapçaya **lağam** veya **lağum** bir teknik askerî terim olarak alınmış, kuşatma harbinde kalenin altına doğru kazılıp içine patlayıcı döşenen tünel anlamında. Osmanlı ordusunda da bu işle uğraşan lağamcılar diye bir zümre vardı. Günlük dile askerî kullanımdan aktarılmış olmalı. 1680 tarihli Meninski sözlüğünde istihkâm tüneli ve madenci tüneli diye geçiyor, sadece. Örnek deyimler, **lağım atmak** = yeraltı tüneline barut patlatmak. **Lağım karşılamak** = düşmanın kazdığı tüneli çapraz tünel kazıp ele geçirmek. Özellikle pis su kanalı anlamında kullanılması geç bir gelişme, galiba 19. yüzyıl.

Pis su kanalının esas Osmanlıcası **kârîz** veya **kârêz**, Farsçadan. Farsça lugatlerde sadece "yer altında su yolu" diye geçiyor, klasik sözlüklerden *Burhan-ı Katı* da öyle diyor, ama Meninski bunun yanısıra *cloaca* (pis su kanalı) anlamını da vermiş. Van'da ta kimbilir kim zamanında yapılmış muazzam bir yeraltı su kanalları sistemi vardır, onlara hâlâ kâhriz derler. İstanbul argosunda "kumar oyununda birine pislik yapmak" anlamında **keriz** sözcüğünü bildiğim kadarıyla ilk kez 1890'larda Ahmet Rasim kaydetmiş. 1932'de ise Osman Cemal Kaygılı'nın Argo Lugati keriz'i "pasif eşcinsel" diye tanımlıyor. Artık nasıl bir bağlantı kurmuşlarsa...

Ha bir de **geriz** var, yolun büküm yerinde yağmur suyunun alttan akması için açtıkları su yolu. O da Farsça kâriz'in bir Türkçe uyarlaması belli ki, ama ses değişikliği nasıl olmuş anlamadım.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Millet

Sevan Nişanyan 12.03.2009

Tüm Arapça sözlüklerin babası olan *Kamus* ile ağababası olan *Sihâh*, **millet** sözcüğünü basitçe "din" diye tanımlıyorlar. Nüans konusunda Arapları bile yaya bırakan Lane'in sekiz ciltlik *Arabic Lexicon*'u "*a way of belief and practice in respect of religion*" diye ayrıntılandırmış, yani "dinî inanç ve pratik bakımından takip edilen usul".

Türkçe kullanım da öyleymiş. Buyurun Meninski, Osmanlı dilinin ilk ve birçok bakımdan asla aşılmamış sözlüğü, 1680 tarihli: "*lex quam quis sequitur, religio*". Yani "bir kimsenin bağlı olduğu yasa, din". Osmanlı Devletinde, biliyorsunuz, İslam milleti var, Rum, Ermeni, Yahudi milletleri var. Burada Rum ve Ermeni etnik köken adı değil, din adı. Mesela Bulgarlarla Sırlar Rum sayılıyor, Süryaniler de Ermeni, çünkü mezhepleri aşağı yukarı öyle. Sonradan Katolik milleti ile Protestan milleti bile zuhur etmiş.

1870'lere gelindiğinde konu biraz çatallaşmış. Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmani*, **millet** maddesi aynen şöyle: "*Aslı din ve mezhep; ümmet, kavim, cemaat*." Birinci tanımla ikinci kavramlar grubu arasındaki alaka açıklanmamış. Şemseddin Sami'nin 1900 tarihli *Kamus-ı Türkî*'si kelimeyi "din, mezhep, bir din ve mezhepte bulunan cemaat" diye tanımladıktan sonra şu açıklamayı veriyor: "*lisanımızda bu kelime sehven ümmet ve ümmet kelimesi de millet yerine kullanılıp, mesela 'millet-i islamiye' ve 'Türk milleti' ve bilakis 'ümmet-i islamiye' diyenler vardır; halbuki doğrusu 'millet-i islamiye' ve 'Türk ümmeti' demektir.... tashihan istimali (düzeltilerek kullanılması) elzemdir*."

Şimdi, yüz puanlık soru şu: **Millî Mücadele**'nin öznesi olan millet hangi millettir? "Türk milletidir" diye galeyana gelecek okurlarımdan istirhamım, neden mesela Misak-ı Milli metinlerinde, Amasya beyannamesinde, Erzurum ve Sivas Kongreleri belgelerinde, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Nizamnamesinde, Büyük Millet Meclisi kuruluş belgelerinde "Türk" tabiri hiç geçmiyor, bu konuda da beni lütfen aydınlatmaları.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Saylav

Sevan Nişanyan 13.03.2009

Dil Devrimi hengâmesinde Allah ne verdiyse oradan buradan kelimeler bulup masaya sürmüşler. Maksat "Öz" Türkçe olsun, Ortaasyadan geldiğimiz bilinsin, elin Arabından Rumundan pislik bulaşmasın. Bin sene önce ölmüş kelimeleri o yüzden paldır küldür bulup canlandırmışlar. Türkiye Türkçesinin yapısına, fonetiğine uyar mı uymaz mı, vatan mevzubahisken öyle teferruatla vakit kaybetmemişler.

En güzellerinden biri **serüven** kelimesidir. İlk kez 1934'te çıkardıkları Tarama Dergisinde arz-ı endam ediyor. "Radloff sözlüğüne göre Kırgızcadır" diye not düşmüşler. Radloff, Türk dillerinin mukayeseli sözlüğünü yapan Rus âliminin adı. Bakıyoruz Radloff sözlüğüne, öyle kelime yok. Bakıyoruz Yudahin'in Kırgızca sözlüğüne, orada da yok. Ee? Sallamışlar belli ki, ya da kartoteks karışmış.

Çağataycadan toplam üç kelime aşırımlar. Çağatayca, 15. yüzyıl başında Ortaasya'da Timur İmparatorluğu bünyesinde ortaya çıkan Türkçe yazı dilinin adı. Yani Türkiye Türkçesinin "atası" değil, olsa olsa amcaoğlu. Cengiz Han imparatorluğunun devamında şekillendiği için Çağataycada bir sürü Moğolca kelime var. Ayrıca Batı Türkçesinde unutulmuş olan, Eski Ortaasya Türkçesinden gelen kelimeler de var.

Üç kelime şunlar: **saydam**, **sayın**, bir de bir ara "milletvekili" anlamında kullandıkları **saylav**. Üçü de Pavet de Courteille sözlüğünün 345-346 sayfalarında mevcut. *Saydam* "saf, berrak" demekmiş, bir de bir tür şeffaf mermer adımı. *Sayn* Moğolca bir alıntı, Moğolca aslı düpedüz "iyi" demek. *Saylamak* da Çağatayca "seçmek, değer vermek". İsim yapan -(i)v eki Türkiye Türkçesinde yok, ama Çağataycada var. Türkçesi olsa **saylı* olur.

Pavet de Courteille 1876 tarihinde ilk Çağatayca sözlüğü hazırlayan Fransız bilim adamı. Merak edip baktım, aa! Atatürk'ün şahsi kitaplığında bir adet Pavet de Courteille sözlüğü görünüyor.

Açmışlar ortadan bir sayfa, nah size kelime demişler. Başka bir senaryo düşünemiyorum.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Sudan

Sevan Nişanyan 14.03.2009

Bak sen, Darfur'un altından da bizim İttihatçılar çıkmasın mı? Bu Darfur dedikleri yer eskiden müstakil sultanlıkmış. Birinci Dünya Harbi'nde bizimkiler Darfur Sultanı Ali Dinar'la temas kurup Mısır'daki İngilizlere karşı arkadan bir cephe açmayı önermişler, bir miktar para göndermişler. İngilizler de ürküp 1916'da Darfur'u işgal etmiş. Sudan 1956'da bağımsızlığa kavuştuğunda orayı da "aman ne olucak canım" deyip Sudan'a verivermişler.

Darfurlular bu işten hiç memnun kalmamış. Geçtiğimiz yıllarda Sudan'ın gayrimüslim olan güney yarısı de facto bağımsızlık ilan edince, bunlar da Müslüman oldukları halde Arap olmadıkları için "biz de isteriz" diye kalkışmışlar. Orgeneral Beşir de "e yetti artık" deyip bunları köküne kadar kesmiş. En az yarım milyon ölü var, iki milyon kişi de çöle kaçmış sersefil. Herhalde bizim başbakanımızın aklına gelmemiş "bak Tevrat'ta yazıyor, öldürmeyeceksin" diye hatırlatmak. Söylese belki dinlerdi.

Sudan'ın adı Arapça **bilâd-üs Sûdân**, "karalar ülkesi" demek. Arapların genelde Kara Afrika'ya verdiği ad bu. Bizim Kavalalı Mehmet Ali Paşa kara Afrika'nın bir parçasını fethedince burası Mısır'ın "Karalar Eyaleti" olmuş. Daha sonra Mısır'dan ayrıldığında aynı adı korumuş.

Arapça aynı s-w-d kökünden *aswad* "kara", bizde **hacer-i esved** deyiminde geçer. Bunun dişil hali *sawdâ* yani **sevda**. Sevmekle, sevgiyle alakası yok, melankoli dediğimiz kara ruh halinin Arapçası, modern adı depresyon. *Musawwada* da "karalama" demek, Türkçesi **müsvedde**.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Kayı

Sevan Nişanyan 16.03.2009

Geçen gün "Kayı boyunun adı dönme demek" diye yazdım, gene epeyce heyecanlara yol açtı. TDK'nın web sitesi **Kayı** için "sağlam, güçlü, sert" diyormuş, tabii, bir Türk Boyunun adı başka ne olabilir? "Belgelerini açıkla" diye bindiler tepeme.

Boynumuz kıldan ince, açıklayalım. Önce TDK bu tanımlı nereden bulmuş diye merak ettim, baktım. A) Ortaasya Türkçesinde, B) TDK'nın derlediği, erken Türkiye Türkçesinin söz varlığını veren Tarama Sözlüğünde, C) Çağataycada, D) Osmanlı Türkçesinin en kapsamlı kaynağı olan Meninski sözlüğünde, E) yine TDK'nın Anadolu ağzlarının söz varlığından derlediği Derleme Sözlüğünde böyle bir anlama rastlamadım. Mutlaka benim bilmediğim başka kaynakları vardır. Devlet sırrı değilse belki açıklarlar.

Peki, ne buldum? Eski Uyгурca **kaymak**: "dönmek, geri dönme" (Clauson sf. 674, M. Erdal sf. 775). Divan-ı Lugat-i Türk'te **gerü kaydı**: "yüzünü veya yönünü çevirdi", **kayığ yer**: "ana yoldan sapan yer". Çağatayca **kaymak** "bükülmek, dönme, olduğu yerde geri dönme", **kayık**: "bükülmüş" (Pavet de Courteille sf. 416). Eski Kıpçakçada kaymak yok, ama kayıtmak var. Codex Cumanicus'ta **kaytmak**, Kitab-ül İdrak'ta **kayıtmak**: "dönme, avdet etmek".

Dede Korkut'ta da "dönme" anlamında **kayıtmak** geçiyor. "Av avlayalım...kayıtalım otağımıza düşelim, yeyelim, içelim." "Dirse hanın hatunu kayıttı gerü döndü."

Anladığım kadarıyla kaymak fiili Türkiye Türkçesinde belki **ayağı kaymak** (= ayağı burkulmak) deyiminin etkisiyle anlam kaymasına uğrayınca, "dönmek" yerine bir süre **kayıtmak** ve **kayıkmaq** kullanılmış, sonra bunlar da tedavülden düşmüş.

Kayı "boyunun" adın nereden geliyor, vallahi bilmem; kimse de bilmiyor. Ama TDK'nin, başka kanıt görmedikçe işkembe-i kübradan atmışlar diyeceğim tanımına oranla, "dönme" bana sanki daha makulmuş görünüyor. Hatta Kaşgarlı Mahmud'a inanırsak "sapık" diye de çevirebiliriz belki.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Göze

Sevan Nişanyan 17.03.2009

Arapça **ʿayn** hem göz, hem yerden kaynayan su anlamında pınar. Farsça **çeşm** göz, **çeşme** pınar. Türkçe **göz** ile **göze** de aynen öyle. Bu sonuncusunu acaba Öztürkçüler mi icat etti diye kuşkuya düştüm baktım. Değil, eski sözlüklerde pek geçmiyor ama anlaşılan halk ağzında öteden beri varolan bir kelimeymiş. Mütercim Asım'ın ağır Antep aksanlı Burhan-ı Katı çevirisinde var mesela, 1790 küsurlarda.

Alakası nedir, acaba diller arası bir alışveriş söz konusu mudur diye epeyce kafa patlattım. Belli ki gözün yaşarması ile yerden su çıkması arasında bir benzerlik kurmuşlar. Deyimlerde, şiirlerde vs. hep gözyaşı = pınar benzetmesi işleniyor. İlla bir organa benzetilecekse benim aklıma su çıkartan başka şeyler gelir halbuki.

Ermenice **akn**, Batı lehçesinde **agn**, aynı şekilde, hem göz, hem pınar. Fırat kıyısında bu ismi taşıyan meşhur kasaba sanırım 11. yüzyıldan beri kaydedilmiş. Türkçe söyleyişte adı **Egin** olmuş. Sonra ne olmuşsa olmuş, **Kemaliye** etmişler, devrin iktidarını çok benimsediklerinden olsa gerek, ya da belki bir sebeple ona hoş görünmek istediklerinden. Düzeltme tarihi Ekim 1922: Kemalpaşa, Mustafakemalpaşa, Mustafapaşa ve Gazipaşa ile tam aynı günlerde. Sonra herhalde unutulmuş, ya da unutturmaya çalışanlar olmuş ki, 1926'da bu sefer Reiscumhurun özel talimatıyla ve Bakanlar Kurulu kararıyla bir kere daha yeni isim tescil edilmiş.

Niye yazılarımın ucu hep böyle netameli konulara geliyor bilmiyorum. Vallahi planlayarak yazmıyorum. Kalemim oraya kayıveriyor kendiliğinden.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Nihrir

Sevan Nişanyan 18.03.2009

"Tek kusuru yazmayı sevmemesiydi. Yani **nihrir** idi; çok okuyan, çok bilen, ama yazmayan kişi!" demiş Soner Yalçın.

Soner Yalçın dediğine göre kesin yanlıştır diyoruz ve sözlüğe bakıyoruz. Arapçaymış. Sıhah'a göre "esaslı ve derin ilim sahibi", Kamus'a göre "zeki, bilge, tecrübeli ve yetenekli", Tac-ül Arus'a göre "her konuda bilgili ve yetenekli ve yaptığı işi iyi yapan" demekmiş. Meninski "industrius, intelligens, expertus" demiş. Ahmet Vefik Paşa "hazık, mahir, kârdide" diye çevirmiş. Redhouse "sagacious, wise, experienced" diye tekrarlamış. Baha Toven "dahi, sanatkâr" diye eklemiş. Arapça *nahr* (bir ilim veya işi çok iyi bilmek) fiilinden rûbai bir türev, son derece ender görülen ficlîl vezninde. 1920'lerden beri hiçbir sözlükte yok, kullanıldığını da hiç görmedim, ölmüş bir kelime.

Şimdi, bu Soner'in büsbütün cahil bir adam olmadığından eminim. Bundan daha kötü bir şey geldi başına: büsbütün cahil bir kesime yazı yazmanın ölümcül tadını keşfetti. Formül basit: ipe sapa gelmez cümleleri esrarlı bir mantranın mısraları gibi ardarda diz, deli saçması birtakım komplo ihtimalleri ima et, biraz gâvur düşmanlığı sosu kat, bitti. Vallahi yiyorlar. İyi de satıyor. Eh o zaman ne lüzum var arayıp öğrenmeye, aman doğru yazayım diye dert etmeye? Salla gitsin. İtiraz eden olursa belden aşağı birkaç küfür eder susturursun, olmadı sabetaycıdır diye teşhir edersin, uğraşsın kerata.

O kadar kolay ki!

*

Geçen gün acaba **Azrail** adı İslam geleneğine Yahudilikten geçmiş olabilir mi diye bir soru attım ortaya. Yaklaşık otuz kişi yazdı, Kuran'da Azrail adının geçmediğini hatırlattı. Değerli bir okurum da şu bilgileri verdi: "Ne Kur'an'da ve ne de hadislerde Azrâil kelimesi geçiyor. Melekülmevt (ölüm meleği) diye bahsediliyor. Ancak sahabe devrinde müslüman olmuş Vehb bin Münebbih ve Kâb bin Züheyr gibi Yahudi asıllı müelliflerin İsrailiyat diye bilinen ve İsrail oğullarından anlattıkları arasında bu isme rastlanıyor."

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Uçmak

Sevan Nişanyan 19.03.2009

Cennetin Türkçesi **uçmak**, **tamu** da cehennem. Anadolu ağızlarında tek tük kullanılır. Şarköy taraflarında Uçmakdere diye bir yer var, Cennet Deresi anlamında. Gündüz Vassaf'ın köşesinin adı da oradan geliyor herhalde. Ay ne romantik, ruhların uçup gittiği yer, kuş gibi, türünden yorumlar mümkün tabii, ama yazık ki doğru değil.

Bu anlamda uçmak sözcüğünün asıl şekli **uštmax**, uşma eylemiyle alakası yok. Kutadgu Bilik'in en eski elyazmalarında *uštmax*, daha sonrakilerde *uçmak* geçiyor. Ortaasya Türkçesindeki ilk önemli İslami metinlerden biri olan *Nehc-ül Feradîs* adlı kitabı Türkçeye *Uştmaxlarning Açık Yolu* (Cennetlerin Açık Yolu) diye çevirmişler. Soğdca bir kelime, o dildeki biçimi *ûštmag*. Farsça cennet anlamına gelen **bahišt** ile aynı kökten bir bileşik isim, çünkü Farsça kelime başındaki /ba/ Soğdca /wa/ > /û/ olur. Üç dört sene önce 180 dolara kıyıp kocaman bir Soğdca sözlük edinmiştim, haftalarca onunla yatıp kalktım, oradan biliyorum.

Türklerin eski dininde cennet ve cehennem yoktu tabii. Bu konseptle ilk önce Hristiyan ve Maniheizt dinleri sayesinde tanıştılar, o dinlerle beraber terimleri de Soğdlardan öğrendiler. Yes, Türkler Müslüman olmazdan önce Şamanist değildiler, arada iki üç kapıdan daha geçtiler, unutmamalı.

Soğdca neymiş? 1000'li yılların başına dek Semerkant ve Buhara yöresinde yerli ahalinin konuştuğu dilmiş. İranî bir dil, yani Farsça ile akraba ama Farsça değil. İlk Türk hakanlığının resmî yazı dili, öyle anlaşılıyor ki Türkçe değil Soğdca idi. Türk devletlerinden birinin bıraktığı ilk yazılı anıt da bu dildedir, 6. yüzyıla ait Bugut yazıtı, Orhun yazıtlarından 200 sene daha eski. Ya, öyle.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Filan fıstık

Sevan Nişanyan 20.03.2009

“Türkçe sözcükler F ile başlamaz!” diye hüküm kurmuş, maildeşlerimden biri. **Fenerbahçe, fıçı, fistan, fatiha, fingirdek, fırır, farmakoloji, folluk, felek, filan, fısıtık** ne oluyor yani? diye cevap yazdım. Cevaben demiş ki, aynen aktarıyorum, “Bu kısımda söylediklerinizi anlayamadım. Bu sözcüklerin hepsi yabancı kökenli, kökeni farklı da olsa biz dilimizde kullandığımız için Türkçe diye mi kabul etmek gerekiyor?” Makul biri üstelik, öyle ırkçı, arıtmancı filan da değil.

Bu nasıl acayip bilinç bölünmesidir, yetmiş yıllık ırkçı propaganda nasıl işlemiş insanların beynine diye ağzın açık kalıyorsun. Her gün konuştuğumuz, yazıştığımız, iyi kötü yetmiş milyonun ortak iletişim platformu olan, gayet kıvrak, üretken, vasatın üstünde zengin dil “Türkçe” değil. Ya ne Türkçe? Bin yıl önce Ortaasya’da birtakım aşiretlerin konuştuğu ve üç beş tane taşta yazdığı dil “Türkçe”. Fenerbahçe Türkçe değil, ama kutadgu ile bilik Türkçe!

“Türkçe” deyimiyle kastedilen şey EĞER 8.-11. yüzyıllar arası kullanılan Orta Asya Yazı Türkçesi (OAYT) ise, ben size söyleyeyim. Bu dilde **h** sesi hiç yok, **f** ve **j** sesleri ancak kelime sonunda belli koşullarda onbeş-yirmi örnekte var, **c, d, g, l, m, r, v, z** sesleri kelime başında yok, **d, p** sesleri kelime başında ancak “Oğuzcadır” diye belirtilen birkaç kelimedede var, **n** sesi kelime başında sadece soru edatlarında var, **ş** sesi kelime başında sadece s’den disimilasyon yoluyla bozulmuş beş-altı kelimedede var.

OAYT’de bütün fiil kökleri ve yabancı dilden alıntı olmayan bütün kelimeler ya sesliyle, ya da **b, ç, k, s, t, y** sessizlerinden biriyle başlıyor. K ile başlayanların bir kısmı daha sonra Türkiye Türkçesinde g’ye, t ile başlayanların bir kısmı d’ye dönüşmüş (*kelmek* > *gelmek*, *ton* > *don*, vs.).

Hadi bakalım, başlayın sözlükleri ayıklamaya!

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Silifke

Sevan Nişanyan 21.03.2009

Kemaliye, Kemalpaşa, Mustafakemalpaşa, Mustafapaşa, Gazipaşa... Bu coğrafyada o rekoru kıran benim bildiğim bir tek Seleukos var. Büyük İskender’in generallerinden biri, MÖ 300 yıllarında dünya padişahlığına oynamış, az kalsın başarmış da. Tam 16 kente kendi adıyla **Seléukia**, 27 kente rahmetli babasının anısına **Antiókhia**, sekiz kente ilk karısını memnun etmek için **Apámea**, üç kente de ikinci hatunun hatırına **Stratoníkia** adını vermiş. Bizde en azından Alirizabey ilçesi yok, henüz.

Seleukia'ların en meşhurunun harabeleri bugünkü Bağdat'ın kuzeyinde; Anadolu'dan Özbekistan'a uzanan koca bir imparatorluğun başkenti olmuş. Bugüne kalan bir tanesi Kilikya Seleukia'sı, yani **Silifke**. Bizans Rumcasında sesliyi izleyen /u/ sesi /v/ye dönüşür, sert sessizden önce de /f/ olur. Dolayısıyla /seléfkia/ > Silifke. Seleukía Sidera'nın adı da halâ **Selef köyü**, Eğridir'e yakın. Bir Seleukia harabesi şimdiki Samandağı'nın orada, bir tane de Alanya'nın güneyinde var.

En tanınmış Antiokhía, yüzyıllarca Roma'nın Syria eyaletinin başkenti olan Orontes Antiokhia'sı, bugünkü **Antakya**. Pisidia eyaletinin başkenti olan Antiochia'nın Türkçe adı Yalvaç, Isparta'nın ilçesi. Ayrıca Urfa, Nusaybin, Samsat, Adana, Tarsus ve Aydın kentlerinin de eski isimleri Antiochia. Postacının kâbusunu düşünebiliyor musunuz?

Hakkaniyet babında şunu da belirtelim, Seleukos'un adlandırdıklarının çoğu o tarihte yeni kurulan ya da eskiden uyduruk yerlerken ciddi imar gören kentler. Bizde 1920-30'larda yeni kurulan kent yok. Aksine, varolanların hepsinin ekonomik ve sosyal bakımdan gerilediği anlaşıyor.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Fırat

Sevan Nişanyan 23.03.2009

Nehrin adı Akatça en eski Mezopotamya belgelerinde geçiyor, MÖ 2000 küsurda, **Purattu**. Diğer dillerdeki /p/ Arapçada /f/ olur, bin defa söyledik. Bizde kullanılan **Fırat**, ismin Arapça şekli.

Yunancası **Euphrátês**. Bak onu belirtmeyi unuttum, bazı Arami lehçeleriyle İbranicede de p > ph görülür. Yunanlılar belli ki Suriye'de ve bugünkü Urfa-Mardin yöresinde konuşulan Arami dillerinden almışlar. Bütün Batı dillerinde de Yunanca biçim cari. Baştaki /eu/ nereden çıkmış, bilmiyorum. Ermenicesi **Eprat**'tır, İbranicesi de **Phrât**.

Sözcüğün köküne dair bir sürü spekülasyon var. En mantıklısı Aramice ve İbranicede bulunan p-r-t kökü, "yarılmak, bölünmek" anlamında. Acaba Fırat nehri bütün güzergâhı boyunca derin bir yarık içinde aktığı için böyle denmiş midir? Ya da tarihi Aram yani Suriye ülkesiyle Asur ülkesinin sınırı olduğundan "bölge" gibi bir ad vermiş olabilirler mi? Bilmem.

Dicle'nin Akatçası **Idiglat**, Tevrat'ta geçen İbranicesi de **Hiddekel**. Bunun anlamı belli, "hızlı akan". Dicle'yi kardeşinden ayıran en önemli özelliği hızlı akması. Arapçada /g/ her zaman /c/ olduğundan **Diclat** olmuş, baştaki /i/ bilemediğim bir nedenle yutulmuş. Eski Farsçası Tiglat veya Tigrat, hangisi belli değil çünkü Eski Fars

yazısında /r/ ve /l/ aynı yazılıyor. Yunancası **Tígris**, sanırım Yunancada "kaplan" anlamına gelen öteki *tígris* ile birleştirilmiş. Bizim **tekir** biliyorsunuz Rumca bir kelime, kaplan demek. İngilizce **tiger** gibi.

Neden Fırat her zaman erkek, Dicle dişidir bir de onu bilsem...

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Yanmak/yakmak

Sevan Nişanyan 24.03.2009

Bugünkü Türkçede açık heceli olan iki tane basit fiil kökü var: *yemek*, *demek*. Ne idüğü belirsiz *komak* fiilini de eklesek, hadi bilemedin üç.

Bin küsur yıl önceki Ortaasya Türkçesinde bunların sayısı daha fazlaymış. **Ömek** = düşünmek. *Öğüt* oradan geliyor; "kendi" anlamına gelen öz de belki öyle. **Samak** da düşünmek, ama bu sefer İngilizce to consider dedikleri, bir şeyi bir şeymiş gibi düşünmek. *Saymak* ve *sanmak* bunun türevleri. **Tomak** = doldurmak veya katılaştırmak; *dolmak*, *doymak*, belki *donmak*, bir de *tok* oradan. **Sımak** = kırmak veya kesmek. Sırp *sındığı* (=Sırpların kırıldığı yer), bir de makas anlamına gelen *sındı* gibi birkaç marjinal kelimedede izi kalmış. *Sığ* da galiba bu fiilin türevi. **Yumak** = bir şeyi yıkamak. *Yunmak* (=kendini yıkamak) şeklinde yaşamaya devam ediyor. **Kamak** = yağmak. *Katmak*, *karmak*, *kat* ve *katı* bu fiilden türemiş görünüyor. **Umak** = uyumak. Hepsi sekiz on tane kadar.

Demek ki daha bin yıl önce açık heceli fiil kökleri Türkçeden tasfiye edilme yolundaydı diyebilir miyiz acaba? Yani ikibin yıl önceki Türkçeye ulaşabilirsek daha fazla açık kök bulur muyduk? Acaba *yanmak* ve *yakmak* şeklinde karşımıza çıkan fiillerin ***yamak** diye bir kökü var mıydı? *Kırmak*, *kısmak*, *kıymak* ve *kıt* sözcüklerinin arkasında bir ***kımak** eylemi duruyor mu?

Şöyle anlatayım da hayal gücünüzü kullanın. Bugünkü Türkçede sonu -n ile biten onsekiz tane tek heceli fiil var: *anmak*, *banmak*, *binmek*, *dinmek*, *dönmek*, *inmek*, *kanmak*, *konmak*, *onmak*, *sanmak*, *sinmek*, *sönmek*, *sunmak*, *sünmek*, *tınmak*, *yanmak*, *yenmek*, *yunmak*. Bunların ikisi (banmak, yenmek) geçişli fiil, yani BİRŞEYİ şeyetmek anlamını taşıyor. Onbeşi geçişsiz, yani kendi kendine yapılan, nesnesi olmayan fiiller. Sunmak şimdi geçişli kullanılıyor ama o da eskiden geçişsizdi, "uzanmak" demekti, etti onaltı. O iki tane istisnanın da burada anlatması uzun sürecektir tuhafıkları var.

İnsan ister istemez düşünüyor, oradaki o -n bizim bildiğimiz arınmak, savunmak, kaçınmak, yakınmak vs.'deki dönüşlülük eki midir? Yani bu fiillerin hepsi türemiş biçimler midir? Şimdi unutulmuş açık hece kökleri mi vardı?

Üstelik sonu –t ile biten onaltı basit fiilin beşi hariç hepsi geçişli, –r ile biten yirmiüç basit fiilin de dördü hariç hepsi de geçişlidir, bak hele.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Haber

Sevan Nişanyan 25.03.2009

Arapça xırıltılı x sesiyle **xabar** "bilgi", ama özellikle insanın kendi gözüyle görüp emin olduğu bilgi. İstanbul Türkçesinde x sesi en geç 18. yüzyılda piyasadan kalkmış, hatta bu sesi telaffuz etmek "gülünç" ve belki "kıro" bir davranış sayılır olmuş. Neden? Moda işte, nedeni yok. O yüzden Türkçesi yumuşacık **haber**. Ama Anadolu ağızlarında hâlâ xabar geçer. İstanbul Türkçesinin birçok arkaik özelliklerini koruyan İstanbul Ermenicesinde de xabar diye telaffuz edilir. Rahmetli anneannem öyle derdi de dalga geçerdik. Haklıymış halbuki.

İhbar haber verme, daha doğrusu bilgi verme, **muhbir** de bu işi yapan kişi. Kenan Evren'in padişahlığında her gün radyo ve televizyonda "muhbir vatandaşlar" teşvik edilirdi. Sanırım bir devletin düşebileceği en derin ahlaksızlık düzeyi budur. Bunu yapan bir devletin, toplum sağlığı açısından feshedilip yerine yenisinin kurulması gerekir.

Muhabere Arapça eski sözlüklerde yok, Osmanlıca eski sözlüklerde de yok. İlk 19. yüzyıl ortalarına doğru Türkçede türemiş olmalı, Arapça fiilin işteşlik bildiren üçüncü vezinde masdar, "haberleşme" anlamında. Bu işi yapan kişi olan **muhabir** de en erken 1900 tarihli Şemseddin Sami sözlüğünde geçiyor. Posta ve gazete çağına ait kavramlar ikisi de. Suriye istihbarat örgütünün adı olan el-Muhaberat sanırım Osmanlıcadan özentisi olmalı.

İstihbar etmek Arapça fiilin onuncu vezninde bir türev, "haber istemek" veya "çaba ve zorlukla bilgi elde etmek" gibi bir anlamı var. **İstihbârât** bunun çoğul adı, istihbar edilen şeyler. Bu işi yapan kişinin **müstahbir* olması lazım hesapta, ama öyle bir kelime yok.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Hindi

Sevan Nişanyan 26.03.2009

Hindinin ne kadar aptal bir hayvan olduğunu bilir misiniz? Bizim bir ara vardı, yoldan geçen arabalara ön cepheden saldırmayı adet edinmişlerdi. Bir tanesi de komşunun çoban köpeğine girişti, hayatıyla ödedi. Durup durup şişinme huyları bana çok yıldızlı birtakım zevatı hatırlatır, nedense.

Amerikan asıllı olan kuşu Avrupa'ya ilk 1511'de getirmişler. O zamanlar Amerika daha Hindistan'ın ucu zannedildiğinden İspanyolca **pavo d'Indio** (Hint tavus kuşu) adı mantıklı gelmiş. Fransızcası **dinde**, İtalyancası da eskiden **dindio** (Venedik lehçesinde hâlâ dindiot diyorlar). Türkçeye ne zaman gelmiş bilmiyorum, bizde böyle ilginç şeyleri merak eden tarihçiler saysan on tane çıkmaz, ama **hindi** adı belli ki İtalyanca yahut Fransızcadan çeviri. Ermenice **hntgahav** (Hint tavuğu) da öyle.

Öte yandan İspanyollardan hiç hazzetmeyen Portekizliler, biraz daha gerçekçi bir coğrafyayla **peru** adını tercih etmişler. İngilizler ise bilemediğim bir nedenle *turkey fowl* adını verdikleri, aslında Afrika kökenli bir kuş olan beç tavuğunun adını alıp, yeni gelen kuşa **Indian turkey** demişler. Bu beç tavuğu (*numida meleagris*) tavuktan irice kara bir kuştur, serpme beyaz benekleri ve gösterişli ibiği olur, bizde bazen tokat tavuğu da deniyor. Hindiye bayağı benzer, yani adlandırma makul. Kırmızı ibiğinden dolayı turkey adı verildi lafı geyiktir. Türkler o zamanlar kırmızı başlık giymezdi ki? Fes ta 1820'lerde icat edildi.

Kahrolsun emperyalistler ülkemize Turkey demesinler diye hindi gibi kabaran arkadaşlara şunu sormalı: Ya Hintler ülkemize Hindistan diyemezsiniz Bharat deyin derse ne yapacağız? Hele Perulular kuş meselesinden dolayı Portekiz'e bayrak açsa, bizim komşunun köpeğine sataşan hindilerden ne farkları olur?

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://sevan.nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://sevan.nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Kriz

Sevan Nişanyan 27.03.2009

Eski Yunanca **krínô** (yargılamak) fiilinden **krísis** yargılama eylemi veya yargı anı, "hüküm saati" de diyebiliriz. **Kritikós** yargılama yeteneğine veya alışkanlığına sahip anlamında sıfat. **Kritêrion** "yargıcak", bir şeyi yargılarken kullanılan ilke veya ölçüt; ayrıca yargı yeri, yani mahkeme. **Krîma** ise mahkemenin verdiği hüküm. Oradaki o eklerin hepsini artık anlayabildiğim için kendimle gurur duyuyorum, laf aramızda.

Romalılar mantık, felsefe, siyaset, yönetim vb. ile ilgili her şeyi Yunanlılardan öğrendiğinden, bu kelimeler *crisis*, *criticus*, *criterium*, *crimen* şeklinde aynen Latinceye geçmiş. Latineden de, hop, Fransızcaya.

Crise (/kriz/) yüzyıllar boyu özellikle tıpta, hastalık sürecinin dönüm noktası anlamında kullanılmış, ki Arapça **buhrân** da esasen aynı anlamda tıp terimidir. Eskiden ateşli hastalar fifti fifti ölürlü, unutmamalı. Buhran geçti mi iyisin; yoksa imam devreye girer.

Critique (/kritik/) hem "yargılayan, hüküm veren kişi" anlamında fail adı, hem "krizsel" anlamında sıfat. Bir de üstelik Yunanca sıfatın soyut eylem adı olarak kullanılma özelliğinden ötürü, yargılama eyleminin adı da bu. Biz de Fransızlara özendiğimizden, hem "edebiyat kritiği", hem "kritik dakikalar", hem de "bir şeyi kritik etmek" diyoruz. Oysa İngilizcede üç ayrı kelime var: **critic** (eleştirmen), **critique** (eleştiri), **critical** (eleştirel veya krizsel).

Critère (/kriter/) "ölçüt" anlamını aynen korumuş. **Crime** (/krim/) ise "hüküm" anlamından uzaklaşıp, mahkeme hükmüyle kesinlik kazanan eylemin adı olmuş. (Misal: "Senin hükmün ne kardeş?" "Valla adamı doğramışım deyürler.") Bizde bunun **kriminal**, **kriminoloji** gibi birkaç türevi kullanılıyor.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Cahiliyye

Sevan Nişanyan 28.03.2009

"Küreselleşen dünyada dil ve kültür erozyonu yaratılması yolunda Türkiye üzerinde değişik oyunlar denenmektedir. Örneğin bazı sözde aydın kesimlerinin dilimize yabancı kelimeleri sokma çabaları, dil kuralları dışında konuşma tarzları yaratılması ve bu tür konuşma ve hitap tarzlarının film, radyo ve televizyon programları ile genç nesillere aşılması bu çabalardan bazılarıdır" demiş, Yüce Manitu'nun Milli Güvenlik ders kitabı yazarı şubesi.

Yukarıdaki paragrafta **küre**, **dünya**, **ve**, **bazı**, **kelime**, **tarz**, **hitap**, **nesil** Arapça. **Yaban** Farsça. **Kültür**, **erozyon**, **Türkiye**, **film**, **radyo**, **televizyon**, **program** gâvurca. **Örneğin** büyük olasılıkla Ermenice, **çaba** gerzekçe, **kural** da 1930'larda o zamanki cumhurbaşkanının sofra arkadaşları tarafından atmasıyon metoduyla üretilen kelimelerden biri. İnsan ister istemez düşünüyor, bunu yazan amca acaba küresel emperyalizmin vatanımız üzerinde oynamayı denediği değişik oyunların bir parçası mıdır? Yabancı kelimeleri kullanarak "dil ve kültür erozyonu" yaratmaya mı çalışıyor?

Yoksa bildiğimiz düz cehalet midir?

Sevgili okurlarım, cehalet bir insanlık halidir. Ayıp değildir. Aksine cahilleri küçümsemek, onlarla alay etmek ayıptır. Ben bu hataya bazen düşüyorum, Allah taksiratımı affetsin.

Ama buradaki olay sırf cehalet değil, daha farklı bir şey: o cehaletin örtüsü ve zırhı olan hotzot ideolojisi. Lafa bakın: "sözde aydınlar... değişik oyunlar denemektedir." Neymiş, vatana kasteden hain emeller var, gerçek kimliğini saklayan ajanlar var, etrafımız düşmanla çevrili, bunları tepelemeyip ne yapacaksınız? Asmayıp da besleyelim mi?

Peki, amcanın doğru bildiği ne malum? Ya zır cahilse, işkembeden atıyorsa, veya Çemişgezek kışlasında duyduğu dedikoduları doğru sanıyorsa? Ama vatanmillet dedin mi bu memlekette akan sular durur, "kardeş ne diyon?" diye kimse sormaya cüret edemez. Vatanmillet jokerdir: bastın mı eli alırsın. Doksan senedir bu böyle. O yüzden tek bildikleri meslek emirle adam öldürmek ve ölmek olan kişiler, dilden tarihe, devlet yönetiminden eğitime kadar her alanda bilir bilmez konuşmayı kendilerine hak sayarlar. İtiraz edeni vatanmillet sopasıyla döveceklerine güvenirler. Millet sinmiş, kafa sallayıp susar.

Arkalarında o ideolojik zırh olmasa eminim çoğu kuzu gibi adamdır, oturur izah edersin, bir de kahve söylersin, ikna olur. Yani memleketi bozan cehalet değil: cehaleti kutsallaştıran zorbalık mezhebi.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Alicengiz, Vehbi'nin kerrakesi, Çapanoğlu

Sevan Nişanyan 30.03.2009

Ali Cengiz kim ve hangi oyunu oynamış? Hem 1930'lardan önce Cengiz Türkiye Türkçesinde asla kişi adı olarak kullanılmaz, atasözü ve deyimlerde işi ne?

Bakıyoruz eski sözlüklere, Ali değil, medli elifle âl-i Cengiz imiş, yani "Cengizogulları", tıpkı âl-i Osman gibi. Kırım'da üçyüz küsur yıl Osmanlı egemenliği altında hüküm süren han sülalesi Cengiz Han soyundan geldiği için Âl-i Cengiz diye anılır. Bu muhteremler 18. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın da dahil olduğu bir dizi karmakarışık siyasi entrikaya bulaşmışlardı da o yüzden Kırım elden gitmişti. Sanırım **âl-i Cengiz oyunu** deyimini o devirde piyasaya çıkmış olmalı.

*

Vehbi kim bilmiyorum. Ama kerrake belli, eskiden ilmiye mensuplarının giydiği bir tür hafif cübbe. Yani Vehbi

Efendi medrese softası yahut hoca olmalı. Ama ne etmiş de **kerrakesi anlaşılmış**, orası anlaşılmıyor.

Kerrakesi meşhur olan bir başka tarihî şahsiyet, hayrettir, Roma imparatoru Lucius Septimius Bassianus, namı diğer **Caracalla**. Bunun babası olan imparator Severus Fenike asıllı bir Libya'lı, anası da Suriye'deki Humus kentinin şeyhi olan bir Arabın kızıymış. Aileden gelen Şark adetlerine merak salmış, Roma'nın göbeğinde Suriye usulü *carraca* giyip gezinince Roma'lı fırlamalar lakabı yapıştırıvermişler. Carraca, zamanın kaynaklarında "bir tür Suriye cübbesi" diye geçiyor. Roma'da Caracalla Hamamları vardır, görmedinizse gidin görün, değer.

Adamcağızın sonu iyi olmamış. 211 yılında İran seferine çıkmak üzere geldiği bizim Harran'da yol kenarında def-i hacet ederken kendi askeri tarafından öldürülmüş.

*

Çapanoğlular 18. ve 19. yüzyıllarda Yozgat'ta hüküm süren bir sülale. Osmanlı Devletinin adı var kendi yok olduğu bir devirde, Aydın'daki Karaosmanoğlu ile birlikte Anadolu'nun neredeyse yarısında Çapanoğlu'nun borusu ötermiş. **Bir işin altından Çapanoğlu çıkması** da o devrin hatırası olmalı.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Canavar

Sevan Nişanyan 31.03.2009

Adem'in zevcesinin adı İbranice **xawwâ**, X-Y-W kökünden "canlı varlık" yahut "yaşayan". Belki tüm canlıların yahut en azından insanların anası anlamında bu adı vermişler. Arapçası ha ile **Hawwâ** olarak geçiyor. Yunancası **Hêva**, Eski Yunanca kelimelerin başındaki /h/ Latince de daima yutulduğu için, Latincesi de **Eva**. Hakkında müzikaller yazılan Arjantin diktatoriyesi Eva Peron'un adı Türkçede herhalde Havva Binektaş oluyor.

Arapça biliyorsunuz İbraniceyle akraba bir dil, ikisi de Sami dilleridir, bilmem hatırlatmam gerekir mi. Aynı kök H-Y-W şeklinde Arapçada da mevcut, aynı anlama geliyor. Türevleri **hayâ'at** yani yaşam, **haywân** yani "canlı varlık" yahut "yaşayan". Bir de **muḥayyâ** olmak var, yani canlanmak. "Müheyya oldu meclis sakiyâ peymaneler dönsün" diye şarkısı bile var, Zekâi Dede'nin, tahribuselik makamında, güzeldir.

Peki, hayvanın Farsçası nedir diye soran olur diye onu da hemen söyleyeyim. Tabii ki **cânâver**. **Cân** bildiğimiz hayat, **-âver** de sahiplik bildiren ek, toplasan ne eder? "Canlı". Farsçada sivrisinekten zürafaya kadar tüm hayvanlar cânâverdir. Türkçede de **canavar** yakın döneme kadar her türlü canlı mahlûk, hayvan anlamında kullanılırdı. Köylü ağzında halâ öyledir, fino kadar köpeğe canavar derler. 17. yüzyıl sözlüklerinde canavar = her

çeşit hayvan, özellikle yaban domuzu diye geçiyor. Zannederim bir nedenle (mesela kibarlık gereği) adı söylenemeyen hayvanlara kestirmeden canavar demişler, oradan kelimenin Türkçe anlamı adım adım kaymış. Canavar adam = hayvan adam.

Havvayı da canavar ettik ya, bakalım feministler ne diyecek?

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Falsolardan bir demet

Sevan Nişanyan 01.04.2009

Geçen gün "Türkiye'de Cengiz ismi 1930'dan önce asla kişi adı olarak kullanılmaz" demiştim (30 Mart). Yanılmışım. Meğer Cengiz'i mezarından çıkaranlar bu tarihten bir yirmi yıl kadar önce İttihatçılarmış. Hatta Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa'nın çocuğunun adı Cengiz'miş.

Eski Cengiz'in oğulları Bağdat'ı fethetmişti. Yeni Cengiz'in babası da Bağdat'ı kaybeden adam olarak tarihe geçtiğine göre, şık bir simetri doğrusu.

*

Aynı yazıda Roma imparatoru Caracalla'nın cübbesi Suriye kökenlidir demişim. Çınar Öztürk yazmış, bu işleri benden daha iyi bilen biri galiba, her seferinde yakalıyor. "Abi, Suriye cübbesi nereden çıktı? Caracalla evet tabii Arap ve Fenike kökenli ama, cübbenin kendisinin kökeni Galya. *Carraca* nereden çıktı bilmiyorum, hafif işkembe çorbası kokusu geliyor; zira Gal kökenli bu cübbenin adı her zaman Latince'de **caracalla**. Caracalla'nın cübbenin eteklerini ayak bileklerine kadar uzattığı biliniyor. Sonradan popüler olan bu versiyonun aslında dizin çok da altına inmeyen Gal caracalla'sından farkını vurgulamak için buna *caracallae Antonianae* demişler."

Kaynak Aurelius Victor, *Epitome de Caesaribus*, 21.

"Suriye cübbesi"ni nereden bulmuşuz diye baktım. Eyvah, Nişanyan Sözlüğü'nden bakmışım, oraya da 24 Kasım 2005'te entry girmişim, ama kaynak meçhul! İşkembe çorbasına bayılırım gerçi ama bu kadar da olmaz ki?

*

Türkiye'de hindi gibi enteresan bir konuyu araştıran tarihçileri saysan on tane çıkmaz demişim 26 martta. Halil Berktaş hocam buna itiraz etmiş, daha fazla olduğunu söylemiş. Sanırım onbeş diye düzeltmem gerekiyor. Osmanlı mutfağı hakkında enfes bir kitap yazan Mariana Yerasimos bunlardan biridir. O da mail atmış, 17. ve

18. yüzyıllardan bir dizi ilginç metinle beni Osmanlı hindilerinin tarihçesi konusunda aydınlatmış.

Hepsine teşekkür borçluyum. İnsan ne kadar öğrense cehaletinin o kadar farkına varıyor, bilginin ne kadar sonsuz bir umman olduğunu biraz daha iyi kavıyor.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Öz

Sevan Nişanyan 02.04.2009

Eski Türkçenin bir aşamasında kelime sonundaki /r/, belli şartlarda /z/ sesine dönüşmüş. **Görmek** fiilinin isim hali bu yüzden *gör değil **göz**. Kuduran kimse aynı nedenle **kuduz**, semiren de **semiz**. Bugün ölmüş olan *yaldramak* fiilinden iki heceli **yaldız** ama üç heceli **yıldırım** türemiş. Sarı rengin Eski Türkçede asıl adı **saz**, **sarığ** da bunun türevi, ilki bugün sadece **saz benizli** deyiminde yaşıyor. Esasen "eklem" anlamına gelen **diz** sözcüğüne küçültme eki getirince sonuç *dizek değil **dirsek** oluyor.

Geniş zaman ekinin neden olumluda -r, olumsuzda -mez/-maz olduğunu da Marcel Erdal şık bir şekilde açıklıyor *A Grammar of Old Turkic*'te.

Türki dillerin en uzak akrabası olan Çuvaşçada bu dönüşüm olmamış; daha doğrusu Çuvaşça, bu dönüşümden önceki bir tarihte Ana Türkçeden ayrılmış. O yüzden Çuvaşlar mesela gündüz, güz, dokuz, yaz, yazı, yıldız, kız, kaz, düz yerine **kıntır**, **kır**, **tixxir**, **şur**, **şıru**, **şılıtır**, **xır**, **xur**, **türi** diyorlar. Birebir aynı kelimeler, ses bozucu filtreden geçirilmiş gibi.

Bundan 1500 yıl önce Ortaasyada birileri kelime sonundaki r'yi vızıldatma modasını çıkarmasaydı bugün Türkçede de belki böyle konuşuyor olacaktık. Sahneyi gözünüzde canlandırın: Ötüken Akademisinde Bilge Han öğrencileri azarlar, "rezil ettin ataların tilini, titre ve örne dön!" Gençler kıkırdar.

Şimdikiler de arkadaş yerine /aarkıdaj/ diyorlar, reziller!

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Zührevi

Sevan Nişanyan 03.04.2009

Arapça **ezher** "parıldayan, görkemli, ışıltılı". Mısır'daki ünlü okulun adı böyle. **Zehrâ** da bunun dişisi olan sıfat. Arapçada tıpkı Almanca ve Fransızcadaki gibi sıfatların bir dişisi bir de erkek hali var. Bu da böyle dişisi sıfat yapan bir kalıp: *ekber-kübrâ* (büyük), *ahmer-hamrâ* (kırmızı), *eb Yaz-beyzâ* (beyaz), *esved-sevdâ* (kara) gibi. Mesela mekteb-ül ezher, ama medreset-üz zehrâ olur, çünkü mektep erkek medrese dişidir.

Ezher ile aynı kökten **zeher** "parıldama, ışıltı", **zehre** "görmek, ihtişam" demek. Bir de **zühre** var, Venüs gezegeninin Arapçası. Gezegenlerin en açık renkli ve parlak olduğu için böyle adlandırılmış zahir.

Latin kültüründe biliyorsunuz Venus hem gezegenin adı, hem de eski Romalıların aşk tanrıçasına verdikleri isim. Fransızlar bundan **vénérien** diye bir tıp terimi türetmişler, "aşk yoluyla bulaşan hastalıklar" anlamında, İngilizcesi **venereal**. Bizim Tıbbiye mektebi 19. yüzyılın sonlarında bu terimi aynen Osmanlıcaya çevirip **zührevî** sözcüğünü icat etmiş. En erken galiba Şemseddin Sami'nin 1900 tarihli Türkçe sözlüğünde geçiyor. Redhouse sözlüğünün 1891 baskısında **zühresûz** var "parıltıyla yanan", **zührelih** var "ışıldayan yanaklı", ama zührevî yok mesela.

Bir de mesela zühresûz'u kalkıp "aşkla yanan" diye çevirirsen saçmalamış olursun. Batı kültüründe Venüs gezegeni = aşk tanrıçası, ama Osmanlı kültüründe 19. yüzyıl sonlarına dek böyle bir şey sözkonusu değil tabii.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Malta eriği

Sevan Nişanyan 04.04.2009

Malta taşı tabirini en erken 1876 tarihli Ahmet Vefik Paşa sözlüğünde buldum. Keserle yontulan ve özellikle avlu zeminlerinde kullanılan bir tür yumuşak taş. Gerçekten Malta'dan mı gelir, bir bilgim yok; hem avlu taşı gibi ucuz ve ağır bir nesne neden ta Malta'dan ithal edilsin ki? **Malta eriğinin** ise Malta adasıyla alakası olmadığı kesin. Çünkü Malta'da malta eriği yok. Japonya kökenli bir ağaçmış, nüfus kâğıdındaki adı eryobotris japonica. 1810'larda Amerika'ya götürmüşler, 19. yüzyılın ikinci yarısında oradan Türkiye'ye ulaşmış. O yüzden

Türkiye'nin çoğu yöresinde adına **yenidünya** derler.

Peki, malta eriği neden? Düşün düşün, en sonunda şuna vardım. Maltanın diğer anlamı, biliyorsunuz, "taşlık, avlu". Özellikle hapishanelerin iç avlusuna **malta** denir, kaçma eğilimi olmayan gariban mahkûmları malta görevlisi yaparlar. Acaba malta eriği "avlu eriği" mi demek? Malum, eski İstanbul evlerinin iç avlularında popüler bir ağaçtı, Hasköy'deki büyüknelerin avlusunda filan mutlaka bir tane olurdu. Dona dayanıklıdır, ama rüzgârı hiç sevmez, ondan olmalı.

Bunları yazdıktan sonra büsbütün aklım karıştı. Sakın malta taşı da "avlu" anlamındaki maltadan geliyor olmasın? O zaman adayı unutup "avlu" maltanın kökenini bilmiyorum demek icap eder.

Malta eriğine Ege bölgesinde **muşmula** derler. Oysa hakiki muşmulayla alakası yok, meyvesi biraz benzer o kadar. Yunanlılarda da aynı hadise varmış, *músmulo* hem muşmula, hem maltaeriği / yenidünya için kullanılıyormuş. Bizim muşmula zaten oradan alıntıdır, antik Yunancası *méspile*. Bizim araziye iki üç tane diktim, bu yıl ilk meyvesini aldık. Saçma bir meyve aslında, çürük elma gibi bir şey, ama lezzetli.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Kohen

Sevan Nişanyan 06.04.2009

Tahmin ve tahayyülât üzerinden etimoloji yapmak riskli iş. İnsanı olmadık tuzaklara düşürür. Buyurun size nefis örnek. Hakan Erdem'den apardım, kendisine mersiler diyorum.

Ortaasya Türk kültürünün iki temel direği, **töre** ve **kağan**. Töre, Türk kavimlerinin yazılı olmayan kutsal yasasının adı. İbranice **Torah** da "yasa, öğreti" demek, "doğru yolu gösterme ve öğretme" anlamına gelen y-r-h kökünden. Musa kanunlarına bu adı vermişler, bizim Tevrat diye bildiğimiz şey o. Kimilerince **Törük/Türük** sözcüğü "Töre'ye uyan" anlamına geliyor, ki bu durumda "Tevrat'a uyan" diye de çevirebiliriz. Bir de **kohen** var, "yüksek rahip" anlamında. Musa'nın oğlu Harun'un soyundan gelenlere bu ad veriliyor. Kudüs tapınağının başrahiplerinin hepsi Kohen.

Düşünelim: Hazar Türklerinin Musevi olduğu tarih kitaplarında yazıyor. Soydan Yahudi olmayanların Musa dinine girmesi neredeyse imkânsız olduğuna göre bu nasıl iş? Sonra bakıyoruz Selçuk hanedanının kurucularına, Müslüman olmadan ÖNCEKİ isimleri İsrail, Mikail, Musa, Yusuf. Hepsi de Yahudi adı. Mikail Malazgirt fatihi Alp Arslan'ın dedesi, İsrail de ayıptır söylemesi büyük amcası.

Yok, merak etmeyin, ısrar edecek değilim, ben sağlamcıyım. Ama siz de siz olun, şu kelime şuradan gelir demeden önce, a) inandırıcı yazılı delil var mı?, b) kanıtlanmış ses değişimi yasalarına uyar mı?, c) dil

psikolojisinin evrensel verilerine uygun mu? diye sormadan bence karar vermeyin.

Sümerlerde gak-guk kuş demekmiş, demek ki Sümerler Türktür diye zırvalayanlara da kulak asmayın.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Cübeyl

Sevan Nişanyan 07.04.2009

Şimdi bu o kadar uçuk bir etimoloji ki insan ilk okuyuşta "hadi canım olur mu öyle şey" diyor. Ama kaynaklar sağlam, zincirin her halkası kendi içinde tutarlı ve net.

Cübeyl bugünkü Lübnan'da Beyrut'un az kuzeyinde bir kasabanın adı. Adı Arapça **cebel**'den, Tepecik demek. Milattan bin yıl kadar önce aynı yer Fenikelilerin en önemli liman kentlerinden biriymiş, o zamanki adı da **Gubla**, ki o da Fenike dilinde Tepe anlamına geliyor. Fenike dili sonuçta Arapçayla akraba bir Sami dili, Fenikece her iki kelimedenden birini biraz kafayı çalıştırınca kolayca çözebiliyorsun. Diğer dillerdeki /g/ eşittir Arapça /c/ diye de daha önce birkaç kez söylemiştim. Yani gubla = cebel.

Antik çağda Gubla Mısır'dan gelen papirüsün dünya çapındaki sevkiyat noktasıymış. Ta Yunanistan'a, Karadeniz'e, İtalya'ya buradan papirüs sevk etmişler. O zamanlar daha kâğıt yok, parşömen de epey sonra çıkmış, üstelik çok pahalı. Kitabın hammaddesi papirüs.

Eski Yunanlıların bu kente verdikleri ad **Byblos**. Hemen belirteyim, ikinci sıradaki y (upsilon) harfi en eski Yunancada /u/ diye telaffuz ediliyor; Klasik Çağ Atina lehçesinde /ü/, Milat dolayında da /i/ olmuş. Yani Gubla'nın Yunancası önceleri /bublos/ sonradan /biblos/. Byblos aynı zamanda Yunanca papirüse, daha doğrusu kitap kalitesinde olan iyi cins papirüse verdikleri ad, aynen portakalın iyisinin Vaşington olması gibi. **Byblion** da papirüs üzerine yazılıp rulo haline getirilmiş kitap, soyut bir şeyden nesne adı yapan -ion ekiyle.

Latinceye **bibulum** diye geçmiş. Batı dillerindeki **bibliyotek**, **bibliyografi** vb. oradan geliyor. İngilizce **Bible** da aslında basitçe The Kitap demek.

Kim derdi ki Cebelitarık'taki cebel ile Bible akraba diye?

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Takiye

Sevan Nişanyan 08.04.2009

Benim bulabildiğim en eski örneği **demir takiye** diye geçiyor, savaşta başa takılan bir tür zırh, zannederim demirden basit tas şeklinde olanı. 1680 tarihli Meninski sözlüğü bundan da söz etmiş, ama **takiye** ve **tâkiye** altında verdiği esas tanım "İstanbul'da evli kadınların giydiği kenarsız şapka". 19. yüzyıla gelindiğinde artık te ile değil kalın ta ile yazılıyor, ukalâ takımı da her fırsatta hatırlatmaktan usanmıyor ki halkımız bu nesneye **takke** dese de aslı **takiye** olup öyle söylemeli.

Te ve kaf'la takiyenin Arapça anlamı "koruma, sakınma". Gayet mantıklı duruyor: takiye = head protection, yani kafayı koruma şeysi. Arapça sözcüğün bir de fıkıhta özel anlamı varmış, okuyoruz: "tehlikeden sakınma amacıyla inancını ve mezhebini inkâr etme", Şiilerde serbestmiş, Sünnilerde durum nedir anlaşılamadı. Sözcüğün bu teknik anlamı Osmanlıca normal sözlüklerde hiç geçmiyor, belli ki yaygın bir kavram değil. 1990'larda birileri bir şekilde keşfetti, bir müddet memleketin bir numaralı davası oldu, şimdi unutulmaya yüz tuttu.

Özetle, kafayı korursa takke, başka yerini korursa takiye. İkinci kullanıma misal: Meclis toplayıp ilk oturumda padişaha bağlılık yemini ettirirsin, "padişaha isyan ettin diyenler haindir" diye sağa sola hakaret yağdırırsın, sonra cumhuriyet ilan edip "aslında baştan beri niyetimiz buydu, ama halkımız daha hazır olmadığından, zaman, zemin, hede hödö" diye anlatırsın. Buna işte takiye deniyor.

Takiyye yanlış, tek y olacak. Kökü **vikaye**, yani "koruma". Son harfi w/y olan nakıs fiillerin tefcîl masdarı -iye şeklinde olur: **tahliye**, **terbiye**, **tavsiye**, **tasfiye**, **tesviye** vs. Dahiliyye, cahiliyye vesairedeki -iyye eki başka şey, karıştırmamalı.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Sevan Nişanyan 09.04.2009

Anadolu Türkçesinde **obmak** "hapır hupur yemek", **obur** çok yiyen. Latince **obêdere** "tıkınırcasına yemek", **obêsus** "aşırı yiyen, obur". Aaa, Sezar'la akraba mı çıktık?

Aslında o kadar basit ki, bunun olamayacağını bilmek için biraz genel tarih kültürü yeterli. Artı biraz mantık.

A diline B dilinden kelime geçmesi için ne lazım? Bir kere anadili A olan yeter sayıda insanın B dilini bilmesi lazım, herkes değil fikir ve moda önderlerinin büyükçe bir kısmı bilse yeter. İnsan karşındaki muhatabının da B dilini bildiğini bilse araya hiç çekinmeden B dilinde kelimeler, cümleler atılabilir. Hele B dilini bilmek o toplumda kültür ve itibar göstergesi ise, olur olmaz her vesileyle o dili bildiğini göstermek büsbütün farz olur; kültürlüsü de, kültürlü görünmek isteyen cahili de laf arasına B dilinde kelimeler sıkıştırmaya özen gösterir. Bak 550 kişilik Meclis'te 500 küsur tanesi "İngilizce bildiğini" belirtmiş, boşuna mı? Vecdi Bey bile vatan millet kurarken *nation büildink* diye aradan döktürmedi mi?

E, Latince bilmek Türklerde hiçbir zaman moda olmadı. Hiçbir devirde üçyüz beşyüz kişiden fazla Latince bilen olmadı. Eski Romalılar arasında da pek Türkçe bilen olduğunu sanmıyorum. Demek ki nedir? Türkçeden Latinceye, Latinceden Türkçeye geçmiş kelime olmaz; unutulur.

İstisnaları analım. Türkçede direkt Latinceden geldiğini bildiğim bir tek kelime var, **imparator**. Avusturya hükümdarının resmî sıfatı olarak 17. yüzyıldan beri biliniyor. Önceleri hakaret olsun diye Nemçe Beyi filan derlermiş, galiba Karlofça Antlaşması'nda dayatmışlar, resmî unvanı budur, bunu kullanacaksın diye. Bir de son devirde bilim Latincesinden tıp jargonuna alınmış bazı tabirler var. Hepsi o kadar.

Tabii son 150 yılda Fransızcadan ve İngilizceden aldığımız bir sürü Latince kökenli kelime var, ama o başka. Obmak Türkçede en az 500 yıldır mevcut. Obedere de Latince 2000 küsur yıl önce kaydedilmiş. İlişki mümkün değil. Benzerlik herhalde hapır, hopur gibi bir ses benzetmesine dayanıyor.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Klozet

Sevan Nişanyan 10.04.2009

İngilizce **closet** "küçük oda", **water closet**, kısaltması WC, "içinde tuvalet ve lavabo bulunan küçük oda". Her türlü tuvalet-banyo odası da değil, bizde helâ dediğimiz hücre şeklinde olanı.

Türkçe **klozet** 1990'lardan beri yaygın, alafranga tuvalet taşının adı. Yani ayrı şey. Misal: *Klozete taharet takacak mıydık abi?* **Klozet kapağı** da var ayrıca. Yanlış mı? Yoo, neden yanlış olsun. Türkçe ayrı dil, İngilizce ayrı dil. Klozet Türkçe, öbürü İngilizce, o kadar, heyecanlanacak bir durum yok. Şansı yaver gider de yaşarsa bin sene sonra kimbilir ne acayip başka anlamlar türetmiş olacaktır.

Sade bugün böyle değil, ta eskiden beri böyle. Buyurun, Arapçadan birkaç örnek.

İdrak: Arapçası bir şeyin dibine veya sonuna varma, Türkçesi anlama. **Feyiz:** Arapçası taşıp dökülme, bolluk, bereket, Türkçesi kültür yahut aydınlanma. **Hazz:** Arapçası kismet, nasip, pay, Türkçesi zevk alma – hazzın doruklarında gezinmek var, hedonizm manasına hazcılık bile var. **Hile:** Arapçası çözüm, çare, Türkçesi kandırmaca. **İptila:** Arapçası imtihan, mihnet, sınav, Türkçesi özel bir tür manevi imtihan. **İdrar:** Arapçası bol süt vermek, Türkçesi başka. **İmla:** Arapçası dikte etmek, söyleyip yazdırmak, Türkçesi doğru yazım. **Haşmet:** Arapçası uşak ve hizmetçiler güruhu, maiyet, Türkçesi ululuk. **Kasvet:** Arapçası acımasızlık ve gaddarlık, Türkçesi ruh sıkıntısı. **Cumhur:** Arapçası yığın, Türkçesi ahali.

Daha yüzlerce var. Osmanlılarda "Galatat Sözlükleri" diye başlıbaşına bir yazın tarzı türemiş, Türkçede "yanlış" kullanılan Arapça ve Farsça sözcükleri sayıp dökmekten usanmamışlar.

Peki, ne olacak? Bir kelimeyi Araplar yahut İngilizler icat etti diye patent hakkı ilelebet onlarda mı kalacak? Türkçenin kendi ihtiyaçları, kendi dil modaları olmayacak mı?

Kelime dediğin kim kullanıyorsa onun malıdır. Doğar, gelişir, değişir, günün birinde ölür. Arada benim gibi "bak İngilizcesi şöyle, Arapçası böyle" diye ahkâm kesen ukala takımına gün doğar, onlar da kendilerince mutlu olur. Toplum gene bildiğini okur.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Kıtıpiyos

Sevan Nişanyan 11.04.2009

Kıtıpiyos nedir diye sormuş bir arkadaşımız, sanki Gugıl bitti artık her şeyi Nişanyan'a soruyoruz. Cevabı basit. Rumca **Egyptos** Mısır, **Egyptios** Mısırlı, telaffuzda **Kiptios** olur. Mısır'ın Arap-öncesi yerli halkına verilen **Kiptî** adı da buradan. Çingene milletin Mısır asıllı olduğu eskiden yaygın bir yanılgıydı. O yüzden eski kullanımda Çingene yerine Egyptios veya Kiptî denildiği olur. **Kıtıpiyos** bu bağlamda Çingene demek sanırım.

Yetmişikibuçukuncu millete şimdi artık “Çingene” demek de saygısızlık sayılıyor; onun yerine, kendi kendilerine verdikleri isim olan **Rom** veya **Roma** kullanılıyor. Bunun İtalya’da bir şehir olan Roma ile alakası yok. Kendi dillerinde “insan” demekmiş esasen.

Çingene sözcüğünün nereden çıktığı ise karışık bir konu. Batı kaynaklarına bakarsan Rumcadır diyorlar. Bizans metinlerinde ilk 13. yüzyılda kaydedilen **Tsínganos** sözcüğünü tanık gösteriyorlar. Ama Rumca bir anlamı olmayan bu kelimenin yapı bakımından da Rumcaya benzemediği muhakkak. Son zamanlarda epey taraftar bulan bir görüşe göre sözcüğün aslı Ortaasya Türkçesinde **çığan**, Anadolu Türkçesinde **çığay** diye geçen kelime olabilir; “fakir, sefil” demekmiş. Benim aklıma da bu yatıyor gibi. Belki Türkçeden Rumcaya, oradan geri Türkçeye geçiş düşünülebilir. Kalın sesli çığan’ın ince sesliye dönüşüp arkaya da –e alması bu şekilde açıklanabilir.

İtalyanca **Zingaro** (/tzingaro/) ve Fransızca **Tzigane** Rumcadan geçen biçimler. İngilizce **Gypsy** ise aynen “Mısırlı” yahut “Kıptî” demek. Halbuki adamların Mısır’la alakası yok, 11. yüzyıl gibi bir tarihte Hindistan’dan gelmişler, Anadolu üzerinden Avrupa’ya yayılmışlar.

Anadolu tarihini anlatırken, peki Alpaslan Malpaslan kadar olmasın ama, “atalarımız Asya’dan geldi” diye bunu da araya eklemek gerekmez mi? Nereden baksan bir milyon vatandaştan söz ediyoruz. Onların tarihi de bu ülkenin tarihi değil mi? İlla kılıç zoruyla gelmek mi gerekiyor?

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Çatana

Sevan Nişanyan 13.04.2009

1853 yazında Rusya o zamanlar Memleketeyn (“iki memleketler” yani Eflak ve Boğdan) adı verilen Romanya’yı işgal eder. Rusların her an Tuna’yı aşıp Bulgaristan’a girmesi beklenirken Türk ordusu beklenmedik iki kontratakla bunu en azından bir süre geciktirmeyi başarır. 5 Kasım’da Olteniça’da, 5 Ocak 1854’te Çatana’da Tuna’yı geçen Türk birlikleri Rusları yenilgiye uğratır. Bir önceki savaşta Rusların iki ayda Bulgaristan’ı çığneyip Çatalca’ya dayandığını hatırlayan İstanbul ahalisi bu başarıları sevinçle karşılar.

Rusların güneye sarkmasından çekinen İngiltere ve Fransa bu esnada zehir zemberek bir ultimatoma verip donanmalarını Karadeniz’e gönderirler. 12 Mart’ta Rusya’ya karşı Osmanlı-İngiliz-Fransız ittifakı imzalanır. İki yıl

sürecek meşhur Kırım Harbi başlar.

İttifakı kutlama babında İngiltere Türkiye'ye en modern tipte iki buharlı gemi hediye eder. Bunlardan birine Olteniça, diğerine Çatana adı verilir. Olteniça Tuna'ya gönderilir, Çatana İstanbul'da alıkonur, Boğaz'da bir yukarı bir aşağı gezinip şov yapar, bir müddet İstanbul halkının dilinde dolaşır. O günden itibaren İstanbullular, Şehir Hatlarının eski tip ufak gemilerine yahut irice römorkörlere benzeyen buharlı teknelere **çatana** adını verirler. Benim çocukluğumda halâ yaygın terimdi. Şimdi unutulmaya yüz tuttu, Bostancı'da bir balık lokantasının adı olarak yaşıyor.

Çatana'nın Romence adı **Cetate**, GoogleEarth'te 44 6' kuzey 23 3' doğuda görülüyor (adını yanlış yere kaydirmişler ama).

Cetate'nin etimolojisi de "vay canına" dedirten cinsten, ama yetsin bu kadarı.

www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Mendebur

Sevan Nişanyan 14.04.2009

Vefik Paşa (1876) "uğursuz, müflis" demiş; Şemseddin Sami (1900) "hayırsız, haylaz, aciz, yaramaz". Kökenini göstermeye teşebbüs etmemişler. TDK sözlüğünde 1945'ten bu yana hep "sümsük, sünepe" diye geçiyor.

Farsçada **mendbûr** veya **mendebûr** var, aynen bizdeki anlamda, ama ne *mend* burada mantıklı bir anlam veriyor, ne de *bûr*. Ferheng-i Ziya "asıl evlat sahibi mânâsına *mendbûr* olup çok evlât sahibi olanlar ekseriya perişan hâtir olduklarından bu mânâyâ gelmiştir" diye kendince bir açıklama getirmiş, ki "halk etimolojisi" denilen hadisenin nefis bir örneği olarak zikredilebilir. Meydan Larousse (1969) aynen oradan alıp yinelemiş. Nişanyan Sözlüğü (2002) de onlara kanıp kötü yola düşmüş.

Kilit ipucu şu: hem Farsçada hem Türkçede kalıplaşmış deyim **müflis mendebûr**. Hatta Farsçanın klasik sözlüğü Burhan-ı Katı (1648) mendebur daima müflis'in redifidir diye özellikle belirtmiş.

Bakıyoruz Arapçaya, işte aradığımız cevap orada! **Müflis min ed-debûr** "Batı rüzgârıyla iflas etmiş." Yerleşik bir deyimmiş. Hatta "Batı rüzgârı esti, talih yıldızı battı" diye atasözü bile varmış. Neden? Çünkü Batı rüzgârı rüzgârların en uğursuzuymuş, kıtlık ve kuraklık getirirmiş, hatta (Tac-ül Arus sözlüğüne göre) kötülüğüyle meşhur olan Ad kavmini Batı rüzgârı mahvetmiş. Aynı kökten *debr* "ölüm", *debre* "talihin ters dönmesi" anlamına geliyor. *İdbâr* da "şansını bozmak, kötöletmek".

Debûr Batı rüzgârı, esasen “arkadan veya tersten esen” demek. Daha önce de değinmişim, Arapçada yön isimleri “doğu = ön” ilkesine göre oluşturulmuş. Cenup = sağ, şimal = sol. Aynı dbr kökünden *dubr* sözcüğü de var, bizde **dübür** diye geçer. İnsanın arka tarafı, yani, nasıl desem, maçası.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Kelime

Sevan Nişanyan 15.04.2009

Arapça **kelime** ve **kelam** ile “yara” anlamına gelen **kelm** aynı köktense bunun felsefi anlamı ne olabilir diye sormuş birisi, Wittgenstein’den filan bahsederek. Maildeşlerimin kültür ve merak düzeyi şayet okur ortalamasını yansıtıyorsa vallahi işim zor, yetişmek için daha bir fırın ekmek yemem gerekiyor.

Hemen sözlükler açıldı. KLM Arapçada fiil kökü olarak mevcut değil. *Kalm* (yara) ve *kalîma/kalâm* (söz) olmak üzere iki bağımsız ad grubu mevcut. Aralarındaki anlam bağı üzerinde durmamışlar. Buna karşılık Aramice ve İbranice KLM fiili mevcut: birini utandırmak, aşağılamak, hakaret etmek ve yaralamak olarak geçiyor. Yani özellikle dille yaralamak.

Ne alaka diye düşünürseniz, Türkçe **sögmek** (sövmek) ve **söz** kelimelerinin muhtemelen ortak kökten geldiğine dikkat edin derim. Eski Ortaasya Türkçesinde söz oturaklı bir kelime: özellikle hukuki ve ahlaki bir sonucu olan söz, resmî söz anlamında kullanılıyor. Söz vermek, söz kesmek, sözlü (=nişanlımtrak) gibi deyimlerde bu anlamın izleri kalmış. “Bana söz söyleyecek adam daha anasından doğmadı” cümlesindeki söz, mesela İngilizcedeki word gibi masum bir kelime değil. *A man who will say me a word is not yet born from his mother?* Vallahi olmuyor!

E sögmek de “ağır söz söylemek” değil mi? Ama oradaki /ğ/ ve /z/ seslerinin işlevi nedir diye sorarsanız bilmiyorum der işin içinden çıkarım.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Kartoteks

Sevan Nişanyan 16.04.2009

Geçen gün **kartoteks** kelimesini kullandım: hemen biri yazmış, necedir, biblioteks gibi mi diye. Elhak doğru, bunun Frenkçesi **cartothèque**'tir, aynen diskotek, sinematek ve bibliyotek gibi. Ama bizde hatırladığım kadarıyla en az 1970'lerin ortasından beri kartoteks diye geçer. Sanayi odasının tasnifinde resmen kartoteks firmaları diye bir sektör var. 1983 tarihli Yataklı Tedavi Kurumları Yönetmeliği'ne göre de hastanelerde kartoteks sistemi bulundurmak yasal zorunluktur.

TDK sözlüğünde var mı? Yok tabii. Ayrıca şunlar yok. **Kartoteks programı**: kart kataloğu yazılımı, yüzlerce yazılım firması var bunu satan. **Kartoteks dolabı**: çelik eşya sektöründe geçiyor, kısaca kartoteks de diyorlar, "dört çekmeceli lüks kartoteks, suntalam kaplı" gibi.

En komiği başka. İngilizce **cartotex** diye arayınca Google'da elli küsur sayfa çıkıyor. Ama hepsi ya Türk firmaları, ya da onlarla iş yaptığı anlaşılan yabancı şirketler. Yani? Evet, çağdaş İngilizceye bir Türk katkısı keşfettik nihayet!

*

Başka bir acayip Türk icadına da değineyim, tam sekiz yıldır kafa patlatıyorum, çözemedim. **Asmolen**: betonarme inşaatlarda taban dolgusu olarak kullanılan yassı tuğla. Bu da en azından 60'lardan beri var (çocukluğumda Büyükdere yolunda tuğla ve asmolen fabrikası vardı diye hatırlıyorum). Ama asmolen kelimesi nedir, en ufak bir ipucum yok, deli olacağım. İnternete bakıyorum, asmolen hakkında İngilizce, Almanca, İsveççe teknik makaleler, ihale ilanları filan var. Deşince hepsinin yazarı Türk çıkıyor. Hayret edilecek şey, ama döner kebabla lokum kadar törkiş bir ürün galiba. Bırak kelimenin İngilizce biçimini, karşılığı (tercümesi) bile yok görünüyor.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Lingua Franca

Sevan Nişanyan 17.04.2009

Osmanlı donanmasının dili Türkçe değildi, hele "Osmanlıca" hiç değildi, İtalyancaydı. Daha doğrusu İtalyanca ağırlıklı bir tür deniz Tarzancası olan *Lingua Franca* idi, yani Frenk Dili. Kozmopolit bir piyasada anlaşmaya yarayan kırma dillere dilbilimciler *pidgin* adını veriyor. Bizdeki Kapalıçarşı turistçesi ("hey madam vant epil ti?") tipik pidgin'dir. Bu da öyle.

Karı koca Kahane'lar ile rahmetli Andreas Tietze'nin 1960'larda hazırladığı mükemmel bir Lingua Franca sözlüğü var. Türkçede bildiğiniz (ve bilmediğiniz) bilumum denizcilik terimlerini didik didik etmişler, Bizans Rumcasından Arap argosuna, Güney Fransa lehçesinden Cezayir korsanlarının belgelerine kadar izini sürmüşler. Frenk Dili'nin halen yaşayan kalıntılarından buyurun birkaç örnek:

Yelkenler **mayna** edilir, **fora** edilir –ama **grandi** yelkeniyle **babafingo** beraber açılır mı, o kadarını bilmem. Gemi bazen **alarga** (al larga, açıkta) durur, bazen **iskele alabanda** (scala alla banda) eder. Demir **manivela** ile **vira** edilir. **Güverteden** (covertà) kış **kasarasına** (cassaro) çıkılır. **Dümen** (timón) kırılır. **Vardiya** (guardia) bekleyip **pusulaya** (bussola) bakılır. **Alesta** (al lesta) durup **mola** (molla) edilir. Başka gemi görünce **flama** ve **bandıra** (bandéra) açılır. Bazen **fortunaya** (yani kadere) yenilip **alabora** olunur.

Balıkçılık başka. Türkçedeki balık ve balıkçılıkla ilgili kelimelerin hemen hepsi Rumcadan gelir. Rumca, belki biliyorsunuz, İtalyancadan ayrı ve alakasız bir dildir. Gemicilikle balıkçılık da iki ayrı meslektir. Belli ki birincisi Akdeniz çapında daha kozmopolit bir kültüre sahipmiş. İkincisi ise, ta 1950-60'lara dek bizim yerli Rumların uzmanlaştığı bir yerel sektördü. İstanbul sokaklarında yarı Rumca yarı Türkçe "skumri taze" diye bağıra bağıra geçen balıkçıları ben hatırlıyorum.

Taze'nin a'sı kısa e'si uzun söylenecek ki tam olsun.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Bereket

Sevan Nişanyan 18.04.2009

Eski Babil'in dili olan Akatçada **birku** ve **burku** "diz" demekmiş. İbranice **berek**, Süryanice **burkâ** aynı anlama geliyor. Eski Habeşçesi de **birk**. Geçen sene Etiyopya'da Yemrehanna Krisdos manastırında misafir kaldığım günlerde Habeş yazısını çat pat okumayı öğrendim. Görüntüde bizim Ermeniceye benziyor ama yapısı da mantığı da alakasız. Toplam 119 harf var. Biri çıksa da Harf Devrimi yapsa diye bekliyorlar.

Dağıttım gene konuyu, toplayalım. Bahsini ettiğim sözcükten türeyen İbranice **berâkah**, Aramice eril **berâkâ** veya dişil **berâketâ** "diz çökmek" anlamında. Aynı zamanda, bir kişi veya tanrı önünde diz çöküp dua etme

eyleminin adı. Özellikle Sami ve Doğu Akdeniz toplumlarında kadim bir davranış biçimidir biliyorsunuz. Mesela antik Roma'da böyle bir jest pek kaydedilmemiş, sonradan Hristiyanlıkla birlikte Şarktan öğrenmişler.

Arapçada bu familyadan "diz" anlamına gelen bir kelime yok, ama mesela **bürûk** var "devenin diz çökmesi" ya da "insanın deve gibi diz çöküp ellerini öne koyması". **Bereket** ise Kuran'da "Allah'ın verdiği nimet, bolluk, verimlilik" olarak geçiyor. Acaba **bereket duası** deyiimi esasen duanın *yapılış biçimine* ilişkin bir ad iken duanın *konusuna veya sonucuna* kaymış desek çok yanılır mıyız?

Arapçadaki diğer türevler kelimenin bu ikincil anlamından hareket etmiş. **Tebrîk** "birine nimet ve bereket dilemek", Türkçesi "Allah iyiliğini versin" demek. **Mübârek** de "bolluk ve bereket sahibi". İngilizceleri *to bless* ve *blessed*.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Açılım

Sevan Nişanyan 20.04.2009

Hitler usulü ırkçı faşizmden vazgeçip Mussolini usulü rejim faşizmi yapmaya karar vermişler, ay kardeş bilemezsin ne kadar sevindik! 1930'lara kazık kaktılar diye üzülüyorduk, bak "açılım" yapmışlar, 1920'lere geri gitmişler, çocuklar gibi mutlu olmaz mıyız? Artık asit kuyusuna adam atarken Türk mü, Kürt mü diye bakmayacaklar. (Belki bin yıl sonra iyice medenileşip sünnete bile bakmazlar.) Neye bakacaklar peki? "Cumhuriyetin temel ilkelerine", "Atatürk ilke ve inkılaplarına" bağlı mı, değil mi? O kadar! Ne kadar objektif, ne kadar "rasyonel", sanki Weber mübarek!

"Türkiye Cumhuriyetini kuran halka Türk denir" ne demektir? "İtalya Devletini kuran faşist halka İtalyan denir" ne demekse o demektir, Mussolini'nin sözüdür. Rejimin temsil ettiği siyasi değerlere bağlıysan öptük seni diyor: ister Kürt ol, ister Tirol Almanı yahut Sicilya Arabı, farketmez. Zorbalığı artık kimlik üzerinden yapmayacağız, itaat üzerinden yapacağız. Kalk Yirmiüçnisan şiiri söyle, seni affedelim.

Bunların "Cumhuriyet" dedikleri şey objektif bir statü değil, bir inanç sistemidir. "Bu ülkede doğan veya kendi iradesiyle en az beş sene burada yaşayan herkes Türkiyelidir, memleketin asli sahibidir, bu hakikati hiçbir Allahın kulu inkâr edemez" demiyor. Cumhuriyetinin vazgeçilmez ilkeleri var, temel değerleri var, peygamberi var, amentüsü var, 23 Nisanı var, denize dökülen düşmanı var, hain halifesi var, kahraman ordusu var, varoğlu var. Bunlara biat ettin, tamam. Etmedin ne olacak? O zaman diyor, senin VATANDAŞLIK hakkını yok sayıyorum. İnsan olmandan ve yurdunda yaşamandan ileri gelen temel saygıyı senden esirgiyorum. Seni vatan haini, soysuz, dahili ve harici bedhah, gaflet ve dalalet, alet, ajan, mürteci, düşman ve köpek ilan ediyorum. Adını değiştiriyorum, zorla saçını açıyorum, yedi ceddine sövmeyi devlet ayini mertebesine yükseltiyorum. Senin

ölülerini leş, katillerini kahraman sayıyorum.

Bunu yaptıktan sonra, ister ensesinden vurup asit kuyusuna at, ister atmayıp besle, ne farkedebilir ki? Bugün konjonktür yumuşamadan yanadır, soft hakaretle yetinirsin; yarın rüzgâr döner, hepsini birden toplar itlaf edersin. Karşındakini – ki kendi vatandaşındır- insan yerine koymadıktan sonra, dişini sıkıp bir müddet “hoşgörü” numarası yapmışsın kimin neyinde?

Bu ülkede herkes asker değil, oniki yaşından beri her gün emir ve hakaret işiterek yetişmemiş. Onur sahibi bir insan için her gün bunların hakaretine maruz kalmaktansa bir kere ensesinden vurulmak evladır vesselam.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Haşırt

Sevan Nişanyan 21.04.2009

İlmî takılanlar **zırt**, **tak**, **şangır**, **cozur** gibi kelimelere *onomatope* diyor, Türkçesi de “yansıma sesler” yahut “ses yansımaları kelimeler” imiş. Bunları öyle doğadan çıkma masum şeyler sanmayın sakın. Türkçe onomatopelerin adeta kimya formülleri ya da müzik notaları gibi acayip derecede formel bir yapısı var.

Tak sözcüğünü al: sert bir şeye sertçe vurma sesi. O kadar sert olmasın, hafifçe vuralım dersin **tık** olur. Buradaki a/ı kuralı bütün sistemde geçerli: şap güçlü, **şıp** zayıf, çat güçlü **çıt** zayıf, bar bar bağırılır ama **bır bır** konuşulur, pat korkutur **pıt** ürkütür. Kafadan otuz kırk tane daha sayabiliyorum. Demek ki herkesçe bilinen, ama formüle edilmeyen bir kural var ortada.

Tak sesini biraz bulandırıp alacalı hale getirelim desen **takır** olur. Aynı mantıkla tık’tan **tıkır** var, şap/şıp’tan **şapır/şıpır** var, **çatır/çıtır** var, **patır/pıtır** var, **cazır/cızır**, **fısır**, **hapır**, **lıkır** var. Ama kök sesin kendisi /r/ ile bitiyorsa çifte kavrulmuşu /r/ değil /l/ alıyor: şar > **şarıl**, fır > **fırıl**, horul, **zırıl**, **cırıl**, **mırıl** vesaire.

Takır kemik gibi oldu, araya biraz esneklik, biraz rezonans katalım desek **tangır** deriz. **Tingir** da var, **şangır**, **hüngür**, **zingir**, **langır** hep aynı mantıkla yapılmış. Buna karşılık eğer orta ses /k/ değil de /t/ ise, esneklik sağlayan ilave ses de /n/ değil /l/ oluyor: patır > **paldır**, kütür > **küldür**, çıtır > **çıldır**.

Langır lungur devam eden bir sesi aniden kesiveren –t hadisesi var: zır uzar gider, ama **zırt** biticidir. Cozur sürer, ama **cozurt** haşındır.

Bazı yapım ekleri sadece onomatopelerde görülür. Mesela **takırdamak**, **guruldamak**, **höpürdemek**

vesairedeki –damak/–demek eki bundan başka hiçbir yerde kullanılmaz.

İsim yapan –ti eki ancak –ir veya –il ile biten çift heceli onomatopelerde görülüyor (**takırtı, şarılta, gürültü...**), bir de –n ile biten dönüşlü fiillerde (**görüntü, akıntı, üzüntü...**). Öztürkçülerin bu çeşit teferruata ayıracak pek vakti olmadığından akıllarına estiği gibi türevler yapmışlar, **belirtiydi, çözeltiliydi, doğrultuydu** derken Türkçenin ek sistemine ciddi hasar vermişler.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Makrame

Sevan Nişanyan 22.04.2009

TDK'ya sorsan "makrome", Fransızcası da *macremé* imiş, "kalın iplikle elde örülmüş iş". Nerden tutsan yanlış: bir kere Türkçesi makrome değil **makrame**, Fransızcası da **macramé**. 1990'larda Türkçeye girmiş bir kelimenin Fransızcadan alınması akla ziyan, İngilizceden alındığı belli. Üstelik elde örülmesi şart değil piyasada makina işi tonla makrame var. Vatanmillet goygoyu yapacağına işini düzgün yap dese biri haklı olmaz mı?

Bir önceki satırda **makrama** deyip **mahrma** maddesine gönderme yapmışlar "bazı bölgelerde kadınların manto üstüne giydikleri geniş işlemeli örtü" diye. Bundan da uyanmamışlar.

Kalın iplikle yapılan örgü işi anlamında makrame sanırım son 30-40 yılda moda oldu. İngilizceye Fransızcadan alınmış tabii, ama Fransızca esas eski anlamı başka: "her türlü dantel, tığ işi", özellikle de kenarı dantelli mendil veya el havlusu. Fransa'ya 19. yüzyılda İtalyancadan gelmiş, İtalyancası da "oya işlemeli mendil veya havlu". O nereden gelirmiş? Tabii ki Bursa'dan. Ya sözcük? O da Türkçe. Bakıyoruz Meninski sözlüğüne, doğru yazım **makrame**, halk arasında **mahrma** denirmiş, "mendil, ter bezi, el havlusu, destmal" demekmiş, sene 1680.

Yapıca Arap kökenli bir kelimeye benziyor, ama Arapça sözlüklerde yok. *Miqrâm* ve *maqârim* var "işlemeli perde ve yatak örtüsü" anlamında, *qarm* yani "oymak, kemirmek" fiilinden. Nasıl ki oymaktan oya, öylece *qarm*'dan *miqram* –mantıklı duruyor. Ama makrame tabiri Türkçede mi türemiş, yoksa Arapçanın unutulmuş bir köşesinde varmış da oradan mı alınmış, onu çıkartamadım.

Demek ki neymiş? Arapçadan Türkçeye, oradan İtalyaya, oradan Fransaya, oradan Amerikanyaya, oradan da son yıllarda aslını unutmuş olarak gerisin geri Türkçeye. Hem de her aşamada kabuğu biraz kalınlaşmış, anlamı biraz kaymış olarak. Otur, film gibi izle: o kadar ilginç bir macera.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Meryem

Sevan Nişanyan 23.04.2009

Köşeyazarlığı mesleği acayip bir iş. Şaşılacak kadar candan mektuplar alıyorum. İnsanlar kalplerini açıyorlar, hayallerini ve kuşkularını anlatıyorlar, olmadık konularda tavsiyemi soruyorlar. Bazen mecbur, Güzin Ablalığa soyunuyorum. Herkese cevap yetiştiremediğim için kahroluyorum.

Geçen gün biri yazmış, sanırım Karadeniz Bölgesinden, yeni doğan kızına Rumca isim koymak istediğini söyleyip fikrimi sormuş. Ağır sorumluluk, ama pas geçmeyi de gururuma yediremedim, **Maryam** adını önerdim. Hem Türkçe karşılığı var, hem sanki **Meryem**'in biraz "modern"/alafranga versiyonu gibi duruyor. Yarın öbür gün soran olursa kıvırtabilirsin.

Tahminlerimizin aksine orijinal Meryem İsa'nın annesi olan Maryâm değil, Musa'nın kızkardeşi olup Tevrat'ta kadın peygamber (*nabîyâh*) olarak adı geçen **Miryâm**. Adının anlamı çok tartışılmış. İbranice MRH veya MRY kökünün bir anlamı "işyan", diğer anlamı Arapça *mirra* gibi, "öd, acı, zehir". Böyle isim olmaz diyenlere göre isim İbranice değil eski Mısırca *mry* olmalı, yani sevgili veya sevilen, hatta *mry-amun*, yani tanrı Amun'un sevdiği. Musa ve ailesi Mısır'da doğup büyüdüğüne göre bu da yeterince makul görünüyor.

İsa'nın annesi olan Meryem ilk adaşından bin küsur yıl sonra yaşamış. Adının Miryâm değil fetha (yani pattah) ile **Maryâm** olması Aramice etkisi gösterir diyorlar; zira bu tarihte Yahudistan ahalisi İbranice konuşmayı çoktan unutmuş, onunla akraba ama ayrı bir dil olan Aramiceyi benimsemişti.

İncil'de Meryem'in adı kısaca ve yüzeysel olarak geçer. Hristiyan inancında önemli bir yer kazanması ikinci yüzyıl başlarında Anadolu'da, özellikle de bizim Efes civarında gerçekleşmiş görünüyor.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Tehcir

Sevan Nişanyan 24.04.2009

Bazı detaylar vardır yüz defa bakar görmezsin, farkedince de hayret edersin daha önce nasıl atladım diye.

Arapçada **tehcîr** yok. Daha doğrusu var da, alakasız bir marjinal kelime, "sabah güneş doğmadan yola çıkmak" demekmiş. Osmanlıca sözlüklerde geçmiyor. Geçen yüzyıl başlarında piyasada olan bellibaşlı dört sözlükte (Vefik Paşa, Redhouse, Şemseddin Sami ve Naci) bu kelime yok.

1915'te Tehcir Kanunu çıkardılar diye yazmış koca koca tarihçiler. Kanun metnini okuyorsun böyle bir kelime geçmiyor. "Nah belge!" diye gösterdikleri telgrafnamelerde vesairede yok. O günlerde çıkan gazetelerde yok. Normalde susmuşlar, mecbur kalınca sürgün demişler, "ahar mahalle nakil" demişler, ama tehcir dememişler. Düşünürsen tehcir diye bir KAVRAM da yok. Hicret ettirme ne demek? İnsan göçse kendi göçer. Göçmeyip de zorla gönderirsen Türkçede bunun adına sürgün etmek derler. Öbür türlü bildiğin kıvırtmacaya girer: hani biz öldürmedik "etkisiz hale getirdik," öyle.

Kelimenin birdenbire ortalığa dökülürvermesi 1918'in Kasım ayıdır. İttihat-Terakki diktatörlüğünün yıkılıp muhalif gazetelerin çıkmaya başladığı, milletin, gözü önünde olup biten hadisenin DEHŞETİNE aydıdığı günler yani. Olayın özü psikolojik sanırım. Aniden yüzleşmek zorunda kaldıkları cinayete isim vermekten ürkmüşler, iğneciye götürülen çocuklar gibi ürpermişler sanki. Türkçede varolmayan ve gerçek bir anlam ifade etmeyen bu garip, egzotik, tek kullanımlık kelimeyi, şoke edici hakikatle aralarına kalkan gibi koymuşlar.

İnsanoğlu bir yerden sonra şoku taşıyamaz; rahatsız edici gerçekten kaçmak için olmadık savunma mekanizmalarını harekete geçirir. Ya hakikat algısını kaybederek delirir. Ya da o hakikatten uzaklaşmasına yardım eden herhangi bir şeye veya kişiye akıldışı bir tutkuyla sarılır.

Şu "Çılgın Türkler" hadisesini bir de bu yönden ele almak gerekir belki.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Laf

Sevan Nişanyan 25.04.2009

Memleketin bir uzak köşesindeki ilkokul öğretmeni yazmış, ders kitabında **söz** sözcüğünün eşanlamlısı **laf** diye yazıyor, çocuklar itiraz etti, karar veremedik, ne dersin diye. Ne diyeyim, imkân olsa da okulunuza gelip ben de

tartışmaya katılsam ne güzel olur demekten başka?

İki kelimenin eş anlamlı olup olmadığını anlamanın en kestirme yolu, cümle içinde birinin yerine ötekini kullanabiliyor muyuz diye bakmaktır. Misal, birine söz vermek olur ama laf vermek olmaz; sözlüyüz evleneceğiz olur, ama laflıyız olmaz. Söz kesmek vardır ama laf kesmek yoktur. *Sözcük* sözcüğüne alıştık ama lafçık olmaz. Laf salatası tamam ama söz salatası yok.

Buna karşılık, sözünü esirgemez = lafını esirgemez. Bana söz gelmesin = laf gelmesin. Sözde adam = lafta adam. Sözü mü olur = lafı mı olur. Demek ki KISMEN eşanlamlıymış, kısmen değilmiş, o kadar basit.

Söz Türkçe, **laf** Farsça, kökende eşdeğer kelimeler. Ama Farsça laf Türkçede evrilmiş, özellikle "boş söz" gibi bir nüans kazanmış. Arapçası **kelime**; bu da Türkçede aslından daha dar bir yere sıkışmış. Arapça *kelime*, tıpkı Türkçe söz gibi, "genellikle tek fikir anlatan kısa ifade" demektir; Wehr sözlüğü "word, speech, address, utterance, remark, aphorism, saying, brief announcement" diye saydırmış. Oysa Türkçe *kelime* "bir leksikal birim"dir; söz bunu karşılamaya yetmediğinden, *sözcük* diye ayrıcana bir karşılık bulmak gerekmiştir.

Fransızca söz, **parole**. Türkçede ise **parola** "özellikle askeriyede kullanılan gizli tanıtma sözü" demek. İspanyolca söz **palabra**; bize Yahudi İspanyolcasından **palavra** diye gelmiş, "gerçeğe uymayan abartılı söz" gibi bir anlam kazanmış.

Kıssadan hisse: Dil, hakiki eşanlamlıları sevmez. Eşanlamlı kelimeler buldu mu, ne edip edip her birine ayrı özel anlam yüklemeyi başarır. Uzun vadede kelimelerin anlamı mutlaka ayrışır. Demek ki: Ne kadar çok kelime, o kadar bol nüans, o kadar zengin ifade.

"Yabancı kelimeler girdi dilimiz fakirleşti" diyenlerin ağzından çıkanı kulağı duymuyor.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Magazin

Sevan Nişanyan 27.04.2009

Arapça **xazn** depolamak. **Xazîna** (hazine) depo demek, illa kıymetli eşya deposu olması şart değil. **Maxzan** (mahzen) de aynen öyle, bir şey depolanan yer. Bunun çoğulu **maxâzin**, yani depolar. Oradaki x gırtlaktan gelen hırıltı sesi, İngilizcedeki /ks/ değil yani. Bir ara hatırlatın da Arapça çoğulları çalışalım: menbadan menâbi, mahkemeden mehâkim, meclisten mecâlis, medineden medâyin vb.

Avrupa dillerine özellikle 12. yüzyıl sonu ile 13. yüzyılın başlarında hatırı sayılır sayıda Arapça kelime almışlar.

Hem ilginçtir, en çok ticaret, gemicilik, sanayi ve teknoloji alanında almışlar. Demek ki bu alanlarda Arapları kendilerinden üstün görmüşler: nereden nereye!

Magazın bunlardan biri. İlk önce Venedik İtalyancasında zuhur etmiş, "gemide ticari malların depolandığı ambar." Sonradan almış başını gitmiş. Fransızca **magazin** veya **magasin**, 19. yüzyılın ilk yıllarından itibaren "çeşitli malların satıldığı büyük dükkân." İngilizce **magazine** esasen "depo, özellikle askerî mühimmat deposu," sonra 1731 yılında çıkmaya başlayan Gentleman's Magazine ("Beyefendinin Cephanesi") adlı dergi sayesinde, "güncel konulara değinen resimli mecmua." Bu sonuncusundan türeyen kelimelerden **e-zine** bile var, netçi tayfası bilir.

Türkçede **mağaza** ta 17. yüzyıldan beri kaydedilmiş, denizci dili aracılığıyla İtalyancadan gelmiş. Daha doğrusu muhtemelen İtalyanca sözcüğün Rumca çoğulu olan **mağaziá** benimsenmiş. Önceleri gemide ticari mallar ambarı, 1830-40'lardan itibaren Galata rıhtımında ithal malların satıldığı dükkânların adı.

Magazin bizde ilk 1930'larda "resimli mecmua" anlamıyla beliriyor, TDK sözlüğünün 1945 basımında var. Diğer anlamı yanlış hatırlamıyorsam 1970'lerden itibaren türedi: "ünlü kişilerin özel hayatına ilişkin gazete ve televizyon haberi." Bu sonuncusu Türkçeye özgü, benim bildiğim başka dillerde mevcut değil. İngilizcede mesela *magazine news* diye bir şey yok, *magazine article* deyince de gayet ağırbaşlı bir bilimsel makale olabilir pekala.

Özetle: mahzen, mağaza, magazin aynı ananın çocukları. Başka muhitlerde büyümüşler, sonradan karşılaşıncı birbirini tanımamışlar bile.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Boşgezenyan

Sevan Nişanyan 28.04.2009

Tarih doktorası yazmak için bakir konu mu arıyorsun, al sana konu: Osmanlı Ermenilerinde soyadı devrimi. Tam tarihlerden emin değilim ama galiba 1820'lere dek Ermenilerde (tıpkı Türklerde olduğu gibi) soyadı pek yok. Ta eski zamanlardaki bey hanedanlarının soyadı var, Gamsaragan, Bagratuni, Knuni, Horhoruni, Mamigonyan gibi. Ama Osmanlı devrinde tipik olan, Sivaslı Agop oğlu Topal Krikor cinsinden künyeler. Derken 1830-40'lara doğru bütün Ermenilerin birden soyadına kavuştuğu görülüyor. Nasıl oldu? Neden ihtiyaç duyuldu? Kim karar verdi? Nasıl uygulandı? Vallahi bilmiyorum. Biri araştırırsa da öğrensek. Hem belki Türk modernleşmesine de ilginç bir ışık tutar, yeni bir bakış açısı sağlar, kim bilir.

O devirde benimsenen soyadlarının yaklaşık üçte biri Türkçe meslek adıdır, bir o kadarı da yine Türkçe lakap. Mesleklere örnek: Terziyan, **Dökmeciyan**, Baklaciyan, Pekmezciyan, Saraçyan, Kemankeşyan, Kantarciyan, Hattatyan, Pastırmacıyan, Muskacıyan, Nalbantyan, **Ozanyan**, Hancıyan, Püskülcüyan, Çırakyan. Lakaplar daha da renkli: Ağacıyan, **Çulsuzyan**, Çolakyan, Kabadayıyan, Kemiksizyan, **Kemkemyan**, Samurkaşyan, Tazegülyan, Kısacıyan, **Keloğlanyan**, Kerametliyan, İngilizyan, Torlakyan, Toramanyan, Terlemezyan, **Boşgezenyan** (vallahi var, 1914 Meclisinde Halep mebusu). **Fetvacıyan** meslek midir lakap mıdır çözemedim. Bir miktar memleket adı var (Gürünliyan, Vanlıyan, **Edincikliyan** vb.). Bir kısmı da Ermenice baba ve ata adından türetilmiş (Margosyan, Sarkisyan vb.). Hemen hemen tüm Ermeni soyadları bu dört gruptan birine giriyor.

20. yüzyıl başlarının daha milliyetçi ortamında Türkçe soyadlarını Ermeniceye çevirenler de olmuş. Mesela Sevortıyan görünce bilirsin ki aslı **Karaoğlanyan**'dır, Vosgeriçyan da **Kuyumciyan**.

Yan hemen hemen bütün Hintavrupa dillerinde karşımıza çıkan aidiyet sıfatı eki. Farsçada, Hintçede, Yunancada, Latince de aynen mevcut. İngilizce *Italian* (İtalya'ya mensup), *Parisian* (Paris'e ait), *Edwardian* (Edward'a ilişkin) sözcüklerindeki ek aynı ek. "Oğlu" demek değil, o zümreye mensup yahut ait demek.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Boyoz

Sevan Nişanyan 29.04.2009

İzmir'in almeti farikalarındandır, bol yağlı bir tür katmer hamurundan yapılmış çörek, İstanbul'daki en yakın muadili açma herhalde. Yahudi işi olduğunu İzmirli bilir. Zaten İzmir kültüründe özgün olan ne varsa Yahudilerden ya da Levantenlerden kaldığı da kimsenin meçhulü değildir, Canan Arıtman'ın kulağı çınlasın.

Ladino adı verilen Yahudi İspanyolcasında **boyoz** çoğul kelime, tekili **boyoy**, çörek. Nedir acaba diye düşünürken, aa, benim New York'un Hispanik mahallesinden bildiğim **bollo** değil mi? Yuvarlak ufak ekmek ya da çörek. Oradaki Portorikolular kelimeyi başka manada da kullanırlar, bilen bilir; 125. sokaktaki bakkalın tezgâhtar kızına "ver bir bollo" derdim, kikirik olurdu. İspanyolca çift L harfi /y/ okunur, yani telaffuzda bir fark yok.

Huy olmuş bir kere, kurcalamasam olmaz. İspanyolca kelimenin aslı ne diye baktım. Tabii Latince çıktı, **bullay**, "top". Bir sürü alakasız yerde karşımıza çıkan bir kelime. Fransızların meşhur gülle oyunu vardır, **boule**, oradan. İngilizce **bullet**, "topçuk": tabanca mermisine verilen ad. İlk çıktığında bunlar üç beş santim çapında harbi güllerdi, ağızdan dolma tüfeklere uygun.

Papalık fermanlarına da **bull**a deniyor Latince, galiba fermanın dibine ipe bağladıkları top şeklinde mühür mumundan dolayı. Bunun ufağı "küçük ferman, bildiri" anlamında Fransızca **bulletin**, okunuşu /bülten/. İlk kez 1797'de Napolyon'un meşhur İtalya seferi sırasında savaş cephesinden Paris halkına gönderdiği propaganda bildirilerine bu ad verilmiş. Modern propaganda sanatının sifhahı sayılır; askerin hükümeti atlayıp doğrudan halka hitap eden bildiriler yayımlaması da o güne dek görülmemiş küstahlıklardandır.

1935 dolayında iyi saatte olsunlar bu kelimenin de aslında Ortaasya Öztürkçesinden geldiğine kanaat getirip **belleten** sözcüğünü icat etmişti. Türk Dil Kurumu'nun dergisi yıllarca bu isimle çıktı. Belki hâlâ çıkıyordur, kim bilir.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Civa

Sevan Nişanyan 30.04.2009

Kürtçe **jiyin** yaşamak, **bi-** dilek kipi öneki, **bijî** de "yaşasın" oluyormuş. *Bijî serok* dedikleri "yaşasın Başbuğ" – sözde sosyolog olanı değil tabii, öbürü. **Jiyan** yaşam, bazen kadın adı olarak görülüyor. Biz bu fiili başka yerden de tanıyoruz aslında, tahmin bile etmezsiniz. Adım adım gidelim bakın.

Sanskrit adı verilen eski Hintçe yazı dilinde **jîvati** yaşamak, **jîvâ** canlı, **jîvaka** "canlı gümüş" adı verilen sıvı metalin adı, bildiğimiz civa. **Jîvatha** da can yahut nefes veya ruh.

Neredeyse Sanskrit kadar eski ve onunla akraba olan bir başka dil Avesta, tahminen MÖ bin yıllarında Doğu İran taraflarında konuşulmuş, Zerdüşť dininin en eski kutsal metinleri bu dilde telif edilmiş. Avesta dilinde **jyâiti** yaşamak, geniş zaman hali **jvaiti** ("yaşar"), **jva** canlı. Avesta'dan ayrı bir dil olan eski Pers dilinde ise uzun i ile **jîva** canlı.

Eski Farsçadaki /j/ sesi Orta ve Modern Farsçada bazı koşullarda /j/ veya /c/ olur, bazı koşullarda /z/ halini alır. Bunun kuralını söyle deseniz şimdi ezbere söyleyemem, ama düzinelerle örneği olduğunu biliyorum. Sonuçta Farsça **cân** yaşam demek, Eski Farsça **jwân* veya **jyân* biçiminin devamı. Buna karşılık yaşamak eylemi **zîstan**, bunun geçmiş zaman hali *zind*, bundan türeyen sıfat da **zinde** yani "canlı". Termometreye konan nesnenin Farsçası **jîva** veya **cîva** yazılıyor. Eski Farsça *jîvak* sözcüğünün normal ses evrimi uyarınca **zîba* veya **zîbak* olması gerekirdi. Modern Farsçada bu kelimeler yok, neden olmamış bilmem, ama civanın Arapçası aynen **zîbak**, Farsçadan alınma bir kelime diye yazıyor eski sözlüklerde.

Kürtçeyle epey uzaktan akraba bir dil olan Zazacada yaşam **jewiyaene** imiş, yanlış yazdıysam düzeltin. Daha uzaktan akraba dillere girersek daha neler var, bilerseniz. Mesela biyolojiden ve biyografiden bildiğiniz Yunanca **bíos** (yaşam), Viva Zapata'dan tanıdığınız Latince **vivere** (yaşamak), **vivus** (canlı), **vita** (yaşam), **quicksilver** (civa) ile hemen bağlantısını kuracağınız İngilizce **quick** (esas anlamı: canlı) hep aynı Hintavrupa kökünden türemiş kelimeler, normal ses evrimine uğrayıp böyle olmuşlar. Ayrıntısına gireriz peki, ama başka zaman.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Mayıs

Sevan Nişanyan 01.05.2009

Biri elbet hatırlatır diye bekledim, kimse çıkmadı. Ermenice **yeğern** եղերն "felaket, bela" demek, evet. Ama esas anlamı bu değil cinayettir, ağır ve dehşetli bir suç anlamında. Dört tane sözlüğe baktım dördünde de öyle. Bence "soykırım"dan çok daha güçlü ve net bir kavram. Oradaki ğ Türkçe yumuşak g gibi değil, Arapça ğayın misali art damağı titreterek söylenecek.

Medz մծ "büyük". Hintavrupa anadilindeki /g/ sesinin Ermenicede ön damak seslerine dönüşmesi daha 19. yüzyılda Hübschmann ile Pedersen'in kitabını yazdığı kurallardandır. Yunanca ve Latince /g/ gördüğün yerde Ermenicede normal olarak /dz/, bazı koşullarda /z/ ve ender olarak /c/ bulursun. Mesela gümüş, Yunancası *argyros*, Latincesi *argentum*, Ermenicesi *ardzat*. Eğri, Yunancası *gúros*, Ermenicesi *dzur*. Keçi Yunanca *aíγ-*, Ermenice *aydz*. Aynı şekilde, Yunanca **méga-**, Ermenice **medz**. *Megabayt*, *megavat*, *megapol*, *megaton*, *megafon*, *megalomani* vesaireden bildiğiniz sözcük.

Latince *mag-* kökü aynı kavramı ifade eder. **Magnus** büyük, **maior** (yani *mag-ior*) daha büyük, **maximus** (yani *mag-simus*) en büyük. **Magister** de kendisine saygı duyulan ulu kişi, kısaca usta veya molla. Türkçede bu zümreden halen kullanılan yirmiye yakın kelime geliyor aklıma. **Magna Carta**'dan ("büyük sözleşme") başla, do **majör** var, **maksi** etek var, **mastır** yapmak var, futbolun **maestrosu** var. Hatta **metres** bile var, asıl anlamı "büyük hanımefendi", Fransızca **maîtresse**'den.

Bir Mayıs, Roma'nın en eski çağında tüm tanrıların en önemlisi sayılan **Maia**, yani Büyük Hanım'ın (= *Mag-ia*) bayramının kutlandığı günmüş. Kirlara çıkıp bir sürü tören yaparlarmış, bir kısmı müstehcen. O gün başlayan aya o yüzden **Maius** (= Maia'nın) adını vermişler. Yunanca, Aramice ve Arapça dahil bilumum Akdeniz dillerine girdikten sonra Türkçeye de gelmiş, **Mayıs** olmuş.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Karandaş

Sevan Nişanyan 02.05.2009

Kurşunkalemin Rusçası **karandaş** карандаш. Dünyanın en meşhur kurşunkalem markası da İsviçreli **Caran d'Ache**, ki /karandaş/ okunur. Belli yani, *selpak* yahut *aydinger* yahut *permatik* gibi bir durum var ortada, değil mi?

Değilmiş! Caran d'Ache 19. yüzyılın ünlü Fransız karikatürcüsü Emmanuel Poiré'nin takma adıdır. Meğer Poiré Rusya'da doğup büyümüş, kendine Rusça "kurşunkalem" adını mahlas seçmiş, daha yakışıklı dursun diye Fransızca imla yapıp apostroflar filan eklemiş. İsviçreli firma da 1929'da meşhur karikatüristin adını marka yapmış. Peki, karandaş neymiş? Tatarca **kara daş**'tan gelmeymiş, kurşunkalem içi yapmakta kullanılan bir tür kömürün adıymış, ki herhalde bizim antrasit dediğimiz şeydir. (Bakın bu son beş kelimelik altcümleyi araştırmaktan üşendim, yarın kaç bin düzeltme maili gelir!)

Darbimeseldir, Rusu kazısın altından Tatar çıkar derler. Genleri bilmem ama Rus dilinde Türkçenin epey etkisi olduğu muhakkak. Öğrenip şaşırdığım sözcüklerden biri mesela **boyar** бояр: eski devirde büyük toprak sahiplerine verilen ad, Rus tarihinde önemli rol oynarlar, Ayzenştayn'ın Korkunç İvan'ını seyretnmiş olanlar bilir. Bu da aslında Tatarca **bayar** veya **bay er** imiş. Bay sözcüğü bütün Türk dillerinde "zengin" anlamına gelir. Türkiye Türkçesinde de öyleydi, ta ki 1930'lu yıllarda devrin padişahı bir sabah uyanıp "hadi bunun anlamını değiştirelim, mösyö yapalım" deyinceye kadar.

Sonra Rusya'da bir şehir olan **Astraxan** var, o yörede yaşayan karakul koyununun doğmamış kuzusundan elde ekilen kıvrıkcık kara kürke de **astragan** veya astrakan denir, kentin adından. Bu da ne çıksın beğenirsiniz? Tarkan'ın Çiftliği! **Tarxan** yahut **Tarkan** veya **Tarhan** eski Türklerde bir yönetici unvanı. **Hass-ı Tarxan** da 1460 yıllarında Hazar Denizinin kuzeyinde kurulan bir Tatar beyliği ve bu beyliğin başkentinin adı.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Haydan gelen

Sevan Nişanyan 04.05.2009

Haydan gelen huya gider deyiminin aslını faslını bilmiyorum, nokta. Tahmin yürütebilirim tabii, hatta ikna edici durur. Ama tahmin etmek başka şey, bilmek başka şey. Aşağı yukarı yirmi senedir bu kelimecilik işiyle uğraşıyorum. Kısaca ne öğrendin diye sorarsanız, bilmekle tahmin etmeyi ayırmayı öğrendim diye cevap veririm. Onu da tam öğrendim diyemem, çabalıyorum.

Anlamsız kelimeler içeren bir deymi "çözdüm" demek için ne lazım? Ya o deyim ilk kaynağına ineceksin, mesela "Vehbi'nin kerrakesi" deyimini Sümbülzade Vehbi Efendi hakkında anlatılan bir anekdotta bulacaksın. Ama anekdotun Vehbi Efendi yahut yakınları daha hayattayken anlatıldığından emin olacaksın. "Dedem anlatmıştı, o da asker arkadaşından duymuş" olmaz; "Meydan Larus'ta yazıyor demek ki doğrudur" da olmaz.

Ya da anlamsız görünen kelimenin anlamını keşfedeceksin, deyim adeta "aydınlanacak". "İyi saatte olsunlar"ın eskiden "iyi sıhhatte olsunlar" yazıldığını gördün mü konu yüzde doksandokuz kapanmıştır. Gene de yüzde bir payı aklından çıkarmayacaksın: belki deyim aslı iyi saatte olsunlar yahut daha başka bir şeydi, birileri hypercorrection denilen işi yaptı, anlamsız görünen bir deyme anlam yüklemek için saati sıhhatte çevirdi. Eski zaman yazarları genellikle şimdikilerden daha sağlamdır peki, ama hata yapmazlar diye bir şey yok.

"Haydan gelen huyna gider" diye BİR tane örnek bulsam inanacağım. **Hay** Ermenice "Ermeni", **Huyn** da Rum demek. 19. yüzyılda İstanbullu bir Türkün normal olarak bileceği üç beş düzine Ermenice kelimedenden ikisidir. "Ermeniden kazandığı parayı Rumun meyhanesinde, lokantasında, kerhanesinde yemek" gibi bir şey mantıklı da duruyor. Ama dediğim gibi, mantıklı durması yetmez, kanıt lazım. O da şimdilik yok.

www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Ekonomi

Sevan Nişanyan 05.05.2009

İnternet adı verilen dev çöplükte eşinirken okurlarımdan biri şu bilgiyi bulmuş, doğru mudur diye bana sormuş: "Namus, ekonomos'tan geliyor. Eko-nomos, ev yasa, kadının yaptığı işler, ev işleri, kadına ait işler anlamına geliyor. Ekonomos, ekonomi, kadın işidir, üretime dayalıdır, ekonomist de bu işi yapandır, ekonomist kadındır."

Kafa üstü ters perende atmak diye buna denir herhalde. Bak bir sözlüğe öğren, değil mi? **Nómos**, eski Yunanca, yasa, töre, örf ve adet, her çeşit düzen, kural. Eski Türklerde **töre**, eski Moğollarda **yasa**, eski Araplarda **ʿurf** (örf) ne ise bu da Yunanlılarda o, merkezî bir kavram: antik metinlerde dakika başı karşınıza çıkar. Helenistik devirde Ortadoğu'nun ortak kültür dili olan Aramiceye girmiş. MÖ 3. yüzyıldan itibaren bu dilde *nmws* yazılıyor, **nômôs** veya **nâmôs** diye okunuyor. Arapçaya **nâmûs** diye gelmiş, yasa, töre, örf, onur ve şeref anlamında. Çift uzun seslinin varlığı, kelimenin Arapçaya yabancı asıllı olduğunun en sağlam delilidir, Öz Arapçada öyle şey olmaz.

Oîkos ev, **oikonómos** evin düzeninden, idaresinden sorumlu kişi: Türkçesi kethüda veya kâhya. Antik Çağda ev deyince aklınıza öyle çekirdek aile filan gelmesin, çoluk çocuk, damat, akraba, evlatlık, köle, hizmetçi, seyis, işçi, yüzlerce kişiyi barındıran bir birimden söz ediyoruz, kâhya da bunun girdisini çıktısını idare eden mühim kişi. Roma İmparatorluğu döneminde ordunun para ve levazım işlerini yürüten görevliye (Yunanca sözcüğün Latince imlasıyla) **oeconomus** adı verilmiş. Modern çağda Fransa ve İngiltere kralının hazine nazırı bu adla anılmış. 18. yüzyılda Adam Smith ve şürekâsı hazine yönetiminin "bilimsel" esaslarını keşfetme sevdasına düşünce, hazine yönetme ilmi de haliyle **oeconomie/oeconomy** adını almış. Baştaki o'nun düşmesi daha sonradır.

Türkçede **ekonomi** kelimesine en erken Basiretçi Ali Bey'in 1870 tarihli bir gazete makalesinde rastladım. Fransızcadan aynen almışlar. Hemen ardından, **iktisat** diye Arabo-Türkçe karşılığını üretmişler.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Seyretmek

Sevan Nişanyan 06.05.2009

"Televizyon seyretmek mi izlemek mi?" diye sormuş birisi; "izlemek deyiminde bana batan bir şey var ama nedir bilmiyorum!"

Rahatsız eden şey bence ambalaj kokusudur. "Televizyon izlemek" yeni bir deyim, sanırım 90'larda çıktı, müthiş bir hızla yayıldı. Yeni çıkan dil modaları çoğu insana batır, kulağını tırmalar, yüz buruşturan bir ekşilik hissi

verir. Normaldir, nedeni basittir. 20-25 yaşına kadar büyük emek harcıyıp bir dili öğreniyorsun; deyimlerini, nüanslarını, vurgularını, üslubunu beynine hakkediyorsun. O yaştan sonra dildeki her değişim insana ümitsizlik hissi verir: "boşuna mı yaptık bunca yatırımı" kuşkusuna kapılırsın. Oysa küçük çocuklara bakın: üç yaşındayken tık diye öğreniveriyorlar "televizyon izlemeyi", aystiyi, diliit düğmesini. Onlara alabildiğine doğal geliyor.

Yetmişlik morukların "getti dilimiz gettiiii" diye dövünmesini bir yere kadar anlıyorum: Tarih boyunca ihtiyarlar hep öyle yapmışlar, ama diller onlara kulak asmadan gelişmeye devam etmiş. Tuhaf olan, 17-18 yaşındaki lise çocuklarına bu yenilgi psikolojisini bir şekilde aşlamayı başaran eğitim düzeni. Bin tane liseliye sor, 999'u papağan gibi "Türkçemiz bozulmaktadır, yabancılaşma, vatan, millet, şanlı atalarımız cart curt" diyecektir. Aynı çocuğa aystiden vazgeç de, boş boş yüzüne baksın.

İzlemek birinin topuğundan gitmek demek. Eski Türkçe **iz** = topuk, anlam genişlemesiyle "ayak izi".

Ama **seyretmek** de bundan az ucube değil ki? Arapça **seyr** = dolaşmak, gezmek. **Seyyar** demek gezgin, **seyyare** gezegen, **seyrüsefer** gidip gelme, ism-i mekân formunda **mesîre** de gezinti yeri. Hepsî aynı SYR kökünden. Osmanlı'nın parlak çağında tören alayı, resmigeçit gibi gösteriler pek geliştiğinden olacak, seyr adı Türkçede "tören yürüyüşü" gibi bir özel anlam kazanmış, ki İngilizce *procession* kelimesinde de aynı evrim görülür. 19. yüzyıl sözlükleri seyr için "temaşa edip gezmek, temaşa yeri" diyor. 1920'li yıllara gelince seyir hem gösterinin adı ("gelin dostlar seyir var"), hem gösteriye bakma eylemi olmuş.

"Televizyonun topuğu mu olurmuş?" diye abes sorular soranlara, "televizyon deve mi binip gezelim?" gibi eşit derecede saçma cevaplar verebilirsiniz.

*

Pazartesi akşam 16.07 itibariyle tam 44 mail geldi. "Haydan gelen huya gider" deyiminin aslı İslami gelenekte Allahın sıfatları olan Hayy ve Hû sözcükleri imiş, yaygın görüş buymuş. Vallahi henüz inanmadım, sağlam delil görmedikçe de inanmam. Türkçe halk dilinde, hem de gayet sinik mesajı olan bir deyimde, bu kelimelerin kullanılacağına siz ihtimal verir misiniz Huaşkına?

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Kolpa

Sevan Nişanyan 07.05.2009

Argo kelimelerin kökünü bulmak en zor işlerden biridir, ama bu sefer problem yok. İtalyanca **colpo** "darbe, vurgun", Fransızca/İngilizce **coup** biçiminde tanıdığımız kelime: cuk oturuyor.

İstanbul argosunda **kolpa vurmak** = vurgun vurmak, Hüseyin Rahmi'de geçer, 1920'ler, ama mesela 1880 tarihli argo sözlüklerinde yok. Demek ki o arada bir yerlerde türemiş olmalı. O devirde İstanbul argosuna giren kelimelerin ezici çoğunluğu Rumca, Ermenice, Yahudice, Arnavutça, Kürtçe, Çingenece gibi azınlık dillerindendir. Ayrıca epey sayıda İtalyanca sözcük de vardır; 1850'lerden sonra bir ara İstanbul'da sayıları çok artan Levanten zümresinin alt tabaka ile temas dili İtalyancaydı, sanırım oradan olmalı. Her halükârda Türkçe **kol** + Farsça **pâ** (ayak) gibi bir bileşiği baştan silebiliriz, çünkü, 1) o devirde Farsçadan İstanbul sokak diline kelime girmez, 2) İstanbul argosunda bu yapıda başka kelime yok, 3) pâ Türkçede herhangi bir çağda popüler dilde kullanılan bir kelime değil.

İtalyanca **colpa** "suç, günah", Latince culpa'dan, apayrı kelime. Bu da bir ihtimal olabilir mi? Hayır olamaz. Bir kere anlam bağı yok. İkincisi, daha önemlisi, enteresan bir ses kuralı var ki ona aykırı.

Kural şöyle: İtalyanca eril isim eki olan -o, Türkçede (elit dilinden gelen bilimsel kelimeler hariç) daima /a/ olur. Misal: banco > **banka**, torno > **torna**, blocco > **abluka**, bordo > **borda**, numero > **numara**, caramello > **karamela**, lustro > **lostra**, corno > **korna**, falcietto > **falçata**, commando > **kumanda** vs. vs.

Buna karşılık İtalyanca dişil -a eki Türkçede çoğu zaman /e/ olur VEYA a/e varyasyonu gösterir. Misal: cedola > **çetele**, canevaccia > **kanaviçe**, macchina > **makine/makina**, forchetta > **firkete**, biglia > **bilye/bilya**, lista > **liste**, scala > **iskele**, cordola > **kurdele/kurdela**, gazetta > **gazete**, ricetta > **reçete** vs.

Colpa Türkçeye girse herhalde *kölpe veya *kelpe gibi bir şey olurdu sanırım.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Ayla

Sevan Nişanyan 08.05.2009

Arapçadan gelme hale'ye karşılık Öztürkçüler 1935 yılında **ayla** sözcüğünü ortaya atmışlar. Ay tamam da la ne demek acaba? Yok Türkçede öyle bir şey. Baktım, 34'te Dil Devrimi'ne hazırlık olsun diye çıkardıkları Tarama Dergisi'nde **ay ağılı** geçiyor. Bu tamam, Anadolu ağızlarında öyle denir. Buradaki ağıl hayvan barınağı anlamındaki ağıl değil, "beyazlık, ağarma" anlamında. Gerçek Türkçede sadece renk adlarında ve görsel

efektler içeren kelimelerde geçen +ıl ekiyle yapılmış bir isim. Tıpkı kızıl, yeşil (=yaşıl), çipil, ıslıl, pırıl gibi.

Peki, neden ayla olmuş? Herhalde hale sözcüğünden serbest çağrışımdır. Ne bileyim, 30'larda icat ettikleri kelimelerin hikmetinden sual olmaz. Ekol'den okul'u türeten buna da bir kulp bulur elbette.

"Sen eskiden kısa yazardın, lafı uzatmaya başladın" diyenlere işte cevap. Bakın, kısa da yazabiliyormuşum.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Ferneke

Sevan Nişanyan 09.05.2009

Pontus kralı 1. **Pharnakes** Amasya'da hüküm sürmüş, Sinop'u fethetmiş: MÖ 180 civarı. Daha meşhuru 2. Pharnakes, MÖ 50 dolayında Kuzey Anadolu'nun büyük bir bölümüne egemen olmuş, çok sayıda şehir ve kale tahkim etmiş. Sonra Zile'de Julius Caesar'ın ordularına yenilmiş. Sezar'ın bu vesileyle Roma'daki sevgilisine yazdığı mektup sonradan Marlboro sigaralarına slogan olmuştur: veni, vidi, vici. Yani: geldim, gördüm, tepeledim ("daha fazla anlatmaya değmez" diye anlaşılabilecek). Rahmetli Sezar diktatördü, darbeciydi, filandı, ama aynı zamanda Latin dilinin en büyük yazarlarından biriydi, unutmamalı. Az lafla çok şey anlatmanın sırrı nedir diye soranlara cevap: eski Latin yazarlarını okuyun, istifade edersiniz.

Dur, ne diyorduk? Bugünkü Giresun'un eski adı **Pharnakía**. Esas Kerasus veya Kerasunda bundan iki kilometre kadar daha batıdayken Pharnakes'lerden biri, kaçıncısı olduğu kesin değil, bugünkü yerde yeni kenti kurmuş, kendi adını vermiş. Sonradan eski isim de buraya taşınmış. Gümüşhane'ye bağlı Kürtün'ün eski adı **Ferneke**'tir. Bir de Ordu-Perşembe'ye bağlı bir **Ferneke** var, çakma adı Boğazcık. İkisinin de aslının Pharnakía olduğu belli. İkisi de stratejik yerler, biri Yason Burnuna hâkim, öbürü Torul Vadisini kontrol ediyor. İkisinde de harabeler var, ama bildiğim kadarıyla araştıran şeyeden olmamış.

Helenistik çağda Anadolu'da hüküm süren kralların hepsi soyunu eski Pers (yani İran) aristokrasisine dayandırır. Kültür dili Yunanca olduğu halde hükümdar isimleri Eski Farsçadır. Bizim Helenleşmiş Karadenizli Pharnakes'lerin adı, İran şahı Darius'un amcası ve veziri olan eski Pharnakes'ten mülhem görünüyor. Farsça aslı **Farnbâg** imiş, yani Tanrının Kudreti. İnanmayacaksınız ama oradaki Eski Farsça **farn** (kudret), bizim "gözlerinin ferî" deyimindeki **fer** kelimesinin ta kendisi. Yeni Farsçası **farr**, aynı manada.

Her iki Pharnakes'in baba adı **Mithridates**. Farsçası Mithra-dâta, yani **Mihrdâd**: Güneş'in Armağanı. Aynı devirde hüküm sürmüş Kapadokya kralı bir **Ariobarzanes** var. Aryâ-barzân, yani Arîlerin Yücesi. Mesut Barzanî

ile neredeyse adaş adam.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

İnfaz

Sevan Nişanyan 11.05.2009

Türkiye'nin batısında aile dedin mi ya üç kişidir ya beş kişi, hadi kaynanayı da kat altı. De ki birine fena gıcık kaptın, bunu öldürmek yetmez soyunu kırmak lazım diye akıl yürüttün. (Hasan Celal Bey gerçi Türkler asla soy kırmaz diyor ama bir kerecik oldu diyelim.) Adamla karısını, çocuklarını infaz edersin. Bilemedin baldız da gider. Üçüncü sayfada beş kolonluk haber olursun, o kadar.

Doğu'da "aile" dediğin şey o değil ki? Bir kere birinci hatundan sekiz ikincisinden altı çocuk var. Üstelik usul ve alışkanlık gereği erkek kardeşlerle onların çocukları da tek aile sayılıyor. Hatırı sayılır ailelerde kardeş çocuklarını bırak, kardeş torunları bile aynı ailenin ferdi muamelesi görüyor. Adam başı ortalama altı erkek çocuktan ikinci kuşakta 144, üçüncü kuşakta 1728 kişi eder basit bir hesapla. O zaman "aile boyu" iş yapmanın rengi değişir, av tüfeğini alıp gecekondu basmaya benzemez, organizasyon gerekir. Çıkınca da üçüncüye değil baş sayfaya manşet çıkarsın.

Peki, sizce "aile boyu" katliamlar Türkiye'nin batısında mı daha yaygın sosyolojik gerçekliktir, doğusunda mı? Hele bir sayın bakın (internette gazete arşivlerine "infaz" diye girince binlerce sayfa geliyor). Belli olmaz, belki "aile boyu güvenlik" arıyorsanız Mardin'e göçmeye karar verirsiniz.

*

Arapça nun-fe-zal ile **nüfûz** "girmek" demek. **İnfâz** da bunun yaptırğan hali, "girdirmek" yahut "sokmak". Özel anlamı zannederim sadece Türkçeye özgüdür: "Bir yargı hükmünü yürürlüğe sokmak." Buna 19. yüzyıldan eski sözlüklerde rastlamadım, sonradan çıkma bir anlam olmalı.

1980'lerdeydi sanırım, "**yargısız infaz**" deyimi dolaşıma girdi. Devir Kenan Evren devri, kahraman silahlı kuvvetlerimizin "vatan mevzubahisse yargı teferruatıdır" ilkesine yürekten bağlı olduğu günler. Yargıyla margıyla vakit kaybetmeye ne hacet? Önce vur, sonra nasıl olsa Hürriyet gazetesi yazar "tehlikeli terörist imha edildi" diye.

Son on sene içinde "yargısız" kelimesi de gereksiz görülüp atıldı, geriye infaz kaldı. Misal: *Karısıyla konuşan*

eniştesini infaz etti. "Tasarlayarak ve ahlaken doğru olduğuna inanarak adam öldürme" anlamında kullanılıyor. Nereden nereye.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları](http://nisanyan.blogspot.com) - nisanyan.blogspot.com

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları](http://nisanyan1.blogspot.com): <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Şehir

Sevan Nişanyan 12.05.2009

Şehr-i şehîr "ünlü kent" demektir diye hatırlatmış sevgili Hakkı Devrim hocam. *Taraf* okuru buncağızla yetinmez deyip biraz da biz ekleyelim.

İlk kelime Farsça, ikincisi Arapça: iki ayrı dil. Arapça ŞHR kökünden bir masdarımız var, **şöhret** (Türkçesi şühre olmalıydı, neden değil bilmem). Bir mef'ulümüz var **meşhûr**, yani şöhrete uğrayan kimse. Bir tef'ilimiz var **teşhir etmek**, bir şeyi veya kişiyi âleme meşhur etmek. Bir de şöhret edinmek anlamında **iştihar etmek** var, ama onu bilen kaç kişi çıkar acaba?

Daha ilginç olanı Farsçası. Bir kere klasik Fars edebiyatında **şahr** bugünkü anlamda kent değildir, kent devletidir ya da beylik veya krallıktır; feodal bir birimdir. *Şehname*'yi okumuş olanınız varsa bilir, Zal ile oğlu Rüstem Zabulistan "şehr"inin şahıdır, ama dağdaki hisarlarda otururlar. *Şerefname*'de de çeşitli Kürt beylikleri birer "şehr" olarak geçer. Uygulamada beyin oturduğu saray veya kale de "şehr" adıyla anılır. Osmanlı kullanımı da öyledir, mesela "Trabzon" deyince genellikle Trabzon beyliği anlaşılır. Özellikle kentten söz etmek gerekirse "nefs-i Trabzon" (iç Trabzon) diye ayrıca belirtilir.

Ta 1837'de Grotefend'in çözdüğü ilk Eski Farsça kelimelerden ikisidir **xşathra** (krallık) ve **xşayathiya** **xşayathiyayam** (krallar kralı). Eski Farsça dediğimiz, MÖ 500'lerdeki Pers İmparatorluğu'nun yazıtlarının dili, yani klasik Farsçadan binbeşyüz küsur yıl daha eski. Şu kuralları öğrenince gerisi kolay: Eski Farsça hışırtılı /xş/ sesi sonradan daima /ş/ oluyor, /th/ sesi daima /h/ oluyor, vurgusuz heceler de çoğu zaman düşüyor. Uygulayın bakın, **şahr** ve **şâhi şâhiyân** sözcüklerini göreceksiniz.

Hint işlerine meraklı olanlarınız bilir, Hindulardaki dört kasttan birincisi Brahmanlar (yani ulema), ikincisi **kşatriya**'lardır, yani "beyler" ya da "devletlûlar". Eski Farsça ile Sanskritçe (eski Hintçe) yakın akraba diller, malum.

Büyükşehir Belediyesi'ni de *Yüce Beylik Kentselliği* diye çevirebiliriz, çok lazımsa.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Hay ve huy-II

Sevan Nişanyan 13.05.2009

Tüm zamanların email rekoru *haydan gelen huya gider* konusunda kırıldı, hem açık farkla. Şu ana kadar tam 116 okurum yazdı, hây ve hû Allahı ifade eder, deyim anlamı "Allahtan gelen Allaha gider" demektir diye. Hepsi de son derece müeddep, nazik, alçakgönüllü, yapıcı mektuplar, sağ olsunlar.

Üzülerek belirteyim, her gelen maille kanaatim biraz daha pekişti ki böyle olamaz. Sebebi şu:

1. Yüzonaltı muhatabım arasında delil göstermeye teşebbüs eden ilaç için İKİ kişi olmuş, onların da delilleri sakat. Biri Muhiddin Abdal'ın bir nefesini örnek getirmiş, ama vezinden belli ki deyim oraya ait değil, sonradan eklenmiş. İnternette arayınca tık diye şiirin orijinali bulunuyor, hay'dan huy'dan söz yok. Diğer Abdülbaki Gölpınarlı'nın 1978 tarihli "Tasavvuf Kaynaklı Deyimler Sözlüğü"nü zikretmiş. Arayınca görülüyor ki Gölpınarlı evet öyle demiş, ama bu görüşüne kaynak veya delil göstermemiş, bilgi değil inanç ifade etmiş. Hatta tahmin ediyorum ki "Hayy'dan gelen hû'ya gider" yorumunun nihai kaynağı Gölpınarlı olabilir. Diğer herkes ondan kopyalamış çünkü.

2. Deyimin anlamı belli: "Haksız ve zahmetsiz kazançtan hayır gelmez", ta baştan beri de böyle. Demek ki haklı ve zahmetli kazançtan hayır gelebilirmiş, söylenen şey o. Oysa "Allahtan gelen Allaha gider" bununla taban tabana zıt bir fikrin ifadesi, "bu dünyada hiçbir kazancın kıymeti yoktur" demek. Bunu nasıl açıklayacağız? Deyimin anlamı kaymış diyorsanız kusura bakmayın, delil isterim.

3. Türkçe halk dilinde "Allah" anlamına gelen on onbeş kelimeyi bir nefeste sayabiliyorum. Hüda, mevla, rab, hak vb. Sanırım ilk yirmiye hây da girmez, hû da girmez. Aksini iddia eden, esoterik tasavvuf literatürü dışında, halk dilinde herhangi bir tarihte bu iki kelimenin kullanıldığı birkaç örnek göstermekle mükelleftir. Öyle örnek görürsek belki "belki" diyebiliriz. Daha görmedik.

Mail yazarların çoğuna üşenmeden cevap yazdım. Dedim ki, "Mümin görmediğine inanandır. Araştırmacı gördüğüne inanmayandır. Ben ikinci rolü tercih ederim."

Maamafih "Hay'dan gelen Huyn'a gider" konusunda ısrarcı değilim, baştan söyledim. Belki de "vaveyla, kargaşa" anlamında hay huy kastedilmiştir. "Karambolden gelen karambole gider?" Mümkün. Bilmiyorum.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

"Gençler pek cahil mîrim"

Sevan Nişanyan 14.05.2009

"Gençler bugün sadece 200 kelime ile konuşur oldu" demiş Fatih'in soytarısı, al sana bir osuruktan tayyare daha. Saymış zahir, ya da belki "benim sevmediğim kelimeler sayılmaz" hesabı yapmıştır kimbilir?

Gençlerin bugün dünkünden yahut herhangi bir günkünden daha az kelimeyle konuştuğuna dair en ufak bir belirti yoktur, var diyenler hayal kurmaktadır. Dünyanın her yerinde, okuma yazmayla işi olmadığı için "cahil" sayılan insanlar aşağı yukarı üçbin kelime ile konuşurlar, beşbin kelime anlarlar. Buna Papua Yenigine yerlileri de dahildir, jilet taşıyan liseli bıçkınlar da, lolipop yalayıp "oha falan oldum yaini" diyen şeker kızlar da. Bu son iki takımdan olanlar genellikle "otorite" tarafından empoze edilen kurallara uymayı sevmezler, "muteber" zevatın tercih ettiği dili kullanmayı onurlarına yedirmezler. O yüzden şaşılacak bir hız ve kolaylıkla "kendi dillerini" yaratırlar. Yeni kelimeler icat ederler, eski kelimelere yeni anlam yüklerler, "havalı" kabul edilen yeni telaffuzlar bulurlar, oturmuş dil kurallarına perende attırırlar.

Kendini medeniyetin son perdesi diye suna suna kendini de inandırmış birtakım ruhen durgun yaşlılar da, gençlerin dilinden hiçbir şey anlamadıkları için "ayol bunlar 200 kelimeyle konuşuyor" deyip kendilerini avuturlar.

Kültür dili tabii ki büyük bir hazinedir, yüzlerce yıllık emekle oluşmuştur, unutulması yazıktır, günahtır, ona diyeceğim yok. Ama gençler bu dili reddediyorsa bundan dolayı kabahati gençlerde bulmak komik olur. Kabahat o dili gençlere aktarmak için gereken MANEVİ OTORİTEYİ kaybetmiş olan yaşlılardadır. Onların aptallığıyla, küstahlığıyla, cahilliğiyle haşat edilen kültür (ve eği tim) ortamındadır.

Sen insanların en değerli oniki senesini vatanmillet sakarya cart curtuyla heba edersen ("çağdaş yaşam" dedikleri odur!) o gençler ya ruh hastası olur, gözlerini belirtip vatanmillet sayıklamaya başlarlar. Ya da "kek lan bunlar" deyip kendi ruhsal gettolarına çekilirler, alternatif dillerini yaratmaya koyulurlar. "Kültür mültür hikâye" ekolüne asker yazılırlar.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Marmara

Sevan Nişanyan 15.05.2009

Mermeri moda eden Eski Yunanlılardır. Mermerden yapılan ilk tapınak MÖ 560 civarı Samos adasındaki Hera tapınağıdır diye anlatmıştı hocam, yıllar önce. Samos'tan (yani Türkçesi Sisam'dan) az sonra Efes'teki Artemis tapınağı ile Milet'teki Apollon tapınağını yapmışlar. Her iki yerden berrak havada Sisam görünür. Bir süredir bizim Şirince'deki Kayser Dağının mermerini delmekle meşgulüm; bizim kayanın tepesi de Sisam'ı görür.

Hmeros'ta *pétros mármaros* deyimi geçiyor, "ışıldayan taş" anlamında. Kastettiği şey herhalde mermer değil, herhangi bir ışıldayan kristaldir. Homer metallerden, özellikle çelikten ve hele kılıçtan söz ederken mutlaka *marmáreos* (ışıldayan) sıfatını kullanır. Yine Homer'de, *hál's marmaréê*, "ışıldayan deniz". Euripides'in bir oyununda *marmarôpós*, "ışıltili gözlü". Hepsi **marmairein** (ışıldamak) fiilinden. Bildiğimiz mermer anlamında **mármaros** galiba en erken MÖ 5. yüzyıl Atina ticari belgelerinde arzı endam etmiş. Arapçası **marmar**, Hicri birinci yüzyılda Suriye Emevi mimarisinin ana maddesi. Türkçeye Arapça yoluyla mı direkt Yunancadan mı gelmiş emin değilim.

İstanbul'un önündeki denizin Yunanca adı oldum olası Propóntis'tir: yani "Ön-Karadeniz". Bu denizdeki Prokonnesos adasının mermeri çok eskiden beri işletilmiş. Mesela dünyanın yedi harikasından biri olan Bodrum'daki Mausolos anıtı ada mermeriyle yapılmış, MÖ 4. yüzyıl, ta oradan taşımışlar demek ki. Ama adaya "Mermer Adası" anlamında **Marmarónêsos** demeleri Bizans devrindedir, epey sonra yani.

Denize **Mermer Denizi** demişler mi? Sanmam, sözlüklerde böyle bir şey bulamadım. "Mermer Adasının Denizi" anlamında bu deyimi devreye sokanlar Türkler olmalı. Tarih muhtemelen İstanbul'un hatta Trakya'nın fethinden öncedir. Marmara Denizine sanki GÜNEYDEN bakınca "Marmara Adası Denizi" daha akla uygun duruyor.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Gazete

Sevan Nişanyan 16.05.2009

Bir süre önce *Taraf*'ın Hariçten Gazeller sayfasında çıkan yazımın başında arkadaşlar beni "Gazeteci Yazar" diye tanıtmışlar. Vallahi otelciyim, lokantacıyım, kaçak köy inşa ederim, gezi yazısı yazarım, arasıra öğretim üyesiyim, kenarından biraz dilbilimciyim, ama gazeteci değilim, hiç olmadım. Teveccüh göstermişler.

Gazetecilik bu ülkede en azından Şinasi Efendiden (yani 1860'tan) bu yana pek makbul bir meslek sayılır, yüceltilir. Bir zamanlar hakikaten memleketin önde gelen fikir ve kalem adamları bu işle uğraşmışlar. Suskunluğun kural olduğu bir devirde düşünülmesi bile tehlikeli sayılan fikirleri dile getirmişler. Okul olmuşlar. Toplumsal değişimin önünü açmışlar. Sonradan iş değişmiş, ayrı konu. Simaviler sağolsun.

Halbuki köküne giderseniz "gazete" hiç öyle matah bir şey değil. İnanmayacaksınız gene ama "ufak saksığan" demek, yeminle öyle!

Venedik dilinde, ki eskiden İtalyancanın lehçesi değil kendi başına bağımsız bir dil sayılırdı, **gaza** saksığan, **gazèta** saksığancık. Bir kere Venedik Cumhuriyetinin en küçük bakır para biriminin argodaki adıymış, ikincisi 1539'dan itibaren Venedik hükümetinin çıkardığı aylık haber bülteninin adı. Fiyatından ötürü mü öyle demişler, kuş gibi cak cak ötmesinden dolayı mı, belli değil. Avrupa'da haber bülteni yayınlama çılgınlığının alıp başını yürüdüğü 1620'li yıllarda Venedik'in meşhur gazeta'sı da taklitçilerini bulmuş. Fransa sarayının yarıresmi haber bülteni 1631'den itibaren *Gazette de France* adıyla çıkmış.

Türkiye'nin **gazete** ile ilk tanışması 1791'de İstanbul'daki Fransız elçiliğinin ihtilal propagandası yapmak amacıyla çıkardığı haber bültenidir. Türkçeye giren ilk Fransızca sözcüklerden biri budur. TDK "İtalyanca" demiş, siz kulak asmayın. İtalyancadan alınsa **gaçete* olurdu, çocuklar bile bilir o kadar dilbilim.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Retro takılmak

Sevan Nişanyan 18.05.2009

Çağdaş yaşamı tabii ki de destekleriz. Çağdaş yaşamı kim desteklemez? Ben illa retro takılacağım, kafama fes giyeceğim diyen mi var?

Bunların anlamadığı veya anlamazlıktan geldiği şu: Çağdaş yaşamın simgesi, bayrağı ve peygamberi diye Mussolini ile Hitler'in çağdaşı bir eski asker-politikacıyı öne koymak olacak iş değildir. Her şeyden önce o çağdaşlık iddiasına zarar verir, inandırıcılığını zedeler, sırtına taşıyamayacağı bir kambur yükler. İlla peygamber lazımsa bizde hakikisi var diyen adamlara verecek cevabın kalmaz. Daha önemlisi dünyanın dört bir yanında BUGÜNKÜ çağdaşlığı temsil eden zümrelerle ortak bir dilin kalmaz. "Çağdaş yaşam" kulvarında senin doğal müttefikin olması gereken Brüksel'deki, Seattle'daki, Tiflis'teki, Mumbai'deki genç, zeki, dünyadan haberdar insanlar "Bu Türkler yetmiş sene önce ölmüş bir darbeci generali çağdaş yaşamın son merhalesi zannediyorlar, annee" deyip seni arkandan tiye alırlar. Zaten bütün dünyanın bildiği tarihî inkâra azmetmiş olmak gibi bir handikapın var, bu da eklenince büsbütün yalnız kalırsın. Bölüğe mıntıka temizliği yaptırmakla devlet yönetmek arasındaki farkı anlamaktan aciz bir avuç cahil paşa ile çağdaşçılık oynarsın.

Düşünsen absürd ötesi bir hadise var ortada. "Çağdaş yaşam" denilen şey 1920'lerde 1930'larda durmadı ki, yürüdü gitti. Golf pantolon giyip panama şapka takmak bu devirde çağdaşlık falan değildir, fes ve kavuk giymek kadar tapon bir antikalıktır. Birtakım zattarazotti izci marşlarıyla orgazma gelip Führer'e Başbuğ'a selam durmak 1933'te belki moderndi ama bu çağda çağdaşlık sayılmıyor, psikopatlık sayılıyor.

BUGÜNKÜ çağdaşlık nedir, bakın şöyle anlatayım. Photoshop diye bir program var, bilirsiniz, onun başında çıkan künyeye bakın. Bir Hintli, beş tane Çinli, bir Bulgar, altı-yedi Anglo Amerikalı, birkaç Yahudi, bir Afrikalı, iki Japon'un adı çıkar. Çağdaş yaşam işte odur. Enternasyonalizmin hasıdır. İnsanlık tarihinin gördüğü en heyecanlı işlerden biridir. Çağdaş olacağım, vatanıma milletime özümü armağan edeceğim diye varolmayan düşmanı Çanakkale'de denize dökme hayalleri kurarsan çağdaş mağdaş olmazsın, gülünç olursun. Adam Çanakkale'yi çoktan geçmiş, masandaki ekrandan sana el sallıyor çünkü.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Türkü

Sevan Nişanyan 19.05.2009

"Halk ezgisi" anlamında **türkî** sözcüğüne en erken 15. yüzyıla ait Kâbusname tercümesinde rastladım. Eminim daha erken örnekleri bilen uzmanlar da vardır; aydınlatırlarsa memnun olurum. 16. yüzyılda Avrupalı tüccarlar için bir Türkçe el kitabı ve kelime listesi hazırlayan Floransa'lı Filippo Argenti, türkî = a) Türk işi, Türk usulü, b) köylü havası demiş. Meninski lugatine göre **türkî çağırmak** = "ciğerin derininden gelen yanık sesle şarkı söylemek". Diğer adı **ırlamak** veya **yırlamak**.

Osmanlı'nın genel kullanımında "Türk" ve "Türki" tabirleri Anadolu köylüsünün dilini, tarzını, kültürünü ifade eder. Etnik bir nitelemeden çok SINIFSAL bir tanımdır. Epeyce aşağılama (ama biraz da nostalji ve takdir) içerir. İstanbullu'nun, ya da okumuş ve yönetici zümreden birinin 19. yüzyıl ortalarından evvel kendine "Türk" dediğine hiç tanık olmadım. Şu aralar 1720 tarihli Vehbî Surnamesini okuyorum. Oradaki "Türk" tiplemesini bugün yaz, alimallah 301'den hüküm giyersin.

Kafa karıştıran bir mevzu, biliyorum. Daha net olsun diye şunlara da değineyim. *Bir*, devleti kuran hanedanın ATALARININ Türk olduğunu bilirler ve söylerler. Ama mesela Kanuni Sultan Süleyman'a "Türk" demeye cüret eden kimse çıktığını sanmıyorum, yabancı Frenkler dışında.

İki, egemen sınıfın ortak konuşma dili şüphesiz Türkçedir. İstanbul sarayı ile İstanbul sokaklarının hâkim dili de Türkçedir. Hem bugün bildiğimiz Türkçeden pek farklı olmayan, gayet renkli ve bol deyimli bir Türkçedir. Ama bu dil asla yazılmaz. Bir kimlik unsuru olarak öne çıkarılmaz. Osmanlı okuryazar zümresi Türkçe yazmaz: Arapça ile Farsça ve Türkçenin karışımı olan olağanüstü sun'î ve rafine bir dili yazarlar. Üstelik bu dilin –hayrettir– bir adı yoktur, "elsinei selase" (üç diller) diye geçer. Bir dilden ziyade bir tür emperyal üsluptur, edebi bir janrdır. Mecbur kalınca "lisanımız" derler, ama isim vermekten özenle kaçınırlar. "Osmanlıca" da demezler, çünkü o deyim de ilk 1850'lerde icat edilmiştir.

Çağdaş önyargıları geçmişe yansıtmaktan vazgeçip "tam olarak nasıl olmuş"u açık zihinle anlamaya çalışırsak belki bugünü de daha iyi anlayacağız, öyle sanıyorum.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Asur

Sevan Nişanyan 20.05.2009

Kargodan geldi, Şikago Üniversitesi'nin yeni çıkardığı Asurca Sözlük, mis gibi de kokuyor. Sabahın körüne kadar elimden bırakamadım. Millet televizyon izler, roman okur, benim de hastalığım bu, ne yapayım. "Aa, vay vay, bak sen!" demekten adrenalinim çıkıyor.

Aslında bildiğiniz bir ton Asurca kelime var, haberiniz yok. Mesela açıyoruz gelişigüzel bir sayfa, **talbuştı** "giyinme, giysi" demekmiş. Arapçadan bildiğimiz **libas** tabii, çoğulu **elbise**. Asurca /ş/ her koşulda Arapça /s/ oluyor, onu bildikten sonra problem yok. Tef'il kalıbını Arapçadan bal gibi bilirsiniz, huduttan tahdit, sınıftan tasnif, sabitten tesbit filan.

Bir sonraki sayfada **taşıpiltu** "aşağılama, alçalma". Başka dillerde /p/ = Arapça /f/ kuralını hatırlayınca bu da kolay. Bildiğimiz **sefil** yahu! **Taqdîşu** arındırmak, **taqribtu** adak sunmak. Bunlar da çocuk oyuncağı: bkz. kuds, kurbân.

Başka bir sayfadan dalalım. **Qatrânu** "sedir ağacının zamkı, zift" demekmiş. Bu fazla basit, zevki yok. Ama Antalya yöresinde sedire katran ağacı dediklerini hatırlayınca gene olay biraz ilginçleşiyor. **Qâqullu** bildiğimiz **kakule**, yani kardamom; Suriye'de, Urfa'da kahveye katarlar. **Qalâpu** meyvenin veya ağacın kabuğu, bir şeyin derisi. Arapça **qilf** ve **qilâf** aynı şey, bizde **kılıf** diye geçer.

Zuggû veya **zagûgitu** cammış, Arapçası tabii ki **zucâc**, o da cam demek. Zücaciye = cam eşya dükkânı. **Zikru** isim, ama **zakâru** bir şeyin adını anmak veya adıyla çağırmak, bildiğimiz şeyler. **Ziblu** çöp. Arapçanız varsa bunu da tanırırsınız: *zibl* Arapça çöp, **mezbele** de onun ism-i mekânı. Yani çöplük.

Düşünün ki bu Asurca bundan aşağı yukarı 2600 yıl önce ölüp gitmiş bir dil! Kuzey Irak'ta konuşulmuş. Eski Babil dili olan Akkadçanın bir lehçesi, ama oldukça farklı bir lehçe. Arapçanın uzak akrabası.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Yakamoz

Sevan Nişanyan 21.05.2009

Sayalım diya'lı kelimelerimizi: *diyabet, diyafram, diyagonal, diyagram, diyakronik, diyalekt, diyalektik, diyaliz, diyalog, diyapazon, diyapozitif, diyare, diyaspora, diyatonik, diyet, diyez, diyoetri...* Bunların hepsi Eski Yunanca. Ya da modern Batı dillerinde Eski Yunancaya özenerek üretilmiş yeni sözler. Türkçeye Fransızca veya İngilizceden yatay geçiş yapmışlar. Bir de direkt Rumcadan gelen gariban kardeş var. **Diakamós**, gece suyun yüzeyinde oluşan mehtap parıltısı. Türkçesi **yakamoz**.

İngilizcede fiile eklenen yön edatları vardır hani, take off, face down, get up gibi. Dia da Yunanca öyle bir yön edatı. İngilizceler gibi sona değil başa ekleniyor. İngilizceler gibi bunun da tam anlamını zaptetmek zor, çoğu

zaman ezberlemekten başka çare yok. En yakın karşılığı *through* ya da *across* olmalı herhalde, Almancası *durch*.

Esas anlam: bir şeyin içinden geçme, bir baştan girip öbür baştan çıkma. Mesela **dia-lysis**, bir sıvıyı süzgeç içinden geçirerek ayrıştırma, diyaliz oradan. **Dia-chronikos** zaman içinde süren şey; **dia-gonos** dörtgenin bir köşesinden karşı köşesine geçen çizgi; **dia-rhéa** yediğini barsaklarda tutamayıp aynen akıtma.

İkinci anlam: bir şeyin sonuna kadar gitme, büsbütün ve tamamen etme. Mesela *spôrá* dağılma, **dia-spôrá** büsbütün dağılma, darmadağın olma. Bizim monşerlerin pek korktuğu o diaspora esasında "feleğin sillesini yeyip darmadağın olmuş" demek.

Bir başka anlam: çapraz veya karşılıklı olma. Lógos konuşma, **dia-lógos** karşılıklı konuşma, **dia-lektikos** da "karşılıklı konuşma mantığını izleyen". Dördüncü anlam: zıt veya çarpık olma. Mesela **dia-léktos** "çarpık konuşma". Yani doğru kabul edilen konuşma biçimine oranla "bozuk lehçe". Dil Devrimi yıllarında Öztürkçüler bunu **diyelek** diye Türkçeleştirmişlerdi, yatmaktan yatalak, çökmekten çökelek gibi. Çatlarsın gülmekten.

www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

İstemedenden vermek

Sevan Nişanyan 22.05.2009

Madem ki Ermenisin, neden Türkçeyle bu kadar uğraşırsın? Çok insanın aklındaki soru bu. Kimi halis niyetle soruyor, kimi arıtmancı kinle. Birçoğunuz aklından geçirdiği halde sormaya cesaret edemiyor.

Bakın bu soruyu daha kimlere sorabilirsiniz.

Peder **Gomidas Kömürciyan**, Osmanlı Türkçesi grameri hakkında modern tarzda ilk sistemli eseri yazmış, İtalyanca, sene 1794. Adını Frenk cilasıyla cilalayıp Comidas de Carbognano etmiş.

Artin Hindoğlu (Hintliyan) ilk modern Türkçe-Fransızca sözlüğün yazarı, 1838. İstanbul konuşma dilini sistemli olarak yazıya yansıtan ilk Türkçe sözlüktür. Hindoğlu ayrıca Frenkler için pratik metotla Türkçe öğreten bir el kitabı yazmıştır.

Antuan Tıngır ve **Krikor Sinapyan**, Türkçede Batı kaynaklı bilimsel ve teknik terimlerin ilk sözlüğünü derleyenler, 1891. Mustafa Nihat Özön ve Meydan Larus'a dek altmış küsur sene alanında tektir; diğerlerinin hepsi bundan kopyadır.

Bedros Keresteciyan, Abdülhamit devrinde otuz sene Hariciye Nezareti hukuk müsteşarlığı yapmış, emekli olduktan sonra 1912’de Türkçenin ilk etimolojik sözlük denemesini yazmış. Adı üstünde, deneme. Buna karşılık **Karekin Deveciyan**’ın 1914 tarihli Balık ve Balıkçılık Terimleri Sözlüğü, Türkiye’de yalnız balıkçılık alanında değil HERHANGİ bir alanda yapılmış en mükemmel işlerden biridir.

Agop Martayan, Dil Devriminin teorisyeni, Türk Dil Kurumu’nun baş uzmanı ve ilk genel sekreteri. O ekipte birkaç yabancı dili doğru dürüst bilen tek kişidir, Öztürkçüler işi büsbütün zevzekliğe vurmadiysa onun sayesinde derler. İyi mi yapmış, kötü mü bilmem. Atatürk’ün verdiği ismi Agop Dilaçar’dır. Her zaman A. Dilaçar diye yazılır, herhalde kısa olsun güzel olsun diye.

Parseh Tuğlaciyan, fazlalığı kesilmiş hali Pars Tuğlacı. 1971’den 2000’lere dek piyasadaki en iyi Türkçe sözlük olan Okyanus’un yazarı.

Edvard Sevortiyen senelerce Sovyet Bilimler Akademisinin Türki Diller bölümü başkanı, Akademinin yayımladığı altı ciltlik Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Etimolojik Sözlüğünün baş editörü.

Ne diye uğraşmışlar? Belki şundandır: Şimdi artık değil ama bundan iki kuşak öncesine dek dünyadaki tüm Ermenilerin yüzde 25 kadarının anadili Türkçe idi; tüm Ermenilerin yüzde 70 kadarı da anadili kadar veya daha iyi Türkçe bilirdi. Yeryüzünde Türk olmadığı halde nüfusa oranla en fazla Türkçe bilen ulus Ermenilerdir. (Belki de Kürtlerden sonra ikincidir, emin değilim.)

Türkler son doksan yılı saçma sapan ideolojik saplantılarla heba etmeselerdi eminim Türk dili hakkında çok daha değerli ve kapsamlı eserler ortaya koyabilirlerdi. Eh Türklerin yapmadığı işi elbet birileri yapacak, o birilerinin de dünyada Türklerden sonra en çok Türkçe bilen ulus olması normaldir herhalde.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Halt

Sevan Nişanyan 23.05.2009

Yakînen sözcüğünün Türkçe **yakın**’la hiç alakası yok, unutun. Arapça qalın q ile *yaqîn* “kesin ve şüpheden arınmış” demek. Bir şeyi yakînen bilmek = şüpheye yer bırakmayacak şekilde bilmek. O da ikiye ayrılıyor: **ilm-el yakîn** analitik olarak bilinen şey, iki kere iki dört gibi; **ayn-el yakîn** bizzat gözünle görüp doğruluğundan emin olduğun şey. **Mûkın** yüzde yüz emin, **teyakkun** da (önceden öyle değilken) emin olmak demek. Tumturaklı laflar, bir ara kullanmalı. Misal: *Atatürkçülüğün muzır bir ideoloji olduğuna dair kanaatim zamanla teyakkun etti.*

*

Türkçeye benzeyip de Türkçe olmayan bir başka mühim kelime **sevda**. Daha önce de bir kere değindim, bunun Türkçe sevmekle, sevgiyle işi yok. Arapça **sawdâ**, *aswad* (kara) sıfatının dişil hali. Ayrıca Yunanlıların **melankholê** dedikleri haltın diğer adı. Türkçesi kara safra. *Melan* kara, *kholê* safra.

Eski tıpta insan bedenini oluşturan dört ana maddeden söz ederler. Bunların her biri halt'tır (خلط), yani karışım, ya da "komponent". Dördüne birden ahlat-ı erbaa denir. Dördü sırasıyla kan, balgam, ak safra ve kara safradır. Kanı çok olan insan gözüpek, balgamı çok olan tembel, ak safrası çoksa öfkeli, kara safrası çoksa depresif, dalgın, düşünceli olur, hüyalara dalar, arabesk takılır. Dördünün dengesi çok bozulursa hastalıklar baş gösterir. Batılıların **melancholia** dedikleri şey, kara safranın yani sevda'nın fazla olması halidir. Bunun Türkçesi eskiden Arapça şekliyle **malihülya** ya da kısaca **hülya** idi. Aşağı yukarı 1920'lerden itibaren Frenkçeden devşirilen **melankoli** tercih edildi.

Bu haltları ilk önce Yunan tabiplerinden Hippokratês sistemleştirmiş. Arap kaynaklarında Bûkrât Hekim diye geçer. İbn Sînâ da tıbbi çalışmalarını aynı sistem üzerine kurmuş. Batı'da 17. yüzyıl başlarına dek, Doğu'da ta düne kadar tıbbın esası bu teori idi. İlm-i yakîn kabul edilirdi yani. Devir değişti, hatırlayan bile kalmadı.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Ve/veya

Sevan Nişanyan 25.05.2009

Türkçe bağlaçların ezici çoğunluğu neden Arapça ve Farsçadır? Hadi soyut kavramların (*adalet, şükran, ilim, tövbe...*) yahut yabancı kültür ürünlerinin (*kitap, nohut, terazî...*) başka yerden devşirilmesini anladık da, *ve, veya, fakat* gibi dilin somunu ile civatası mesabesinde olan edevat nasıl yabancı dilden alınır?

Örnek mi dediniz, buyur örnek. Temel bağlaç **ve** Arapça. (1950'lerde Nurullah Ataç ve kelimesini Türkçeden atmak için millî seferberlik başlatmıştı; 60'larda benim ilkokul ve ortaokul hocalarım arasında bu fikri benimseyip kompozisyonunda ve kullanmamızı yasaklayanlar vardı.) Disjunction dedikleri **ya/yahut** Farsça, **veya** yarı Arapça yarı Farsça. **Amma, lakin** ve **fakat**'ın üçü de Arapça; üçü de Türkçede Arapça aslından farklı işlev kazanmışlar.

Ya istiklal ya ölüm'deki **ya/ya**, ne Şamın şekeri ne Arabın yüzü'ndeki **ne/ne**, hem kel hem fodel'daki **hem/hem**

Farsça. İlgı bağlacı olan **ki**, ne çare ki Farsça. Yine Farsça olan **çün ki** esasen zaman bağlacı iken zamanla nedensellik bağlacına dönüşmüş. Şart ifade eden **eger** ve **meger** Farsça. "Her ne kadar" manasına **ger çi**, dilek bildiren **kâş ki** (keşki), şüphe bildiren **bel ki**, limit bildiren **ta ki** Farsça. **San ki**'nin Türkçe sanmak eylemiyle alakası yok, o da Farsça. **Madem ki** diye kısalttığımız *mâ dâme ki* yarı Arapça yarı Farsça bir yarım cümle. **Hal bu ki** Arapça-Türkçe-Farsça tam çorba. **Zirâ** Farsça "şundan ötürü" demek. **Ya'nî** "demek ki"nin Arapçası.

Nedir bu işin sırrı diye uzun süre düşündükten sonra şuna vardım. Bunların hepsi YAZI DİLİNDEN konuşma diline geçen şeylerdir. Konuşma dilinin mantığı farklıdır. Kısa kısa cümlelerle konuşursun. Paralel yapı cümlelerle konuşursun. Fiili tekrarlayarak konuşursun. Bağlaçla bağlaçla işin olmaz. Halbuki yazı dilinde, belki söz kurma ve algılama süresi daha uzun olduğu için, karmaşık bağımlılık ilişkileri üzerine kurulu daha kompleks cümlelerle meramını ifade edebilirsin. İşte bağlaçlar orada lazımdır. Yazı dilinin yan ürünüdür.

Arap-Fars kültürüyle tanışmadan önce de Türkçe yazılıyordu elbette. Ama işte, o kadarcık yazılıyordu. Batı Türkleri, yani Oğuzlarla Kıpçaklar ise daha yazıya geçmemişti. Okuyup yazmayı Arap ve Fars ekolünden öğrendiler. Yazı diline lazım olan araç gereci de en kolay oradan temin ettiler.

Yani eskiden Türklerin bağlaçları vardı da milli şuur kıtlığından onu bırakıp başkasını almadılar. Yoktu, öğrendiler. Pratik adamlar olduklarından, bu yerlidir şu yabancısı diye tantana yapmadılar. İşe yarar mı, ona baktılar.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Cehennem

Sevan Nişanyan 26.05.2009

Kudüs'e gitmiş olanınız varsa bilir, eski kentin güneyindeki dik vadi Hinnom Vadisidir. İçi tıklım tıklı Filistinli mahallesidir. İbranice ge vadi olduğu için **Ge Hinnôm** גיהנום derler.

Tevrat'a göre burada vaktiyle putperestlerin tapınağı varmış, tanrı Moloh'a çocuk kurban ederlermiş, ne kadarı gerçektir ne kadarı Tektanrıcı propagandadır bilmem. Krallar 2.23'e göre kral Yosiah bu töreyi yasaklamış, tapınağı da yıktırmış. Ondan sonra burası Kudüs kentinin çöplüğü olmuş. Hayvan leşleri ve idam mahkûmlarının cesetleri buraya atılmış. Sürekli ateş yanarmış. Kokuyu tahmin edebilirsiniz artık.

Tevratta *ge hinnôm* veya *gei ben-hinnôm* ("Hinnom oğlu vadisi") onbir yerde geçiyor. Hepsinde de somut bir yer sözkonusudur. Sadece Yeremya 7.31'de günah işleyip lanetlenen Yahuda halkının ölülerinin Hinnom

vadisini dolduracağı, orada kurda kuşa yem olacağı, bundan dolayı vadinin adının “Gözyaşı Vadisi” olarak anılacağı bildirilir. Tevrat’ın Aramice tefsirlerinde sözcük **Gehennâm** şeklinde geçer. Allahın putperestlere yönelik gazabının simgesi olarak yorumlanır.

Aramice /g/ = Arapça /c/ kuralından daha önce söz etmiştim, hatırlarsınız. İncil’de geçen sözcük Yunanca **gehenna**’dır. Hz. İsa bu sözü oniki yerde telaffuz eder. Her seferinde günahkâr bir kişiyi veya günah işleyen bir organı “Gehenna ateşine atmak” eylemi söz konusudur. İsa daima mecaz ve mesellerle konuşmayı sever, burada da mecazi bir anlam kastetmiştir sanırım. Ama ikibin senedir tartışılan bir konuyu ben çözecek değilim herhalde.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Zaza-I

Sevan Nişanyan 27.05.2009

Lehçe ya da **diyalekt** dediğimiz şeyin bir eski bir de yeni anlamı var. Eskisi şu: *Yazılı edebiyatı olan bir dilin yazılı standarttan ayrılan sözlü şekillerine lehçe denir.* Mesela standart yazı Türkçesinden sapan Erzurum ağzı lehçedir. Dilbilimcilerin tercih ettiği yeni tanım da şöyle: *Özel bir eğitim gerekmeksizin karşılıklı olarak anlaşmaya izin veren dil varyantlarına lehçe denir.* Mesela bizim İstanbul Ermenicesi ile Erivan Ermenicesi iki ayrı lehçedir, ilk işittiğinde şok yaşarsın ama biraz zorlasan iyi kötü anlaşılır.

Her iki anlamda Zazaca Kürtçenin lehçesi filan değil, ayrı bir dil. İtalyanca ile Fransızca nasıl ayrı dillerse öyle ayrı bir dil. Akraba bir dil gerçi, ikisi de İrani kökten türemiş. Ama tahminen ikibin yıl önce yolları ayrılmış. Kelime hazineleri önemli oranda ayrılmış. (Misal: gelmek Kürtçe **hatin**, Zazaca **ameylene**; gitmek Kürtçe **çûn** Zazaca **şiyayene**.) Fonetik evrimleri farklı. Misal, “göz” anlamına gelen kelime birinde **çaw** birinde **çim** olmuş, ikibin yılın sonunda. Birinin **gurg** dediği kurda diğeri **verg** diyor.

Gramer büsbütün farklı. En önemlisi Zazacada –tıpkı Fransızca ve Almancadaki gibi- eril-dişil ayrımı var, bu özelliğiyle Kürtçe dahil bütün öbür İrani dillerden ayrılıyor. Tam ve düzgün cümlelerle konuşan bir Kürt ile Zazanın anlaşması mümkün değil. Dolayısıyla “aynı dili konuşuyorlar” demek anlamsız.

Tarihte kader birliği etmiş olabilirler, Zazaların bir kısmı kendini “Kürt” sayıyor olabilir, kendi bilecekleri iştir, bilemem. Ama kalkıp da Zazaca Kürtçenin lehçesidir diyecek olsan hakikate savaş açan Öztürkçülerden farkın kalmaz, bunu görmek lazım. Ortak kökten gelmişler, peki; ama ona bakarsan İngilizce de ortak kökten gelir, o da mı Kürtçenin lehçesi sayılacak?

Yarına devam.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Zaza-II

Sevan Nişanyan 28.05.2009

Dün demiştim, Zazaca ile Kürtçenin "fonetik evrimi" farklı olmuş. Yani nasıl Türkçe kelimeler farklı yerel ağızlarda yamulur, çarpılır, farklı hallere girer, bir yerde *kolay* öbür yerde *goley* derler, bu da öyle. Birkaç örnek vereyim de ne dediğim anlaşılsın.

Sayılardan girelim mesela. "Beş" Kürtçede **penc**, Zazacada **ponz** ya da **pondz**. Basit değil mi? Ama "üç" Kurmanci **sê**, Zazaki **hirê**, kolaysa anla dilbilimci değilsen. Dilbilimciysen bu da basit gerçi, ikisi aynı sözcük, İngilizce *three* de aynı. Özgün /thr/ ses grubu Zazacada /hr/ şeklini almış, araya dolgu i'si girmiş, Kürtçede ise aynen Farsçadaki gibi önce /sr/ basamağından geçip sonra r'yi kaybetmiş.

Okumak K. **xwendin**, Z. **wendene**. İstemek K. **xwestin**, Z. **waştene**. Yemek K. **xwarin**, Z. **werdene**. Kızkardeş K. **xweşk** Z. **wae**. Demek ki neymiş? Hintavrupa dillerinde orijinal olan /k^w/ sesi Kürtçede /xw/ Zazacada /w/ halini almış. Latince de aynı ses /qu/ olur. O yüzden mesela istemenin Latincesi geçmiş zamanda *quaestus* olur, ki İngilizceden bildiğiniz *quest*'tir. *Xwestin* demek.

İsim K. **naw**, Z. **name**: hayret değil mi? Yıl K. **sal**, Z. **sarre**. Alakası yok gibi görünüyor ama bakın, yürek K. **dil**, Z. **zerre**. Çünkü eski İranca /rd/ ikilisi modern Farsça ve Kürtçede TÜM örneklerde /l/ olmuş, buna karşılık Zazacada umumiyetle /rr/ şekline evrilmiş. Kalbin eski İran dillerindeki karşılığı nitekim **zard** veya **thard**. Aynı kelime İngilizcede **heart**, Almancada **herz**, Yunancada kardiyolojiden tanıdığınız **kardía**, Latince de belki cordial'den tanıdığınız **cord-**, Ermenicede **sird**, Rusçada **serdtse**, eski Hintçede **hrdaya** şeklinde karşımıza çıkıyor. Bunların hepsi kurallı değişimler. Yani her birinin tam ve ayrıntılı olarak tanımlanmış formülleri var. Tak makinaya, aynen üretsın.

Kıssadan hisse: Her dil başlı başına bir mucizedir. Öğren öğren sonu gelmez. Zazaca bile.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Mecelle

Sevan Nişanyan 29.05.2009

Antik Çağda kitaplar nasıldı bilir misiniz? Papirüsten veya parşömenden 30-40 santim eninde, metrelerce uzunlukta bir şerit al, iki ucuna oklava gibi çift saplı güzel birer sopa tak, kitabı rulo şeklinde o sopaların üstüne sar. Ok torbasına benzer bir deri kılıf içine koy. Standart bir ruloya aşağı yukarı 100-150 sayfa sığar. Daha uzun kitaplar için birkaç rulo lazım.

İşte bu ruloların Latince adı **volumen**. "Çevirmek, dolamak" anlamına gelen *voluere* fiilinden, döngeç yahut dolamaç gibi bir anlamı var. Kumaş topu da volumen olur. Fransızcasıyla İngilizcesi **volume** olmuş. (*Revolve*, *devolve*, *involve*, *evolve* filan aynı fiilden; *revolution*, *evolution* da öyle.)

Yunancası **tómos**. Batı dillerinde kitap cildine volume yerine **tome** da derler, oradan tanıdık olmalı. Ama bizim daha iyi tanıdığımız biçim bunun küçültülmüşü, **tomári**: "kâğıt rulocuğu". Bizans Rumcasında her kelimeye –ari ekleyip ufaltma yapmayı severler, fanos'tan *fanári* (fenercik), kella'dan *kellári* (kilercik), manitês'ten *manitári* (mantarcık) vb. Bu da öyle.

Aramice kitap rulosu anlamına gelen **megallet** Milattan hemen sonraki yüzyıllarda kaydedilmiş. Aramice G-L-L kökü "dolamak, kıvrırmak, döndürmek" demek, yani sözcüğün yapısı net. Halbuki Arapça bunun eşdeğeri olan C-L-L alakasız bir anlam kazanmış, "top gibi şişinmek, irileşmek, hacimli olmak," hatta *bu ne şiddet bu celâl*'deki gibi "azamet, yücelik" vs. Demek ki **macallat** (= kitap rulosu veya eski ve kıymetli cinsinden kitap) Arapçada özgün bir türev değildir, Aramiceden alıntı olmalıdır diyeceğiz.

Bizde **mecelle** deyince akla Cevdet Paşa'nın derlediği *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye* gelir. İslam hukukunu modern bir medeni hukuk metni gibi kodlaştırma denemesidir. Osmanlı modernleşmesinin en önemli abidesidir. Sekiz ciltlik anıtsal bir eserdir. Suriye'de, Filistin'de, hatta İsrail'de hukuk kaynağı olarak halâ kullanıyorlar yanılmıyorsam.

Bu Cevdet Paşa yeni elli liralıkların üstündeki romancı Fatma Aliye Hanım'ın babasıdır aynı zamanda. Diğer kızı Emine Semiye Hanım ilk Türk kadın siyasetçi diye geçer. Osmanlı Demokrat Fırkasının kurucuları arasında yer almış, yönetim kuruluna seçilmiş, İttihatçılara muhalefet etmiş. Cumhuriyet'in ilanından on küsur yıl önce oluyor, Atamız Türk kadını kölelikten kurtarmadan da yirmi yıl.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Şehit

Sevan Nişanyan 30.05.2009

Yunanca **mártys**, –i hali **mártyron**, tanık demek: mahkemedeki bildiğiniz şahit. Hristiyan terminolojisinde bu kelime özel bir anlam kazanmış. İsa'nın peygamberliğine "tanıklık eden" kişilere özellikle bu ad verilmiş. Gözün görmediği, aklın almadığı bir şeyi iman gücüyle var kabul edenler o inancın "tanığı" sayılmış. Bir sonraki aşamada ise ancak inancın nihai testinden geçenler, yani tanıklık uğruna ölümü göze alanlar bu payeye layık görülmüş. Devir 3. yüzyıl, Roma'da Hristiyanların sapır sapır idam edildiği günler.

Aramicede D sameh harfiyle **sâhed** tanık. Ancak Aramicenin Hristiyan versiyonu olan Süryanicede 3. yüzyıldan itibaren sâhed "din uğruna ölen kişi" olarak karşımıza çıkıyor. Fiilin üçüncü hali *ashed*, hem "şahit oldu", hem "şehit oldu" demek.

Arapçada sözcükler ayrılmış. İsm-i fail olan **şâhid** "bir olay hakkında bildiğini anlatan kimse", sıfat olan **şehîd** ise, Sıhah ve Kamus isimli sözlüklere göre "Allahın dini uğruna ölen kimse", diğer otoritelere göre ise "savaş meydanında kâfirler tarafından öldürülen kimse" demekmiş. (Hadiste başka türlü de geçermiş ama incesini bir yana bırakalım şimdi.)

Benim anlamaktan aciz olduğum konu şu: TC askeri Kürdistan'da bir dini tesis etmek için mi savaşıyor, yoksa din elden gidiyor da onu önlemek için savaşıyor, nedir bu şehit muhabbeti, biri bana anlatsa pek mutlu olacağım. Hani varsa öyle bir şey keşki ben askere gitmeyeymişim diyorum, bilmediğim bir din uğruna haybeye gitmek de var işin içinde.

Yok postmodern söylemde din şart değil, herhangi bir inanç için ölen kişi şehittir, seküler de olabilir diyorlarsa konu daha beter karışıyor. O çatışmalarda kim inancı uğruna mücadele ediyor, kim askerlik şubesi çağırıyor diye seve seve veya öbür türlü gidiyor, ben o kadar emin değilim doğrusu. Ötekilerin inancı fasittir devletinki sahihtir dersiniz o zaman da hangi inanç doğrudur, hangisi bozuktur tartışması çıkar ki ben kimsenin öyle bir tartışmaya girmek isteyeceğine ihtimal vermem.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Zaza - III

Sevan Nişanyan 01.06.2009

Bu sefer çok feci çuvallamışım. Zazacada eril-dişil ayrımı vardır, Kürtçede yani Kurmanci dilinde yoktur dedim ya? Meğer varmış! Birkaç günlüğüne memleket dışındaydım, İsviçre dağlarının araba gitmez bir mezrasında biraz kafa dinleyelim dedik, vallahi burnumdan geldi. Memleket nüfusunun abartısız yarısı bana Kürtçe öğretmeye soyundu, mail çokluğundan bilgisayarımın hard diski doldu kilitlendi; derlesem Kürtçe grameri üstüne sıkı kitap olur. Arada bu yazıları yazmaktaki menfur "amacımı" şıp diye anlayanlar mı istersiniz, soyumu sülalemi analiz edenler mi...

Beşer onar kelime dışında Kürtçe de bilmiyorum, Zazaca da bilmiyorum. Cehalettir, kabul. Öğrensem iyi olur. Ama hayatta yeterince Kürt ve Zaza tanıdım. Milli meseleler hakkında –lehte ve aleyhte- kuvvetli görüşleri olanlarla da yarenlik ettim. Mecburen paylaştığımız dar mekânlarda vakit bolluğundan sabaha dek didiştiklerimiz oldu. Sorunca öğreniyor insan bir şeyler; bilmediğini de bu çağda arayıp bulmak zor değil.

Söylediğim şey basittir. "Lehçe" ya da diyalekt dediğimiz şeyin bir klasik filolojide, bir modern dilbilimde geçen iki tanımını verdim. Her iki tanıma göre Zazaca ile (halk arasında "Kürtçe" diye bilinen) Kurmanci dilinin iki ayrı dil olduğunu söyledim. Ki bence tartışılmayacak bir gerçektir. Aradaki fark mesela İspanyolcayla İtalyanca arasındaki farktan daha fazladır. Türkçe ile Kırgızca veya Özbekçenin "lehçe" ve hatta "ağız" olduğunu söyleyen vatanist dilcilere âlem bu devirde nasıl kahkahayla gülüyorsa, Zazaca ile Kurmanci'ye "lehçedir" diyene de öyle gülmek gerekir, en azından tutarlılık uğruna.

*

Tam bunları yazarken bakın neler öğrendim. İsveç'le Norveç'in en kuzeyinde hani rengeyikleriyle meşhur olan bir millet vardır, biz eskiden Lapon diye bilirdik, onbeş yirmi seneden beri adları değişti Saami oldu, Avrupa Birliği'ne girdiler, kültürel hakları tanındı, televizyonları gazeteleri okulları filan oldu. Meğer son trendlere göre Saami dili diye bir dil yokmuş. Birbirinden farklı on tane ayrı dilmiş. En babası Kuzey Saami diliymiş. Ama Lule, İnari, Skolt, Kildin ve Güney Saami dilleri de yasal koruma altındaymış, ortalama beşeryüz nüfusa sahipmişler. Kemi, Ume, Akkala ve Ter dilleri ise, heyhat, ölmüşler.

Orası İsveç, can sıkıntısından icat çıkarıyorlar dersiniz bilmem. Ama haberdır, aklınızın bir köşesinde dursun.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Halaskârgazi

Sevan Nişanyan 02.06.2009

Ağır irtica kokan bir kelime: iki kez İslami referanslı, üstelik Güzel Türkçemizin fonetiğine kökten aykırı. Siz hiç **Halaskârgazi** kelimesini doğru telaffuz eden taksi şoförüne rastladınız mı? H kalın l ince s kalın k ince g kalın söylenecek, ilk a kısa, sonraki üç a uzun. Yok mudur milleti bu eziyetten kurtaracak bir çağdaş yaşam şeysi diye düşünüyor insan.

Ulu Önder biliyorsunuz hayatı boyunca belli aralarla isim değiştirmeye meraklıydı. Önce Mustafa'ydı, sonra Kemal oldu. 1921'de Meclis kararıyla **Gazi** unvanını aldı. Bundan sonraki 13 yıl boyunca adı hemen her yerde Gazi Hazretleri diye geçer, diğer isimleri neredeyse hiç telaffuz edilmez. 1925-27'de Halaskâr eklenir, olur **Halaskâr Gazi Hazretleri**. Sonra bilmediğim nedenlerle bu ad terkedilir. Şişli Caddesinin adı, cumhurreisinin İstanbul'u ziyareti onuruna Temmuz 1927'de düzeltilmiştir; o kalır.

Halâs Arapça. Esas anlamı "arınma, temizlenme, aklanma", ikincil olarak "bir kirden veya sıkıntıdan veya tehlikeden kurtulma." İhlas'ın geçişsiz halidir, edilgen anlamlı bir masdardır. Yani halâs OLUNUR, biri veya bir şey halâs edilmez. Dolayısıyla buna Farsça **kâr** ("eden") ekleyip "kurtarıcı" anlamını yüklemek dil hatasıdır, zorlamadır. Osmanlıcada halaskâr diye bir terkip olduğunu sanmıyorum. 1910'ların başında ordu bünyesinde birdenbire zuhur eden bir siyasi neolojizmdir. 30'lar olsaydı **kurtulgan** derlerdi mutlaka. **Kurtulgan Savaşman** Anayolu mu dediniz?

Aklı başında insanlar bir yıldan beri bu caddeye Hrant Dink Caddesi adını veriyor. Size de tavsiye ederim, öyle deyin. Mektup gönderecekseniz öyle gönderin; birkaç kez geri gelir sonra alışırlar. Taksiciye öyle söyleyin. Anlamazsa hayret edin, "karşının şoförü müsün" diye kılık yapın. Telaffuzu da Türkçe fonetiğe nispeten daha uygun. Bir-iki yıla tutmazsa şaşarım.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Müsteşar

Sevan Nişanyan 03.06.2009

Arapça sözlüğe göre **müşavere** ve **istişare** eş anlamlı, aynı Ş-W-R kökünden III (müfâ'ele) ve X (istif'âl) masdarları. Türkçe sözlüklerde de ikisi arasında gerçek bir anlam ayrılığı görülüyor.

Birinci işi yapan kişiye **müşavir**, ikincisine **müsteşar** denir. Bunların da esasen eş anlamlı olması lazım, danışmanla danışgan gibi, ama güncel bürokratik kullanımda aralarında okyanuslar kadar fark var tabii. Ne demiştik? Dil, eş anlamlıları sevmez. Eş anlamlı kelimelere rastladı mı ne eder eder, aralarına ayrılık sokar.

Şûrâ da aynı kökten bir başka masdar, o da danışma demek. Arapçada ender rastlanan bir sözcük iken, zannederim 19. yüzyıl ortalarında Tanzimat ricali tarafından tozlu sözlüklerin bir köşesinde keşfedilip piyasaya sürülmüş. Fransızca *Conseil d'état* deyiminin çevirisi olarak **Şura-yı Devlet** benimsenmiş. Siyasette böyle gün yüzü görmemiş sözler ne zaman gerekir? Tam ne demek istediğini söylemek istemediğin zaman gerekir! Şura-yı Devlet de Osmanlı siyasi düşüncesinde zahmetli bir dönemeci temsil eder. İlk kez padişahın yetkileri hukuken kısıtlanır; Devlet egemenliğine resmen şirk koşulur; parlamentoya giden yolda ilk adım atılır. Buna mecburen İslami hukuktan bir kılıf uydurulacaktır, o yüzden "müşavere ediniz" ayetini hatırlatmak gerekir. Ama kavram yeni olduğundan kelimenin de yeni olması yeğdir, yoksa ukala kesimi eski kelimeler üzerinde yapılmış eski tartışmaları öyle bir harlar ki bir daha içinden çıkamazsın.

1917'de Rusya'da ihtilal olduğunda şura sözcüğü yeni bir hayat kazanır. Bolşevik Partisinin paravanı olarak iktidara gelen "işçi ve köylü sovyetleri"ne, ki konsey veya "danışma kurulu" demektir, Türkçede **şura** adı verilir. 1919'da Kars, Ardahan ve Batum'da kısa ömürlü Şura Hükümetleri kurulur; 1920-21'de Anadolu'da Şuracılık akımı alır başını yürür. Mustafa Kemal'in yakın çevresi de bir ara topyekün "şuracı" olur. Sonra vazgeçerler.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Maildeşmek

Sevan Nişanyan 04.06.2009

Siz benim maillerden şikâyet eder gibi yapmama kulak asmayın, o cilvedir. İnsan yazar olur da okuyucu mektubundan hoşlanmaz mı?

İlk başlarda Kemalist hamiyet erbabından epeyce küfürname geliyordu. Bilirsiniz, o kesimde küfürsüz yazmayı pek beceremezler, üçüncü satırda dökülür ya vatan haini ya soysuz ya onun bunun uşağı. Epeyidir onların soluğu kesildi. Ya beni okumayı bıraktılar, ya iflah olmayacağıma karar verip tevekkül ettiler.

Şimdi gelen maillerin çoğu müthiş içten, dostça, teşvik edici, güzel yazılar. Fikir soran, fikir veren, deneyimlerini anlatan, olmadık sahalarda eksik bilgimi tamamlayan, espri yapan, dinî konularda irşat eden, İbranicemi ve Rumcamı ve Zazacamı düzelten, eşiyle tartışmasında taraf olmamı rica eden, bulmaca soran... Günde beş ila on tanesine cevap yetiştiriyorum. Daha fazlasına yetişemediğim için kahroluyorum. Gönül ister hepsine yazayım, ama insaf edin, mümkün değil.

Derken aklıma harika bir fikir gelmesin mi? Önümüzdeki günlerde Kelimebaz'ın ilk cildi çıkacak. Altı ay yeter deyip 180 civarında yazıyı derledim. Baktım bu yazılar hakkında saklamaya değer gördüğüm binden fazla yazışma birikmiş, onların da bir kısmını kitaba eklemeye karar verdim. Aralarında eleştiren var, vahim hatalarıma işaret eden var, karşıt görüşü savunanlar var, ek malzeme önerenler var. Tabii benim yazdığım cevaplar da var. Esaslı bir sohbet koleksiyonu çıktı ortaya, adeta diyalektik dedikleri şey. Geçen gün sevgili Semih Poroy'un çizimleri de geldi. Beş on güne kitap çıkar umarım.

Gerçi yazın kimse kitap okumaz, acaba Eylül'e mi ertelese diyerek düşünmedik değil.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Hacivat Karagöz

Sevan Nişanyan 05.06.2009

Pazar günü arkadaşlar Agos gazetesinde mesai yaparken şöyle bir telefon gelir, Bingöl'den.

– Ya abi ya biz şimdi Bingöl'de kahveden arıyoruz...

– (Agos) Evet buyurun beyefendi.

– Zazayız biz ama Sevan Nişanyan Zazacanın Ermenice olduğunu söylüyo...

– (Agos) Eeee?

– Şimdi "irek" diye bir sayı var mı sizde?

– (Agos) Var abi, "yerek" olmasın o.

– Ha o işte...

– *(Dönüyor arkasında kahveye söylüyor.)* Varmış arkadaşlar. Abi biz de şaşırdık ama herhalde benzerliktir dimi.

– Olabilir abi ben bilmem...

– Sevan Nişanyan diyor ki Ermeniymişiz biz Zazalar... Bizde buna karşı yazı yazalım dedik ama önce emin olmak için aradık sizi...

– Abi telefonu nasıl buldunuz, *Taraf*ı arasaydınız.

– Bi arkadaşta vardı sizin numara o söyledi...

– Peki.

– Saolasın kardeş rahatsız ettik Pazar Pazar sizi.

– Yok estafurullah görevimiz... Yine bekleriz...

– Olur ararız...

*

Aynen buna benzer bir diyalog geçen gün Fatih Altaylı'nın televizyonunda cereyan etmiş, aktaranların yalancısıyım.

– Abi ben var ya ben valla tarihçiyim, hem çok acayip tarihçiyim, eski yazı okurum.

– (F.A.) Eee?

– Ben tarihçiyim ama Sevan Nişanyan etimolog olduğunu söylemiş. Ben de buna karşı yazı yazayım dedim. Hem diploması da yokmuş.

– (F.A.) Kendisine söyleseydin?

– Fatih Abi senden başka beni dinleyen yok ki?

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Zivana

Sevan Nişanyan 06.06.2009

Farsça **zebâne** yahut **zubâne** neymiş? Bir, terazinin dilciği. İki, kemer tokasının dili. Üç, alev dili. “Her ne ki dil gibi ola” diye açıklamış Burhan-ı Katı sözlüğü, ki mantıklı görünüyor. Çünkü Farsça *zebân* veya *zubân* dildir, -e eki de “gibi” anlamına gelebilir. Meninski sözlüğü bir de anatomik anlam ilave etmiş “lingula pudendi mulieris” diye; Türkçesi “avretlerün ud yerlerindeki dili” demekmiş.

Türkçe vav ile **zivâne** veya **zuvâne** biçimine daha 17. yüzyılda rastlıyoruz. Bu da alev dili demek. Ayrıca delice otu (ısırgan??) demekmiş. Bir de mürekkep dağılmasın diye üstüne bastırılan kumaş parçasına zivâne denirmiş, o da dil gibi yalamaktan herhalde. 19. yüzyıla gelindiğinde başka anlamlar boy gösteriyor. Ahmet Vefik Paşa'ya göre **zubâne** veya **zivâne**, 1. değirmen taşının aks mili, 2. tütün çubuğuna ağızlık takımı geçirmeye yarayan delikli mil. Bu anlamlar da terazi dilciğinden benzetme yoluyla türemişe benziyor. **Zivanadan çıkmak** “değirmen taşının aksından çıkması” demek, tehlikelidir.

Kendinden filtreli sigaralar çıkmadan önce sigaraya takılan filtreli ağızlığa zivana denirdi, belki hatırlayan vardır.

Anlam evrimine bakar mısınız? Terazi dili > metal ibre veya mil > metal mil aracılığıyla takılan pipo ağızlığı > sigara ağızlığı (milsiz).

Buraya kadar her şey iyi hoş. Derken Eski Asurca sözlüğümüze bakıyoruz, bir de ne görelim? **Zibânîtu** "terazi" ve ayrıca gökteki Terazi burcu. *Bêt zibânu* da varmış, tartihane demekmiş. MÖ 1500'lerden beri kaydedilmiş, demek ki Farsçadan gelmiş olamaz: İrani dillerin Yakın Doğu'da boy göstermesi bundan neredeyse yediyüz yıl sonradır. "Terazi dili" anlamı Mezopotamya'dan İran'a geçti desek, bu defa Öz Farsça olan zeban/zuban sözcüğüyle kurulan bağlantı çöküyor. Al sana içinden çıkılmaz bir durum!

Ki daha Arapça **zebânî** ile ilişkisini irdedecektik, iyice kafalar karışsın diye. Yer kalmadı.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Palaska

Sevan Nişanyan 08.06.2009

Meninski sözlüğünde (1680) **palaska** "içine barut konan şişe." Şemseddin Sami (1900) "fişenk koymaya mahsus gümüş ve tunçtan yahut köseleden mahfaza ki kayışla aykırı asılır veya bele bağlanır" diye tarif etmiş. TDK sözlüğünün 83 ve sonraki baskılarında "askerlerin bellerine bağladıkları veya göğüslerine çaprazlama taktıkları, üzerinde fişek vb. koymak için yerleri bulunan köseleden yapılmış kayış" diye geçiyor. Anlam kaydırmasını farkettiler mi? 1900'deki tanım "kayışa takılan kap", 20. yüzyılın ikinci yarısında bakmışınız kap takılan kayışın kendisi olmuş. Yaşayan dilde ortaya çıkan bir değişim midir, sözlük memurlarının marifeti midir bilmem.

Aslı Macarca tabii, **palack**, /palatsk/ diye söylenir, her çeşit şişe demek. *Palacksör* = şişe bira. Hayatta yapmış olduğum saçma işler arasında turistler için Macarca-İngilizce konuşma kılavuzu hazırlamak da vardır, bu ikincisini oradan hatırlıyorum.

Macarca kelime nereden çıkmış diye baktım, çıka çıka Eski Almanca **flaska** çıktı: "metal veya camdan yapılan ve çoğu zaman yassı olan şişe, matara." Macarca tıpkı Türkçe gibi kelime başında çift sessize alerjiktir, o yüzden ikinci hanedeki ekstra /a/ tamam. Gerisini bilmem. Kelime tanıdık tabii. Modern Almanca **Flasche** "şişe", İngilizce **flask** "matara", Fransızca **flacon** "küçük şişe". Hepsi aynı Cermen kökeninden gelirmiş.

Ya İtalyancasına ne buyurursunuz? **Fiasco** "şişe". Peki deyim olarak **far fiasco**, yani "şişe yapmak" ne demekmiş? Başarısızlığa uğramak, gümlmek, yüzüne gözüne bulaştırmak! Türkçe deyimlerin kaynağını bulmakta o kadar zorlanıyoruz, İtalyancasını denemeyeceğim bile. Öyleyse öyledir. Demek ki İtalya'da şişe yapmayacaksınız, o kadar.

Türkçede **fiyasko** ilk kez Ahmet Mithat Efendi'nin 1889 tarihli bir romanında geçiyor. Tiyatro bağlamında kullanmış, yeni bir oyunun "fiyasko yapmasından" söz etmiş.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Vatanist

Sevan Nişanyan 09.06.2009

Satanist varsa vatanist de var tabii, hangisi topluma daha zararlı bir akımdır onu ayrıca tartışırız. Şimdilik şöyle ipucu vereyim: Satanistler kaç bin tane faili meçhul cinayet işlemişler, kaç milyon kişiyi yanlış bir şey söyledi diye hayat boyu zindanlarda çürütmüşler, kaç başbakan asmışlar, kaç bin köy bombalamışlar, kaç yüzbin kişinin malını mülkünü yağmalamışlar, kaç yüzmilyon çocuğun beynini saçma sapan hurafelerle mantara çevirmişler. Hele bir düşünün, sonra karşılaştırma yaparız.

Arapça **watan** mütevazı bir kelime. Bugün *memleket* tabiriyle anlattığımız şeyin adı, yani bir insanın doğup büyüdüğü yer. "Vatanın nere" diye sorunca bu ülkede insanlar "İspir'in Fısırik köyündenim ağam" gibi bir cevap vermişler yüzlerce yıl boyunca. "Devlet" işleri bundan apayrı bir zeminde cereyan etmiş, ahaliyi zaten pek ilgilendirmemiş.

İnsanın doğup büyüdüğü yere duyduğu sevgiyi, bağlılığı Devlet'e aktarma cambazlığına ilk girişenler 1860'larda Namık Kemal ve çevresidir. "Vatan Yahut Silistre" ne demek? "İspir Silistre farketmez, Devlet sana öl diyorsa seve seve öleceksin" demek benim anladığım kadarıyla, başka bir anlam verebilen var mı? Profesyonel orduyu lağvedip mecburi hizmete dayalı askerliği getirirsen e tabii elin mahkûm, ya afyon vereceksin, ya beyinlerini gazlayacaksın ki soru moru sormadan gidip ölsünler.

*

Satan שָׂטָן İbranice sin-teth-nun kökünden, muhtemelen "düşman" ya da "itham eden, töhmetçi" anlamında bir isim. Tevrat'ın erken kitaplarında adı geçmez, ancak daha geç döneme ait Tarihler, Eyüb ve Zekeriya kitaplarında sözü edilir; insanı sürekli günaha teşvik eden bir gücün veya varlığın adıdır. Arapçası neden *şâtân değil **şaytân** olmuş, Nöldeke'den beri tartışılmış bir mevzudur. Bir ara ona da girerim, ama iki satırda özetlenecek konu değil.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Pelesenk

Sevan Nişanyan 10.06.2009

Commiphora opobalsamum, Yemen'de yetişen bir ağaç. Reçinesinden çok kıymetli bir yağ elde edilmiştir. İbranice adı **besem** veya **basam**, büyük olasılıkla eski bir Güney Arapça sözcükten gelme. Tevrat'ta değerli bir ticaret metaı olarak adı geçiyor. Mesela ağabeyleri Yusuf'u çölde terkettiğinde, *basam* taşıyan bir Arap kervanının onu kurtarıp Mısır'a götürdüğünü öğreniyoruz.

Yunancaya **bálsamon** olarak alınmış, muhtemelen İbranice veya bir başka Ortadoğu dilinden aktarmaca. Latincesi **balsamum**. Fransızcada, 1. vurgusuz hece düşer, 2. sessizden önce gelen /l/ sesi /w/ye dönüşür, 3. Latince çekim ekleri düşer, o yüzden **baume**. İngilizcesi neden **balm** olmuş, açıklamasını bulamadım. Daha doğrusu dip bucak aramaya üşendim. Hakikisi *balm of Mecca* diye geçer, demek ki Yemen'den bu tarafa Mekkeli tüccarlar aracılığıyla gelirmiş. Hakikisi az bulunduğundan, alakalı alakasız her çeşit güzel kokulu yağa balm demek adet olmuş. İngilizcede Latinize biçimiyle **balsam** da kullanılır. Eskiden saç yağı demekti, 1970'lerden bu yana şampuan sonrası saçta sürdükleri iğrenç bir şeyin adı oldu.

Farsçası **balasân** veya **belesân**. Türkçe literatürde bu biçim kullanılmış. İlk kez 18. yüzyıl sonlarında Asım Efendi'nin Burhan-ı Katı tercümesi "Türkçede tahrifle **peleseng** tabir ederler" diye belirtme ihtiyacı duymuş. Sözlüğümde peleseng'e Farsça demişim, yanlış, düzeltiyorum.

Tıbbi kullanımına dair bin türlü bilgi buldum. Ama sakız gibi ağızda çiğnendiğine ilişkin bir şey bulamadım. "Diline pelesenk etmek" deyiminin tek mantıklı açıklaması sanıyorum bu olmalı. Reçinesi tazeyken yumuşak olup sonra sertleşmiş. Acaba saf haliyle veya başka maddeye kokulandırıcı olarak katılıp çiğnenir miydi?

Diline pelesenk etmek = ağzına sakız olmak demek, işlev olarak da sakıza benzer bir şey geliyor akla.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Zırnık

Sevan Nişanyan 11.06.2009

Zırnık koklatmamak'taki **zırnık** Farsça **zarnîx**, arsenik sülfid demek: parlak sarı renkte zehirli bir mineral. Kokusu nasıl şeydir bilmiyorum, kime neden koklatılır en ufak fikrim yok. 19. yüzyılda kadmiyum sarısı keşfedilinceye dek sarı boya yapımında bu kullanılmış. Farsça sözcüğün anlamı "sarı renkli". Latince adı da zaten *oropigmentum* yani "altın boya". İngilizcede **orpiment** diye geçer, bazen New York Times'ın Pazar bulmacasında çıkar, başka yerde hiç görmedim. İngilizin veya Amerikalının birine "I won't let you smell orpiment" deyin, adam dumur olsun.

Simyacılar bu nesneyi altın imal etme çalışmalarında kullanmışlar. Yunanca **arsenikion** Farsçadan (daha doğrusu bunun Arapça öntakılı *az-zarnîk* biçiminden) alıntıymış; ilk kez 1100'lerin sonunda Selanik Piskoposu Eusthatios'un eserinde kayda geçmiş. Böyle saçma sapan şeyleri nereden biliyoruz? Du Cange'in emsalsiz Ortaçağ Yunancası sözlüğünün 1688 baskısını internetten indirdik, oradan biliyoruz. 1250 yılı dolayında Paris Üniversitesinde Albertus Magnus zırnıktan saf arseniği ayırmayı başarmış, bu ayırdığı saf elemente de "arsenik ruhu" gibilerinden bir ad vermiş. Bu Albertus aslında önemli bir filozof ve ilahiyatçıdır, böyle işlerle de uğraştığını bilmiyordum.

Zarda "sarıya boyanmış", Türkçede seslisi inceltirilip **zerde** olur, zerde pilav demek aslında safranla boyanmış sarı pilav demektir. **Zard-alû** sarı eriktir, Farsçada alelumum kaysiya denir, bizde ise **zerdali** kayısının bir cinsi. **Zarrîn/zerrîn** sarışın veya altın renkli olandır. **Zerrîn-direht** diye portakal ağacına denirmiş, "altın ağaç" manasına, **zerrîn-kâse** de şairlerin güneşe verdikleri bir isim. Lüzumsuz bilgi lazımsa bulunsun.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Fısk u fücür

Sevan Nişanyan 12.06.2009

Epey zaman oldu, ensest'i yazmıştım. Halil Bertay mail atmış, ensestin Türkçesi **fücür** değil mi diye. İngilizce Redhouse 1950-60'lardaki baskılarında fücür karşılığı "debauchery; immorality; incest" demiş. Oysa 1890 tarihli orijinal baskıda tanım daha net: "An acting lewdly; lewdness, dissoluteness". Şemseddin Sami'ye göre fücûr "günah, sefahat, fuhşiyat, zina". Buna karşılık **fücûr-ı karabet** deyimini "şer'an nikâh düşmeyen akraba arasında zina cinayet-i müdhişesi, Fransızca inceste" diye açıklamış. 1680 tarihli Meninski sözlüğünde de *fücûr* "improbitas, impium esse, deviatio, luxuria", ve fakat *fücûr-ı karabet* "incestus" diye açıklanıyor. O kadcırcık Latince bilirsinizdir artık değil mi? Karabet akrabalık demek. Fücür-ı karabet yani "akraba arası fücür".

Fücür günümüzde sadece **fısk u fücür** deyiminde (o da ucundan) hayata tutunan bir kelime. O bile son yıllarda değişim geçirip **fitne fücür** oldu. Fısk Arapça "rezalet, günah, fuhuş". Fitne ise "baştan çıkarıcı oyun, entrika".

*

Tabii farkettiniz, **luxuria** ne demekmiş? Sefahat, ahlaksızlık, fuhuş, fısk, fücür, vs. Açın Lewis & Short'u, bir sürü örnek vermiş klasik Latin yazarlarından. Fransızca **luxure** halâ aynı anlamdadır, papaz dilinde kalmış tapon bir kelimedir. Oysa İngilizce **luxury** aşağı yukarı 1630'lardan itibaren almış başını gitmiş, şık bir anlam yüklenmiş, çağdaş yaşamın kilit kavramlarından biri oluvermiş. "Pahalı ve rafine şeylere meraklı olma hali" anlamında 1633'te, "pahalı ve nadir eşya" anlamında bundan az sonra kayda geçiyor.

O yıllar İngiltere'de ahlakçı Protestanlığın zirve yaptığı yıllardır. Sanırım onlar "fısk u fücür yüzünden başımıza taş yağacak" diye heyheylendikçe, şehirli keyif erbabı da inadına "dinciler karşı çıktığına göre iyi bir şey olmalı" moduna girmişler, "luxury luxury güzel luxury/seni görmek ister her nazlı huri" diye türkü yakmışlar.

Türkçesi **lüks**, ilk kez 1924 tarihli Mehmed Bahaeddin lugatinde yer bulmuş.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Kuzu spesiyal

Sevan Nişanyan 13.06.2009

Bakın ki nelerle uğraşıyorum, ibret alın. Bir okurum yana yakıla yazmış, bir restoranın menüsünü düzeltiyormuş. Kuzu special'e takmış. Spesiyal mi yazsam, yoksa Türkçe olsun diye "özel kuzu yemeği" mi desem, acaba o zaman da yeterince Frenk veya şık durmaz mı, ne yapsam, ne etsem diye bana soruyor. Pek özel bir yemekmiş, o lokantaya mahsusmuş. Eh, normal işimde restoran menüsü yazmak da bana düşer, derhal döşendim:

"Özel kuzu, Görülmemiş kuzu yemeği, Buranın kuzusu, Babasının kuzusu, Has kuzu, Has bahçenin kuzusu, Değişik bir kuzu, Emsalsiz kuzu kebabı, Bu kuzuyu yemediniz, Kuzu à la constantinopolitaine, Kuzu à l'extraordinaire, Bu baharın kuzusu, Mee'cik Johnson..."

"Maksat kuzu satmaksa, bunların hepsi satar. Garanti." diye de ekledim.

Bundan cesaret alıp bana slogan bul ya da reklam metni yaz diye girişmeyin, bozuşuruz ona göre.

*

Kitabı Eylül'e ertelemeye karar verdik. Epey kişi yazdı, isterük, yazın da kitap okuruz biz diye. Ama mühim olan vatandaşın okuyup okumaması değil ki? Alçak kitabeveleri yaz başında kesinlikle mal almıyorlar, kitap da sap gibi ortada kalıveriyor. Eylül başı dükkâna stok yapmaya başladıklarında da bu sefer "yeni çıkanlar" rafına giremiyorsun.

Böylesi daha güzel belki. Eylül'de Kelimebaz-I, Kasım başı da II çıkar.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Getir bir tarih, milli olsun!

Sevan Nişanyan 15.06.2009

Bayılıyor bu "tarihçiler incelesin" ayaklarına! Paşam mıntika teftişinde gene bir vatan hainliği bulmuş, basıyor zile emir veriyor "oğlum getir iki çay biri açık olsun" havalarında.

"Muhtıra" müellifi Yaşar Paşa Heybeliada Ruhban Okulu'nun 1844'te kurulduğunu duymuş bir yerden, kapısında bile yazıyormuş hatta. E Milli Güvenlik dersinden hatırlıyoruz aşağı yukarı o yıllarda ne olmuştu? Tanzimat Fermanı ilan edilmişti. O neydi? Vatan hainliğinin bir soft çeşidiydi, çünkü Avrupalıların beğeneceği bir işti, üstelik içimizdeki "Yabancı"lara Türk'ün o engin hoşgörüsünün sınırlarını feci halde zorlayan birtakım haklar vermişti. Demek ki? Demek ki Heybeliada Ruhban Okulu emperyalizmin yurdumuz üzerindeki gizli bir oyunudur. Türk Ordusu müteyakkızdır, bu tür oyunlara gelmez. Gerekirse gider bombalar, karışamazsın. Çağırır tarihçileri, "Araştır bakayım bu ne biçim iş hem Tanzimat ilan ediyorlar hem ruhban okulu açıyorlar, casus masus olmasınlar" diye şak diye emreder, tak diye araştırıp getirirler.

"Tarihçi"den kastettiği herhalde Murat Bardakçı gibi bir şeydir. Normal tarihçi olsa "sen işine bak aga" der geçer çünkü.

*

Bu ülkede 150 sene gecikmeyle de olsa Yeniçeri Ocağını çökertmeyi başarmışlar. Hemen peşinden memleket, tarihin en büyük çağdaşlaşma hamlelerinden birine girmiş, yüzelli senelik gecikmeyi telafi etmeye çalışmış, modern vatandaşlık hukukunun temellerini atmış, medeni ülke olmasına ramak kalmış.

Yalnız Türkler değil tabii, Rumlar da 1839'dan sonra kendi "Tanzimatlarını" yaşamışlar. Babadan kalma usullerle papaz yetiştirmeyi bırakalım, adam olalım diye Avrupalı tarzda papaz mektebi açmışlar, adamakıllı üniversite düzeyinde eğitim vermişler. Heybeliada Okulu işte odur. 1971'de askerî yobazlık yüzünden kapatıldı. Aynı nedenle halâ kapalı.

*

Ben Putin'in güvenlik danışmanı olsam patrona Türkiye için ne önerirdim biliyor musunuz?

1. NATO üyesi olan Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik olası bir güç projeksiyonuna karşı Güneydoğu bölgesinde sürekli huzursuzluk çıkar; Diyarbakır kolordu mıntikasını karıştır;
2. Kafkasya'da Amerikan destekli Türk egemenliği ihtimaline karşı Türk-Ermeni dostluğunu önle;
3. Ege'nin iki yakası arasında işbirliğini engellemek için Kıbrıs meselesini sürekli kaşı; Akdeniz'e çıkış yolumuz açık kalsın;

4. Rus Ortodoks kilisesinin dış etkilere maruz kalmaması için İstanbul'daki Ekümenik Patriklik makamını yıprat.

Komploya al sana komplo. Yaşar Paşa'nın kariyerinde parlaması da Diyarbakır kolordu kumandanlığı görevindeydi, değil mi?

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Pelesenk – II

Sevan Nişanyan 16.06.2009

Hadi bakalım bir düzeltme daha. Çok olmaya başladılar bunlar artık.

Diline peleseng etme'nin güzel kokulu bir madde olan pelesengle hiç alakası yokmuş. Peleseng ağacından yapılan tesbihle de tabii ki alakası yokmuş. Sözü'nün aslı "diline perseng etmek" imiş, ancak bizim gibi cühela peleseng sanırmış.

Farsçanın şahikası olan Burhan-ı Katı sözlüğüne bakıyoruz, uzun â ile **pârseng** demiş, "terazinin hafif kefesine tesviye ve ta'dil için astıkları nesnedir. Ekseriya taş asarlar. Amme *perseng* ve *denk taşı* dahi dirler. Yükün hafif tarafına ve kayıklara dahı korlar."

Ahmet Vefik Paşa kısa ünlüyle **perseng** şeklini tercih etmiş. "Vezin, muvazene" demiş. Ama **lakırdı persengi** = "tekerrür; nakarat; falan, festekiz, nesne gibi mühmelât-ı mükemmele" imiş. Ful açıklama gene Şemseddin Sami'den geliyor. Perseng, aslı Farsça pârseng olup terazinin boş gözüne konan ağırlık, ancak Türkçede "medar-ı kelim olmak üzere söz arasında münasebetli münasebetsiz irad ve tekrar olunan 'efendim, efendime söyleyeyim, uzatmayalım' gibi tabir" diye açıklanmış.

Yani "dil darası" ya da "dilin terazisini dengelemek için katılan boş ağırlık". Ne kadar ince bir deyim. Vay canına!

Sizi bilmem ama ben çok şey öğreniyorum bu yazıları yazmaktan.

*

Zırnık dediğimiz arsenik sülfid aynı zamanda Türkiye’de “hamam otu” diye bilinen nesneymiş. Kıl dökmek için kullanılmış; ayrıca aynı amaçla tabakhanelerde kullanılmış. Feci kokarmış: lağım kokusuyla çürük yumurta kokusu karışımı berbat bir şey, çocukluğumdan hayal meyal hatırlıyorum.

“Zırnık koklatmamak” meselesini gene de tam olarak anlamadım. Kötü kokan bir nesne, tamam, ama bunu koklatmak iyi bir şey mi kötü bir şey mi?

Ot Türkçede yalnız ot değil, ilaç demek. Hamam otu diye bir bitki yok, “hamam ilacı” manasına söylemişler. İnorganik bir mineral: volkan ağızlarından, termal su damarlarından elde edilmiştir.

www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Dağ Latinleri

Sevan Nişanyan 17.06.2009

İsviçre’nin güneydoğusundaki dağ köylerinde **Romanş** diye bir dil konuşulduğunu bilirsiniz tabii. Latincenin günümüze kalmış türevlerinden biri tıpkı İtalyanca, Fransızca, İspanyolca, Katalanca vesaire gibi, ama onlardan ayrı bir dil. Toplam nüfus 60.000 kadarmış. Ta 15. yüzyıldan beri yazılıp basılıyor, gazeteleri kitapları eksik değil. 1938’de İsviçre’nin dördüncü resmî dili olarak kendilerini kabul ettirmişler. İsviçre parası üzerinde Romanş dili de yazıyor.

Enteresan olan hadise başka, şimdi sıkı durun. Meğer bu Romanş dilinin beş ayrı lehçesi (*idioma*) varmış. İsviçre’nin Graubünden/Grischuns kantonunun beş ayrı vadisinde konuşulurlarmış. Hepsinin ayrı ayrı yazılı literatürü, ders kitapları, şiiri, şarkısı, türküsü varmış. Derken Heinrich Schmid adlı adam beş lehçeyi harman edip bir standart yazı dili geliştirmiş, 2001’de de İsviçre hükümeti bu standart dili resmen kabul etmiş.

Peki, Romanşlar bayram etmişler mi “yaşasın Dil Devrimi, yaşasın Çağdaş Yaşam” diye? Ne gezer! Sekiz senedir bütün memleket isyanları oynuyor, biz kendi dilimizden vazgeçmeyiz diye hop oturup hop kalkıyorlar. Okullara standart Romanşçayı getirme projesi yürümemiş, her vadide ayrı lehçe modeline “şimdilik” geri gitmişler. İkibin nüfuslu Scuol köyünde çıkan yerel gazete ayrı lehçede çıkıyor, yedibin nüfuslu Domat/Ems kasabasındaki ayrı lehçede çıkıyor. Hangi kafede oturup memleket muhabbeti açsan konu direkt buraya geliyor, heyecanlar

tırmanıveriyor.

Farklar öyle az buz değil. Misal, "dünyanın en güzel kuşu" sözü beş lehçede şöyle: *il pli bi utschi da tuts, igl ple beal utschi da tuts, igl pli bel utschel da tots, il pü bel utschè da tuots, il plü bel utschè da tuots!* Kolaysa standartlaştır.

*

Demek ki neymiş? Demokrasi kolay iş değilmiş. "Zazaca ayrı dildir diyen faşizmin uşağıdır" diye zart zurt etmekle iş bitmiyormuş.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Varoş

Sevan Nişanyan 18.06.2009

Vár Macarca "kale, hisar", Almanca karşılığı Burg. **Váro**s da şehir veya kasaba. Macarcada s harfi daima /ş/ okunur, o yüzden telaffuzu /varoş/.

Türkçede en erken Kanuni Sultan Süleyman'ın Budin eyaleti kanunnamesinde buldum, 1535 galiba. Evliya Çelebi'de de geçiyor. Türkçe kullanımı aslından farklı: sur dışı yerleşim demek. Özellikle Macaristan'a ve genelde Rumeli vilayetlerine has bir terim olduğu anlaşılıyor.

Anlam kaymasının nedenini düşünürken Şemseddin Sami yardıma yetişti. Varoş için "bir şehir veya kasabanın kale haricinde bulunan kısmı ki ekseriya Hıristiyan mahallelerini havidir" demiş. Rumeli'nde tipik yerleşim düzenidir, kale içinde Türkler (ve bazen Yahudiler), kale dışında Hıristiyanlar oturur. Macaristan'da nüfusun ezici çoğunluğu Hıristiyan olduğundan, belli ki ana yerleşim alanları sur dışına kaymış, dolayısıyla "şehir" deyince sur dışı yerleşim kastedilir olmuş.

TDK sözlüğü halâ daha "sur dışı mahalle" diyor, çağdaş yaşamla pek şeyleri yok ondan herhalde. Oysa Türkçe bilenler bilir, aşağı yukarı 1980'ler sonu ile 1990'lar başında kelime anlam değiştirdi, "dar gelirli ve taşra kökenli halkın yaşadığı kenar mahalle" oldu. Beyoğlu da sur dışıdır ama varoş sayılmaz, hele Etiler hiç sayılmaz.

Türkiye’de şehirler 1914’ten 1960’ların başına dek ölü toprağı serilmişçesine yerinde sayar; sonra kırsal alandan göçenlerle şişmeye başlar. Bunun doğurduğu yeni fenomenin adı ilk başlarda “kenar mahalle”, sonra “gecekondu”dur. 80’lerde gecekondu artık durumu açıklamaz olunca yeni bir kelime gerekir. Frenkçe **banliyö** belki pek şık durduğundan tercih edilmez, onun yerine normalde yüz yıl önce ölmüş olması gereken bir marjinal kelime hort diye hortlayıverir.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Çok dil bir millet

Sevan Nişanyan 19.06.2009

Tam bir sene önce bugün “batsın bu dünya” deyip çekip Etiyopya’ya gitmiştim, belki dönerim belki dönmem hesabı. Çok dağlık, ulaşımı zor, koca bir ülke. “Beyaz adam gitmez” dedikleri yerleri bilhassa aradım, oralarda biraz dolandım. Kuzeyin dağlarında, 11. yüzyıldan kalma bir mağara manastırında birkaç gün papazların misafiri oldum, ruhumu dinlendirdim. Arada üç beş kelime Amharice öğrendim, yazısını da iyi kötü söktüm.

Amharice, yediyüz yıl Habeş imparatorluğunun egemen dili olmuş. Halâ daha yüzde doksan oranında devlet dili, medya dili. Yirmi milyon kişinin anadili, kalan elli milyonun da okumuş kesimi bu dili biliyor. Yaşayan Sami dilleri arasında Arapçadan sonra en çok nüfusa sahip, o açıdan önemli.

Kuzeyde büsbütün farklı bir Sami dili olan **Tigrinya** konuşuluyor. Bu dili konuşan Tigray’lar biraz buranın Kürtleri oluyor; aşiret yapıları, dik duruşları, isyanları, oynak müzikleri meşhur. 1980’lerde TPLF isimli bir gerilla örgütü kurup ortalığı dağıtmışlar. Sonra komik bir şey olmuş. TPLF bölünmüş. Bir yarısı kuzeyde bağımsızlık ilan edip Eritrea devletini kurmuş. Öbür yarısı başkent Addis Ababa’da iktidarı ele geçirmiş. 1991’den beri Etiyopya lideri olan Meles Zenawi TPLF’nin kurucularından biri. (Öbür kurucu halen Eritrea lideri; Doğu Perinçek’le Halil Berktaş gibi savaşıyorlar.)

Zenawi iktidara gelince ilk iş anayasayı değiştirmiş, Amhara ulusunun egemenliğine son verecek adımları atmış. Bu meyanda Etiyopya’daki tüm dilleri anayasal güvence altına almışlar. Halen memlekette resmen tanınan 84 (seksendört) dil var, hepsinin anadilde eğitim hakkı, temsil hakkı filan garantili. Didiştikleri konu ne dersiniz? Batı Gurage dilleri tek dil mi sayılacak, ayrı ayrı mı sayılacak? Tigre dili Tigrinya’nın lehçesi midir ayrı

dil midir? Tanıdık mevzular.

Nüfusça en büyük grup **Oromolar**, Harf Devrimi yapıp Latin alfabesine geçmişler. Başkentin on kilometre dışına çıkınca birden Amhari yazısı bitiyor, "Oromoo Yuunversitii" gibi tabelalar başlıyor. Oh deyip "yaşasın Çağdaş Yaşam!" duygusuna kapılıyorsun.

Ülkede Müslüman kültürünün tarihî merkezi Harar kenti. Orada **Harari** dili var, Arap alfabesiyle yazılan bir başka Sami dili. Harar'ın ileri gelen ailelerinin hepsi, binbeşyüz küsur yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın buraya gönderdiği bir gemi dolusu Osmanlı askerinin soyundan olduklarını söylüyorlar, ama doğru ama yanlış bilmem. Bizim elçilik de bunları pek sevmiş, elçilik personelinin hepsi Hararliymiş.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Meşk

Sevan Nişanyan 20.06.2009

Radikal'de Akif Beki "keçi postundan bir tulumdur **meşk**" demiş. TDK sözlüğünde meşk'in bu anlamı yok. İşin kötüsü, Anadolu ağızlarından derlemeler içeren onbir ciltlik Derleme Sözlüğünde de yok. Bir tek **meşik** veya **meşük** demişler, Şebinkarahisar, Erkinis ve Erzurum ağızlarında "ekin çuvalı" imiş. Akif Bey dilleri karıştırıyor olmasın sakın diye kuşkulandım, İzoli'nin Kürtçe Ferheng'ine baktım. Aha! Meşk = ayran yayma için kullanılan tabaklanmış tulum. **Meşk kêyin** = yayık yaymak.

Farsçada da var maamafih, **meşk** = tulum, kırba. Dolayısıyla Türkçede de kullanılmış, mesela Vefik Paşa'da var (1876). Ama Şemseddin Sami'de yok (1900). Demek ki daha 19. yüzyıl sonlarında gidiciymiş kelime.

Biz Ermenicede **maşk** deriz, 1. meyve veya hayvan derisi, 2. deriden yapma tulum. Bakalım ne diyor diye Acaryan'ın derya gibi etimoloji sözlüğünü açınca birbuçuk sayfa malzeme çıktı, ufak punto üstelik. Süryanice **meška** eski Aramicede **maška** her çeşit deri. Ermenicede 5. yüzyıla ait en erken metinlerden itibaren kullanılıyor. Eski Asurca **mašku** "insan ve hayvan derisi" anlamında. Farsça ve Kürtçe biçimlerin de bir Sami dilinden alıntı olması gerektiğini uzun uzun savunmuş Acaryan. Eski Habeşçe **masak** "germek, yay çekmek" de bunla alakalı olmalı diyor. Eski dillerin birçoğunda "deri" ile germek fiili bağlantılıdır.

Hübschmann'a göre Çağatay Türkçesinde de meşk tulum imiş, Farsçadan alıntı olmalı. Ama bendeki Pavet de Courteille sözlüğünde bulamadım. Daha iyi bir Çağatayca sözlük var mıdır acaba, bir ara araştırayım.

Kıyıraktan bir kelime diyorsunuz ama bakın deşince altından buzdağı çıktı, neredeyse Adem ile Havva'ya vardık.

*

Bir de Arapça **meşk** var, o başka, alakası yok. Öğrenme amacıyla yapılan alıştırma ya da talim demek.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Aptal

Sevan Nişanyan 22.06.2009

Türkiye'nin Moskova büyükelçisi demiş ki "Nâzım Hikmet'ten vatan haini diye söz etmek en azından basiretsizliktir, hatta aptallık anlayışını aşan bir kavramdır." Kendisine bonjur diyoruz ve günün sorusuna geçiyoruz. Acaba muhterem cumhuriyetimizin geçmişte ve bugün savunduğu vatanmillet davaları arasında "aptallık anlayışını aşmayan" BİR tane var mıdır ve varsa hangisidir?

"Kürt yoktur, kart kurt yapan dağ Türkleri vardır" acaba aptallık anlayışını aşar mı aşmaz mı? "Terörü lanetlemezsen senle konuşmam" yahut "geçmişini inkâr etmezsen sınırı açmam" nasıl bir zekânın eseridir? Anadolu'da her ihtiyarın seve seve anlattığı soykırıma "yoktur" demeyi vatan davası yapanların IQ seviyesi hakkında ne diyebiliriz? "Kafasına bez bağlayan kızları üniversiteye sokmamak için gerekirse güç kullanınız" diyen yaşlı başlı adamlar psikiyatride hangi sınıfa girer? Bir şairi devlet başkanına yalalaklık etmeyi reddetti diye 28 sene hapse mahkûm ettikleri aynı yıl, devletin emirlerine uymuyorlar diye koskoca Dersim vilayetini havadan bombalayıp ahalisini yoketmeye girişmişlerdi; o zatlara akıl ve sağduyu atfetmek doğru olur mu? Taş atan çocukları otuz seneye mahkûm eden ya da Meclis'te bir garip dil konuştu diye milletin oyuyla seçilmiş milletvekillerini onca sene hapiste çürüten adamların "basireti" hakkında ne söylenebilir? Van'da kışlaya beş yıldızlı bir seri katilin adını veren askerler ve onları derhal aynı gün kovmayan hükümetler aptallık liglerinde nasıl bir performans sergilemektedir? Ali Kemal'i yahut Vahidettin'i vatan haini sayanlarla Nâzım Hikmet'i bu payeye layık görenler zekâ bakımından farklı mıdır?

Vatan haini imal etme mesleğine otuzbeş senedir emsalsiz emeği geçmiş bir bey var *Radikal* gazetesinde, geçenlerde “Yunus Emre’nin Türkçesini neden koruyamadık” diye köşesinde vahvahlanıyordu.

Yunus Emre zamanında **abdal** sözcüğü derviş demekti, kalenderî demekti, olumlu bir anlamı vardı. Sonradan ama devir değişti, aptallığın da modası geçti. Şimdi medeni toplumda pek övünülecek bir özellik olarak görülmüyor.

Farkında mıdır dersiniz?

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Yunus Emre Türkçesi

Sevan Nişanyan 23.06.2009

“Neden Yunus’un Türkçe’sini koruyamadık? Koruyup geliştiremedik? Neden Türkçe’si varken başka dillerden sözler alıp dilimize doldurduk ve dilimizi tanınmaz hale getirdik?” demiş *Radikal* köşeyazarlarından Namık Kemal Bey.

Maksat tabii cahil halkın önyargılarını okşayıp prim yapmak, o belli. Ama ben gene ciddiye aldım, dersimi çalıştım. Yunus Emre’ye atfedilen toplam 426 adet şiiri internette bir yerde bulup indirdim (bunların çoğu orijinal değildir, çakmadır, ama şimdilik farketmesin). Concordance programına takıp kelime listesi çıkardım, çekimli biçimleri ayıkladım. Kaç kelime çıktı dersiniz? 1991 kelime! “Yunus Emre Türkçesi’nin” yazıya yansıyan kelime hazinesi demek ki buymuş.

O devrin Türkçe yazan diğer yazarlarını, Garibname’yi, Süheyl ü Nevbahar’ı, Manyasizade’nin Gülistan tercümesini saysanız da buna yakın bir liste çıkar, bilemedin üç dört bin kelime içinde döner olay. Türkçe henüz yazı dili olarak ilkeldir, emekleme aşamasındadır; daha zengin ifade yelpazesine gerek duyanlar yazıyı Arapça veya Farsça yazarlar.

YE Türkçesindeki Arap-Fars kökenli kelime oranını da saydım, yüzde 37 buldum. Aceb, akıl, Allah, aşık, aşk, can, cihan, çare, derd, derviş, dost, dünya, düşman... gibi en sık kullanılan kelimelerin bir kısmı buna dahil. Pek çoğu

Yunus'tan önceki bir-iki kuşak içinde Türkçe'ye girmiş "yeni" kelimelerdir. Yani, yes, "Yunus Emre Türkçesi" çağına göre avangard bir dildir. Genel olarak dönemin derviş edebiyatında yabancı kökenli kelimeleri durmadan tekrarlayıp sanki halkı alıştırmaya dönük bir gayret seziyorum ben, acaba yanılıyor muyum? Özellikle Garibname'de bu özellik pek belirgin bence.

Koruyaydık ne olurdu? Wittgenstein'in eserleri Türkçe'ye ne güzel çevrilirdi kimbilir! Füzyon mutfağı menüleri, Adli Tıp raporları, at yarışı tahminleri, OEM hardware katalogları ne harika yazılırdı!

Kasko sigorta sözleşmesi hele, ne şiirsel dururdu: "Çün ki kaza ettin vargıl/ jandarmaya haber vergil/ şerbet içüp esrik isen/ çerağ gibi derdin yangıl."

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Xırxayax

Sevan Nişanyan 24.06.2009

Türkçede xırıltılı /x/ sesi var mı? Var tabii, olmaz olur mu. Türkçe dedim, "Modern Standart Türkçe" ya da İstanbul Türkçesi demedim. Konyalı birine sorun bakalım, **xırxayax** nasıl şeymiş. Konyalıların konuştuğu Türkçe değil mi?

O sesin teknik adı ötümsüz artdamak sızıcısıdır, yani bildiğimiz unvoiced velar fricative. Ötümsüz demek sert demek. Artdamak demek dili arkadaki yumuşak damağa değdireceksin demek. Sızıcı demek tam kapanmayacak, hava kaçırarak demek. Ötümsüz artdamak patlayıcısı (unvoiced velar plosive) olan kalın k sesi Türkçenin bazı lehçelerinde hava kaçırıp x olur, genel kuraldır. Azericede de mesela *çok, yox, çıxış etmek, baxmayaraq* vs. diyorlar. Demekle kalmayıp öyle yazıyorlar.

İstanbul lehçesinde bu özellik herhangi bir tarihte var mıydı? Bilmiyorum. Ama daha önce de yazdım, Arapça ve Farsça sözcüklerde geçen خ harfi İstanbul'da 18. yüzyıl başlarına dek /x/ telaffuz edilirdi. Xaber, xaste, xoce, şaxis, xınzır, xasret, ixtiyar vs. Sonra birden bu ses kalktı, /h/ diye söylenmesi kibarlığın gereği sayıldı, /x/ sesini telaffuz edenler hırt kategorisine geçti. Neden? Nedeni yok, moda!

Eski Ortaasya Türkçesinde de x vardır ama marjinaldir. Sadece iki ortamda karşımıza çıkar. Bir, /kt/, /ks/ ve /kş/

çift sessizleri her zaman /xt/ /xs/ ve /xş/ olur, **axtarmak, axsamak, oxşamak** gibi. İki, **xağan** (hükümdar), **xatın** (kraliçe), **tarxan** (üst düzey yönetici) gibi birkaç soyluluk unvanında /x/ sesi bağımsız olarak bulunur. Bunlardan xatın yabancı dilden alıntıdır, diğerlerinin de yabancı kökenli olmasına kesin gözüyle bakılabilir. "Yabancı" ses sonraki evriminde ikili gelişme göstermiştir. Bir yandan /h/ ile *han/hakan, hatun* ve *tarhan*, diğer yandan /k/ ile *kağan, kadın* ve *tarkan* biçimleri ortaya çıkar. Bunlar ayrı lehçe midir, yoksa yazı dili – halk dili gibi bir sınıf ve statü farkı mı var, ondan tam emin değilim.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Ağrı Dağı

Sevan Nişanyan 25.06.2009

Ağrı diye dağ adı olur mu allahaşkına? Neyin ağrısı, kimin sancısı? **Agir** Kürtçe "ateş" demek. **Agirî** bunun sıfat hali, ateş dağı. Türkçe ismin buradan gelmiş olduğu belli. En son 1840'ta volkanik faaliyet görülmüş, duman falan çıkmış. Ama isim en erken ne zaman kullanıma girmiş, onu tesbit edemedim.

O dağın öz Ermenice adı da **Ararat** değildir, **Masis**'tir. Ararat Tevrat'ta geçen İbranice bir isim, Mezopotamya'nın kuzeyinde bugün "Doğu Anadolu" dedikleri dağ ülkesinin genel adıdır. Yaratılış 8.4'te Nuh'un gemisinin Tufandan sonra Ararat DAĞLARINDA karaya oturduğu yazar, tekil değil çoğul. Sonradan akıl yürütüp bu dağların olsa olsa Ağrı/Masis Dağı olduğuna karar vermişler, dağı da Ararat diye adlandırmışlar. Oysa Şırnak'ın oradaki Cudi Dağı akla daha yakın duruyor. Ortadoğu'dan kuzeye baktığında dağ ülkesinin ilk büyük dağı orasıdır. Fırat'la Dicle göklere kadar taşar da yüzmeyi başarırsan kendini Cudi Dağında bulman gerekir normal olarak.

Ararat'ın Asurice'si **Urart**'tır, –u nominatif ekiyle **Urartu** olur. Memleketin adı bilim dünyasında böyle tercih edilir, çünkü 19. yüzyılda Asur dilini çözen Henry Layard ile Van yazıtlarını okuyan Archibald Sayce bu adı kullanmıştır. Oysa Urartu yerine Ararat demek de sanırım eşit ölçüde doğru ve mümkündür. İkisi de egzonimdir (exonym), yani elin Deutsch'una bizim Alman yahut Macarların Német demesi gibi bir "dış adlandırma". O devirde Van'da oturup bütün dağ ülkesine hâkim olan halkın kendine verdiği ad **Khald** yahut **Xald**, ülkenin adı da **Nairi** veya **Bianili** imiş. Güneydeki Sami komşuları Ararat/Urartu demişler. Neden öyle demişler, bilen yok.

Sonuç: A) O memleketten bir sürü insan geçmiş, B) hepsi Türk değilmiş, C) hepsi Kürt veya Ermeni de değilmiş. Üçbin senelik perspektife koyunca insan biraz daha alçakgönüllü olma gereği duyuyor.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Paradise

Sevan Nişanyan 26.06.2009

Parádeisos Pers kralının etrafı duvarla çevrili cennet misali bahçeleriymiş. MÖ 399 yılında İran'da deli bir maceraya girişen, sonra da bunun kitabını yazan Atina'lı tarihçi ve komutan Ksenofon bundan ilk kez söz ediyor. Eski Farsça sözcük ***paridaeza** olmalı diyorlar. Eski Farsçadan günümüze kalan yazı hazinesi pek kısıtlı olduğundan elde orijinali yok, Yunanlının dediğiyle yetinmek zorundayız. **Pari-** "çepeçevre" demek, İngilizcesi around. Farsça *perakende*, *perçem*, *perçin*, *perdaht*, *perende*, *filan+perest*, *filan+perver*, *pergel*, *perişan*, *pervane*, *pervaz* vb. sözcüklerinde bu edat geçer. **Daeza** ise duvar veya sur. Yeni Farsça **dîz** şekli Türkçede de kullanılır, hisar demektir, hisar komutanına **dizdar** denir. Dizdaroğlu diye soyadı bile var. Öbür dizle alakası yok.

Geçiyoruz MS 1. yüzyıla, *parádeisos* bu sefer İncil'de karşımıza çıkıyor Aramice **gannetâ** çevirisi olarak. Bu da saklı bahçe demek, "etrafını duvarla çevirmek, tahkim etmek, saklamak" anlamına gelen g-n-n kökünden. Yahudilikte bu kavram yok, ama doğru yolu seçen müminlere tanrının vaadettiği bir mucizevî bahçeden Hz. İsa sık sık söz eder, bu bahçe o bahçe. Benzer bir bahçe, daha ayrıntılı servislerle donatılmış olarak, İslami mitolojide de mevcuttur yanılmıyorsam. G > C kuralından daha önce kaç defa söz ettim.

Yunancadan Latinceye **paradisus**, oradan Fransızca **paradis** (son hece düşer), İngilizce **paradise** (uzun /i/ 16. yüzyıldan sonra /ay/ okunur), Almanca **Paradies**, İspanyolca **paraíso** (iki sesli arasına gelen yumuşak sessiz düşer) vb. Hepsi cennet demek. Ama modern kullanımdan neredeyse düşmüş de olsa ikinci anlamın izi halâ durur, dört yanı yüksek duvarla çevrili Ortaçağ usulü iç bahçelere *paradise garden* yahut *jardin de paradis* denir. Bahçe tasarımı, peyzaj vs. işleriyle uğraşmış olanlar bilir.

Ermenice **pardêz** bahçedir, sözcüğün Orta Farsça (Pehlevice) biçiminden gelir, Batı Ermenicesinde **bardez** olur. Erzurum'un Şenkaya ilçesinin eski adı buydu. Bir de İzmit'e yakın **Bardizag** var, şimdi Bahçecik etmişler, babaannemgiller oralıdır.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Devinim

Sevan Nişanyan 27.06.2009

Arap asıllı **hareket etmek** fiiline ırkçı ideolojiye uygun bir karşılık bulmak gerektiğinde bakın neler önermişler 1934 yılında: *bıcıramak, bingıldamak, çaylamak, çemremek, çirenmek, çırpınmak, davranmak, deprenmek, ırgalanmak, ırganmak, ipinmek, kırmaşmak, kıybıktanmak, kıymındamak, kozgalamak, oynamak, sökünmek, talbınmak, tavranmak, terpenmek, yeltemek, yorumak...* Bkz. TDTC Tarama Dergisi, cilt 1, s. 282. Hayrettir ki **devinmek** henüz yok. Bu fiil yanılmıyorsa ilk 1945 tarihli TDK sözlüğünde arz-ı endam ediyor. Ondan önce de 1944 basımı Derleme Dergisinde kayda geçmiş, Isparta ve Karaman'dan Ordu'ya uzanan bir alanda "kımıldamak" veya "kıvrınmak, tepinmek" veya "çabalamak, didinmek" anlamına gelen bir yerel deyim olarak. Türevlerine ve benzerlerine baktığınız zaman esas anlamının "kaşınmak" olduğu anlaşılıyor. Özellikle hayvanın bir şeyden rahatsız olup durduğu yerde didinmesi gibi bir şey. Kaynağı belirsiz bir fiil, diğer Türk dil ve lehçelerinde karşılığı yok. Anadolu bozkırında bir tarihte türeyivermiş belli ki.

Bakın şimdi ne diyeceğim, dikkatle izleyin.

Bir kere yapılan işin absürd olduğu ortadadır. İşin içinde cehalet var, ırkçılık var, bağnazlık var. Daha önemlisi tehdit var, tecavüz var. "İstersem atımı senatör seçtiririm" diyen Caligula gibi, bir meydan okuma var. "Sıkıysa kabul etme" diyor, "okuldan üniversiteden attırırım, gerici vatan haini ilan ederim, hayat boyu sürüm sürüm sürünürsün!"

Bu tamam. Ama bakın dil ne yapmış. Hareket sözcüğünün eşanlamlısıdır, onun yerine bu kullanılacak diye dayatılan **devinim**'i almış. Usul usul anlamını kaydırmış, dilde eksik olan bir nüansın ifadesini ona yüklemiş. BUGÜNKÜ Türkçede hareket daha çok A noktasından B noktasına gitme eylemi demek. Devinim ise, rotadan ve hedeften bağımsız olarak, kıpraşma hali. Biri movement, biri motion. Misal, Kadın Hakları Hareketi olur, ama Devinimi olmaz, "motoru ne boşa çalıştırıyorsun?" derler. Sekizde hareket ediyoruz olur, ama deviniyoruz olmaz, "devinmen bittiyse gidelim" derler. Toplumdaki dinamizmi anlatan bir postmodern filmin adı Devinim olur, ama Hareket olmaz, çünkü hareket olsa topluca bir yerlere gitme anlaşılır.

Bu ayrım güzel bir ayrım, kabul edelim, Türkçede bunu karşılayan başka şey de yok. Eskiden, yani 1860'larla

1920'ler arasında böyle bir kavram lazım olsa mutlaka ***inhirak** yahut ***teharrük** gibi bir şey bulurlardı Arapçadan, ya da bulamasalar yaratırlardı. Onun da bir sakıncası olmazdı, yanlış anlamayın (*intihar* yahut *teşekkür* diyorsunuz, var mı bir kötülüğü?). Ama devinimin de yok.

Bana biraz o Bosna'daki tecavüze uğrayan kadınları hatırlatıyor. Tecavüz kötü bir şey tabii, ama ondan doğan çocuğun bir kabahati yok ki?

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Röportaj

Sevan Nişanyan 29.06.2009

Kelimebaz'ın ana fikri iki kelimeyle nedir diye sorarsanız "Dil değişir" derim. Kelimeler de değişir. Anlam değişir, nüans kayar, yeni deyimler türer, telaffuz bozulur, kelime ölür, gene dirilir, vs.

Bir kelimenin değişmesi tuttuğunda eskide ısrar edersen ne olur? Önce dil "hassasiyetin" övülür, "ne kibar adam, pek de kültürlü!" derler. Sonra zemin kayar "ukala" olursun. Daha inat edersen "amca kaçıktır, kusuruna bakmayın" ligine geçersin. Verili anda sürecin neresinde durduğunu belirlemek kişinin dil duyarlığına bağlı bir şey. Bir yenilik ne zaman "cehalet" olmaktan çıkıp standart olmaya başlar? Kulağını dört açıp dinlemek lazım. "İnfaz" ya da "gasp etmek" sözcüklerinin yeni kullanımına boyun eğecek miyim? Direnmeye kalksam kaç yıl direnebilirim? "Cefakâr demek eziyet eden demektir" diye ısrar etmenin anlamı var mı? Klozet heladır, kapağı olmaz diye tesisatçı ustayı sinir etmek doğru mudur?

Çağdaş yaşamın gidişi belli: de/da savaşları kaybedildi, geçmiş olsun. Sende çağa ayak uydurup, de da ayrı yazdın, bitişik yazdın farketmez diceseniz? Yoksa çocuğunun, tornunun gözünde geri kafalı derekesine düşmeyi göze alacak mısın? Utanmadan çark edebileceğin son nokta neresidir?

Hemen her gün birileri mail atıp güncel Türkçenin popüler "yanlışlarına" değinmemi öneriyor. Misal: **Röportaj**, adı üstünde bir reporter'ın bir yerlerden gönderdiği report demek, "muhabirimiz Kandil Dağından bildiriyor" gibi. Fransızcada böyle kullanılır. Peki de kardeşim Fransızcadan bana ne? Bu kelime Türkçede kırk küsur yıldan beri (en azından Abdi İpekçi'den beri) mülakat = interview anlamında kullanılıyor mu? Var mı bir belirsizlik, bulanıklık? Varsın orijini başka şey olsun, ne farkedir?

Atalarımızın her şeyi doğru olsa Neanderthal Adamından bir adım ileri gitmiş olmazdık.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Aşk

Sevan Nişanyan 30.06.2009

Geçenlerde meşkten söz ettik ya, okurun biri hemen sarılmış klavyeye sormuş "hocam aşk ne demek" diye. "Olm yanlış adres, Haydar Duman'a sor" desen olmaz, ayıp olur. Mecburen aşk konusunda bildiklerimizi de dökeceğiz.

Bir kere Öztürkçe değil, Arabi kelime, onu biliyorsunuz. Başında ayın var, sonundaki /k/ da Türkçesinden daha kalın bir q. Yani boğazın bağrın ta derinlerinden gelen bir nesne olduğu hemen anlaşılıyor. En önemlisi, Arapçası **caşq** değil esre ile **cışq**. Türkçede en azından erken Osmanlı döneminin sonlarına dek **ışk** diye söylenmiş. 17. yüzyılda Meninski "aslı ışk, ama bazen aşk denir" diye açıklıyor. Ses neden değişmiş, onu anlayamadım. Tanımı: insanın ruhunu ateşe düşüren sevgi. Basit sevgi anlamına gelen **hubb**'dan ayırmış.

Arapça sözlüklere göre "sevilen kişinin hata ve kusurlarına körelme hali" demekmiş ve "maraz-ı vesvesi" niteliğindeymiş. Amma İbni Sina aşkın tanımlanamaz bir durum olduğunu ve tanımlama çabasının onu büsbütün anlaşılmasız kıldığını söylemiş. Ayrıca dişi devenin şiddetle aygıra varması haline **cışq** denirmiş. Sülük gibi yapışma eylemi de **cışq** imiş. Bezelye türünden bir tür sarmaşığın adı da **caşaq**. Acaba fiilin nihai kök anlamı "sarmaşmak, sarmaş dolaş olmak, yapışırçasına sarılmak" olabilir mi?

Bu eylemi yapan kimse **câşiq**, eyleme konu olan kimse de doğal olarak **macşuq** (maşuk) oluyor. Türkçesine aşkan ve aşkılan desek olur belki. Aşık'ın çoğulu **cuşşâq**, aşıklar: Türk müziğinde makamı var. Uşak kentinin adı da galiba oradan, ama emin değilim. Günümüzde iyice unutulmuş olan antika türevleri de analım. **Taaşşuk**, Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat'taki gibi "aşıkmiş gibi görünmek, aşık numarası yapmak". Bir de **muaşaka** var, "karşılıklı aşık olmak". Bunların Türkçesi de aşkınma ve aşkışma olsun, oldu olacak. Misal: "Tolga ile Elifnaz aşkışıyorlar."

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Aşk

Sevan Nişanyan 30.06.2009

Geçenlerde meşkten söz ettik ya, okurun biri hemen sarılmış klavyeye sormuş "hocam aşk ne demek" diye. "Olm yanlış adres, Haydar Duman'a sor" desen olmaz, ayıp olur. Mecburen aşk konusunda bildiklerimizi de dökeceğiz.

Bir kere Öztürkçe değil, Arabi kelime, onu biliyorsunuz. Başında ayın var, sonundaki /k/ da Türkçesinden daha kalın bir q. Yani boğazın bağrın ta derinlerinden gelen bir nesne olduğu hemen anlaşılıyor. En önemlisi, Arapçası **ʿaşq** değil esre ile **ʿışq**. Türkçede en azından erken Osmanlı döneminin sonlarına dek **ışk** diye söylenmiş. 17. yüzyılda Meninski "aslı ışk, ama bazen aşk denir" diye açıklıyor. Ses neden değişmiş, onu anlayamadım. Tanımı: insanın ruhunu ateşe düşüren sevgi. Basit sevgi anlamına gelen **hubb**'dan ayrılmış.

Arapça sözlüklere göre "sevilen kişinin hata ve kusurlarına körelme hali" demekmiş ve "maraz-ı vesvesi" niteliğindeymiş. Amma İbni Sina aşkın tanımlanamaz bir durum olduğunu ve tanımlama çabasının onu büsbütün anlaşılmasız kıldığını söylemiş. Ayrıca dişi devenin şiddetle aygıra varması haline **ʿışq** denirmiş. Sülük gibi yapışma eylemi de **ʿışq** imiş. Bezelye türünden bir tür sarmaşığın adı da **ʿaşaq**. Acaba fiilin nihai kök anlamı "sarmaşmak, sarmaş dolaş olmak, yapışırçasına sarılmak" olabilir mi?

Bu eylemi yapan kimse **ʿâşiq**, eyleme konu olan kimse de doğal olarak **maʿşuq** (maşuk) oluyor. Türkçesine aşkan ve aşkılan desek olur belki. Aşık'ın çoğulu **ʿuşşâq**, aşıklar: Türk müziğinde makamı var. Uşak kentinin adı da galiba oradan, ama emin değilim. Günümüzde iyice unutulmuş olan antika türevleri de analım. **Taaşşuk**, Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat'taki gibi "aşıkmiş gibi görünmek, aşık numarası yapmak". Bir de **muaşaka** var, "karşılıklı aşık olmak". Bunların Türkçesi de aşkınma ve aşkışma olsun, oldu olacak. Misal: "Tolga ile Elifnaz aşkışıyorlar."

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Paradise – II

Sevan Nişanyan 01.07.2009

Paradise konulu yazım bu sefer her zamanki Müslüman okurlarımdan başka Yahudi ve Hristiyan okurlarımı da hoplatma başarısını gösterdi. "Konuyu ciddiye almadığın için detaylarda hata yapıyorsun, halbuki bunlar bizim için önemli konular" diyen okurum sanırım haklı bir noktaya parmak basmış. Bakalım Budistlerle Zerdüştlüleri kızdırmayı ne zaman başaracağız...

1. Tevrat'ın geç döneme ait kitaplarında Farsçadan alınma **pardêz** sözcüğü geçermiş, genelde bahçe, özellikle de mecazi ve manevi yönü ağır basan bir bahçe anlamında. Fakat bunun, ölümden sonra ulaşılan bir yer olup olmadığı konusunda tam anlamadım.

2. Daha önemlisi, Tevrat'ın MÖ 2. yüzyılda yapılan Yunanca çevirisinde İbranice **gan Eden** karşılığı olarak Yunanca **paradeisos** kullanılmış. Gan Eden Eden Bahçesi demek, Adem ile Havva'nın ilk yurdu, ama ölümden sonra gidilen cennetle ilişkisi var mı, net değil.

3. Zannettiğimin aksine, Hz. İsa sık sık cennet bahçesini anmazmış. Sadece bir kez, Luka 23.43'te sözünü etmiş giderayak. Ayrıca Hazreti Paul bir kez, Kıyamet suresi de bir kez paradeisos'tan bahsetmişler. Hepsi o kadar.

4. Yunanca paradeisos Aramice **gannetâ** çevirisidir demem yanlışmış. Aramca sözcük en erken MS 4. yüzyılda Yunancadan çeviri olarak görülmüş.

Sözcüğün Arapçasından söz etmemem de eleştirildi tabii. Halbuki Elifin Öküzü'nde buna değinmiştim. Yunanca paradeisos'un Arapçası **farâdîs** olur. Arapçada /p/ sesi yok, otomatikman /f/ye çevirilir diye daha önce Eflatun konusunda gördük. Farâdîs Arapçada çoğul sözcüğe benzediğinden bundan da **firdaws** diye bir tekil türetilmiş, öyle anlaşıyor. Türkçesi **firdevs** olur, bağ, bahçe ve özellikle cennet bahçesi demek.

Firuzabadi'nin Kamus'u ile Fayyumi'nin Misbah'ı firdevs Yunanca veya Süryanicedir demiş. Buna karşılık Kuran'da geçtiğine göre yabancı dilden alıntı olamaz diye akıl yürütenler de var.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Tapon

Sevan Nişanyan 02.07.2009

Bakın şimdi milli hislerim coştı. Kedi olalı ben de bir fare tuttum, Türkçede Ermeniceden gelme bir kelime buldum. Mutluyum, gururluyum.

Tapon sözcüğünü severim, hatta son zamanlarda olur olmaz iki üç kez yazılarımda kullandım, “modası geçmiş, rüküş” anlamında.

TDK sözlüğü “Fransızcadır” demiş. Meydan Larus da öyle demiş. Bakmışım Fransızcaya, evet **tapon** diye bir kelime var “tıpa, tıkaç” anlamında. Sözlerin Soyağacı’na öyle yazmışım. Ama içim rahat etmemiş olacak ki “Türkçe anlamın kaynağı açık değildir” diye belirtme ihtiyacı duymuşum.

Kırk senedir izini kaybettiğim bir ilkokul arkadaşım geçen gün mail attı, usta yanılıyorsun, Ermenicedir diye; Malkhasyants’ın dört ciltlik büyük sözlüğüne bakmamı önerdi. E tabii ya, **tapel** dökmek, **tapon** veya çoğul **taponk** da “döküntü, süprüntü, kırıntı”! Daha önce nasıl aklıma gelmedi, hayret etmemek elde değil.

Türkçesi en erken Mihail Mihailov’un 1929 tarihli İstanbul sokak ağzı ve argosu sözlüğünde kaydedilmiş. Mihailov enfes bir çalışmadır, Osman Celal Kaygılı dahil sonraki tüm argo sözlüklerinin ana kaynağıdır, ama burada yanlışmış sanırım, “çirkin mal veya kadın” demiş. Kaygılı 1932’de düzeltmiş, “döküntü, değersiz mal, evde kalmış karı” diye. 1945’te TDK sözlüğü “kalitesiz mal” diyor.

Ben bu kelimeyi “modası geçmiş” diye biliyorum. Bildiğim kadarıyla “tapon çilek” ya da “tapon patlıcan” olmaz, sadece kumaş, mobilya, fikir gibi modaya tabi olan mallarda kullanılır. “Üç sene rafta duran tapon bluzu bana kakaladı” gibi. Acaba yanılıyor muyum, yoksa sözlükler mi yanlış nüanstan gitmişler? Aydınlatırsanız sevinirim.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Kahverengi

Sevan Nişanyan 03.07.2009

Kahve yokken kahverenginin Türkçesi neydi diye merak etmiş bir okurum. Öyle ya, kahve dediğimiz nesne Yemen'den beriye ilk 16. yüzyılda gelmiş. "Kahve rengi" de çok sonraları yaygınlaşan bir deyim.

Esas Türkçede kahverengi spektrumunu karşılayan üç kelime biliyorum. Bir kere **boz**: tanımlanamayan her çeşit ara renk için kullanılan joker bir kelime. Özellikle sarı ile kahverengi arası toprak rengi. **Yağız**: karaya çalan yanık kahverengi, muhtemelen yanmak ve yakmak fiilleriyle aynı kökten. Bkz. İngilizce *brown*, Almanca *braun* < İng. *burn*, Alm. *brennen* (yanmak/yakmak).

Anadolu ağızlarında yaşayan üçüncü sözcük **konur**, daha doğrusu art damak n'siyle **koñur**. Esasen kestane demek, dolayısıyla kestane rengi. Batı Türk dillerinde 14. yüzyıldan beri kaydedilen **kumral** sözcüğünün de özgün anlamı kestane rengi olduğuna göre bununla bağlantılı olmalı. Acaba kastedilen **koñur al** (kestane alı) mıdır, yoksa kızıl, yeşil (yeşil) gibi kararsız ve belirsiz renk ifade eden +ıl ekiyle ***koñrıl** mıdır, emin olamadım. En geç 17. yüzyıldan itibaren Türkçede "sarışına çalan koyu saç rengi" anlamında *açık kumral* deyimini kullanılıyor. Zamanla sanırım açık kumral, kumralın yerini almış.

Bir de Arapça sözcüğümüz var. **Esmer** ve bunun dişisi **semrâ**: karaya çalan kahverengi, yani yağız. Siyahımsı kahverengi kürkü olan bir hayvan vardır, **samûr**, o da büyük olasılıkla aynı kökten.

Şimdi bakın ne olmuş. Boz sözcüğünün baştan beri olumsuz bir vurgusu var: "rengi bozuk" gibi bir şey çağırıştırıyor. Yağız İstanbul ağızında marjinalleşmiş, "köylü" damgası yemiştir. Kumral anlam kaymasına uğramış, Ortaasyada pek rastlanmayan bir saç renginin adı olmuş. Esmer de özellikle cilt ve saç rengi alanına hapsolmü. Geriye boşluk kalmış. O boşluk bir şekilde dolacak tabii, hop, kahve yardıma yetişmiş.

Dil nasıl ve neden evrilir konusuna nefis bir örnek.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

İcat

Sevan Nişanyan 04.07.2009

Arapçada şöyle bir kural var: /w/ sesiyle başlayan kökler türevlerde garip davranışlar sergiliyor, çoğu zaman ilk sessizini kaybediyor. Misal verelim. **Wucûd** "varolma" demek, w-c-d kökünden. Türkçede w olmaz v olur, o yüzden **vücut** deriz. Bunun hormonlu hali ama *ivcâd olmaz, **îcâd** olur: bir şeyi varetme.

Aynen bunun gibi, **wuzûh** وضوح "apaçık ve anlaşılır olma", **wâzih** "apaçık ve anlaşılır olan", ama **îzâh** "apaçık ve anlaşılır etme". Türkçeleri **vuzuh**, **vazih**, **izah**.

İşin daha zor kısmı, fiilin basit masdarında da bazen /w/ sesi düşer, bilmesen kelimenin üç harfli kökünü zor bulursun. Mesela **sıfat** kelimesinin kökü ne? Hayret ki w-s-f, kalın s ile. Sıfat demek niteleme ya da nitelik, **wasf** (vasıf) da aynı şey. Çoğulu **awsâf** (evsaf).

Sıla'nın kökü w-s-l, hayatta tahmin edemezsin. "Ulaşma, kavuşma" demektir; aynı kökten **wasl** (vasıl) ve **wuslat** (vuslat) eş anlamlıdır. Hayır, sıla uzakta olan bir yerin adı DEĞİLDİR. "Sıla hasreti" demek kavuşma hasreti demektir.

"Şu vechile" deyiminden bildiğimiz **wech** (vecih) yüzünü döndüğün taraf, yani yön, cephe, "bakım". **Cihet** de aynen, yön, cephe, bakım. Bu kökten ayrıca elimizde **teveccüh** var (yüzünü birine çevirme, yüz verme), **tevcih** var (yönelme), **muvecehe** var (yüzyüze gelme).

Wafâ وفا borcunu ödeme, bir şeyin bedelini verme, yani **vefa**. Hiç aklınıza gelmez ama **fiyat** da aynı şey, aynı w-f-y kökünden. Bunun teşdidi, borcunu ya da bir şeyin bedelini tam ve eksiksiz olarak ödemek, **îfâ** etmek.

Wahm (vehim) "boş kuşkuya kapılma, kötülük hayal etme". Çoğulu **awhâm** (evham), boş kuşkular. BİRİNE kötülük isnat etmek ise **ittihâm** ve **tuhmat** (töhmet). Bunlar aslında w-h-m kökündendir, ama yanlışlıkla t-h-m zannedilir ve vezni de buna uydurulur, ittiham değil **itham** denir, galattır.

Daha üçlü kökleri doğru dürüst anlatmadan zor konulara girdin dersiniz haklısınız. Ama geçenlerde takiye vikayeden gelir dedim diye bir sürü itiraz maili aldım, o yüzden yazıyorum.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

İcraat

Sevan Nişanyan 06.07.2009

Haberden **ihbâr** (haber verme), senedden **isnâd** (dayandırma), keremden **ikrâm** (kerem etme), nüfuzdan **infâz** (sokma), cereyandan **icrâ** (cereyan ettirme), ^çademden **i^çdâm** (yoketme), ğafletten **iğfâl** (kandırma), beraatten **ibrâ** (aklama), halelden **ihlâl** (zedeleme), hatırdan **ihtâr** (hatırlatma), haricden **ihrâc** (dışa çıkarma), dahilden **idhâl** (içeri sokma), sübuttan **isbât** (sabit kılma), hayattan **ihyâ** (canlandırma), salahtan **islâh** (sağaltma), kemalden **ikmâl** (bütünleme), kana^çatten **iknâ^ç** (kanaat getirtme), lağvdan **ilğâ** (geçersiz kılma), ^çamelden **i^çmâl** (işler hale getirme), mededden **imdâd** (yardım etme), mahwdan **imhâ** (yoketme), batıldan **ibtâl** (geçersiz kılma), sarftan **isrâf** (aşırı harcama), tuhfeden **ithâf** (hediye etme), teleften **itlâf** (öldürme)... daha 100 tane kadar var ama bu yetsin.

Burada ne oluyor, bakalım. Hepsi Arapçadan alınma bir dizi kelimemiz var. İlk kelimedeki üç tane sessiz harfi alıyoruz, bunları iSSâS kalıbına oturtuyoruz. (Sessizleri S ile gösterdim, anlayın.) Kanacat ve camelde gördüğümüz ayın harfi alelade bir sessiz harftir, bir farkı yok. Buna karşılık cereyan, beraat, hayaat, lağw ve mahw'da daha karışık işler oluyor, onlara boş verin.

Sonuçta gayet net bir anlam ilişkisi elde ediyoruz. İlk kelime geçişsiz bir fiilse, yani kendi kendine yapılan nesnesiz bir işse, ikincisi geçişli oluyor, yani BİR ŞEYİ ya da BİRİNİ bir şey yapıyoruz. İlki geçişliyse ikincisi ettirgen oluyor, yani birine o işi yaptırttırıyoruz. Birkaç örnekte de bir işi şiddetle ya da fena halde yapma anlamı çıkıyor, sarftan israf gibi.

Eğer üç sessizden ortada olanı Y veya W gibi yumuşakça bir ses ise o zaman kalıbımız biraz farklı oluyor, orta sessiz eriyor, ayrıca arkaya –e veya –et ekliyoruz. Örnek: dewirden **idâre** (çevirme), ha'inden **ihânet** (hainlik etme), zewalden **izâle** (giderme), cewaptan **icâbet** (bir çağrıya cevap verme), ^çawdetten **i^çâde** (geri verme), cewazdan **icâzet** (geçit verme), devamdan **idâme** (devam ettirme), kıyamdan **ikâme** (yerine koyma)...

Bazı kelimeleri biraz değişik yazdım ki mekanizma daha iyi anlaşılsın. Yoksa devir, zeval, cevap... yazıldığını biliyorum, merak buyurmayınız.

Söyler misiniz allahaşkına, bu memlekette ortaöğretimde Arapça eğitimi şart değil midir? Öyle bir şey olsa laikliğimiz kaçır mı, gazı kaçmış balon gibi?

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Bendeniz

Sevan Nişanyan 07.07.2009

Sakallı profesörlerin, okumuş yazmış insanların bulunduğu bir sofrada mevzu açıldı, **bendeniz** nedir diye. Bilen çıkmadı! İnanması zor ama böyle. Kuşkuya düştüm, ben bu köşede çok mu uçuyorum ne? Burada Arapça gramerin inceliklerinden, 18. yüzyıldaki telaffuz değişikliklerinden, Aramicenin lehçelerinden söz ediyoruz. Kimse bir şey demeyince "herhalde herkes bilir zaten bunları" deyip devam ediyorum. Yanlış mı yapıyorum? Yolcuların bir kısmını önceki limanda mı unuttuk?

Bende demek kul demek. Bendeniz de kulunuz, köleniz. Bilinmez mi bu kadirlik şey?

Ha, bundan ötesini bilmeyiz dersiniz ona diyeceğim yok. Onu da anlatmak bana düşsün.

Farsça **benden**, daha doğrusu /a/ ile /e/ arası bir sesle **bändän** "bağlamak". Bunun şimdiki zaman kökünden **bänd** her çeşit bağ, özellikle "bağ ve bukağı ki tutsak ayağına ururlar", ayrıca mafsalsal ve ek, düğüm, kilit, bele bağlanan kuşak, organ, ip, ayrıca boyunduruğa vurulmuş bir çift öküz. Ayrıca on deste kâğıttan oluşan tomar. Ayrıca *su bendi* de denirmiş ama tek başına bend bu anlama gelmezmiş, su bendi diye belirtmek gerekirmiş, diyor Burhan-ı Katı müellifi. **Bende** = bağlı kimse, yani köle, kul.

Aynı fiilin geçmiş zaman kökü **best-**tir, **beste** ve **serbest** gibi. Ama ona şimdi girmeyelim olur mu?

Kürtçe **bend** ip, sicim, ayrıca esaret, yasak, engel. Ermenice **band** hapisane ve pranga. Hadi bunlar normal diyelim. Ya İngilizceye ne demeli? **To bind** bağlamak, geçmiş **bound**. **Band** ip veya şerit. **Bond** düğüm ve akit, insanın elini kolunu bağlayan bir sözleşme, yükümlülük, ayrıca borç senedi. Bir de Dyobinder var, nalburiye işi yapanlar bilir, çürük tuğlaya sürersin taş gibi olur. "Bağlayıcı" demek.

Almanca **binden** bağlamak, **Bund** bağ, ayrıca akitle biraraya gelmiş üyelerden oluşan birlik, hatta federasyon, Bundesrepublik Deutschland gibi.

Neden böyle? Çünkü İranca ile Germence akraba diller. Bundan tahminen beşbin yıl önce gibi ayrılmışlar. Bir aşiret oraya, öbürü buraya gitmiş; dilleri, töreleri, adaları ayrı yollara girmiş. Dildeki çoğu ses, ancak özel eğitilmiş dilbilim tazılarının koklayabileceği şekilde değişmiş. (Düşünün ki beşbin yılda kaç çeşit dil modası çıkmıştır Acemlerde ayrı, Almanlarda ayrı.) Ama kelime başındaki /b/ ile sonundaki /nd/ demek ki nisbeten istikrarlı gitmiş. Kismet.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Dünya ve ahiret

Sevan Nişanyan 08.07.2009

Onbeş günden beri Toronto'nun varoşlarında bir yerde mahsurum. Türk basınını manşetlerden öte izlemeye fırsatım olmuyor. Düccane Cündioğlu'nun 28 haziran tarihli yazısını bu yüzden farketmemişim. Ondan habersiz, aynı konuya değinen bir yazı yazdım. Sanki Düccane Bey'in adını anmadan onu istiskal etmeye çalışmışım gibi değerlendirenler oldu. Haşa öyle bir şey yoktur. Yanlış anlaşılırsa özür dilerim.

Cündioğlu'nun yazılarını – temel varsayımlarını bazen paylaşmasam da – ilgiyle ve takdirle okurum. Fikirdaşlık bence o kadar da mühim değil: şu memlekette zekâyla ve yürekle yazan kaç kişi var ki “onun fikri bana uymaz” deyip harcama lüksümüz olsun?

Kiminin ilahi hakikat dediği şeye ben “mitoloji” derim belki. O da o kadar mühim değil bence. Köşeye sıkıştırıp soran olsa “mitolojik düşünce tarzı derin insanî hakikatleri ifade etmenin bir yöntemidir” deyip kaçırırım, ne olacak?

*

Bu dünyanın ufkunun ötesinde duran Varlık veya varlıklar bana inandırıcı gelmiyor; kendimi bildim bileli de gelmedi. **Dünyâ** ne demek biliyorsunuz değil mi? Arapça **edna**'nın kıyas halidir, iki şeyden daha beride olanı demektir. Yani “bu taraf”, öteki değil beriki, çizginin bu yanı. Etiket isterseniz söyleyeyim, ben Dünyacıyım. Öte taraf dursun, BU tarafı biraz olsun anlasam kendimi mutlu sayacağım.

“Bütün haşmetiyle ve bütün zavallılığıyla insan” demiş Cündioğlu. İşte o insan ilgimi çekiyor. Kendine bir kutsal yaratmak için verdiği binlerce yıllık mücadele bilhassa ilgimi çekiyor. O mücadelenin hikâyesini gaipden gelen sesler (ufuk ötesinden müdahaleler) farzetmeden anlamak ve anlatmak mümkün müdür? Hem mümkündür, hem daha ilginçtir ve daha dürüsttür sanıyorum. “Bütün haşmeti ve zavallılığıyla insan”ı anlamaya daha yatkın bir yoldur.

Ufkun ötesini bilen olduğunu sanmıyorum. O konuda söylenecek her söz sonuçta abesle iştigaldir. Haddini aşmaktır. O âlemin BU taraf üzerindeki gölgesini izlemek bana yeterince ilginç geliyor.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Kundak - I

Sevan Nişanyan 09.07.2009

Kundağın yanılmıyorsa üç tane temel anlamı var. Bir, yeni doğmuş bebek sargısı. İki, tüfeğin namlusunun altındaki sopa şeklindeki ağaç kısım. Üç, yangın çıkarmak amacıyla kullanılan ateşleme aygıtı.

Kötü sözlük nasıl yapılır merak ediyorsanız rica ederim TDK Türkçe Sözlük'ün "kundak" maddesine bakın. Sekiz tanım vermiş, ama farkı nedir, birbiriyle alakası nedir, mantığı nedir, hangisi esas, hangisi mecaz belli değil; bozbulanık bir laf kalabalığı.

Bu yetmemiş, köken diye "Yunanca kontaki" deyip geçmişler. Kim derdi ki TDK'nın "Yunanca" dediği bir şeyin Ortaasyadaki köklerini sürmek Sevan Nişanyan'a nasip olacak?

*

Bence orada bir değil üç ayrı kelime var. Üçü de o denli ilginç ki bir yazıya sığmayacak, yarın devam edeceğiz. Deştikçe de ilginçleşiyor mübarek, salsam kendimi beş-on gün bu konudan kurtulamam.

Bir kere Yunanca **kontáki**, öyle yazılır ama /kondaki/ diye söylenir: sopa, değnek, oklava, ayrıca tüfeğin kundağı. Burada problem yok. Sözcük Eski Yunanca **kóntos**'un +aki ekiyle küçültülmüş biçimi. Kóntos da kargı ya da sırik demek, yani alaka sağlam. 17. yüzyıl Türkçesinde tüfeğin kundağı *kondak* diye söylenirmiş, Meninski sözlüğü özellikle belirtiyor, buna karşılık bebek kundağına *kundak* diyor. Eski yazıda yazımları aynı, ama Meninski Latin alfabesiyle vermiş.

"Yangın çıkarma düzeneği" anlamı 17. yüzyılda görünmüyor. İlgisiz bir yerde tesadüfen buldum. BİRİNCİ Abdülhamid (1774-1789) devrinde İstanbul'da aylar süren bir "kundak paniği" yaşanmış, Rus ajanlarının yangın çıkarmak maksadıyla sağa sola "kundak" koydukları rivayeti bir tür toplumsal isteriye yol açmış. Anlaşılan kelimenin bu anlamda ilk kullanımı o tarihte.

Acaba bebek kundağı gibi yağlı bezlerden bir topaç mı kastetmişler? Olabilir. Ama bir başka olasılık da var.

Farsça ince g ile **gandak** kükürt veya barut. Bazı Farsça sözlüklerde geçmese de köklü bir kelime olmalı, çünkü Sanskritçe **gandhaka** da kükürt. Muhtemelen Farsçaya oradan gelmiştir, çünkü Sanskritçe **gandhá** "koku"

demek ve gandhaka "kokarca" gibi bir şey ifade eder; kükürte uyar. Ama sözcüğün Türkçesinin *gendek olması gerekirdi; bu yok, kundak'la ses bakımından alakasını kurmak da kolay değil.

Bebek kundağına da yarın bakalım.

www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Kundak - II

Sevan Nişanyan 10.07.2009

Aşağı yukarı bütün Türki dillerde bebek sargısı anlamındaki kundak var. Türkmence, Özbekçe, Kırgızca ve Kazahçası **qundaq**, eski Çağataycası da aynı, Tatarca **qundıq**, Uygurca **qondıq**, Oyratça **qındaq** vb. Hepsi gayet spesifik bir KÜLTÜREL olgunun, bebek sarma işinin ve bu iş için kullanılan bezin adı. Yan anlamları filan yok. Yani "sarmak" yahut "sıkmak" gibi anlamı olan bir *kondamak yahut *kunmak veya *kunitmak fiili yok; topacımtrak nesneleri temsil eden buna benzer adlar da yok.

Bebekleri sıkıca sarma fikri ne zaman doğdu, nerede doğdu? Antropologlara sormak lazım herhalde, ben bilmem. Çinlilerde varmış ama Avrupalılarda yoktur mesela. Acaba 14. yüzyıldan sonra çıkmış olabilir mi? Çünkü Eski Ortaasya Türkçesinde (8.-11. yy) ne kundak var, ne de ona denk gelen bir başka kelime. Eski Harezmi ve Kıpçak Türkçesi ile yazılı metinlerde de (12.-14. yy) geçmiyor. Belki vardı da kayda geçmedi diyebilirsiniz, ama bu zayıf olasılık, çünkü bunca yaygın bir kavramı bunca kaynağın atlamış olması zor. Üstelik kelimenin Türkçe makul bir kökeni de yok. 15. yüzyıl civarı aniden çıkıvermiş.

Komşulara bakıyoruz. Farsça **ğund** "küme" ve **ğunda** "top şeklinde olan her şey, hamur yumağı, pamuk topağı." Küçültme ekiyle **ğundak** kümecik ya da topçuk olur. Farsça sözcüğün kökleri sağlam. İslamöncesi Farsçada **gund** küme ve top, özellikle de erkeklere mahsus ikiz toplar anlamında karşımıza çıkıyor. Sanskritçe retrofleks d (ड) ile **adgud** her çeşit top, küme. Hintçeye özgü, dilin ucunu ters çevirerek söylenen bu d'nin Farsça karşılığı /nd/ olur. Kürtçe **qund** hamur topu imiş. Ermenice **gund** yumru veya yuvarlak şey, gülle, küre; **gndak** bunun küçültülmüşü, Batı Ermenicesinde **kntag** olur, top demek. Bu da Farsçadan alıntı olmalı.

Türkçe sözcüğün kaynağının Farsça veya bir başka İranî dil olduğunu kesin görünüyor. O devirde Ortaasya bozkırında Türklerden başka yerleşik veya göçebe İranî kavimler de vardı. Komşu hatırı olabilir mi? Öyle

görünüyor. Maamafih Soğdca'yı da çek ettim, kndak, qndak veya ğndak bulamadım. Soğdca malum, bin yıl önceye dek Semerkand ve Buhara civarındaki ahalinin konuştuğu eski bir İrani dil. En eski Türkçeyle epey bir etkileşimi var.

Farsça sözcüğün +ça ile küçültülmüş halini de unutmamalı: ğund-ça, telaffuzu **ğunça**, çiçek tomurcuğu. Türkçesi **gonca** olur.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Kökenbilim

Sevan Nişanyan 11.07.2009

Neden kökenbilim demiyorsun, etimoloji diye gâvurca lafı tercih ediyorsun diye ayıplayanlar hep oluyor. Öyle ya da böyle hakikaten umurumda mı? Değil. İki türlü de kullanırım, ne olacak? Ama etimolojiye alışmışım, hem daha hoşuma gidiyor. Dünyada çeşit çeşit dil var, bir çoğunda etymologie, etimología, etümoloogia, ετυμολογία vb. diyorlar, Hintçe, Osetçe ve Estonca dahil. Onlarla aynı dalga boyunda konuşmak daha iyi değil mi, illa ayrılıkçı mı takılmak gerek?

Hem bir kere **köken** ne demekmiş diye bakıyoruz. En erken 15. yüzyılda Türkiye Türkçesinde görülen bir kelime, fide ve fidan demekmiş o kadar, sanırım "kök salan bitki sapı" manasına. 19. yüzyılda Ahmet Vefik Paşa yeni anlamlar ilave etmiş: 1) fide yeri, yani İngilizce nursery dedikleri, fidanı tarlaya göçürmeden önce ilk yetiştirdiğiniz yer, 2) bir kişinin mahall-i aslisi, vatan, yerlisi olunan yer. Bu ikincisi zannederim birincisinden mecazdır, "ilk toprak" gibi. Ya da belki "köken yeri" gibi bir deyimden kısaltmaya uğramıştır.

Dil Devrimcisinin el kitabı olarak 1935'te TDK'nun yayımladığı Cep Kılavuzu kestirmeden "menşe, asl" diye tanım vermiş. Anlamın adım adım nasıl kayıp yokolduğunu farkettiler mi? İlk anlam gayet somut, kök eden şey, yani kök değil başka bir şey, sap. İkinci anlam kök edilen yer, o da somut. Son anlam? Basbayağı kök. Türkçe kök ile Neo-Türkçe köken arasında tanımlanabilir bir anlam farkı var mı? Oradaki +en ekinin herhangi bir işlevi var mı? Yoksa kök demenin fantazi modeli midir köken? Kökenbilim yerine **kökbilim** desek iş görür mü?

Başta döneyim gene. Kökenin kökeni şuymuş buymuş farkeder mi? Etmez. Bilgisayar diyor muyum? Diyorum.

Dilbilim diyor muyum? Lengüistik/linguistik demek zor o yüzden diyorum. Kökenbilim de derim, dert değil.

Ama dilin ince köklerini, kılcal damarlarını bu kadar hoyratça yırtıp atan adamların ürettiği kelimelere bir antipatim var, o da gerçek.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Töz

Sevan Nişanyan 13.07.2009

Felsefe geleneği sıfır olan bir ülkede felsefe terimlerine Öztürkçe karşılıklar uydurmak mantıklı iş midir? Bir felsefe metninde substance yerine töz, accident yerine ilinek, matter yerine özdek koyunca vatandaş daha mı iyi anlar? Yoksa bir halt bilmeyen edebiyat bölümü kızlarına daha iyi mi hava atılır, burnunu hafifçe yukarı kaldırıp anlaşılmaz kelimeler söyleyince? Lise sona geçtiğim sene, Sartre'ın imkânsız derecede zor bir felsefe metnini Türkçeye çevirmeyi kafama koymuştum. Bir yaz boyu onunla cebelleştim. O zamanlar pek meraklıydım tözlere, ilineklere; bilirim.

Şimdiki aklım olsa var ya, direkt konuşmayı denerdim kızlarla.

Felsefeci bir arkadaş yazmış, **töz** kelimesini sormuş. "İngilizce substance'ı karşılıyor, ama substance'ın bir esprisi var, 'altta duran' demek. Bu töz kelimesinin esprisi ne ola ki?"

Görev aşkıyla kolları sıvadım. Töz: Eski Asya Türkçesinde kullanılan bir kelime, 9. yüzyıla ait Uygur Maniheizt metinlerinde, ondan biraz daha eski olan Huastuanift isimli Köktürkçe günah çıkarma kitabında geçiyor: "bir şeyin kökü, dibi, aslı". Kaşgarlı'nın Divan'ında Arapça karşılığı "el-asl" diye verilmiş, ama bu devirde (11. yüzyılda) artık daha çok *tüpi tözi* (soyu sopu), *özi tözi* (özü aslı) gibi kalıp deyimlerde kalan bir kelime olduğu anlaşılıyor. Besbelli ki Eski Türkçesi **törimek**, bugünkü şekli **türemek** olan fiille kökteş. Eski Türkçede sözcük sonunda /z/ > /ri-/ problemi üzerinde tonlarca mürekkep akıtılmıştır. Bkz. göz > gör(i)mek, semiz > semrimek, yavız > yavırmak (kötüleşmek), vb.

Çağataycaya bakınca ummadık bir şey keşfediyoruz. **Kulak tözi** "kulağın dibi yani kökü" demekmiş. Vay canına! Toz değil töz.

Türkiye Türkçesinde hemen hemen hiç duyulmamış. (Kulak tözü deyiminin **kulak tozu** olması da kelimenin halk arasında bilinmediğinin kanıtıdır.) 14. yüzyılda istisnaen Germiyanlı Cemali'nin Hurşid u Ferahşad tercümesinde rastlanıyor. Besbelli "bir kişinin soyu sopu, aslı" anlamında kullanılmış. TDK'nın Tarama Sözlüğü "asıl, tabiat, künh, aslî cevher" diye daha geniş açıklama gereği duymuş. Neden, nasıl, nereden çıkarmışlar bilinmez.

Sanırım bunun etkisiyle olacak, 1942 tarihli Felsefe ve Gramer Terimleri Sözlüğü kelimeyi canlandırmaya karar vermiş. Karşılığına "Osmanlıca" cevher, Fransızca substance diye yazmışlar. Türkçe Sözlük'ün 1945 baskısında töz "değişikliğe uğrayan şeylerde hep değişmez kalan şey, cevher" diye tanımlanıyor. Cevherin önünde de yıldız koymuşlar, "ölüme mahkûm kelime" anlamında. **Tözcülük** "olaycılığın karşıtı olan ve temel olarak bir tözün varlığını kabul eden öğretisi" imiş, **tözel** de "töze değgin" demekmiş.

A *substantial meal* karşılığı "tözel bir yemek" diyebilir miyiz, yoksa sadece felsefik yazılarda mı kullanımı caizdir, onu açıklamamışlar.

www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Dumur

Sevan Nişanyan 14.07.2009

Dumur olmak deyimini galiba ilk on yıl kadar önce duydum; elde belge olmayınca böyle şeylerin tam tarihini hatırlamak zor. Duyar duymaz sevdiğimi ve hemen kullanmaya başladığımı hatırlıyorum. Şimdi yaşlı başlı dostlarım beni ayıplıyorlar, "olur mu Sevan Bey, dumur olmak cahilliktir, **dumura uğramak** denir" diye doğru yola davet ediyorlar. İşin kötüsü ben de bozuk yolları pek severim, hangisi cahilliktir diye kontratağa geçmeden duramıyorum.

Noktalı ad harfiyle **ḍumûrḍ** **ضمور** Arapça "bedenen zayıflama, zayıflık." ("Dumura uğramışsın ya seydi?" "Sorma, rejim yapıyorum.") 19. yüzyıl sonuna dek Türkçedeki anlam da bu. 1890'da Redhouse "being or becoming lean and thin" demiş. On yıl sonra Şemseddin Sami tıptaki yeni kullanıma dikkat çekmiş: "bir uzvun beslenemeyerek zayıflaması kuruması ve battal olması, Fransızca atrophie". TDK Türkçe Sözlüğün 1955 baskısı "körelme" diyor, ama fizy. diye özellikle belirtiyor: yani tıpta fizyoloji terimi. Dumura uğramak deyimini bu yeni

anlamdan türemiş olmalı, 1959'dan eski örneğini bulamadım. Düşünürseniz hepten saçma bir ifade. ("Geçerken atrophie'ye uğradım." "Haa selam söyleseydin.") Sanırım orijinali "beynim dumura uğradı" olmalı. Tıp fakültesi kökenli bir şaka olabilir mi?

Dumur olmak'taki sorun nedir? Dumur aslında bir masdar, yani hal ve oluş bildiren bir ad. Oysa "dumur olmak" deyince akla sıfat geliyor. Cahillik mi? Cahillik olsun peki. Ama bir otursam size ikiyüz tane örnek sayarım, Arapça masdarın Türkçede sıfat veya fail olarak kullanıldığı. Buyurun: **abes** (aslı: boş vakit geçirme), **ayıp** (kusurlu olma, kusur), **beyaz** (beyazlık, beyazlama), **harap** (yıkılma, yıkım), kalp paradaki **kalp** (bozma, tahrif etme), **kesat** (ticarete durgunluk), **şirret** (kötülük), vs. Türkçe kullanımda hepsi sonradan sıfat olmuş. Abes söz, ayıp hareket, beyaz Türk, harap bina, kalp para, kesat işler, şirret cadı desek 1950 model dil guruları hepsini "doğru Türkçe" kabul eder, eminim. E o zaman dumur olmanın ne zararı var peki?

Çıkarın kravatları, bırakın dil polisliğini, bakın ne kadar rahat ediyorsunuz.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Volkan

Sevan Nişanyan 15.07.2009

Volkan! Nasıl tosun gibi bir Öztürkçe ad, değil mi? Alpaslan. Kutkan. Tarkan. Özkan. Volkan. Yok değil! Volkan Fransızca. İngilizcesi de **volcano**'dur malum, yanardağ demek. Galiba Türkçede yaygın kullanılan tek gâvurca erkek adı.

Düşünün ki Türk coğrafyasında volkan yok, Baykal Gölünden Adriyatığe kadar aktif yanardağ görülüyor. Türkler bu doğa hadisesiyle pek yakın devirde tanışmışlar. 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başı, posta vapuruyla Evropa'ya giderken görülen Etna ve Vezüv, çağın klasik figürlerindendir. Türkçe bir metinde volkan sözcüğüne en erken 1860'larda rastlamışım, ama kaynak notum kayıp, bulamadım. Sözlüklere ilk 1924'te girmiş, "tepesindeki delikten ateş çıkaran dağ" demişler. 1920'lerde bir de **bürkân** diye Türkçe karşılık denemişler, ama bunu nereden bulduklarına dair en ufak bir fikrim yok. **Yanardağ** sözcüğüne 1930'dan itibaren rastlanıyor. Dil Devrimi yıllarında volkan Öztürkçedir diye teşvik edilmiş. Cehalettedir herhalde, ya da birileri öyle emretmiş.

Nihai kaynak Latince **Volcanus**, eski Roma dininde ateş tanrısının adı. Adın nereden geldiği belirsiz, belki

Etrüskçe. Bu tanrı, karanlık bir ışıkta ocağı harlayan demirci olarak tasvir edilir. Güney İtalya'daki üç yanardağdan biri veya diğerinin dibinde atölyesi olduğu söylenir. Küçük bir ada üzerinde olan üçüncüsü **Volcanius** ("Volkan'inki") adıyla anılır – aradaki /i/ye dikkat. "Yanardağ" anlamı öbür Avrupa dillerine o adanın adından geçmiştir derler.

Lav da o coğrafyanın mahsulüdür, doğal olarak. Güney İtalya'nın Napoli lehçesinde **lava** = akıntı yahut sel. Napolilinin su dahil her çeşit akıntı için kullandığı kelime, yabancı dillere özellikle oradaki Vezüv dağının akıntısı diye girmiş. Mantıklı değil mi? Türkçeye Fransızca **lave** (/lav/) biçiminden geldiği için sonu kırılmış. Yoksa direkt İtalyancadan alınsa herhalde *lava yahut *leve olurdu.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Çilek

Sevan Nişanyan 16.07.2009

Ümitsizliğe düşüp peşini bıraktığım kelimelerden biri de **çilek**. Türkçede 16. yüzyıldan beri kaydedilmiş bir kelime. Sanırım o devirdeki anlamı bugünkünden biraz farklı: böğürtlen ve kocayemişi ve yaban çileği dahil her türlü yabani yemişin adı gibi duruyor, tıpkı İngilizce *berry* gibi. Zaten bugün bildiğimiz evcil çileğin ortaya çıkması epey sonradır, 18. yüzyıl diye kalmış aklımda. Türkiye'ye birtakım Rumlar getirmişler, İstanbul'un Arnavutköyünde saray için çilek yetiştirme imtiyazı almışlar.

Azeri Türkçesinde **çiyäläk** diyorlar. Bizimkinin özgün biçiminin de bu olması lazım, kozalak, çökelek, topalak vb. örneklerinden bildiğimiz +alak ekiyle. Lakin çiy nedir yahut çiyemek nedir en ufak fikrim yok. "Islak" manasında çiy'le anlam ilişkisi kurmak bence zor. Eski Asya Türkçesinde yok, diğer Türk dillerinde de yok. Ama başka dilden alıntı da değil. E, bir kelime havadan gelmez, yoktan varolmaz, bu nereden çıkmış?

Bir ipucu: Çağataycada **yilek** çilek demekmiş. Anadolu ağızlarında da **ilek** veya **yilek** adı türlü çeşitli yemiş için kullanılır. Ege bölgesinde ilek diye özellikle erkek incirin meyvesine derler, hani mayıs ayında Hacıhüsrevli ablalar yeşilini toplayıp reçel için satarlar, o. Bizim Ege'de de mayısta ilek simsarları türer, dağda bayırda yetişen ileği toplayıp yemiş (yani dişi incir) üreticilerine satarlar. İleğin sineği olmazsa dişi incir meyve vermezmiş çünkü.

Aklıma iki soru geliyor. Muhtemelen yanlıştır, ama gene de sorayım. Bir, bu ilek/yilek acaba aslen *yiyelek midir ve – tıpkı **yemiş** gibi- *yemek* fiilinden mi gelir?

İki, biliyorsunuz Kırgızca, Kazakça gibi bazı Türk dillerinde kelime başındaki /y/ sesi /c/ olur, cılduz, calğan (yalan), caz (yaz) gibi. Türkiye Türkçesinde bu hadisenin hiç örneğine rastlamadım gerçi, ama acaba bilmediğim ve akıl erdiremediğim bir nedenle yilek kelimesi böyle bir dönüşüme uğramış olabilir mi? Yok, uzak ihtimal. Zor.

Ermenice **yelak** da çilektir; Ermenice bir etimolojisi yoktur, dolayısıyla Türkçenin bir kolundan alıntı olması pekâlâ mümkündür.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Din

Sevan Nişanyan 17.07.2009

Eski Babil ve Asur dilinde **dînu** 1) yargı, mahkeme kararı, hüküm, 2) yasa, kanun, hukuk, 3) dava, özellikle haklı dava, birisine karşı ileri sürülebilen hak, 4) mahkeme. Ta MÖ 2300'lerden itibaren kaydedilmiş. Komşu dillere de geçip yerleşmiş. Hititçede, Aramicede bol bol geçen bir kelime. İbranicede **dîn** halen yargı ve mahkeme anlamında kullanılıyor. **Dâna** yargıladı, dava etti; **bêth dîn** (yargı evi) Yahudi şer'i hükümlerine göre yargılayan mahkeme.

Aramice aynı kökten **mdînat** "yargı erki" ya da "yargı çevresi". Yani bizim kaza dediğimiz şeyin ta kendisi: bir yargıcın hüküm sahibi olduğu alan, İngilizcesi jurisdiction. Arapça **medine**'nin mutlaka Aramice bir alıntı olması lazım, çünkü a) bu tür "üst kültür" kelimelerinin çoğu Arapçaya kuzeydeki amcaoğullarından gelmiş, b) Arapçada BU anlamda d-y-n fiili kullanılmıyor. Arapların Medine dediği yer de bildiğimiz türde kentten çok, büyücek bir vahaya yerleşik bir tür aşiretler konfederasyonu imiş. Hukuki bir birlik yani.

Arapça eşdeğer fiil dâna, yadînu, masdarı **deyn**: 1) birine veya bir şeye boyun eğme, 2) borç, borçlanma. Çoğulu **duyûn**, bizde de kullanılır. *Duyûn-ı umumiye* = kamu borçları. İslami kaynakların hangisine bakarsanız **dîn** de bu kökten gelir derler. Dîn = bir yasaya veya hükme boyun eğme. Mantıklı da görünüyor, normal.

Ancak işin çetrefil tarafı şu. Eski İran'da İslamiyetten önce en az 1300 sene hüküm süren Zerdüşt dininin, yani ateşperestliğin, yani mecusiliğin Eski Farsça adı da **dîn**. Farsçada ta eskiden beri "kutsal ibadet ve inanç sistemi" için bu kelime kullanılmış. Zerdüşt kutsal metinlerinin dili olan Avesta'da (ki Farsçadan ayrı bir arkaik İran dilidir) **daena** diye geçiyor; Avestaca /ae/ çiftseslisi Farsçada daima /ê/ veya /î/ olur.

Eski İran dilleri Sami kökenli değil, apayrı bir yerden gelmiş. Bu tesadüf müdür? Yoksa bilinemeyecek kadar eski bir tarihte İranlılar da bu kelimeyi Ortadoğu'daki Sami komşularından (mesela Babillilerden) mi ödünç aldılar, orası meçhul.

İslami değil de Avrupai kaynaklara baksanız, Arapça dîn'in Farsçadan alıntı olduğu yazarlar. Unutmayın ki bir "devlet dini" kavramını dünya tarihinde ilk kez ciddi bir şekilde uygulamaya koyanlar İran'daki ateşperest Sasanilerdi. Aynı Sasaniler Hz. Muhammed'in çocukluk ve gençlik yıllarında bir ara bütün Arabistan'a da hâkim olmuşlardı. Bir iz bırakmış olmalılar.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Tayfun

Sevan Nişanyan 18.07.2009

Türkçede yaygın kullanılan tek gâvurca erkek adı Volkan'dır dedim ya, illa hatamı bulmaya ant içmiş mihraklar hemen dayamışlar, peki ya Tayfun ne olacak diye.

O Çincedir, Çinliler tam gâvur sayılmaz, asyalıdır masyalıdır desem gene olmayacak. Baksanıza soykırım bile yapıyormuş adamlar, soykırım mevzularında pek hassas olan başbakanımız uyardı da öğrendik.

Çincenin muhtelif lehçelerinde **tai fun** yahut **dai fung** "büyük yel" demekmiş. 大風 böyle yazılırmış. İngilizceye **typhoon** (/tayfûn/) diye geçmiş, ilk kez 1588 tarihinde Doğu Asya'ya ilişkin bir seyahatnamede kaydedilmiş. Türkçede en erken TDK sözlüğünün 1955 baskısında sözlükleştirilmiş, ama bana sorarsanız Ferid Namık Hansoy'un 1920-30'lardan kalma Jül Vern çevirilerinde mutlaka geçiyordur derim. Hatta Ahmet Midhat Efendi 1900'lerin başında eğitsel bir hikâyesinde laf arasına sokmuşsa hiç şaşmam, "Asya-yı şarkinin pek azîm furtunaları vardır ki ulema-yı coğrafiye beyinde tâyfûn tesmiye edilir" diye.

Fransızcada da **typhon** var ama daha yaygın terim –afedersiniz- *cyclone*. Türkçeye İngilizceden alınmış olmalı diye tahmin ederim. Diğer dillere de hep İngilizceden aktarılmış, Japonca **taifû**, Rusça **тайфун** mesela oradanmış.

*

Peki, Arapça **tûfân**’ın bununla alakası var mıdır? Sakin sakin düşünelim: Arapça sözcük gayet spesifik bir olayın, Ortadoğu mitolojilerinde sözü edilen efsanevi su baskınının adı, yani teknik bir terim. Ama bunun kaynağındaki Aramice sözcük, **tûpân** veya **tûphân**, genel anlamda su baskını: “taşmak, azmak, su basmak” anlamına gelen t-w-p fiil kökünden basit bir masdar. Gerek yapı gerek anlam bakımından basit, problemsiz bir kelime, dolayısıyla kalkıp olmadık ilişkiler varsaymaya, öküç altında buzağı aramaya gerek yok. Hayır, tufan Ortadoğuya Çinden gelmemiş, tayfunun da Çine buralardan gitmiş olması zor iş.

Ama Eski Yunan’da dört rüzgârın babası olan fırtına tanrısının adı neden **Typhôn** diye sorarsanız ona cevap bulamam.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Osman

Sevan Nişanyan 20.07.2009

Büyük Türk köşeyazarlarından Namık Kemal Z. bundan böyle kendini “bilim işlerine” adamaya karar vermiş. Prensipite sevindirici haber: basın yoluyla tehdit ve şantaj işlerinden daha iyidir. İlla cinayet işlenecekse varsın kavramlar katledilsin, Kemal Beyin geçmişteki icraatları kadar zararlı değildir sanırım. Osmanlı devletinin kurucusunun adı acaba Osman mıdır Otman mıdır diye sormuş geçen günkü yazısında, ve Sokrates’ten beri tüm filozofları meşgul eden derin mevzuya parmak basmış: “GERÇEK NEDİR?”

Hemen aydınlatalım kendisini ve ilim çölünde kaybolmuş yolcular gibi gerçeğe susamış okurlarını. Arapçada biliyorsunuz /th/ sesi var, üç noktalı kayık harfiyle ث yazılır, aynen İngilizcedeki *thing* yahut *three* gibi söylenir. Bu sesi Türkler sevmez, bütün okul çocukları /tink/ ve /tirî/ demekte ısrar ederler. Bu sesi mesela Almanlar da hiç sevmez, onların talebeleri de İngilizceyi /sing/ ve /srî/ diyerek katlederler.

Arapça kelimelerde geçen /th/ sesi bu yüzden ta başından beri Türkçeye aktarılırken /s/ diye söylenmiş. Neden İngilizcedeki /th/ Türkçede /t/ oluyor da Arapçadaki /th/ öyle olmuyor, bunun açıklaması yok: kural böyle. Sonuçta Arapça athar Türkçede **eser**, amthâl **emsâl**, mirath **miras**, mu'aththir **müessir**, thâniyya **saniye**, dayyûth **deyyus**, habîth **habis**, hadîth de **hadis** olur. Üçüncü halifenin adı olan ʿuthmân'ın Türkçede **osman** olması da gayet doğaldır. Osmanlı hanedanını kuran zatın adı Arap yazısında cuthmân bin artûğrîl yazılır, Türkçede Osman bin Ertuğrıl okunur, basit.

Avrupalılar Türk değil haliyle, Arapça adları Türkçe okumak gibi bir dertleri yok, bu yüzden beyin adını **Othman**, hanedanınıkini de **Othoman** diye çevirmişler. 17. yüzyılda –th– çift sessizi Akademi kararıyla Fransızca imladan kaldırılınca Fransızca versiyon mecburen **Otman** olmuş, oysa İngilizcesi Othman kalmış. İngilizcede hanedan adının **Ottoman**'a dönüşmesi de sanırım Fransızca imla etkisiyle olmalı.

Özetle, acaba Öz Türk olan Osmanlı hanedanının kurucusunun adı –hepimizin özlediği gibi- Otman yahut Ataman Öztürk müydü diye senelerdir ortada dolaştırdıkları geyiğinin iler tutar bir tarafı yok. Kasaba okulunda Fransızca'yı yarım yamalak öğrenmiş olmaktan başka.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Vasistas

Sevan Nişanyan 21.07.2009

Vasistas Türkçede nedir? Benim bildiğim, yatay menteşesi olan her türlü ufak pencere vasistastır, bilhassa tuvaletlerde olur, apartman aydınlığına açılır, kilidi her zaman bozuk olur, ittir ittir kapanmaz. Halbuki Fransızca orijinali farklı. **Vasistas** = bir kapı veya pencere üzerinde, ondan bağımsız açılıp kapanan küçük pencere. Özellikle de eskiden kapalı at arabalarında kapının üzerindeki küçük pencereye vasistas denirmiş. Saatlerce tangır tungur gittikten sonra açıp kafayı uzatırsınız, "arabacı nereye geldik" diye sorarsınız hani, öyle.

Fransızcada ilk kez 1760 dolayında Düşes de Mazarin'den naklen anlatılan bir anekdotta kaydedilmiş. Alman yolcularla alay etmek için uydurmuşlar. **Was ist das**, malum, Almanca, "bu nedir?" demek.

*

Aşağı yukarı aynı dönemde Fransızların çıkardığı iki başka kelime: **restoran** ve **bistro**. Paris'te bugün bildiğimiz anlamda liste usulü yemek satan ilk lokantayı 1765 yılında Boulanger adlı bir vatandaş açmış. Kocaman da bir ilan koymuş, "bu çorbalar kana kuvvet göze fer verir, yorgunu dinlendirir, hastayı güçlendirir, gitmiş enerjiyi geri getirir" mealinde. Paris'in dalgacıları derhal etiketi yapıştırmışlar: **restaurant**. Kelime anlamı "yeniden ayağa kaldıran" demek, bildiğimiz restore etmek fiilinden. Takviyehane diyebiliriz. Bilgisayarcı gençlik resethane'yi de beğenir belki.

Bistro ise Rusça "çabuk". 1814'te Rus ordusu Paris'i işgal edip on ay kaldığında Rus askeri için hızlı yemek çıkaran kafe-restoranlar türemiş, o yüzden de fast food'un Fransızcası bistro kalmış derler, ne derece doğrudur bilmem. Benim tahminim o günün Fransızları bugünkü gibiyse tam tersi olmuştur; gariban İvan "hadi çabuk, içtimaya geç kalacağız" diye yalvardıkça işi inadına yavaştan alıp adına da bistro demişlerdir, sırf eğlence olsun diye.

*

Soru: Bu kelimeler yüzünden Fransızca bozulmuş mudur? "Yunusemre Fransızcasını koruyamadık, vah bize, tüh bize" diye dövünen vatanperver köşe yazarları türemiş midir?

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Pirpirim

Sevan Nişanyan 22.07.2009

Semizotuna Anadolu'da **pirpirim** derler. TDK Türkçe Sözlük'e almamışlar, ama Derleme Sözlüğünde bir ton entrisi var. Çorum, Amasya, Tokat, Sivas, Kayseri gibi birçok yerde **pürpürüm**, Doğubayazıt'ta **püpürüm**, Amasya'da **pirpirim**, Arapkir'de **perper**, Mezifon'da **parpar**, Yusufeli'nde **pirpir** makbulmüş, ama Aydın'dan Urfa ve Samsun'a kadar çok geniş bir alanda standart biçim pirpirim.

Kürtçesi **pimpar** veya **perpine** imiş, Ermenicesi **prprem**. Zannediyorum Türkçe ağızlarda sesli harfin i/ı/ü diye oynaklık etmesinin nedeni budur, Ermenicedeki sağır heceyi Türkçeye uyarlamak için araya keyfe keder sesli eklemiştir. Maamafih Ermenice yerel ağızlarda da epey oynaklık var. Erzurum lehçesinde **pirpiri**, Hizan'da **parpar**, Harput'ta **perper**, Eleşkirt'te **porporo** vb. diye saymış Acaryan.

Modern Farsçada kullandıkları kelime başka, *xılfe*, ama eski sözlüklerde **perperen** ve **perpehen** kaydedilmiş. Oradan Arapçaya, doğal ses değişimiyle **farfir** veya **farfarî** diye geçmiş. Süryanicesi **farfonîn**, Gürcücesi **parpina** imiş.

Çık bakalım işin içinden! Saydığım dillerin hiç birinde kelimenin yapısı, kökü mökü yok. Allah bilir onbin yıl önceki Cilalı Taş Devri insanlarından kalmış kelimedir. Coğrafi yayılım belli: Anadolu, Kafkasya, Mezopotamya, İran.

Fransızcası neymiş bu meretin diye bakıyoruz, bir de ne görelim? **Pourpier** = semizotu. Bu kelimenin de etimolojisi muğlak. Atıf başka şey söylemiş, Larousse başka, acaba *porquier ("domuzotu") olabilir mi diye merak ediyor insan. Çünkü neymiş? Latincesi de **porcastrinus** yahut **porcillaca** imiş, ki ikisi de domuzotu ya da domuzcuk otu gibi bir manaya gelir. Veya gelebilir. Başka yerden miras kalmış bir kelimeye halk arasında böyle anlam yüklenmiş de olabilir mesela.

*

Kıssadan hisse? Yok bu seferlik. Öylesine merak ettim, baktım. Size de anlatayım dedim.

"'Üniversite' gibi devşirme kelimeler kullanmayalım, evrenkent diyelim" diye gün aşırı başımı şişiren bazı fanatikler var, belki onlara sormalı, pırpırım de yasaklansa gerekir mi diye.

www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Saltbuyurmanlık -I

Sevan Nişanyan 23.07.2009

TDK'nin resmî yayını olan Türk Dili dergisinin 17.-18. sayısı 1936'da çıkmış, 155 sayfa, Dil Devrimi'nin ilk dört yıllık hengâmesinin bir tür özeti, en nadide mücevheri. Yaklaşık 5500 adet yeni kelime tanıtmışlar. "Her adımında yol gösteren, Türklüğün dilini aydınlatan Ulu Önder'e, derleme işini bir devlet ödevi şekline koyan cumhuriyet hükûmetine ve onun değer biçilmez başı olan İsmet İnönü'ye" ithaf etmişler. Önerdikleri kelimelerin ezici çoğunluğu unutulup gitmiş, ama mesela **imge**, **içgüdü**, **izlenim**, **terim** ilk kez bu paha

biçilmez eserde gün yüzü gören kelimelerden.

Gözüme çarpan incilerden birkaçını sizinle paylaşmak isterim. Hem bir gün yetmeyecek galiba, iki gün eğleneceğiz.

Arkasalaytım arkeoloji demekmiş. Frenkçe kelimelerden serbest çağrışım yoluyla Öztürkçe üretmenin nefis örneklerini daha göreceğiz. Eski Türkçe aytmak (konuşmak) fiilinden türettikleri –aytım’ı –loji karşılığı kullanmışlar, ki o da Eski Yunanca “konuşmak” anlamına gelen lógos’tan gelir. **Kurunaytımı** kronoloji, **kütükeytim** şecere yani jenealoji, **gizaytım** da tasavvuf demekmiş.

Türkçe sentaks içinde kullanılabilirlik kriterini pek gözetmemişler. Ruh anlamına gelen **solu** cümlede nasıl geçer? “Bedenime sahip olabilirsin ama soluma asla?” Keza **balçıkışleri** = seramik (“balçıkışı yer karoları?”), **bolkonuşma** = gevezelik, **uçun** = sebep (“uçak düştü, uçun kuşlar”), bir de **uçunlam** = nedensellik.

Fransızcadan serbest atışla türetilenler arasında **sosyasarlık** (sosyalizm), **somtöz** (sentez), **titülemek** (unvan vermek, Fr. intituler), **diyelek** (lehçe yani diyalekt), **arsıman** (sanatkâr, Latince ars = sanat) gibi şaheserler göze çarpıyor.

Orwell’in Newspeak’çilerini hasetten çatlatacak bileşikler bulmuşlar: **saltbuyurman** (diktatör), **biledüşüm** (tesadüf), **kıstamgerekler** (zorunlu ihtiyaç maddeleri), **kirtübilmeserlik** (dogmatizm), **kendeldirim** (medeni yaşam). Bu sonuncusunun soyut hali **kendellik** (medeniyet). Kent kelimesinden türetmişler, ara sessizi yumuşatınca daha bir otandık duracağını düşünmüşler belli ki.

Devamı var...

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Saltbuyurmanlık -II

Sevan Nişanyan 24.07.2009

Türk Dili dergisinin 1936 yılında önerdiği Öztürkçe kelimelerden bir demet sunmaya devam ediyoruz.

Üyürt neymiş? Seçim ve tercih demekmiş. **Köteri** karakter, **öredil** kat'i, **eysirim** de tarih. Bunların nereden türetildiğine dair bir fikrim yok, ama Divan-ı Lugat-i Türk'ü karıştırsak eminim ucundan tutacak bir şeyler buluruz. Roman karşılığı **ertek** demişler, belli ki "ertesi yarın" gibi bir yerlerden çağrışım gelmiş. **Bölem ertek** tefrika roman, **eysirimki ertek** tarihi romanmış: oradaki -ki ekinin nisbet eki olarak kullanılması nefes kesici!

Vallahi ciddiym, uydurmuyorum, abartmıyorum da. Birilerinin fantezi olsun diye yarattığı özel bir dil değil bu. Yıllar boyu ülkenin en temel siyasi-kültürel konusu olan, cumhurreisinin hayattaki en önemli davası sayıp şahsen yönettiği, devlet eliyle okullara empoze edilen, benimsemeyenlerin siyasi sadakatinden kuşku duyulduğu bir milli dava. Ve bu davanın resmî organica "bundan böyle Türkçe böyle olacak" diye ilan edilen kelime listesi.

Bin yıl önce ölmüş kök ve eklerden serbestçe yararlanmışlar, Eski Asya Türkçesi ile Türkiye Türkçesi uyar mı uymaz mı dert etmemişler. **Betibetin** mesela bibliyografi olmuş, **betiz** de harf, Amu Derya'nın beri yanında bin yıldan beri kullanılmamış olan betimek (doğrusu bitimek) fiilinden. Buna karşılık **bedizel** estetik olsun demişler, Eski Türkçe *bedizemek* karşılığı bu ülkede *bezemek* kullanıldığına hiç bakmadan. **İnav** itibarmış, -av eki isterse Türkçe değil Kıpçakça olsun. **Sınamal** deneysel olmuş, -amal eki Moğolca olsa farketmez, onlar da bizden diye. **Ürgüt** eserler demekmiş, -üt diye bir çoğul eki neredeyse ikibin yıl önce Türkçeden kaybolmuş olsa da.

Uyduracak bir şey bulmayınca yabancı kökenli kelimelerin sesleriyle oynamışlar. Aile **ayla**, gazete **gazata**, an'ane de **anana** diye yazılacak bundan böyle diye karar çıkmış yüksek yerden. Cumhurreisinin ön adı da aynı günlerde **Kamal** diye düzeltilmişti biliyorsunuz, 1938'den sonra ne oldu bilinmez, usulca gene Kemal'e döndü.

*

Soru bir: Ülkenin dilinden, kültüründen, geleneğinden, kimliğinden feci surette nefret etmedikçe bir insan bu denli radikal bir reddiyeye girişir mi?

Soru iki: 14 yaşında bir kıza kendi rızasıyla tecavüz eden adamlar hapse atılıyorsa, 13 yaşındaki bir cumhuriyetin diline ve beynine zorla ve defalarca tecavüz edenlere ne ceza verilmelidir?

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Pehlivan

Sevan Nişanyan 25.07.2009

Farsça **pehlevân** = yiğit, kahraman, cengâver. Fars edebiyatının başyapıtı olan Şahname baştan aşağı pehlevan menkıbeleriyle doludur, pehlevanların en meşhuru da pehlevan-ı cihân Zal oğlu Rüstem'dir. Bunlar güreşçi filan değil, yanlış anlamayın, Zabulistan ve Sistan ülkelerinin hükümdarları, şahlar şahı Cemşid soyundan gelme, şehir ve saray sahibi soylu kişiler. Türkiye'de çayır güreşçilerine **pehlevan** veya **pehlüvan** adı verilmesi Osmanlı döneminde çıkmış, biraz amigoluk kokan bir uygulamadır. Frenkçede **champion** sözcüğü de aynı evrimi gösterir; aslı "savaşçı, cengâver" iken zamanla güreşçi yahut döğüş sporu yapan kişi, en sonunda da herhangi bir sporda başa güreşen kişi anlamını kazanır.

Klasik ve modern Farsçada bu kelimeyi kesip biçmek, analiz etmek mümkün değil. Ama Pehlevî adı verilen İslamöncesi Fars diline gittiğimizde iş netleşmeye başlıyor: **pahlûm** soylu, asilzade, **pahlavân** bunun çoğulu, "soylular", **pahlavîk** de "soylulara ait, soylular gibi" anlamında sıfat. Pehlevî dili demek, aristokrat lisanı demek. İslamiyetin ilk devrinde eski İran yönetici sınıfının kullandığı edebi dile bu ad verilmiş.

Bundan bir basamak daha geriye gidince bu sefer sürprizle karşılaşırız. MÖ 250'lerde İran'ı istila edip MS 200'lere dek beş asra yakın egemenlik kuran bir halk vardır, İran'ın doğusunda bir yerlerden gelirler, Farsçadan başka bir tür İrani dil konuşurlar. Yunan-Roma kaynaklarında isimleri Parth'lar, doğu kaynaklarında ise Eşkâniler diye geçer. Kendilerine verdikleri isim tekil Parthâma, çoğul **parthavâna**'dır. İki tane de dil kuralımız var elde: bir kere eski İran dillerindeki /th/ sesi Orta ve Yeni Farsçada daima /h/ olur, ikincisi /r/ sesi çoğu zaman /l/ye dönüşür. L ile h'nin yer değiştirmesi de doğal bir telaffuz olayı, öbür türlü söylemesi zor çünkü.

Bu Parth'lar yahut Eşkâniler belli ki memlekette bir tür yönetici zümre oluşturmuşlar, her vilayetin başına bunlardan biri oturmuş, sülale kurmuş. Hatta Ermenilerin ikinci kral hanedanı da Parth soyundan Arşak'ın oğullarıdır. Sonraki devirde bu eski beylerin adı "hanedan sahibi kişi" anlamında genelleştirilmiş. Derken cengâver şövalye, en son da yağlı don giyip birbirinin orasını burasını elleyen adam anlamına tenzil-i rütbe etmiş. Nereden nereye!

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları](http://sevan.nisanyan.blogspot.com) - [nisanyan.blogspot.com](http://sevan.nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları](http://sevan.nisanyan1.blogspot.com): <http://sevan.nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Bumin

Sevan Nişanyan 27.07.2009

Kürşat Bumin hocam geçen gün Yeni Şafak'taki yazısında Kelimebaz'ı öve öve övgü manyağı yapmış. Mahcup görünmeye çalışıyorum tabii, ama eş dost meclisinde havamdan geçilmez oldu diyorlar. Zaten Ali ile Özlem başıma kakıp duruyorlardı "tevazu da tevazu, sende tevazu eksik" diye, şu ara hiç onlara gözükmesem daha iyi olacak.

*

Kürşad da yeterince ilginç ama **Bumin** adında nasıl bir enteresanlık olduğunun bilmem farkında mısınız? Bumin, daha doğrusu **Bumın**, Köktürk devletini kuran kağanın adı. Kardeşinin adı **İstemi**, oğlu **Mukan** yahut Muxan. Bunların yerine geçenler sırasıyla **Taspar**, **İşbara**, **Tardu**, **Şipi** ve saire. Kral kentinin adı **Ötüken**. Hükümdar ailesinin aşiret adı –Asena değil- **Aşina**.

Bu adların ortak özelliği nedir sizce? Söyleyeyim: hiçbirisi Türkçe değil. Nece oldukları belli değil, ama Türkçe anlam ifade eden herhangi bir kökle veya yapım unsuruyla alakaları olmadığı açık. Ortaasyada konuşulan eski bir İrani dil olan Hotan Saka dilinde **aşina** "mavi" demekmiş; eğer öyleyse Kök (= gök, yani mavi) Türk bunun çevirisi olmalı. Hanedanı kuranlara "Blues Brothers" desek ayıp olmaz değil mi?

Köktürk devleti bir ara yıkılıp yeniden kurulduktan sonra gelen kağanların hepsinin adı Türkçedir halbuki: **Kutluğ** (şanslı), **Bilge** (bilgili), **İl-teriş** (ülke alan), **Kapğan** (ele geçiren), **Inal** (güvenilen), **Tengri** (gök? adil?)... 680 yılına dek hiç Türkçe yok, o tarihten sonra hepsi Türkçe, ilginç değil mi? Üstelik birinci Köktürk kağanlığının resmî yazıt dili Soğdca'dır, ikincisinin Türkçe. Bizim zamanımızdaki ders kitaplarında buna dair bir açıklama gördüğümü hatırlamıyorum. Şimdi belki bulmuşlardır, bilmem.

Bundan ne sonuç çıkar? Köktürkler "Türk" değildi sonucu çıkmaz sanırım. Ama en azından Türklerin ta ilk günden beri bir kimlik sorunuyla boğuştukları sonucu çıkar bence, "atalarımız saftı" diye yırtınan çağdaş Öztürkçülerin tahmin ve temennilerinin aksine. Bir millet düşünün ki o millete ve diline adını veren devletin kurucuları ailecek yabancı isim taşısın, olur mu böyle şey?

Tarihte "Türk" adını ilk kullananlar bu Köktürklerdir. Şu konuştuğumuz dile "Türkçe" adı veriliyorsa bunun müsebbibi de büyük olasılıkla Bumın Kağandır. Daha önceden çeşitli kavimler bu dilin çeşitli lehçelerini konuşuyordu şüphesiz, ama egemen bir klan adının hepsine bayrak olması onun kurduğu imparatorluk sayesinde.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Kul, köle

Sevan Nişanyan 28.07.2009

Kul ta Orhun yazıtlarından beri varolan bir Türkçe kelime, hizmetkâr ve köle demek. Bu iki kategori arasındaki ayrım eski dillerde yoktur, ya da varsa net değildir. Latince **servus** hem hizmetçi (servant) hem köle (slave) demek. Arapça **‘abd** da öyle. Yani bir adamı hizmetinde çalıştırıyorsan ha maaş vermişsin, teorik olarak “özgür” saymışsın, ha yemek ve yatak verip ben salmadan bir yere gidemezsin demişsin farketmez diye düşünmüş eskiler. Bugün için de düşünmeye değer bir konu: “çalışma özgürlüğü” dedikleri şey berbat bir kulluk düzeninin kamuflajı olmasın sakın?

Kul demek tebaa (subject) demek değil mi diye sormuş bir arkadaşım. Hani var ya, Osmanlı devletinde insanlar padişahın kuluydu, cumhuriyet geldi kuşlar kadar özgür olduk gibisinden. Hayır, kul hiçbir tarihte subject anlamına gelmez. “Padişah kulu” demek kapı kulu ya da saray hizmetkârı demektir. Bunlar teknik olarak padişahın şahsi mülküdür; dolayısıyla mahkemesiz idam edilmeleri şer’an caizdir. Alelaide tebaaya –mecazi ya da hamasi söylemler dışında- “kul” denmez. Bu ayrımı kavramadan mesela Koçi Bey Risalesi’nden tek kelime bir şey anlayamazsınız.

Ayrıca cumhuriyet gelince özgür mözgür olmadık, eskisinden beter bir şekilde yeniçerilerin kulu olduk. Üstelik bunlar eskiden en azından birinin kuluydu, ister teknik ister teorik olsun. Cumhuriyetten sonra büsbütün istiklale kavuştular, bentlerinden taşıldılar, hür ve serazat, astığı astık kestiği kestik oldular.

Bir düşünün, kendilerine başkomutan ve padişah diye neden yetmiş sene önce ölmüş bir devlet reisini onca şevkle benimserler? Neden ona kulluk etmeyi bir tür kurumsal din haline getirirler? Ölmüş padişahın avantajı şudur: Kimseye “höt” diyemez, kimsenin kellesini alamaz, serkeşliğine ket vuramaz. Yaşasaydı şayet, bugüne dek otuz defa devirip Yedikule zindanlarında İkinci Osman’a yaptıklarını yapmış olurlardı, hiç kuşkunuz olmasın.

*

Köle muamma bir kelime. 14. yüzyılda Türk asıllı Memlukların yönettiği Mısır’da çıkmış, “memluk” sözcüğünün Türkçe eşdeğeri olarak kullanılmış. Kaynağı belirsiz, belki Arapça **gulam**’dan bozma. Bilhassa İslam hukukundaki anlamıyla “mülk olarak alınıp satılan slave” için kullanılmış. Belli ki kul fazla muğlak kaldığından, daha net bir ifadeye gerek duyulmuş.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları](http://nisanyan.blogspot.com) - nisanyan.blogspot.com

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Memluk

Sevan Nişanyan 29.07.2009

Dün kulla köleyi gördük, yazının ucunu da memluk'a bağladık. **Memluk** neymiş? Malik olunan şey veya kişi, m-l-k kökünden, köle demek. Aynı anlama gelen gulam'dan daha kibar, daha kuru, daha hukuki bir deyim.

Miladi 9. yüzyıla doğru Araplar fazla medenileşip savaş döğüş işlerinden zevk almaz olunca Türkistan'dan gelen Türk köleleri asker yazmaya başlamışlar, tıpkı Brezilya'dan futbolcu getiren Fenerbahçe gibi. Bunlar da fırsatı bulunca tıpkı bugünküler gibi bir daha ucunu bırakmamış, memleketin üstüne çökmüşler.

İlk 935'te Tuğç yahut Toğuç isimli bir Türk orgenerali Mısır'da ipleri ele almış. Bir süre sonra Kürt asıllı Selahattin Mısır'ı fethetmiş, ama o da ne yapsın, mecburen Türklerden köle ordusu kurup işi onlara havale etmiş. Bunlar da zamanı gelince kaçınılmaz olanı yapmış, emir komuta zinciri içinde memlekette idareye el koymuşlar. Bir de ant içmişler ki Türk ve köle olmayan kimse yönetimde söz sahibi olamasın. Adamlar bu yüzden hem resmen köle (memluk), hem de kolektif heyet halinde memleketin sahibi ve hükümdarı. Türkçesi **Kölemen**, ki belki de Arapça gılman'dan bozmadır derler.

İslamiyette biliyorsunuz Müslüman kişinin köle edilmesi yasak. O yüzden köle lazım oldukça mecburen gidip Darül İslam sınırları dışındaki geri kavimleri yağmalamışlar; ya da onların işbirlikçi tayfasıyla şirket kurup insan ticareti yapmışlar. Türklerin Müslüman olmaması bu yüzden işlerine de gelmiştir sanırım.

Acaba Türkler bir yerden sonra "yetti bu kadar soygun" deyip çoluk çocuklarını korumak için mi Müslüman oldular? Sonraki devirde Çerkezlerin, Lazların, bir kısım Gürcülerin, Sudan'da Darfur'luların, Somalilerin vb. Müslüman olması aynen böyle olmuş gibi görünüyor.

Yoksa "bak enişte Mısır'a asker gitti, köşe oldu," "Kaşgarlılar da Bağdad'a mahalle kurmuş" diye gıpta ede ede hep beraber Gastarbeiter mi yazıldılar?

*

Bakın bugün m-l-k kökünden gelenleri anlatacaktım, ne konulara daldık gene.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Mülk

Sevan Nişanyan 30.07.2009

Arapça m-l-k kökü esasen "egemen olma, beylik ve hükümdarlık etme" ve ikinci olarak özel hukuk çerçevesinde bir mala "sahip olma". Bu iki kavram arasındaki ince alakaları anlatmaya kalkacak olursak gene konu sapar, yazıyı toparlayamayız, onun için geçelim. Mesela **melik** kraldır, **mâlik** de Arapçada daha çok bu anlamda kullanılır ama Türkçede özel hukuk kavramıdır, araya net bir ayırım girmiştir, "kat malikleri kurulu" deyince taçlı tahtlı adamlar gelmez kimsenin aklına.

Arapça masdar genellikle **milik**, bazen **mulk**, ama bizde ikincisi yerleşmiş. Hem "yönetme/sahiplik etme" anlamında soyut eylem adı, hem de "yönetilen/sahiplik edilen şey" anlamında nesne adı. Mesela "Tahammül mülkünü yıktın Hulagu Han mısın kâfir" deyince bunu "krallığını" diye çevirmek lazım; "Adalet mülkün temelidir" ise "devletin" demek. Türkçede mülk daha çok "sahip olunan mal" anlamına oturunca soyut eylem adı olarak bir de **mülkiyet** sözcüğüne ihtiyaç doğmuş – ki galat-ı fahiştir, zaten masdar olan kelimeye masdar yapan +iyyet ekini eklemeyi Osmanlı dilbazları cahillik sayarlar.

Mülkün çoğulu **emlâk**. Bizde ne olmuş? Emlak "gayrimenkul mülk" anlamında tekil kelime olmuş, emlak kralı, emlak borsası, emlak komisyoncusu gibi deyimler türemiş.

Temlik mülk edindirmek, **temellük** mülk edinmek. Bunlar Arapça. Buna karşılık mülke el koymak anlamında **istimlak** sanırım 19. yüzyıl sonlarında Osmanlıcada türetilmiş; Arapça sözlüklerde yok. Kalıplar Arapçada standart, teSSiS, teSeSSüS, istiSSâS. S harfiyle gösterdiğim sessizlerin yerine sırasıyla m, l, k koyuyorsunuz, tık, kelime çıkıyor.

Özetle neymiş? Bir harbi Arapça var. Bir de Osmanlı/Türk Arapçası diye ayrı bir dil fenomeni var ki, sanırım akademik alanda yeterince ciddiyetle incelenmiş bir konu değil.

*

Melek bunlarla alakalı değil. İbranice bir kelime, l-a-k (göndermek) kökünden **melâk elohîm** מלאך אלהים Allahın elçisi, habercisi, ulağı; Yahudi mitolojisinde geçen bir kavram. Tevrat'ı Yunancaya çevirirken **ángelos** (elçi, haberci, ulak) diye bire bir tercüme etmişler. İngilizce **angel**, Fransızca **ange**, Almanca **Engel**, İtalyanca **angelo** vb. oradan geliyor.

Kuran ise nedense İbranice biçimi tercih etmiş. "İbranice yazalım, Araplar anlar belki" mi demişler, "yabancı dil olsa daha haşmetli durur" diye mi düşünmüşler, onu bilemem.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın *Agos* yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Salak

Sevan Nişanyan 31.07.2009

Dilimizde aşağı yukarı aynı anlama gelen bir **salak** var, bir de **saloz** var. İkinci son yıllarda biraz demode olsa da halk ağızlarında yaygın kelime, 19. yüzyıldan itibaren edebi dilde de kaydedilmiş. Geçenlerde biri mektup yazmış, üstünü başını yırtanlara halk türkülerinde **salozane** derlermiş, Malatya'da hepten uçuk adama **salozli** derlerdi diyor. Kaynak belirtmemiş ama doğrudur herhalde.

Saloz'un aslı belli. Bizans Rumcasında (ve modern Rumcada) son hecesi vurgulu **salós** = deli. Özellikle ahalinin biraz korkup veli saydığı bağıri yanık derviş-deli, Anadolu coğrafyasında tanıdık bir tip. Du Cange sözlüğü 5. yüzyıldan itibaren bir sürü örnek vermiş, çoğunda "İsa'nın delisi", tanrı aşkına berduş olmuş zahit ve derviş bağlamında geçiyor. Kökeni net: Eski Yunanca **sáleuô** fiili " oynamak, sağa sola sallanmak, (gemi) yalpalamak" demek. Daha sonra "kafayı oynatmak" manasını da üstlenmiş.

Türkçe **salak** kelimesine en erken Meninski'nin sözlüğünde rastladım, sene 1680. Karşılığına tek kelimeyle "priapus" yazmış, yani cinsel organını teşhir eden adam, berduş-delilerin sıkça yaptığı işlerdendir, malum. Şimdi bu kelime Türkçe **salmak** veya **sallamak** fiillerinin birinden gelebilir mi? Yoksa abdal sözcüğünün Rumcası olan saloz'la mı alakalıdır? Karar vermek zor!

19. yüzyılda Lisan-ı Osmani ile Kamus-ı Türki, **salak** = zincire bağlı demir toplardan oluşan savaş aleti demişler. Başka tanım yok, belki "ayıp" bulup susmuşlardır. İki anlam arasında bir mantık bağı kurabiliriz tabii ki (silah, top, sallanmak vb.), ayrıca ikisi de sallamak fiiline işaret ediyor. Ama tüm kaynaklarda tek l ile yazmışlar, şedde kullanmamışlar. Yani sözcük sallak değil salak, bunu nasıl açıklayacağız?

Öte yandan, bakın Kırgızcada da **salak** varmış, "tembel, pasaklı, perişan kıyafetli", Yudahin'in Rusça sözlüğünden Türkçeye çeviren Battal Taymas'a göre. Eğer çeviride bir arıza yoksa bu kuvvetli kanıttır, salak'ın

Rumca saloz'la alakası olamayacağını gösterir. Neden? Çünkü Türkiye Türkçesinde Rumca alıntı olur ama Kırgızcada olamaz, mantıklı değil.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Slip

Sevan Nişanyan 01.08.2009

Çağdaş yaşamın Türkçeye kazandırdığı taze kelimelerden biri **slip**. "Kısa kesimli erkek donu" anlamında galiba 1980'lerde çıktı. Cümle içinde kullanımına örnek: "Muz desenli slipimiz yok, bokser verelim." Aslında slipimiz mi slibimiz mi olur emin değilim. Bokser de boxer yazılmalı herhalde, TDK sözlüğü bu konularda yardımcı değil maalesef.

İkinci anlam: kredi kartından bir defalık çekim işlemi. Misal: "Tek slipte ödüyorsanız kadeveyi ikram edelim." Eskiden manüel kredi kartı aletleri varken kullandığımız kâğıt pusulanın adı slipti, beyaz sarı pembe üç nüsha ve kendinden kopyalı olurdu. Şimdi o aletler 90 doğumluların hatırlayamayacağı kadar geçmişte kaldı, yine de taksite bağlı kart çekimine slip deniyor eski alışkanlıkla. (Taksite değil taksite, onu biliyorum şükür.)

İngilizce sözcüğün ana anlamı "dar uzun kesilmiş şey, kupon". Kâğıt pusula anlamı 17. yüzyıldan beri yaygın. Buna karşılık iç çamaşırı terminolojisinde İngilizce **slip**'in bizim bildiğimiz sliple alakası yok. Amerikan İngilizcesinde slip, Türkçede kombinezon dediğimiz kadın iç giysisinin adı. Kısa kesimli erkek donu slip değil **brief**. Emin olmak için kontrol ettim, İngiliz İngilizcesinde de, Avustralya İngilizcesinde de brief diye geçiyor.

Don anlamında slip nereden çıkmış peki? Meğer Fransızların icat ettiği bir İngilizce uydurmaymış, slip tipi donlar ilkin 1918'de savaş koşullarında Fransa'da piyasaya çıkmış, az zamanda bütün dünyayı fethetmiş, Fatih gibi yalnız İstanbul'u değil. Fransız milleti oldum olası bu tür İngilizcemtrak adlara meraklıdır: *barman* ile *sportman* mesela İngilizce değildir, Fransız işi çakma İngilizcedir. *Smoking*'e de değinmişim bir keresinde, hatırlarsınız. Dünyada adalet aramamalı: bizim gariban dönerci *chicken translate* ("tavuk çevirme") derse herkes güler, ama Fransız aynı işi yapsa trend olur, dile yerleşir, hatta *gallo-anglicisme* diye ilmî isim bile verirler.

*

Hadi gene o soruyu soralım sıkılmadıysanız: Yunusemre Türkçesinde paçasız donun adı ne idi? Kredi kartı taksitine atalarımız hangi adı uygun görürdü?

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Seks

Sevan Nişanyan 03.08.2009

Gelelim seksin faydalarına. Sorumuz şu: En temel insan eylemlerinden biri için neden ithal malı fantazi bir kelime kullanırlar? Türkçesi yok mudur bu meretin? İster misin emperyalistler vatanımızı bölmek ve dilimizi kıcımıza kaçırmak için yurdumuza bu yabancı kelimeyi sokmuş olsun!

Peki, çalıştıralım kafayı, sekse eşdeğer bir tane yerli kelime bulalım. Türkçe Arapça farketmez, yeter ki gâvur işi olmasın. Var mı? Ben bulamadım. **Cima** desek, ya da aynı anlama gelen ve burada anılması caiz olmayan öz Türkçe deyimlerden birini kullansak olur mu? Olmaz. Çünkü seks sadece o eylemin adı değil, süper kaçak güreşen bir kelime. Mesela **seksoloji** cimaiyyat demek değil, kişinin cinsel nitelikteki güdü ve davranışlarının tümünü kapsayan bir bilim. **Seksi** deyince "hadi yatalım" anlaşılmıyor. Son maksat o belki, ama arada bir sürü yol var, bakışacaksın, konuşacaksın, yemeğe gideceksin, uzun iş. "Ne kadar seksisin" dersin genellikle kızların hoşuna gider; Türkçe karşılığını söyle bakalım dayak yemeden kaçabiliyor musun.

Aşk desen ulvi tınıları olan bir kelime, Leyla ile Mecnun, Kerem ile Aslı işin içine girer. Gerçi son yıllarda **aşk yapmak** gibi bir türevi çıktı ama gene de duygusal yükü fazla. **Cinsiyet/ cinsel/ cinsellik**? Peki, bir yere kadar. Seksolojideki seksi karşılıyor, ama öteki işi kapsamıyor. *Sex on the beach* nerede, "kumsalda cinsiyet" nerede! Hem "gel cinsellik yapalım" desen kesin yanlış anlar, sonra filmin en heyecanlı yerinde kavga çıkar.

Demek ki hem her şeyi içerecek, hem çok net olmayıp kibar ortamda telaffuz edilmeye uygun olacak, hem fazla duygusal olmayacak. Var mı böyle kelime? Yok. Yüzde yüz Amerikan icadı, modern çağa has bir kavram.

Latince **sexus** ve oradan gelen Fransızca **sexe** ve İngilizce **sex** yüzyıllarca "cinsiyet" anlamında kullanılmış. Yani a) canlıların erkek ve dişi olarak ayrılma hali, b) böyle ayrılan cinslerin her biri. Demek ki ayrım ifade eden bir kelime, birleşme değil. "Cinsel birleşme" anlamı ilk kez İngilizcede 1929'da kaydedilmiş. D. H. Lawrence aleyhine açılan müstehcenlik davası nedeniyle ünlenmiş. Fransızcada BU ANLAMDA ilk örnek 1957'den. Bize

1960'larda gelmiş olmalı. TDK sözlüğünde hâlâ farkına varmamışlar.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Bilim dili

Sevan Nişanyan 04.08.2009

Avrupa üniversitelerinde 19. yüzyıl başlarına dek eğitim dili Latince idi. Yani hiç kimsenin evinde konuşmadığı, bin küsur yıl önce ölmüş bir antika dil. Bundan dolayı Avrupa'da eğitim zarar gördü mü? Sanmıyorum. Millî bilinç zedelendi mi? Zedelenmiştir evet, Avrupa'nın bilumum ülkelerinden gelen bilim adamları kendilerini ortak ve evrensel bir ilim camiasının üyesi saymışlar, kendi kıytırık krallıklarını, dükalıklarını, beyliklerini çok fazla umursamamışlardır. Avrupa diye bir medeniyet varsa bu sayede olmuş derler.

Osmanlı Devletinde de öyledir. Yüksek eğitim dili, hatta onu geçtik orta öğretim dili, yüzyıllar boyu Arapçadır. Medresenin üst seviyelerine gelince bir tür lisansüstü dili olarak Farsçayı da öğretmişler sanırım. Türkçe eğitim vermek akıllarının ucuna gelmemiş. Ortaöğrenim düzeyinde Türkçe ilk II. Mahmut'un 1830'larda kurduğu rüşdiyelerle gündeme gelmiştir. Modern tipte ilk yüksek okul olan Galatasaray'ın eğitim dili Fransızcadır. Abdülhamid'in 1900 yılında kurdurduğu İstanbul Üniversitesi, yani Darülfünun, Fransızcanın yanında Türkçe eğitim veren ilk yüksek öğretim kurumudur. (Galiba 1770'lerdeki Mühendishane mektebi de öyledir, ama detaya boğulmayalım.)

Arapça eğitim millî bilinci bozar mı? Bozar. Ama millî bilinç dediğin şeyin yüzde doksan oranında cehalet, taşralılık ve dar kafalılıktan oluştuğunu düşünürsen, iyi mi olur, kötü mü olur tartışırız.

*

Şöyle düşünün. Maksat eğer tornacılık, tesviyecilik, silahşorluk yahut halkla ilişkiler gibi meslek ve sanat okulu değilse, gerçek anlamda İLİM ise, o zaman o ilim alanında insan evladının bugüne dek ürettiği her şeyi bilmek, öğrenmek ve anlamakla, bunlar yetmez ona katkıda bulunmakla mükellefsin. İlmi bizimki / onlarınki diye ayırmaya başladın mı battın gitti, militan olursun, amigo olursun, bir orduya nefer olursun, sürüde davar olursun, ama ALİM olamazsın.

Çok dil bilen adamlar da yok mu, var. X dilinde eğitim görüp W, Y, Z dillerinde ilmi eserleri takip etmek mümkündür, bazen olabilir, imkânsız değil. Ama pratikte, ilim en çok hangi dilde üretilmişse yüksek öğrenimi o dilde yapmak en basit ve kolay yolmuş gibi geliyor bana. Boşuna zahmet çekmezsın. Gidip dünyanın bir

yerinde ilmi bir tebliğ sunman gerektiği zaman millet ne dediğini anlar, sıkıntıdan esnemez.

Üniversitede Türkçe de Türkçe diye tutturanlar memleketten gerçek bilim adamı çıksın istemiyorlar sanırım, başka izahı yok. Kendilerinin ne kadar kof olduğu anlaşılmasın diye midir, nedir?

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Bayrak

Sevan Nişanyan 05.08.2009

Dünyanın bir yerinde, emek ve yetenek ürünü olan bir işte insan kendi ülkesinin bayrağı göndere çıksa sevinmez mi? Sevinir tabii: sevinmeyen ruhsuzdur. İnsan başarıdan pay çıkarır, oraya ait olmakla gurur duyar, tanıdıklar iyi bir iş yaptı diye mutlu olur. Bu memleketten kırk sene önce gitmiş, rejiminden nefret eden, insanını da sevmemek için yeterli sebebi olduğuna inanan insanlar tanırım; Türk takımı gol attı mı televizyon karşısında zıp zıp zıplarlar sevinçten. Aidiyet öyle bir şey, derin bir içgüdü.

Peki, İstanbul'un her yerine iki-üç seneden beri eşek çükü gibi diktikleri o bayraklar beni neden rahatsız ediyor öyleyse? Şundan rahatsız ediyor. O bayraklar ulusun bayrağı değildir. Bir hizbin, bir siyasi görüşün bayrağıdır. Siyasi bir meydan okumadır. "Bu memleket bizimdir, bizden olmayan vatansızdır" diyen bir zümrenin vatandaşa verdiği gözdağıdır. Ya bize boyun eğ, ya da defol git Moskova'ya / Mekke'ye / Erbil'e / Vaşington'a yahut cehennemin dibine diye haykırırlar, gür bir sesle ve postal raprapları eşliğinde.

Ben bir ülkeye bundan daha büyük kötülük yapılabileceğini sanmıyorum. Bölücülüğün daniskası budur. Ulusa ait bir simgenin bir hizip tarafından gasp edilmesidir. Bir ülkede yaşayan herkesi doğal olarak biraraya getiren aidiyet duygusunun, zorba bir azınlıkça kirletilip etkisiz hale getirilmesidir. O bayrak eğer beni ve seni asmayı, kesmeyi, ülkeden kovmayı düşleyen bir azgın güruhun simgesiyle ben içim kahrolmadan nasıl sevineceğim, misal, Patagonya'daki hava olimpiyatlarında o bayrağın yükseldiğini görürsem?

*

Daniska demek "Baltık Denizi'ndeki Danzig limanından gelen en iyi kalite kürk" demekmiş eskiden, onu biliyor musunuz? O yerin şimdiki adı Gdansk, Polonya'da.

Bayrak Eski Asya Türkçesindeki **badrak** yahut **batrak** biçiminden geliyor. Asya Türkçesindeki /d/ sesi Türkiye Türkçesinde istisnasız her zaman /y/ olur ondan böyle olmuş.

Çük ta 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut'ta **çübek** ("çocuk zekeri") diye geçiyor. Türkî mi İranî mi olduğu tam anlaşılamayan **çub** (sopa, değnek) sözünün küçültmesi. Biz burada gerçi küçük anlamında kullanmadık o başka.

Hep kasan konular olmaz, biraz etimoloji de lazım, değil mi?

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın *Agos* yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

İsot

Sevan Nişanyan 06.08.2009

Yok kardeşim, üzgünüm, isot da Kürtçe değil.

Gene bir tanesi sayfalar boyu döktürmüş, ne Türk faşizmine yalakalığım kalmış, ne hangi menfur çıkarlara "hizmet ettiğim." Özbeöz Urfa malı olan isota sözlüğümde Türkçe demişim, halbuki Kürtçe olduğunu herkes bilirmiş, Türkler bu kelimeyi 1990'larda öğrenmiş, yalan konuşarak kime yaranmaya çalışıyordum, diy diy da diy diy.

Bakıyorum 1480 küsur tarihli Sultan Bayezit kanunnamesine, **issi ot**, "her türlü acılı baharat" gibi duruyor, ama karabiber demek de olabilir. [Hadi Halil Berktaş gibi yapalım. Not 1: O tarihte daha bizim bildiğimiz yeşil/kırmızı biber Amerika'dan gelmemişti, o olamaz. Not 2: Ahmed Akgündüz yeni yazıya **issi ot** diye çevirmiş ama sanırım doğru olamaz; kelimenin aslı ıssıdır, 17. yüzyıldan sonra ıssı olur. Özgün metne bakmalı nasıl yazmışlar.]

1680'de Meninski gayet net, **issi ot** demiş sin harfi ve şedde ile. Karşılığı şaşırtıcı, zencefil demekmiş. Ki o da ağız yakar fena halde. Yapı açık: issi demek sıcak, burada "yakan" anlamında. Ot Türkçede sadece küçük yeşil bitki değil, her türlü baharata, yemeğe katılan maddeye, ilaca ot denir, biraz İngilizce *condiment* gibi. İssi ot = yakar bahar.

Ahmet Vefik Paşa'da (1876) sözcük madde başında yok, ama Biber maddesinde ağızdan kaçırılmış, "Türkîde **isot** denir" demiş. Türkî demek burada "köylü ağız" demek. Demek ki neymiş? *İssi, issicek, issitme* İstanbul ağızında zamanla **ısı**, (ı)**sıcak**, (ı)**sıtma** olurken issi ot kaybolmuş, ama taşra ağızında eski ses değeriyle yaşamaya devam etmiş. Yakın devirde Urfa'nın en yakıcı biber çeşidinin adı olarak gene geri geldi. Urfa'da eskiden Türk mü vardı diye sorarsanız bilmem, yerlisine sorun.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Sümerce - I

Sevan Nişanyan 07.08.2009

"Sümer mitolojisinde ilk yaratılan insana **lulu amelu** (işçi) denilmiş. Sanırım amele kelimesinin kökeni de Sümerce olmalı," diye akıl yürütmüş dillere meraklı olduğu anlaşılan bir okurum.

Genel kural şudur: bir yerde Sumerlere ve Sumerceye dair bir şey okudun mu yüz defa kontrol edip gözünle görmedikçe atmasyon kabul edeceksin. Sumercenin böyle bir şeyi var, insanlarda masal uydurma güdüsünü tetikliyor.

Hem yalnız bizim Öztürkçüler değil. Zecharia Sitchin adlı Azerbaycan kökenli Amerikalı bir yazar var, 2012'de Marduk dünyaya yaklaşacak, dünyanın sonu gelecek tezini ortaya atan adamlardan biri. Sanırım bu lulu amelu hadisesini ilk o salmış ortalığa, güzel ülkemizde ne kadar ezoterik meraklısı ve havaciva muhabbeti bağımlısı site varsa hepsi oradan iktibas etmişler.

Bakıyoruz Pennsylvania Üniversitesinin manyak boyutlardaki Sumerce veritabanına, **lu** insan demekmiş, **lulu** (teknik yazıda lu²lu⁷) "insanlık" ya da "insanoğlu", yani mankind. Hakiki veya mitolojik şahıs adı yok. Sumer mitolojisine dair temel referans olan Kramer'in kitabında da yok.

Amelu diye arıyoruz, yok öyle şey. İnat edip bir kere daha arıyoruz, ve ağzımız açık kaliveriyoruz. Sumerce kısımda yok, ama Sumerce – Akatça ikidilli sözlük bölümünde vermişler, Sumerce lulu = Akatça amelu diye. Abla = sister gibi yani, ablasister diye biri yok!

Sumerce ile Akatça alakasız iki dil, aralarında bin küsur sene fark var. Akatlar zamanında bir sürü Sumerce sözlük, ders kitabı vs. yazmışlar, Sumerceye dair ne biliyorsak çoğu oradan geliyor. Amca belli ki bir yerde görmüş, defterine not etmiş lulu amelu demek diye, sonra kitaba yazarken "neydi ya bu?" diye azıcık düşünmüş, sonra bakmaya üşenmiş, bir hikâye uydurmuş.

Yarına devam...

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Sümerce - II

Sevan Nişanyan 08.08.2009

Sumer dili ilk keşfedildiğinde, daha kimse nedir nasıldır bir şey bilmezken Julius Oppert adlı bir Alman 1855 yılında bunun tıpkı Macarca ve Türkçe gibi aglutinatif bir dil olduğunu farketmiş – yani sarmısak-la-ya-ma-dı-k-lar-ımız-ın-ki-ler-le-y-miş-sin-iz gibi zincirleme eklelemeye müsait. Dolayısıyla "Turani" bir dil olabileceğini ileri sürmüştü. Pek taraftar bulmamış gerçi ama bir otuz sene daha bu fikrinden caymamış.

Derken bilim adamları karıncalar gibi çalışıp Sumerceyi sökmüşler. Friedrich Delitzsch 1914'te ilk Sumerce sözlüğü çıkarmış, Poebel 1923'te gramerin hakkından gelmiş, Türki dillerle uzak yakın alakası olmadığını açıkça ortaya koymuşlar.

Tabii bu bilgilerin o günün koşullarında okyanusları, dağları, çölleri aşır Avrupa'dan bize ulaşması zaman almış. 1930'da Ebedi Şef dünya tarihini yeniden yazmaya karar verince birileri "Sümer"lerin Türk olduğunu kulağına fısıldamış. O da beğenmiş, öyle olsun demiş; belki yarın bir gün Irak'a sarkacak olursak lazım olur diye de düşünmüş müdür bilmem. Ondan sonra sekiz yıl boyunca her vatansever Türk Dilbilimcisi "Sümerce a-gulug-guk ağıl demektir demek ki Sümerler Türktür" mealinde birkaç makale yazmayı gerekli –ya da en azından faydalı- bulmuş. Dünya literatürünü eşsiz incilerle donatmış.

38'den sonra konu tavsamış tabii ama etrafta halâ durmaksızın mu gu gu diye bir şeyler geveleyen birileri var bugün de. Ciddiye alan kalmadı gerçi, ama Atamızın teorisidir, açıkça "yallah" demeye de kimsenin şeysi yetmez.

Şapka Kanunu gibi, kaldırsan bir türlü, tutsan bir türlü!

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Urfa

Sevan Nişanyan 10.08.2009

Geçen gün Urfa'dan söz ettim ya, oranın adı Urfa değil Şanlıurfa'dır diye hatırlatma gereği duymuş birileri.

Dört-beş yıl önce çıkan *Ankara'nın Doğusundaki Türkiye* kitabımda konudan bahsetmiştim, oradan aynen aktarayım. Biraz uzun olacak ama kusuruma bakmayın artık.

*

Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra bir süre bir İngiliz garnizonu barındıran Urfa, 30-31 Ekim 1919'da Fransızlar tarafından işgal edilir. İşgal kuvveti 100 kadar Fransız ve daha çok sayıda Müslüman sömürge askerinden oluşmuştur.

İşgalden sonra şehirde Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti örgütlenir ve ayaklanma hazırlığına girer. 29 aralıkta Urfa'ya atanan Jandarma Komutanı Yüzbaşı Ali Saip Bey [Ursavaş] Siverek'e giderek buradaki aşiretlerin desteğini sağlar. Aşiret kuvvetlerinden oluşan bir birliğin başında 7 Şubat 1920'de Urfa yakınlarındaki Karaköprü köyüne gelir. Fransızlara şehri 24 saat içinde boşaltmaları için gönderilen ultimatom kabul edilmeyince Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti milisleri ile birlikte şehri işgal eder ve Fransızları yerleştikleri binalarda kuşatır. Suruç [Kürt] ve Akçakale'nin [Arap] aşiretlerinin de katılımıyla düşman kuvvetlerinin çok üzerinde bir kuvvet oluşmasına rağmen, savaşın düzenli birlik disiplinden uzak olmaları nedeniyle kuşatma uzar ve çok kayıp verilir.

Kuşatmanın uzaması her iki tarafı da yıpratır ve karamsarlığa düşmelerine yol açar. Urfalılar sık sık resmî kuruluşlardan düzenli askerî birlik gönderilmesini ister, ancak düzenli birlik göndermenin Fransa'ya savaş ilanı anlamına geleceğini düşünen [Ankara] hükümet[i] buna yanaşmaz. Erzaklarını tüketen ve artık katırlarını kesip yemeye başlamış olan Fransızlar bekledikleri yardım da gelmeyince Urfa'dan şerefle ayrılmanın yollarını aramaya başlarlar. Arabuluculuk için şehirdeki Ermenilerden yardım isterlerse de Ermeniler bu konuda aracı olmayı reddederler. Bunun üzerine Fransızlar Amerikan yetimevi yöneticisi Miss Holmes'le bağlantı kurarlar. Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti ile yapılan görüşmelerden sonra birtakım şartlara bağlı olarak şehri terketmeyi kabul ederler. Buna göre şehirdeki Ermenilerin can güvenliği sağlanacak, Urfa'da ölen Fransızların mezarlarına saygı gösterilecek, ağırlıkların taşınması için yük arabaları ve deve verilecek, esirler iade edilecek ve Urfa eşrafından 10 kişi gidecekleri yere kadar Fransızlara eşlik edecektir.

11 nisan günü Fransızlar eşraftan on kişi yerine bir teğmen komutasındaki on jandarma eri eşliğinde Suruç yolundan Carablus'a doğru hareket eder. Ancak Fransızların şehri terketmesi Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti içinde tartışmalara yol açar. Ali Saip Bey önderliğinde bir kesim, Fransızların şartlarının kabulünü içlerine sindirememiştir. Fransızların geçeceği yol üzerinde Şebeke Boğazı'nda pusu kuran milis ve aşiret kuvvetleri geceleyin Fransızlara saldırır. Üç saat süren çatışma sonunda Fransızlar 296 ölü ve 67 yaralı verir. 140 kadar Fransız da esir edilerek Urfa'ya getirilir.

Urfa'nın kaderini belirleyen bu çatışma nedeniyle yıllar sonra TBMM kararıyla Urfa'ya "Şanlı" unvanı verilmiştir.

(1988 tarihli Urfa İl Yılığ'ından kısaltılarak alınmıştır. Köşeli parantezler tarafımdan eklenmiştir.)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Norşin

Sevan Nişanyan 11.08.2009

Eyvah, Canan Arıtman haklı mı çıktı ne? Cumhurbaşkanı Gül Kürtçe zannedip Norşen'e Norşin demiş. Heyhat, Kürtçe değil Ermenice! **Nor** yeni, **şen** –aslı ince é ile şéndir, yerel ağızlarda şin olur- köy, daha doğrusu yerleşim, imar edilmiş yer, mamure. Bildiğiniz Yeniköy yani. Azerbaycan'da iki tane Norşen var, ikisinin de adını düzelterip Yenikend yapmışlar.

Bizdeki Muş ovasının doğu ucunda, ufak çaplı bir doğa harikası olan su kaynağının başına kurulmuş. Seyyah Lynch'e göre 1890 küsurda nüfusu Kürtmüş, ama başka kaynaklara bakarsanız bu köyde meşhur "Ermeni halıları" yapılmış, ne iştir bilmem. 17-18 Temmuz 1915'te civar köylerin Ermeni ahalisini buraya toplayıp yakmışlar.

Kürtçe olsa **Nûşar** olurdu herhalde. Doğal olarak, bir sürü Nûşar da var o coğrafyada. En meşhuru galiba şimdi adını Şemdinli ettikleri kasabadır. Şemdinân memleketinin başşehri eskiden orası değildi, Nehri adında bir acayip cennet misali kasabaydı. Medresesi, tekkesi, sarayı vs. meşhurdu. 1925'te taş üstüne taş bırakmamacasına yıktılar, oraların hükümdarı mesabesinde olan Seyyid Efendiyi Ankara'da astılar, kaza merkezini de askerî kontrole daha müsait olan Nûşar'a taşıdılar.

Şemdin adı da Türkçe veya Kürtçe değil maamafih, Süryanice. Aslı Şamizdîn imiş, ne demek bulamadım. Nasturi Hristiyanların başpatriği eskiden kadim usul gereği buranın Nohçi aşiretinden seçilmiş. Barzani ailesi de, bak hele, o aşiretin bir koluymuş.

O bölge öyledir, neyi kazısan altından başka şey çıkar.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Light

Sevan Nişanyan 12.08.2009

Türkçede **light** diye bir sözcük var mı? Vallahi herkes kızacak gene ama bana sorarsanız var. 1990'ların ortasıydı yanılmıyorsam, o ara çıkıp sönen semi-entel gazetelerden birine "Cumhuriyet light" diye isim takmışlardı. O günden beri hep bir şeylerin laytı çıkıp duruyor –light mayonez, light şarap, light terminoloji, light egzersiz, light erkek, light darbeci, yüzlercesi var. "Herhangi bir ürünün hafif veya az güçlü çeşidi" diye tanımlanabilir sanırım.

İngilizce değil bir kere, unuttun. Mesela **light erkek** İngilizcede bir anlam ifade etmez (light male?). Buna karşılık İngilizcede herhangi bir şeyin hafifi light olur, çanta, taş, bulut, hastalık vs, bu da Türkçe kullanıma uymaz. İngilizceden gelmiş evet ama buranın şartlarına intibak etmiş, asimile edilmiş ya da edilmek üzere diyeceğiz mecburen.

Uzun vadede kalır mı gider mi bilmem. Ama 2009 yılı itibariyle geçerli Türkçenin sözlüğünü yap desen bunu da katmak gerekir bana sorarsanız. TDK sözlüğünde **labros** var (lapina balığının büyük cinsi), **lanarkit** var (bir mineral), **laskine** var (bir iskambil oyunu), **lavdanom** var, **laza** var (bal koymaya yarayan küçük tekne). Son on senede bir Allahın kulu bunları yazıda kullandıysa şaşarım. Lightı bilemedin üç günde bir her gazetede en az bir kere görüyorum. E, hangisi Türkçe?

*

Peki problem ne? Problem şu. Türkçede 1983-85 gibi bir tarihte sessiz sedasız bir devrim oldu. O güne kadar usul, İngilizceden gelen kelimeleri Türkçe telaffuza göre açıp yazmaktı (*tramvay, fayrap, flört, centilmen, folklor, futbol, gol, aut, taç, şut* vb.). Memlekete aniden sihirli değnek değmiş gibi bu usul oybirliğiyle kroluk sayılıp kaldırıldı, yeni giren kelimeler orijinal imlayla yazılmaya başladı. Şimdi *imeyl, dilit, vörlüdsiris, aysti, praymtaym, çizkeyk* yazın bakın millet neresiyle gülüyor.

Bakın şu işe. **Kovboy** oluyor (çünkü 1980'lerden eski) ama vestirn olmuyor, **western** oluyor. Aynı İngilizce kelime 80'den önce futbol terimi olarak gelmiş, **aut** olmuş, 85'ten sonra moda terimi olarak gene gelmiş, bu sefer **out** olmuş. Neden? Çünkü moda değişmiş, fonetik imlaya göre yazmak out olmuş, o kadar basit. Merak etmeyin, "aut" yazımı da alt tarafı 1928 modasıdır, "daha Türkçe" filan değildir, olsa olsa "erken 20. yüzyıl Türkçesi"dir, hepsi bu.

Light da Türkçeye 90'larda değil 70'lerde girmiş olsaydı doğru imlası layt olurdu. Nasıl slayt var, ofsayt var, öyle.

Siz daha Türkçenin imlası fonetiktir, "yazıldığı gibi" okunur sanın! Dünyada hiçbir dil uzun vadede böyle bir şeyi koruyamamış. Türkçenin de fonetik imlayı koruması mümkün değil, koruyamayacak.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın *Agos* yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Aganigi

Sevan Nişanyan 13.08.2009

Çağdaş Türkiye argosunda **aganigi** = oynaşmak, cinsel ilişkide bulunmak. On yıl kadar önceki Fiskobirlik fındık reklamlarından mı türedi, yoksa daha önceden de bu anlamı var mıydı emin değilim. Tam hali **aganigi** **naganigi**, kısaca ilk kelime söyleniyor.

Nereden geldiğini biliyorsunuz değil mi? Devr-i kadimden beri bütün çocukların (ya da İstanbul çocuklarının) bildiği bir kuş dili vardır. Kelimenin her sesli harfi ikilenip araya /g/ sesi eklenir. Misal, Sevan > segevagan, ananı > aganaganı. Hızlıca birkaç tane yapınca kontrolsüz olarak gülmeye başlarsın, neden bilmem.

Aganigi naganigi biçimi yanılmıyorsa "ananı" sözcüğünden türemiş olmalı, ama şekli neden ve nasıl bozulmuş tam anlamadım. Farklı bir kuş dili lehçesi olabilir mi acaba? Anneye yönelik saldırgan bir ifade nasıl bir kapsam ve niyet dönüşümüne uğramış, o da psikolojileri ilgilendiren ayrı bir konu olmalı.

Günün anlam ve önemi neymiş peki? BİR, dilin yeni kelime üretme yöntemleri tahmin etmeyeceğiniz kadar çok ve çeşitlidir. İKİ, en uyduruk alanlarda bile dil öyle sistemli, öyle sofistike kurallar üretir ki hayret edersiniz. Ve tabii ÜÇ: Yunusemre Türkçesinde aganigi yok, boşuna aramayın.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın *Agos* yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Pirinç

Sevan Nişanyan 14.08.2009

Dillerin tarihteki evrimini anlamak için bin tane ses kuralı ezberleyeceksin. Misal: Eski İran dillerinde kelime başındaki /w/ sesi modern Farsçada daima /b/ olur. Misal: Eski İrancadaki /c/ veya /ç/ sesi doğu İran lehçelerinde aynen kalır, batı İran lehçelerinde /z/ olur; modern Farsça karışık bir dil olduğundan her iki biçimi bazen yanyana barındırır. Misal: Antik çağ Yunancasında /w/ sesi kaybolur, ama ardından gelen sesliyi /o/ya çevirir.

Soyut şeyler tabii, gözlerinizin kayar gibi olduğunu görüyorum buradan. Ama uygulayınca bakın ne kadar zevkli.

Pirinç bundan onbin yıl kadar önce Güney Hindistan'da çıkmış. Hindistan'ın Hintavrupalı kavimler gelmeden önceki yerli dili olan Dravid dilindeki adının ***wrinca-** olması gerekiyor, çünkü bugünün Dravid-sonrası dillerinden Tamilcede, Telugu dilinde, Malayalam dilinde hep bunun türevleri geçerli.

Uyguluyoruz kurallarımızı, Eski Batı Farsça ve Medce ***wrīza**, Eski Doğu Farsça ***wrinca** (veya wrīha) olmalı diyoruz. Baştaki yıldız "yazılı örneği yok, sadece tahmin" demek. Ama bakın Kürtçe **rîz**, tipik Batı İranca. Modern Farsça **brinc** yahut **birinc** belli ki bir doğu lehçesinden gelmiş. ("Modern" dediğime bakmayın, modern dedikleri onuncu yüzyıl sonrası.) Türkçeye ilk Selçuklular zamanında girmiş görünüyor, doğal olarak İran veya Horasan gibi bir yerlerde.

Yunanca **oryza**'dan yazılı eserde ilk söz eden, Büyük İskender'in vakanüvisi Aristobulos, "Hint yiyeceğidir" demiş MÖ 320 civarında. Ama Yunanca kelimenin direkt Hintçeden değil Persçeden yani Eski Farsçadan geldiği belli. /z/ onu gösteriyor. Baştaki /wi/ kural gereği /o/ olmuş.

Latince **oriza**, oradan Fransızca **riz**, İngilizce **rice**, İtalyanca **riso**, Almanca **reis** (/rays/) hep Yunanca üzerinden yürüyen dalın uzantıları. Buna karşılık İspanyolca **arroz** Arapça **ar-ruzz** biçiminden türemiş.

Öztürkçe karşılığının olmaması hepimizi üzüyor tabii, ama elden ne gelir?

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Tırt

Sevan Nişanyan 15.08.2009

Yazarınız tırlatmak üzeredir.

Biliyorsunuz asıl işim bu kelimebazlık işi değil. İzmir'in dağındaki bir köyde, 54 yataklı bir acayip köy otelinin yürütücübaşıyım. Haftada yedi gün sabahtan akşama dek yok hidrofor bozulmuş, müşterinin otobüsü kaçmış, aşçı ile yamağı kavga etmiş, bürodaki kızın evleneceği tutmuş, nalburun çeki ödenmemiş, lavanta toplama vakti gelmiş, hepsi benden soruluyor. Akşamları da masa masa dolaşıp konsomasyon yapıyorum.

Ağustosta işler hep yoğundur; bu sene büsbütün çığırından çıktı. Yedi düvelin ileri gelenleri sanki sözleşmiş gibi bize gelmeye karar vermişler; hepsi ilgi ister, sevgi ister. Yetiştığım kadar yetişiyorum, yetişemediğimde işi Ayşe'ye yıkıp, pır, kaçıyorum.

*

Sonra kaya mezarı işim var, geçen haftaki Aktüel'de okumuşsunuzdur. Fethiye'dekiler, Dalyan'dakiler gibi bir kaya mezarı yapmak yirmi senelik hayalimdi. Hayatta bir kayamezarın bile yoksa ha yaşamışsın ha yaşamamışsın ne farkeder, değil mi?

Baktım yaşılanıyorum, şurada kaç senelik ömrüm kaldı. Dört ay önce kolları sıvadım, işe giriştim. Bizim köyün az ilerisinde yirmi metrelik nefis bir kaya cephesi var, yekpare mermer. Onun tam alnına beş altı metre boyunda bir İyonik tapınak fasadı oymaya başladım. Üç işçi tam gün çalışıyor. Ben de her gün iki üç saat gidip çekiç sallıyorum. Dağa vurmak iyi geliyor, sakinleştiriyor, beynim dank dank sarsıldıkça sanki içi boşalıyor. İş öğrenmeye de başladım, sırf keski ve spiral kullanarak jilet gibi düz cephe kesebiliyorum artık. Yarın turizm batacak olursa taşçı ustası olarak karnımı doyururum herhalde.

*

Sözlerin Soyağacı'nın yeni baskısını bu ay sonuna yetiştirme sözüm var, o iş hepsinden beter. Onüçbin kelimenin Türkçede ilk tesbit edildiği tarihi arama faslı bitti sayılır. Arapça kökenli kelimelerin Osmanlı Türkçesinde kazandığı değişik anlamları Kemalpaşazade, Meninski ve Vefik Paşa'dan izleme faslı da tamam. Yeni çıkmış kelimelerden 350 tane ekledim, daha uğraşmayacağım. (Bitmiyor da mübarek, daha dün **sim kart**, **outlet** ve **tırlatmak** eklendi.) Arapça-Farsça kelimelerin eskiden sadece Latin harfleriyle transkripsiyonunu vermiştim; onları Arap alfabesine çeviren bir makro yazdım, üç gece sabahladım ama o iş de tamam. 8800 kelime doksan saniyede Arapçalaştı, güzel oldu.

Veritabanında dokuz ayrı tabloya dağılmış malzemeyi derleyip tek metin haline getirmek daha sekiz on günümü alır sanırım. Sonra önsöz var, bibliyografi var, ıvır zıvır var. Gece dokuzda bu işe oturuyorum, dörtten önce yattığım vaki değil.

Özetle: yorgunum. Kelimebaz'a yetişemiyorum. Bana bir onbeş gün müsaade etseniz ne iyi olur. 1 Eylül'de taze kafayla devam ederiz.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Tatil

Sevan Nişanyan 01.09.2009

Yok, vallahi tatil filan yapmadım. Bir aydır hemen her gece sabah beşlere kadar çalıştım, gözlerim pörtledi, göbeğim sarktı, sırtımın ağrısından duramaz oldum. Ama sözlüğümün yeni baskısını alnımın akıyla yetiştirdim. Güzel oldu, bayramdan önce çıkıyor. Her gün her gün bu adamı okumayayım, bir kereden hepsini öğreneyim, elimin altında olsun diyorsanız hiç durmayın, alın derim. Hem bu sefer otuz küsur lira, sudan ucuz.

(nisanyansozluk.com sitesinin de ücretsiz son günleridir, şimdiden söyleyeyim de haberiniz olsun.)

Şimdi ah bir tatil olsa ne iyi olurdu! Hayalimde Yeni Gine, Baharat Adaları, Selebes, Seram öyle yerler var, ama vakit ne gezer? İki gün Kelebekler Vadisi neyimize yetmez. Merak etmeyin, yazıyı aksatmam. Bayağı konu birikti hazırda.

*

Tatil'i *Elifin Öküzü*'nde de yazmıştım, refresh edeyim.

Arapça ayın harfiyle **‘atâlet** "boş veya işsiz olma", **‘âtıl** bunun faili, boş veya işsiz olan. **Ta‘tîl** de fiilin yaptırğan hali, boşaltma, işe son verme, işlemez kılma. Bilirsiniz, o anlamda kullanımı da halâ vardır: işçiler işi tatil eder, ruhsat mafyasından bir kokmuş memur gelir inşaatı tatil eder, vs.

Bayram tatili ve *okul tatili* deyimleri sanırım 19. yüzyılın ikinci yarısında piyasaya çıkmış. *Tatil yapmak* 1950'lerden itibaren görülüyor, ama *tatile gitmek* ve *tatile çıkmak* ne zaman dilimize girdi, emin olamadım. TDK sözlüğünde ikisi de yok henüz, daha farketmemişler garibim; oysa bana sorarsanız en azından 1980'lerden beri varlar. *Tatil köyü* ilk 1970'lerde duyuldu, Club Méd sayesinde. Ya *tatil beldesi*?

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Yalan Fırtınası

Sevan Nişanyan 02.09.2009

Meşhur belgeyi imzalayan albayı şutlamışlar. Sonra da bildiri yayınlamışlar ki, aslında zaten kadro yokmuş da, albayın şahsiyle değil sınıfıyla ilgiliymiş de, hede hödö.

Bir: Türkiye’de bu bildiriye inanacak kadar saf bir Allahın kulu var mıdır? İki, esas çarpıcı nokta bu değil, başka: Bildiriyi yazarlar arasında belki biri buna inanır diye düşünecek kadar saf biri var mıdır? Adamlar sadece yalan konuşmuyor, inandırıcı olmadığını bile bile, alenen ve meydan okuyarak yalan konuşuyor. Yerse!

Açın gazete koleksiyonlarını bakın, son yirmi senede basına yansımış binlerce beyanları arasında utanmazca, yırtıkça, arsızca yalan olmayan Allah için BİR TEK söz var mıdır? “Erin elinde el bombası patlamış, kazadır:” yalan. “PKK Çukurca’ya mayın koymuş:” yalan. “Son teröristi öldürünceye kadar savaşaacağız:” hem yalan, hem taammüden seri cinayet itirafı. “O belge bizim değildir, albay evinde yazmış zahir:” yalan. “Denizden boru çıkmış ne var bunda:” yalan. “Sınırdan 200 terörist girmiş:” yalan. “23 Nisanda kızlar namaz kıldığı için cumhurbaşkanı seçimini iptal ettik:” yalan. “Sabiha Gökçen’e dil uzatan gizli emeller peşindedir:” yalan.

Koca orgeneral, binlerce sayfalık güncesi ortaya saçıldığında “benim değildir” diyebildi; yetmedi, iftira ve tazminat davası açtı. Yalanı ortaya çıkınca genç kuşakların ahlakını koruma adına harakiri yapmayı aklına getirdi mi? Ne gezer!

*

Bu nasıl bir ruh halidir? Nasıl bir kurumsal kültürdür? Psikolojik savaşta düşmanı şaşırtmak için hakikati gizlemek gerekir desen o da değil. Burada hayat tarzı haline gelmiş bir şey var, bir ahlak çöküntüsü var. Düşmanı kandıracağım derken kendi kendini kandırmaya başlarsan savaş kazanmazsın ki, kaybedersin.

Esas mevzu tehdit ve itaat mevzuudur, kuşkunuz olmasın. Ben yalan konuşuyorum, sen yalan konuştuğumu biliyorsun, bildiğini de biliyorum, buna rağmen esas duruş gösterip “emret komutanım”ı basacaksın diyor. Vatanımızın en güvenilir kurumu hangisidir diye sorduğumda da hiç es vermeden doğru cevabı bileceksin. Kuşku ifade eden en ufak bir sinyal verirsən potansiyel hainsin demektir. İçinden başka şey geçiyordur, yarın öbür gün “yetti gayri” deyip emrime itaat etmezlik de edebilirsin.

Yalana itaat, itaatin nihai testidir: turnusol kâğıdıdır. Doğruya itaatin motivasyonundan asla emin olamazsın – belki de adam dürüsttür? Ben “Fransa’nın başkenti Paris” dedim, sen “haklısın komutanım” diye cevap verdin: bana mı yoksa hakikate mi itaatinden öyle dedin, bilemem. Ama “Fransa’nın başkenti Çemişgezek” dediğimde hâlâ itaat ediyorsan o zaman geriye kuşku kalmaz. “İşte hakiki Türk askeri!” diye seninle gurur duyabilirim.

*

Türk dil ve tarih tezlerini bir de bu açıdan düşünün, bakın nasıl her şey yerli yerine oturuyor.

Adam kelime Türkçe değil tilcik diyeceksin diyor, Sumerler Türktür diyor, Kürtler kart kurt eden dağ Türkleridir diyor, Kurtuluş Savaşında İngilizleri denize döktük diyor, Türkleri zaten Ermeniler kesti diyor... İnsan durduk yerde nasıl bu kadar saçmalar diye düşünmeyin, hepsini birer itaat testi olarak görün. Boyun eğen bizdendir; kuşkulanan haindir. Bakın o zaman Cumhuriyet tarihimiz nasıl pırıl pırıl aydınlanıyor.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Yalan Fırtınası

Sevan Nişanyan 02.09.2009

Meşhur belgeyi imzalayan albayı şutlamışlar. Sonra da bildiri yayınlamışlar ki, aslında zaten kadro yokmuş da, albayın şahsıyla değil sınıfıyla ilgiliymiş de, hede hödö.

Bir: Türkiye’de bu bildiriye inanacak kadar saf bir Allahın kulu var mıdır? İki, esas çarpıcı nokta bu değil, başka: Bildiriyi yazarlar arasında belki biri buna inanır diye düşünecek kadar saf biri var mıdır? Adamlar sadece yalan konuşmuyor, inandırıcı olmadığını bile bile, alenen ve meydan okuyarak yalan konuşuyor. Yerse!

Açın gazete koleksiyonlarını bakın, son yirmi senede basına yansımış binlerce beyanları arasında utanmazca, yırtıkça, arsızca yalan olmayan Allah için BİR TEK söz var mıdır? "Erin elinde el bombası patlamış, kazadır:" yalan. "PKK Çukurca’ya mayın koymuş:" yalan. "Son teröristi öldürünceye kadar savaşıcağız:" hem yalan, hem taammüden seri cinayet itirafı. "O belge bizim değildir, albay evinde yazmış zahir:" yalan. "Denizden boru çıkmış ne var bunda:" yalan. "Sınırdan 200 terörist girmiş:" yalan. "23 Nisanda kızlar namaz kıldığı için cumhurbaşkanı seçimini iptal ettik:" yalan. "Sabiha Gökçen’e dil uzatan gizli emeller peşindedir:" yalan.

Koca orgeneral, binlerce sayfalık güncesi ortaya saçıldığında "benim değildir" diyebildi; yetmedi, iftira ve tazminat davası açtı. Yalanı ortaya çıkınca genç kuşakların ahlakını koruma adına harakiri yapmayı aklına getirdi mi? Ne gezer!

*

Bu nasıl bir ruh halidir? Nasıl bir kurumsal kültürdür? Psikolojik savaşta düşmanı şaşırtmak için hakikati gizlemek gerekir desen o da değil. Burada hayat tarzı haline gelmiş bir şey var, bir ahlak çöküntüsü var. Düşmanı kandıracağım derken kendi kendini kandırmaya başlarsan savaş kazanmazsın ki, kaybedersin.

Esas mevzu tehdit ve itaat mevzuudur, kuşkunuz olmasın. Ben yalan konuşuyorum, sen yalan konuştuğumu biliyorsun, bildiğini de biliyorum, buna rağmen esas duruş gösterip "emret komutanım"ı basacaksın diyor. Vatanımızın en güvenilir kurumu hangisidir diye sorduğumda da hiç es vermeden doğru cevabı bileceksin. Kuşku ifade eden en ufak bir sinyal verirken potansiyel hainsin demektir. İçinden başka şey geçiyordur, yarın öbür gün "yetti gayri" deyip emrime itaat etmezlik de edebilirsin.

Yalana itaat, itaatin nihai testidir: turnusol kâğıdıdır. Doğruya itaatin motivasyonundan asla emin olamazsın – belki de adam dürüsttür? Ben "Fransa'nın başkenti Paris" dedim, sen "haklısın komutanım" diye cevap verdin: bana mı yoksa hakikate mi itaatinden öyle dedin, bilemem. Ama "Fransa'nın başkenti Çemişgezek" dediğimde hâlâ itaat ediyorsan o zaman geriye kuşku kalmaz. "İşte hakiki Türk askeri!" diye seninle gurur duyabilirim.

*

Türk dil ve tarih tezlerini bir de bu açıdan düşünün, bakın nasıl her şey yerli yerine oturuyor.

Adam kelime Türkçe değil tilcik diyeceksin diyor, Sumerler Türktür diyor, Kürtler kart kurt eden dağ Türkleridir diyor, Kurtuluş Savaşında İngilizleri denize döktük diyor, Türkleri zaten Ermeniler kesti diyor... İnsan durduk yerde nasıl bu kadar saçmalar diye düşünmeyin, hepsini birer itaat testi olarak görün. Boyun eğen bizdendir; kuşkulanan haindir. Bakın o zaman Cumhuriyet tarihimiz nasıl pırıl pırıl aydınlanıyor.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

İstanbul

Sevan Nişanyan 03.09.2009

Osmanlıda, misal, Trabzon deyince normal olarak Trabzon kenti kastedilmez, Trabzon beyliği ya da vilayeti kastedilir. Sur içindeki kent için *nefs-i Trabzon* diye ayrıca belirtirler, Trabzon'un içi manasına. "Trabzon'un

neresindensin? İçinden." O mantık.

Bizans Rumcasında da belli ki aynı yolu izlemişler. Rumcadan Türkçeye geçen şehir ve kasaba adlarının çoğunda isim aynen alınmaz, başına ειç edatı eklenir. Bu edat Rumcada duruma göre –e halini ya da –de halini belirtir, ama burada sözkonusu olan "o yerin içi" anlamıdır. Normalde **is**, ama sert sessizle başlayan kelimelerden önce sadece **s** okunur. Kelimeyi dativ haline sokar, yani adın arkası –os ile bitiyorsa –on olur, –is ile bitiyorsa –i olur. İsmın başında artikel varsa **ston** (eril) veya **stin** (dişil) biçimini alır.

Örnek verince anlaşılacak, merak buyurmayın. Mesela kentin adı *Amisós*, –de hali *is Amisón*, Türkçesi **Samsun**; baştaki /i/ neden yutulmuş bilmiyorum. İsim *Nikéa*, suriçi mevkii *is Nikéa*, Türkçesi **İznik**. İsim *Nikomídia*, içi *is Nikomídia*, Türkçesi **İznikmid**; çok sonraları **İzmit** diye kısaltılmış. İskilip'te (*is Kalipí*), İstanköy'de (*stin Kô*) aynı hadise var. Adanın adı Kos, Türkçesi neden İstanköy diye merak etmiş miydiniz?

Bizans başkentinin adı Konstantinúpolis, malum, ama kullanımda her zaman *i Pólis* diye geçer, "The Şehir" yani, bundan başka şehir mi var gibisinden. Surla çevrili yarımada kısmı haliyle *stin Pólí*'dir, yani *in-the-City*, Almancası *zur Stadt*. Rumcada /n/ sesine bitişen /p/ yumuşayıp /b/ olur; Türkçede baştaki çift sessizin önüne dolgu sesi eklenir. Etti mi **İstinbol**? Geri kalan iki seslideki değişimin de bir açıklaması vardır elbet. 20. yüzyıl başlarına dek Türkçe telaffuzun **İstanbul** olduğunu hatırlatalım, yetsin.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Ramazan

Sevan Nişanyan 04.09.2009

Oniki artı bir aylı takvimi yanılmıyorsam MÖ 600'lere doğru eski Babilliler keşfetmiş. Hemen ardından İranlılarla Yahudiler, bir süre sonra da Yunanlılar benimsemiş. Bu sistemde ay hakiki aydır, yani hilali görünce başlar. 354 günlük ay yılı ile 365 küsur günlük güneş yılı arasındaki farkı telafi etmek için de üç yılda bir ekstradan bir ay eklenir. Böylece aylar azami 20-30 günlük bir kayma payıyla her sene aynı mevsime denk gelir.

İskender'in halefleri döneminde bu sistemi kaldırıp 12 aylı güneş takvimine geçmişler, süre birimi olan ayla hakiki ay arasındaki ilişki kopmuş. Bizim alafranga takvim özünde bunun devamıdır.

Araplar ise 12+1 sistemini kullanmaya devam etmişler. Arapça ay isimlerinin bazıları açıkça mevsimsel olaylara işaret eder. **Cumâdî** evvel ve ahir, mesela, suyun donduğu aylar demek. **Rabî** evvel ve ahir yağmur mevsimi, ya da tomurcuklanma ve yeşerme zamanı. **Şa^cbân** yaz başında kışlık konaklama yerlerinin terkedildiği, aşiretin küçük gruplar halinde dağılıp sulak vaha aramaya çıktığı ay. **Ramazân** da "aşırı derecede ısınmak, çayır çayır yanmak" anlamına gelen ramadh رمض fiilinden. O mevsimde gündüz saatlerinde yiyip içmekten ve zorlayıcı etkinliklerden kaçınmak mantıklı bir usul olsa gerek. Yaz ortasında savaş da olmaz, insan telef olur sıcaktan; o yüzden Ramazan boyunca savaşlara ara verilmesi de makul.

Biliyorsunuz Kur'an yıla onüçüncü ay ekleme usulünü net bir ifadeyle yasaklamış. O zamandan beri Arap ayları her yıl 11 veya 12 gün geri kayıyorlar. Neden böyle bir kurala gerek görmüşler, mantığı nedir, benim anladığım konular değil. Bana bariz bir gerileme gibi geliyor ama bilmediğim bir gerekçesi vardır mutlaka.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Levent-Maslak

Sevan Nişanyan 05.09.2009

Maslak şimdi İstanbul'un şıkıdım semtlerinden biri. Ama adı mezbaha demek, heyhat. Eskiden şehirden saatlerce mesafede kör ıssız bir yerd, belli ki mezbaha için uygun bulmuşlar. Öyle eski Osmanlı devirleri filan da değil, sanmam; geleneksel kara düzende hayvanı evinin önünde boğazlarsın olur biter. 20. yüzyıl başı gibi, modernleşme çağında olmalı.

Aslı **maslax**, Arapça "derisini yüzmek" anlamına gelen **salx** fiilinden, "deri yüzme yeri". Salx-hane de aslında tam aynı anlama gelir, güncel Türkçede **salhane** olmuş.

*

Levent'in adı Levend Çiftliği'nden geliyor. Başbozuk Kampı diye tercüme edebiliriz.

Levend önceleri Osmanlı donanması için Anadolu ve Rumeli sahil ahalisinden toplanan düzensiz eratin adı. Daha sonra Anadolu'daki beylerle ağalar da kendi hesaplarına levend toplamaya girişmiş, ufak ufak

hükümdarlık havaları çalmaya başlamışlar. 1772’de Rus harbi sırasında işler iyice çığırından çıkınca hükümet bir fermanla levendliği yasaklamış. Varolanlardan tutabildiklerini de Beşiktaş’ın tepesinde kuş uçmaz kervan geçmez bir yerde kampa alıp doğru düzgün bir askerî eğitim vermeye çalışmış. Yanılmıyorsam Osmanlı ordusunun “modernleşme” sürecinde yapılan yeni tipte ilk kışla budur. İkincisi Üsküdar Davutpaşa’dadır.

1808’de yeniçeriler son kez ayaklandığında gidip Levend Çiftliği ile Davutpaşa kışlasını yakmışlar. Böyle postmodern şeyler bize gelmez, gâvur icadıdır, şeriatımızın değiştirilmesi teklif bile edilemeyen maddelerine aykırıdır diye düşünmüşler sanırım.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Basur

Sevan Nişanyan 07.09.2009

Etimoloji ne işe yarar? Bir işe yaramaz aslında. Kelimelerin hikâyesi insan hikâyeleri gibidir, biraz hoşça vakit geçirirsin, şansın varsa biraz da ufkun açılır. O kadar.

Mesela şu, kaç yıldır sözlüğümde durup duruyormuş, farkında değilmişim, geçen gün farkına vardım. Lüzumsuz bilgi, ama keyifli.

Arapça **beşer** insan. Ama özellikle etten kemikten bir şey olan insan, ademoğlunun “yüce” yanı değil. Beşer şaşar, hafızası da nisyandan maluldür, filan. Aynı sözcüğün Arapça birtakım marjinal anlamları da varmış, “saçın döküldüğü yerde görülen deri” ya da “yüzülmüş derinin altındaki et kıymığı” gibi. Arap dilcileri bu anlamlar arasındaki bağı kendilerince yorumlamaya çalışmış, türlü görüşler ileri sürmüş, ama kesin bir şeye varamamışlar.

Halbuki Arapçayla akraba bir dil olan Aramice/Süryaniceye bakınca durum net. O dillerde **besrâ** ve **besrô** “et”, aynen bonfiledeki gibi. Aramice /s/ eşittir Arapça /ş/ olduğuna göre konu çözülmüştür sanırım. Eti belli ki “insan gövdesi” anlamında kullanmışlar Arapların ataları, “O that this too too solid **flesh** would melt / Thaw, and resolve itself into a dew!” diyen Hamlet gibi.

Peki, sizce **bâsûr** nedir? Arapça tabii, ama çift uzun sesliden anlaşıldığı kadarıyla Öz Arapça bir kelime değil.

Zaten Arapçada bununla bağlantısı kurulabilecek bir b-s-r kökü yok. Belli ki Aramiceden veya benzer özellikleri olan bir başka Sami lehçesinden misafir gelmiş. Esas anlamı "iri ve çirkin et parçası". Yalnız bizim basur dediğimiz rahatsızlığa değil, et şeklinde her türlü tümöre bu isim verilmiş. Kadınlarda labia minora'nın etli çeşidi de bâsûr imiş.

Meğer.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Havlu

Sevan Nişanyan 08.09.2009

Havlu havlıdır tabii, havlı olan manasına. 17. yüzyılda henüz bağımsız kelime olmamış gibi, sözlükte **havlu makrama** diye deyim geçiyor. Makrama peşkir demek, dolayısıyla "havlı peşkir", düz kumaş peşkir değil pırtıklı cinsi.

Asıl ilginç ne biliyor musunuz? Türkçede bugün dilin temel kurallarından biri bildiğimiz küçük ses uyumu var ya, 17. yüzyıl sonlarında ortaya çıktı. Yani bugün nın/nin/nun/nün yahut dı/di/du/dü diye dördü çekim yaptığımız ekler daha önce ikili ses uyumuna tabiydi. Geçmiş zaman –di'si mesela **geldi, güldi, saldı, kodı, yutdı, öldi** diye söylenirdi. Sahiplik eki lu/lü idi, **havalu, sevgilü, cebelü, canlu, develü, kitaplu** vesaire.

Havlunun da normal olarak havlı'ya dönüşmüş olması gerekirdi. Neden dönüşmemiş peki? Tek bir açıklaması olabilir bunun: demek ki daha 1680-90'larda insanlar havlu kelimesini ekli bir türev gibi değil kalıp bir sıfat gibi algılamaya başlamıştı. Ek olduğunu unuttular, o yüzden –lu ekini –lı diye düzeltme gereği duymadılar. Yoksa onbinlerce kelimedede, sonradan Türkçe öğrenen yabancıları deli eden bir rahatlıkla doğru eki tık diye seçmeyi biliyoruz, bunu neden istisna edelim?

Düşünün 1700'lerin başındaki Hakkı Devrimleri! Gazetedeki köşelerinde nasıl köpürmüşlerdir: "Ahir zemande gençler Türkçeyi eyüce unuttı mîrim, sevgilüyi sakız çeyner gibi yayup 'sevgili' deyince daha havalu olup durırmış. Ne olacak bu Türkçenin hali, gitdi dilimiz elden eyvah!"

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Balık tiyatroları

Sevan Nişanyan 09.09.2009

"Şehrin Türkçesi balık mıdır" diye sormuş, kutadgubiliklere meraklı görünen bir okurum. Hemen kontr soruyu çaktım: **şehir** mi Türkçedir, (şehir anlamında) **balık** mı Türkçedir? Bu ciddi bir soru. Sokaktan ilk geçen bin kişiye sorabiliriz mesela.

Balık daha Türkçedir diyenler bence feci bir ideolojik körlükten mustaripler. Sokaktan geçen bin kişinin bildiği dilin TÜRKÇE OLMADIĞINI ileri sürmek zorundalar, mantıkî tutarlılık uğruna. Aynı hesapla İngilizce de İngilizce değildir, Çince de Çince değildir. Dünyada hiçbir dil "gerçek" değildir, hepsi de "bozulmuş" çünkü. Aralıksız bozulmaya devam ediyorlar üstelik.

Türkçe dedikleri dil neden BUGÜNKÜ insanların konuştuğu dil değil de 8. yüzyılda Ortaasyadaki insanların konuştuğu dildir? Eski olan makbulse neden mesela Orhun Türkçesidir de MÖ 2. yüzyıl yahut binyıl Türkçesi değildir? Aralıksız değişen bir sosyal organizmayı neden rastgele bir tarihte –hayali bir geçmişte- dondurma ihtiyacı duyarlar?

*

Balık Orhun yazıtlarından itibaren yoğun olarak kullanılan bir kelime. Beşbalık, Togu balık, Xanbalık gibi şehir adları var. 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud'a göre "Uygurcadır", artık kullanılmaz olmuştur. 15. yüzyıl Çağataycasında bir arkaizm olarak geçer. Türkiye Türkçesinde herhangi bir tarihte kullanıldığını sanmıyorum.

Etimolojisi muğlaktır. Muhtemelen "durma yeri, durak, konak" gibi bir anlamı var, *balmak* fiilinden. "Kondu" da diyebiliriz.

Her kültürün şehir adı sanırım kendi evriminden etkilenmiş. Farsça **şehr** "krallık, beylik" demek, zamanla "kralın/beyin oturduğu yer" olmuş. Arapça **beled** biraz Türkçe gibi, durma ve konaklama yeri, ama özellikle tarım yapılan işlenmiş yer; çöl ve sahra zıddı. Yunanca **pólis** "müstahkem mevki, kale, surla çevrili yer". Latince **civitas** "birkaç aşiretin sözleşme ile oluşturduğu kolektif varlık". Almanca **stadt** da muhtemelen "durma yeri".

Al sana bir doktora tezi konusu daha!

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

İsm-i zaman ve mekân

Sevan Nişanyan 10.09.2009

Geçen gün maslak salx'tan gelir, hayvan boğazlama yeri demektir dedim ya. Birkaç okurumun aklı yatmamış, nasıl yani diye sormuşlar.

Arapçada ism-i zaman ve mekân dedikleri son derece şık bir kelime kalıbı var. Üç harfli fiil kökünü alıyorsunuz, *maSSaS* veya *maSSiS* kalıbına sokuyorsunuz. Bazen arkasına dişil eki olan –a(t) ekliyorsunuz. O işin yapıldığı yer veya zaman anlamına gelen bir isim elde ediyorsunuz. Üç sessizin yerine S simgesini kullandım. *Me^fel* ve *me^fil* desem klasik tip eğitim görmüş olanlar da anlar.

Buyurun örnek. ʿİbâdet malum, kökü ayın-b-d; **ma^cbed** ibadet edilen yer. Ğurûb güneşin batması; **mağrib** güneşin battığı yer, yani Batı. Kitâb yazma, **mekteb** yazı yazılan yer. Cülûs oturma, **meclis** oturma yeri. Tabx etmek yemek pişirmek, **matbax** yemek pişirilen yer. Bizde önce mutbak, sonra 20. yüzyıl başlarında **mutfak** olmuş. Ziyaretten **mezâr**, ziyaretgâh; /y/ yumuşak bir sessiz olduğundan erimiş, a'nın uzamasına neden olmuş. Cereyan akma, mecrâ derenin aktığı yatak; bunda da son sessiz /y/. Zirâ^catten **mezra^c**, tarım yapılan yer. **Menzil**, yolculukta attan veya arabadan inme yeri, konak; inmek anlamına gelen nüzul'den. Sükûn bir yerde durma veya oturma, sâkin o yerde oturan, **mesken** oturma yeri. **Mescid**, secde etme yeri. Neş'et etmek kaynaklanmak, **menşe'** bir şeyin kaynaklandığı yer; bunda ayın yok hemze var. O yüzden Türkçede mezra mezrai, ama menşe menşesi olur.

Dişil eki alan örneklerden **mahkeme** var (hüküm verme yeri), **medrese** var (ders etme yeri), **mertebe** var (rütbe basamağı), **manzara** var (aslı bakma yeri yani bakanak; bakılan şey anlamı Türkçede sonradan türemiş). **Matba^a** sözcüğünü ilk kez 1729'da İbrahim Müteferrika türetmiş yanılmıyorsa, tabc etme yeri anlamında, yani basımevi. Nesne yoksa adı da olmaz tabii.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Ayamama

Sevan Nişanyan 11.09.2009

Ayamama Deresi taşmış. Sel felaketinde ölenlerin çoğu o derenin gazabına uğramışlar. Normalde İkitelli-Havaalanı trafiğinde ömür törpülerken gözünün ucuyla gördüğün bir tabeladan ibarettir. Öyle bir dere gerçekten var mı, yoksa moloz deryaları arasında varla yok arası bir lağım yatağı mıdır, onu bile bilmiyordum düne kadar.

Ayamama Anadolu'da epeyi yaygın bir yer adı: iki köy, bir de tepe biliyorum bu adı taşıyan, Yunanistan'dakiler de cabası. Aslı **Ayios Mámas**. Rum itikadında resmî öğretiden çok sanırım halk arasında saygı gören bir aziz kişi.

Rivayete göre Çankırılymış. İmparator Aurelianus zamanında anası babası din uğruna şehit edilince çocuk yaşta gidip Kayseri yakınlarında bir dağda saklanmış. Yıllarca orada keramet göstermiş, Kapadokya ülkesinin evliyası olmuş. Bir hikâyeye göre arslanlara atılmış, fakat arslanlar ona zarar vermemiş. Diğer hikâyeye göre dağda bir kuzuya saldıran arslan görmüş, tanrı adına merhamet etmesini emretmiş, arslan boyun eğmiş. İkonalarda daima ata biner gibi bir arslana binmiş, kucağında kuzuyla resmedilir.

Hacı Bektaş-ı Velî menkıbeleriyle Aziz Mamas hikâyeleri arasında şaşırtıcı bir benzerlik var. Hacı Bektaş da Kapadokyalıdır, dergâhı ile Kayseri'nin dağı arası kuş uçuşu bilemedin 75 kilometredir. O da daima bir arslan ve kuzu (veya ceylan) ile tasvir edilir, insanın nefsini temsil eden vahşi arslanı evcilleştirdiği anlatılır.

Bizans devrinde İstanbul surları dışında bir Ayios Mámas sarayı ile bir Ayios Mámas manastırı ve köyü olduğu kaydediliyor. Hiç birinin yeri tam belli değil. Bir kaynağa göre saray Beşiktaş'ın oralardaymış. İnciciyan'a göre Haliç'in sonunda Defterdar İskeleyi denilen yerdeymiş, hatta Ayvansaray semtinin adı Ay Mam Sarayı'ndan gelirmiş. Bende başka bilgi yok. Ama derenin adı Ayamama olduğuna göre, şimdi Esenler yahut Bağcılar gibi kent sahralarının yayıldığı yerlerde mutlaka bir Ayios Mámas köyü yahut kilisesi varmıştır diye düşünmek lazım.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Peyvend

Sevan Nişanyan 12.09.2009

Hakkı Devrim geçen gün tozlu raflardan **peyvend** sözcüğünü indirmiş, çok da iyi etmiş: relationship'i biliyorsan peyvend'i de bileceksin ki şarkla garbin dengesi iyi kurulsun, tek kanatla uçmayasın. Fuzuli'den verdiği beyit de hoş: "...Bağla bir dildâra gönlün gayrdan peyvend kes." Özetle, bul bir sağlam sevgili ötekileri şutla demek, ama Fuzuli daha kibar söylemiş.

Birkaç kelime de ben ekleyeyim müsaadenizle.

Pey- Farsça kelimelerde sıkça karşımıza çıkan bir bileşen – *peyda* olmak, *peygamber*, *peyker*, *peymane* aklıma ilk gelenler. Aslında bütün Hintavrupa dillerinde olan cinsten, fiilin önüne takılan bir edat. "Geri" ya da "karşı" gibi bir anlam taşıyor. İngilizcesi *to tie back*'taki gibi *back* olur. Daha tam karşılığı Latince'den tanıdığınız **re-** edatıdır – *re-aksiyon* (gerieylem), *re-port* (geritaşıma), *re-ferans* (gerigötürme), *re-sistans* (karşıdurma), *re-store* etmek (gerikaldırma), *re-zerv* (gerisaklama)... say sayabildiğin kadar.

Bend Farsça "bağlamak," perfekt kökü **best-**, mişli geçmiş sıfatı **beste**, yani "bağlanmış". Kelime başındaki /v/ sesinin Farsçada /b/ye dönüştüğünü daha önce bir yazımda söylemiştim. Ama kelime ortasında öyle bir kural yok. O yüzden başına *pey-* alınca oluyor **peyvend**, mişli geçmiş sıfatı da **peyveste**. Yani geri-bağlama ve geri-bağlanmış. Elalemin *relation* yahut *référence* dediği şeyin ta kendisi.

Farsçayla akraba bir dil olan Kürtçede **pêwend** "bağ, ilgi, ilişki" demekmiş. **Pêwist** ise "lazım, gerekli". *Pêwiste ko em herin* = gitmemiz gerekiyor. Bakın nasıl anlam kaymış, ilişki bağımlılığa dönüşmüş görüyor musunuz?

Hep öyle olur zaten, gönlünü dildara bağla, sonra düşün dur nasıl kurtaracağım diye.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Kepenek

Sevan Nişanyan 14.09.2009

Kepenek: çobanların giydiği keçe üstlük. Ortaasya Türkçesinde ilk kez 13. yüzyıl sonunda belirmiş, İbni Mühenna lugatinde var. Ondaki ikiyüz yıl önceki Divan-ı Lugat-i Türk'te yok. Bundan iki sonuç çıkabilir. Ya aradaki ikiyüz yıllık sürede dile girmiş bir kelimedir, muhtemelen Ortaasyadaki komşu dillerden, belki Moğolcadan veya Doğu İran dillerinin birinden alınmıştır. Ya da DLT müellifi bu kelimeyi biliyordur ama "Türkçe" olarak algılamadığı için sözlüğüne almamıştır, ki sonuçta o da aynı kapıya çıkar.

Moğolcada **kebenek** var, evet, "keçeden yapılmış palto" demiş Lessing'in sözlüğü. Ama Moğolca herhangi bir kökle bağlantısını kuramadığımız tekil bir kelime, Moğolcaya Türkçeden veya ortak kaynak hangisiyse oradan gelmiş olması akla daha yakın.

Eski İran dillerinden Pehlevicede **kabâ** üst giysi ya da cübbe demekmiş. Hotan Sakacasında **k'apa** da aynı şeymiş. Burada muhtemel bir kaynak var görünüyor. Ama **+nek** veya **+enek** ekini nasıl açıklarız bilmiyorum.

Hotan Sakacası nedir diye sorarsanız bugünkü Uyguristan'ın kentlerinde o zamanlar konuşulan bir İrani dil, 800 sene önce sizlere ömür.

*

İslamöncesi devirde bu sözcük tahminen Farsçadan Arapçaya geçmiş: Arapça kalın q ile **qabâ** "yünden yapılmış üst giysi". E, sıcak iklimde yaşayan Arapların kışlık palto modasını İranlılardan ithal etmesi normal.

Araplar köprü olmuş, Avrupaya da ulaşmış. Ortaçağda Sicilya Araplarından Güney İtalyan lehçelerine geçen bir sürü kelimedenden biri **cabbanu** yahut **cabano** "palto". Oradan Güney Fransa denizci ağzına sıçramış, **caban** (/kaban/) olmuş. Standart Fransızcaya "denizci paltosu" anlamıyla girmiş; en erken kaydı 1470'li yıllar.

Türkçede de **kaban** var biliyorsunuz, Batıdan ithal bir moda sözcüğü. Denizci paltosu anlamında.

"Çin Seddinden Atlantiğe" dedikleri böyle bir şey olmalı sanırım.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

İmar

Sevan Nişanyan 15.09.2009

İmar meselesini pazar günü HerTaraf'a yazdım, etimolojisi de eksik kalmasın. Bir yeri imar ederken tam ne ediyoruz, bu değerli bilgiden okurlarım mahrum olmasın.

Henüz dünyanın patlayıncaya kadar insanla dolmamış olduğu eski çağlarda hazer ile **umran** arasındaki ayrım gayet nettir ve tercih ikincisinden yanadır. Bir yer ya ıssızdır, yabandır, insan yaşamına müsait değildir, ürkütür. Ya da şendir, tarıma açılmıştır, evler insanlar yollar köprüler vardır, bolluk ve bereket hüküm sürer; aç ve açık kalmazsın, yabani hayvanlara yem olmazsın.

Arapça **ʿumr** bizim **ömür** diye söylediğimiz kelime: yaşam demek. Arapçada derivatif olan diğer anlamı ise bir yerin az önce tarif ettiğim tarzda "canlanması", şenlenmesi. Bu ikincil anlam bizde pek kullanılmaz, ama türevleri bolca var. **ʿUmrân**: canlılık, insan eli değmişlik. Hatta "şehirleşme" anlamında, medeniyet. **İʿmâr** bunun geçişli fiili: bir yeri canlandırma, iskân etme, bayındır kılma. **Miʿmâr**: bu işi yapan kişi. **Maʿmûr**: imar edilmiş, bayındır. **Maʿmûre**: imar edilmiş yer, yerleşim merkezi; geç devir Osmanlı lugatında "şehir" anlamına gelir. **İʿmâret**: özellikle kamu hizmetine adanmış herhangi bir imar eseri. Aslında cami, kilise, manastır, hamam, medrese, hastane, rasathane, köprü, saat kulesi vs. hepsi imarettir, ama bizim okul müfredatında nedense imaret deyince sadece fakirlere yemek dağıttıkları kamu yemekhanesi kastedilir.

Fakirler ayaklanmasın diye kamu eliyle yemek dağıtmak da Türk ve İslam icadı değildir, köklü bir Bizans müessesesidir, Osmanlı oradan devralmıştır, onu da antrparantez belirtmiş olalım. Jüstinyen devrinde (6. yüzyıl) kurumlaşmıştır, ama kökü eski Roma'nın *panes et circenses* düşüncesine dayanır. Tercümesi: fakirlere ekmek ve sirk ver ki oyalansınlar, akıllarına kötü şeyler gelmesin.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Af

Sevan Nişanyan 16.09.2009

Kürt Açılımı konusunda bir araba boş laf arasında gözden kaçırılan iki tane temel konu var, biri satır aralarında kaybolan, diğerinin esamisi bile okunmayan.

BİR: Dağda olan binlerce gerilla, Türk Adaletinin şefkatli kolları arasında zebun ve zelil olmadan nasıl normal hayata dönecek? Siz buna dağda olmayıp da yurtiçi ve yurtdışında örgütün sivil işlerini yürüten kadroları de ekleyin bi zahmet. Farzedelim bunlar eve döndüğünde yüzbin kişilik zafer alaylarıyla karşılandı, Eli Silahlı Kuvvetlerin buna tepkisi ne olacak?

İKİ: Hapistekiler ne olacak? Benim bildiğim Türk hapishanelerinde onbini aşkın, kimi kaynaklara göre yirmi binden fazla Kürt var, yok efendim sayın dedi, yanlış renkte poşi taktı, Hz. Kemal'e yan gözle baktı, elinde taş izi vardı gibi absürd gerekçelerle Türk Adaletinin gazabına uğrayan. Bunların suçu ne? Dağa çıkacak kadar cüretkâr olmamak mı?

Bana sorarsanız "Açılım" muhabbetinin dönüp dolaşıp geleceği yer af meselesidir. Mevcut yasalara göre kısmî af çıkarmak imkânsıza yakın olduğu için, elleri mahkûm, genel affa gitmek zorundadırlar.

Sevan söylediymiş dersiniz.

*

Af Arapça. Aslı **caf**, telaffuzu neredeyse imkânsız olduğundan modern Türkçede kestirmeden af olur. Ardına bir sesli alınca aslında şık ortamlarda **afv** demeniz uygundur, ama normal hayatta **aff** demek de affedilir. 20. yüzyılın en orijinal, hatta en eksantrik Türk yazarı olan İbnülemin Mahmut Kemal İnal kelimenin düz halini çoğu zaman **afiv** diye yazar ki doğrusu da öyle olmalı sanırım.

Arapça sözcüğün esas anlamı silinmek. *cAfâ al-athar* = ayak izi silindi. Dolayısıyla bir suçun, cezanın, verginin, külfetin silinmesi de afv. Mefulü **mucaf**, yani affedilmiş. *Vergiden muaf* demek vergisi silinmiş demek.

İsticfâ aynı fiilin onuncu vezindeki masdarı. Bir vergiden veya cezadan veya ağır bir görevden affını dilemek anlamına geliyor. Esasen "bastım istifayı çıktım"daki gibi kabadayı bir anlamı yok, aksine "ben bu işi yapamayacağım, affedin" gibi bir yalvarma edası ağır basıyor. Ama eski adapta bir büyüğün yüklediği işten çekince göstermek saygısızlık sayıldığı için, sanki istifa etmek küstahlıkmış gibi bir anlayış yerleşmiş.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Fırtına

Sevan Nişanyan 17.09.2009

Fortuna: kader, kısmet, talih. Bir ara hani TRT Carl Orff'un Carmina Burana'sını her gün çalmayı adet edinmişti, onun ilk kıtasında geçer: *O Fortuna, velut luna, statu variabilis...* Ey talih, ay gibi, hep değişkensin.

Sözcük Latince, İtalyanca ile İspanyolcası aynı, Fransızcası **fortune** yazılır /fortün/ söylenir. Bir de meşhur Amerikan dergisi var, çok para kazanma sanatına dair. Onun da adı **Fortune** (/forçın/). Servet bir kısmettir diyor, Allah verdi verdi, yoksa talihine küs.

İtalyanca denizci dilinde **fortuna di mare** "deniz kazası". Daha doğrusu denizde insanın başına gelebilecek her türlü felaket; kaza, bela, fırtına, korsan saldırısı, Türk baskını vb. dahil. Sigortacılıkta da kullanılan bir kavram.

Türkçede 16. yüzyıl başlarından beri denizcilik tabiri olarak görülüyor, gemiyi rotasından saptırıp kadere oyuncak eden şiddetli hava anlamında. 1513'te Pirî Reis gemici deyimidir, okur bilmeyebilir diye bilhassa vurgulayıp fortuna'yı tarif etmiş: "*Kim seni bula gemide fortuna/ gaib erenler üzerüne döne (...) hakka nâliş edüben yalvarasın/ fortunayı redd idüb ölmeyesin.*"

1530'lara gelindiğinde Divan edebiyatına girecek kadar dile yerleşmiş görünüyor: "*Düşme engin-i gamma fortuna çokdur savurur/ Sakin-i fülk-i rızâ ol görününce karalar.*" Fülk sandal demek, "karalar" çift anlamlı kullanılmış. Depresyon ufukta görününce rıza sandalına otur bekle diyor. Bu da 1560'tan: "*Gelüb eyyam-ı ecel fortunasınur bir gün/ Mevc-i mevt ile ata karaya keştî-i ten.*" Mevc dalga, mevt ölüm, keştî de gemi.

Eski yazıda okunuşu fortuna mı, furtuna mı, emin olmak mümkün değil. Ama 20. yüzyıl başlarına dek /o/ veya /u/ ile telaffuz edildiği kesin. Rahmetli anneannem halâ furtuna derdi, biz dalga geçerdik.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Sağlak

Sevan Nişanyan 18.09.2009

Türkçede **solak** var, ama mantıken bunun zıddı olan kavramı karşılayan bir kelime yok. Düşünürseniz feci bir eksik, insanı rahatsız eden bir asimetri. Türkçe konuşan herkes, hayatında mutlaka birkaç kez **sağlak** yahut **salak** sözcüğünü kullanmak zorunda kalmıştır. Ama bilemediğim ve anlayamadığım bir nedenle bu kelime sözlüklerde yer almaz ve asla "gerçek" bir kelime olarak algılanmaz.

Derin bir psikolojik nedeni vardır herhalde deseniz o da değil, çünkü Türkçeden başka bildiğim her dilde solağın zıddı var, kapı gibi sağlam kelimeler. Türkçede neden yok, bilmiyorum. Ama son devirde demokrasi eşitlik meşitlik işleri yüzünden solak olmak artık bir "bozukluk" ya da "anormallik" olarak algılanmadığı için, elimiz mahkûm, öyle bir kelime mutlaka gerekecektir. Gerekince de bulunacaktır. Ne bileyim, sağ eli ve sol eli kumanda paneli üreten firmaların ürün tanıtımı için lazım olacaktır.

Hakkı Devrim "sözlüklerde yok, demek ki Türkçede böyle bir kelime yoktur" diye kestirip atmış evvelsi günkü yazısında. İyi de, bir kelime sözlüklerde yoksa kullanamazsın diye bir kural yok ki? Sözlük dediğin en iyi ihtimalle GEÇEN YILIN Türkçesini belgeleyen bir eserdir, o kadar. (Türkçede o bile yok ya, geçiniz.) Ya bu yıl çıkan kelimeler ne olacak?

Bakın şöyle özetleyeyim. Bugünkü Türkçede, türevin türevlerini, deyimleri filan boş verin, nisbeten sade tipte diyelim 30.000 kelime varsa, bunların yüzde 80 kadarı 1300'lü yıllardan bu yana dile giren kelimelerdir. En az bir o kadar kelime de aynı dönemde dile girip sonradan kaybolmuştur. Demek ki 700 yıldan beri her sene dile 60-70 yeni kelime girmiş ortalama bir hesapla.

Sağlak benim gençliğimde yoktu, öyleyse tu kaka. Peki de, on yıl önce Türkçede çalıştay yoktu, yirmi yıl önce biseksüel yoktu, elli yıl önce güncel yoktu, yüz yıl önce kartonpiyer yoktu, ikiyüz yıl önce cumhuriyet yoktu, bin yıl önce kitap yoktu, onlar vizeyi kimden aldılar?

*

Ama siz bakmayın Hakkı Beye böyle arasıra sataştığıma. Türk basınında –bizim gazeteden sonra- ilk okuduğum köşe onunkidir. Dil hakkındaki görüşlerine bazen hasta olsam da, İsmet Zeki'nin sözlüğünü halâ otorite sanmasına hayret etsem de bu değişmez. Siyasi tavrını beğenirim ayrıca.

Onun misyonu dilde kuralcılığı savunmak, benimki sorgulamak. İkisi de lazımdır zannımca.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Harf Devrimi

Sevan Nişanyan 19.09.2009

Türkler tarihin en eşsiz milletidir, onu biliyoruz, tamam, peki, güzel.

De, siz Türklerin şu eşsiz yönünü bilir miydiniz?

Tarihte sekiz ayrı alfabeyle yazılan yegâne dil Türkçedir. Bu rekora yaklaşan bir tek Farsça var, dörtte kalmış. Üçüncülük payesini paylaşan dillerin hepsi ikişer alfabede durmuşlar. Üç yapanı hatırlamıyorum.

Türkçeyi 8. yüzyılda ilk yazıya döktüklerinde Köktürk yazısını kullanmışlar, ki dilin yapısına tastamam uyan home-made bir alfabedir. Aradan yüz yıl geçmemiş Uygurlar Soğd yazısını adapte edip onunla yazmaya başlamışlar. Derken Türklerin yarısı Budist olunca Hindistan'dan ithal Brahmi yazısı revaç bulmuş. 11. yüzyılda Müslümanlığın gereğidir diye Arap yazısı benimsenip 800 küsur yıl onda karar kılınmış. 20. yüzyılda Türk milletlerinin yarısı Latin alfabesini, yarısı Kiril alfabesini seçti veya seçmek zorunda kaldı.

Ayrıca ta 14. yüzyıldan itibaren Ermeni ve Rum yazılarıyla yazılan hayli zengin bir Türkçe literatür de var.

Şimdi bana bu hadisenin ANLAMINI söyler misiniz? Alfabe sonuçta pratik bir iletişim aracı, bir sinyal sistemi, evet. Ama aynı zamanda bir kültür ve medeniyet alanının en temel, en tanımlayıcı ögesi, bir bakıma dinden ve dilden daha derin ortak paydası. Yunan alfabesi 2800 seneden beri Yunanlılığın herhalde tek değişmez unsuru olmuş. İbrani yazısı 2600 senedir değişmemiş, ulusal kimlikle özdeşleşmiş. Latin alfabesi 2400 yıldan beri Roma imparatorluğunun ve onun devamı olan Batı Avrupa medeniyetinin temel direğidir. Arap yazısı da öyle. Çin yazısı, Hint yazıları, Habeş yazısı, Ermeni yazısı keza.

Peki Türklerin çorap değiştirir gibi ikide bir yazı değiştirmesini neye yoracağız?

Hem bakın, düşündükçe neler geliyor akla. Tarihte dört büyük dine –Hıristiyanlık, Yahudilik, Budizm, İslam-

toplucu bağlanan tek ulus var, o da Türkler. Yıllar önce bir sohbetle Cemal Kafadar söylemişti de üstünde pek durmamıştım. Şimdi düşünüyorum, hakikaten fevkalade ilginç bir durum.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Sansür

Sevan Nişanyan 21.09.2009

Censeo (değer biçmek, takdir etmek) fiilinden **censor** (/kensor/) eski Roma'da hem nüfus idaresi hem ahlak zabıtası görevi yapan bir yüksek görevlinin adı. Yaptığı işin adı **censura** (/kensura/).

Latincenin Kuzey Frengistan vilayetinde konuşulan taşra lehçesinde bu kelimenin telaffuzu ikibin yılda tanınmayacak derecede değişmiş. İnce sesliye bitişen /k/ sesi önce /ts/ sonra /s/ diye söylenir olmuş. Geniz /n/sine bitişen /e/ sesi ağzın gerilerine doğru kaçıp /a/ olmuş. /U/ sesi incelip /ü/ halini almış. Kelime sonundaki –a dişil eki de önce /e/ olmuş, sonra eriyip gitmiş. Modern Fransızca sözcük halâ aslına yakın bir şekilde **censure** yazıldığı halde /sansür/ diye okunuyor.

Türkçeye gazetenin icadından hemen sonra sansür de gelmiştir. Kelimenin 1900 civarından daha eski örneğini bulamadım henüz, ama tahmin ederim 1865'lerde Tasvir-i Efkâr'ın hükümetle başı derde girdiğinde Babiâli'de birileri "fekat bu censure'dür azizim" diye mırıldanmıştır.

*

Şimdi diyorlar ki memlekete özgürlük geldi. Doksan seneden beri tabu olan şeylerden bile artık serbestçe bahsedebilirsin.

Ama bir de ne görelim? Bu sefer başka şeyler sansüre tabi olmuş. Orduya, devlete, Yüce Manitu'ya istediğini söyle serbest, ama iş ilkçağ Arap mitolojisini sorgulamaya geldi mi orada dur diyorlar.

Neymiş? Allah diye biri varmış, canı sıkıldıkça kitap yazarmış ama artık yazmamaya karar vermiş, pırpır kanatlı ulaklarla birtakım hazretlere mesaj iletirmiş, o hazretlere dil uzatan maazallah çarpırmış. Bu hikâyelere istemesen inanma diyorlar, tamam, ama inanmadığını açık açık söylemen caiz değildir. Nedenmiş?

Müslümanlar alınırımış!

Doğanın boşluk kabul etmemesi gibi, bu toprakların havası mıdır, suyu mudur, özgürlük kabul etmiyor herhalde.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Feriştah

Sevan Nişanyan 22.09.2009

"Allahını kitabını feriştahını s..mek" diye hayli iddialı bir deyim var halkımızın dilinde. Baskın Oran'a sövmek şimdi Yargıtay kararıyla serbest ya, o duymuş, genel kültür açısından benimle paylaşmayı borç bilmiş.

Listenin ilk iki maddesi malum, ama üçüncüsü nadirattandır, deyimi kullananlar bile pek neyin nesi olduğunu bilmezler sanırım. Aydınlatmak vazifemiz olsun.

Farsça sözcük فرشته yazılır, **ferište** veya **feriştah**, iki türlü de okunabilir. Orijinal anlamı elçi, ulak. Kökü ta Milattan önceki yüzyıllara gidiyor, Zerdüşt kutsal metinlerinde **fraêšta** diye geçiyor, bakınız Bartholomae sf. 975. *Fra-* ileri doğru hareket bildiren edat (Latince pro-, Almanca vor-, İngilizce fore- eşdeğeri). *Aêşa-*, mişli geçmişî êşt, "koşturmak, göndermek, iletmek".

Daha önce **melek**'ten söz etmiştim, İbranice elçi anlamına geldiğini anlatmıştım. Bu kavram ilk evvela Tevrat'ın MÖ 500 dolaylarında Babil esareti ertesi yazılan Danyal kitabında ortaya çıktığına göre İbrani mitolojisinde özgün değildir, İran kültüründen aktarılmış olması gerek diyenler var. Yani melek sözcüğü muhtemelen feriştahın çevirisi. Nitekim meleğin Yunancası olan **ángelos** da İbranice melek'in çevirisi. O da elçi ve ulak demek esasen.

Meleklerin cinsel organları olmadığı konusunda Yahudi, Hristiyan ve İslam kaynakları tam bir mutabakat içindedir; isterseniz üç dinden de otorite gösterebilirim. Maddi besinle beslenmedikleri için mantıken alt bağırsak takımlarına da ihtiyaçları olmasa gerekir.

Bu durumda "feriştah s..mek" eyleminin pratikte bazı zorluklarla karşılaşması kaçınılmaz görünüyor.

Meğer ki mecazi anlamda kastedilmiş olsun.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Ruhiyat

Sevan Nişanyan 23.09.2009

Yunanca **psykhé** = nefes. Taklide dayalı bir kelime olması muhtemel, pss sesi onu anımsatıyor. Lakin en başından beri Yunanlılar bu kelimeyi canlı varlıkları canlı kılan o esrarengiz "şey"i tarif etmek için de kullanmışlar. İnsan veya hayvan farketmez, gözünün içine baktığın anda gayet net olarak algıyorsun, ama tanımlamaya kalksan kafayı yersin, işte o şey: benlik duygusu.

İbranice eşdeğer sözcük **naphaş**, hem nefes hem o benlik şeyinin adı. Oysa Arapçada iki kavram ayrılmış, **nefes** ayrı, **nefs** ayrı. İkisi aynı fiil kökünden, eşdeğer yapıda iki masdar. Ama biri soluduğun hava, diğeri o solukta tezahür eden benlik hissi.

Yahudi öğretisinde naphaş ile **rauh** ayrı şeyler. İkincisine daha tanrısal, daha mistik bir anlam yüklemişler; ölünce naphaş gider rauh kalır diye düşünmüşler. Oysa bu kelime de sonuçta esmek ve solumak anlamına gelen kökten geliyor. Tevrat'ın Yaratılış Kitabının ikinci mısraında müthiş bir imge vardır, orada bu anlam belli: "Yer yoktu ve deniz karanlıkla kaplıydı. Ve ruh-ı ilahi (*rauh elohîm*) suların yüzünde esmedeydi." Arapça **rûh** da aynı şekilde, esasen nefes ve hava akımı demek. Ayrıca sanırım koklamak anlamı da var. *Rayiha* (koku) ve *reyhan* (güzel kokan) aynı köktendir. Ayrıca nane ruhu, tuz ruhu vesaire var, hep kokuyla alakalı şeyler.

Aynı ikilik, Hristiyanlık sonrası dönemde aynen Latinceye de aktarılmış. Hayvanda ve insanda ortak olan şey **anima**, aslında yel ya da nefes anlamına gelen bir kökten. *Anemometre* (rüzgârölçer) ve *anemon* (rüzgâr gülü) ile akraba bir kelime. *Animalis* "nefes alan yaratık" anlamında. **Spiritus** daha dinî-spiritüel bir anlam yüklenmiş. Öldüğünde spirit'in cennete yahut cehenneme gidiyor rivayete göre. Ama nihayetinde bu kelime de "nefes almak" anlamına gelen *spirare* fiilinden bir türev. Bilirsiniz, *a-spiratör* var "üfleme cihazı", *artificial re-spiration* var "suni solunum", *ex-spire* var "son nefesini vermek". *Expiry date* = kredi kartının ruhunu teslim ettiği tarih.

İngilizce *soul* (nefs) ile *spirit* (ruh) arasında galiba benzer bir ayrım var. Ama mesela "*spirituality of the soul* ne

demektir, açıkla" deseniz vallahi bilemem, hava ile civa demek der kaçarım.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Gönül bir uçarı kuştur

Sevan Nişanyan 24.09.2009

Dâî mahalle mektebinde çocuklara Kuran talim ettirmekte, günlerini ibadetle geçirmektedir. Bir gün karısıyla sohbet ederken kadın mektepteki çocuklardan birinin güzelliğini över. Bunun üzerine Dâî çocuğa âşık olur. Derste çocuğun yüzüne bakıp kendinden geçmeye, aşktan bahseden bir beyit okunduğunda feryat edip ağlamaya başlar.

İşler günden güne çığırından çıkar. Hocamız çocuğa el öpmemesini, bundan böyle kendisinin el öpeceğini söyler. Sırrını saklaması için onu uyarır. Sırf çocukla başbaşa kalabilmek için sınıfa kır gezisi ayarlar, ancak piknik günü çocuk gelmeyince kahrolur, hasretle ağlayıp inler, evine çiçekler gönderir.

El öpmek yetmez olunca çocukla baş başa kalıp yüzünü ayaklarına sürmeyi teklif eder. Çocuk binbir nazla bunu kabul eder. Ancak tam ayağına yüz sürme faslındayken hocanın eşine yakalanırlar. Kadın bir müddet kocasını azarladıktan sonra adamın ağlayıp inlemesine dayanamaz, âşıkları affeder, çocukla buluşmalarına yardımcı olmaya başlar. Hatta çocuğun nazı yüzünden kocasının depresyonlara düştüğü bir gün çocuğu تنها bir yere götürüp ona nasihat eder. Hocanın gözüne uyku girmediğini, ondan ayrı kalırsa öleceğini söyler, ona merhamet etmeyenin Müslüman olamayacağını açıklar.

Gün geçtikçe hoca çocuğun soytarısı olur. Onun kaprislerini yerine getirmekten zevk alır; ilgi görmeyince ağlayıp sızlar. Konu komşunun gözü önünde çocuğa hizmet eder. Karşılığında ayağa yüz sürme seansları devam eder.

Derken çocuk vebaya tutulup ölür.

Sevgilinin kız mı erkek mi olduğu hikâye boyunca belirsiz kalır. Ancak sonlara doğru üstü kapalı bir mısrada Mehmet adı geçer. Öldüğünde yaşı 14'tür.

*

Eser adı *Nevhat'ül Uşşâk*. 2400 beyitlik manzum bir otobiyografik hikâye, yeni baskısı olsa yaklaşık 60 sayfa eder. 1649'da yazılmış, çağının en popüler eserlerinden biri olmuş. Bir Osmanlı bestselleri.

Haldun Gökalp'in *Manzum Sergüzeşt-nâmeler* (Kitabevi 2009) adlı eserinde geniş bir özet ve metin örnekleri var. Ondan yararlandım.

Bugün olsa Dâî 13 yıla mahkûm olurdu sanırım.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Ant

Sevan Nişanyan 25.09.2009

Anmak fiili sadece Batı Türk dillerinde, yani Türkçe, Azerice ve Tatarcada yaşayan bir fiil. Esas anlamı hatırlamak değil, "bilincine varmak, aklına düşürmek". Belli ki en en eski Türkçede bu fiil varmış, ama erken bir tarihte Ortaasya lehçelerinde kadük olmuş. Orhun yazıtlarında, Eski Uygurcada, Divan-ı Lugat-i Türk'te geçmiyor. Onun yerine, eş anlamlı olan **ömek** fiilini tercih etmişler. Bu da Batı lehçelerinde yok, ancak **ögüt** (akıl verme), **öykü** (anlatım) ve belki de **öz** (benlik, nefis) sözcüklerinde izi kalmış.

Doğuda durum simetrik. Asya Türkçesinde anmak yok ama **anğ** var, "bilinç, şuurlu, anlama yetisi" anlamında. **Anğsız** var "farkında değil" anlamında. **Anğlamak** var "bilincine varmak" anlamında. Oradaki o –ğ fiilden isim yapan bildiğimiz Türkçe –ğ ekidir, /n/ sesinden sonra /ı/sını kaybeder. Anadolu Türkçesinde halâ belli belirsiz ğ duyulur, ama standart İstanbul lehçesinde tamamen kaybolmuştur, o yüzden alelade öndamak n'siyle **ansızın** ve **anlamak** deriz.

Ant da bu fiilin türevidir. Az önce anğ'da örneğini gördüğümüz kuralı açayım: Eski Türkçede fiil kökünün sonundaki /n/, /l/, /r/ sesleri sesli harf gibi davranırlar. Arkalarına bir ek geldiğinde dolgu seslisi kullanmazlar. O yüzden mesela ör-ütmek değil *örtmek*, sal-ıt değil *salt*, er-ik değil *erk*, il-ik değil *ilk* olur. Karşılıklı verilen bir sözü anmak için seçilen sembolik nesne de an-ıt değil ant olur. Nişan yüzüğü bu anlamda anttır. Çocukken

hani ebedi dostluk olsun diye birbirinin parmağını jiletleyip kanını içerler, o da anttır.

Ant içmek deyimi de sanırım bu kan içme jestinden geliyor. Sabahları Milli Eğitim marifetiyle masum çocuklara içirttikleri ant odur.

Kan içmeyi öğretiyorlar.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Elbiseloji

Sevan Nişanyan 26.09.2009

Kralın gözle göremediğin giysilerinden bahsetmek ne zevkli muhabbettir! Biraz metafizikle uğraşmış, spekülatif ilimlere aşına biri bunu bilmez mi?

Gözün görmez çünkü şeytan gözünü karartmıştır: önce buna inanman lazım. Bunca kıymetli hocanın, evliya ve enbiyanın "gördüm" dediği giysileri görememen günahkâr nefsinin sana oynadığı bir oyundur. Nefsini inkârla işe başlarsın.

Sonrası çorap söküğü gibi gelir. Günde beş vakit o güzel giysileri övmeyi öğrenirsin. Kralın giysileri ipek midir keten midir? Dün giydiğini bugün de giyer mi? Kumaşı insan kumaşı mıdır yoksa manevî âlemin sırrı ile mi dokunmuştur? Bu konuları binlerce yıldan beri tartışan âlimlerin ilmine ve ustalığına hayran olursun.

İnsan aklı başlangıç noktalarını sorgulamakta tembeldir. Başlangıcı bir kez kabul ettikten sonra önünde deryalar gibi kütüphaneler açılır. Kralî elbiseloji ilminin ummanına dalar, görülmedik lezzetlerle tanışırın.

Mübarek perşembe günleri kralın en muhteşem giysilerini giydiğini söylerler. O gün herkesle beraber "ooo!" diye haykırıp secdeye gelmeyi öğrenirsin.

Kırk yılın başında çocuğun biri çıkar "ama kral çıplak!" der safça. Önce onu sevecenlikle uyarırsın. "Şeytana uyma" dersin. Halkla beraber secde ederse zamanla onun da elbise ilminin derunî lezzetine varacağına güvenirsin.

Israr ederse susturursun. Düzeltme ihtimali olmayacak kadar yaşı geçkin bir çocuksa, mecbur, katledersin.

Çünkü hakikat zehirdir. Şeytana emanet ettiği iç kalbinde bütün insanlar hakikati bilir. Biri yüksek sesle hakikati söylerse hiç belli olmaz, birden bakarsın milyonlar uyanıvermiş, "aa tabi ya, biz de biliyoruz kral çıplak!" diye itiraf edivermiş.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Evlek

Sevan Nişanyan 28.09.2009

Karasabanı toprağa saplayıp öküzleri dehledin mi tarlanın bir ucundan öbür ucuna bir yarık açılır. Bu yarığa Anadolu'da **evlek** derler. Domates fidesi dikmek için çapayla açtığın yarık da evlektir. İstanbul'da otururken ben de bilmezdim, sonradan öğrendim.

1490 küsur tarihli Cami-ül Fürs'te aynen bu anlamda geçiyor. Kim bilir daha eskidir ama çok çok da eski değil, Ortaasya'dan gelen pakette yok, Türklerin bu coğrafyada öğrendiği yeni kavramlardan biri. Rumcası *auláki* diye yazılır, **avláki** okunur. Rumcadan Türkçeye geçişlerde kalın seslinin çoğu zaman ince sesliye döndüğünü, vurgusuz ekin de düştüğünü daha önce belirtmiştim. Dolayısıyla avláki > evlek.

Daha da eskiye gidersek antik Yunanca **aúlaks**, tam aynı anlamda. Sondaki -s eril nominatif ekidir, modern Yunancada daima düşer, sesli ile yapılan ad eklerinden biri gelir, kelime vurgusu da bir sağa yürür. Misal, Eski Yu *phálanks* sopa, Yeni Yu *phalánga* aynı anlamda. Bizdeki **falaka** bundan mı gelir diye yüz senedir tartışmışlar, o batağa girmeye hiç niyetim yok. (Deminki kurala göre Türkçesinin *felenk olması lazım. Ama ya direkt Rumcadan değil de Arapça üzerinden gelmişse? Ya Yunancada lehçe meseleleri varsa? Tahmin edemeyeceğiniz kadar muamma bir kelime falaka.)

Tarımla ilgili çok kelime var halk ağzına Rumcadan aktarılan. Misal: ergátis işçi, **ırgat** tarım işçisi. Dikráni iki dişli çatal, **dirgen** aynı. Drapáni Azrailin elindeki alet, **tırpan** da öyle. Gırısma her çeşit çevirme, **kirizma** toprağı kürekle altüst etme. Neátos yenilenme, özellikle toprağın yenilenmesi için tarlayı bir yıl boş bırakma, **nadas** aynı şey. Phytón, okunuşu /fitón/, topraktan biten bitki, çoğulu phytíá (/fitya/); **fidan** ve **fide** aynı şey. Kopriá

dışkı, **gübre** bunun tarımsal amaçlı kullanılan çeşidi. Mándra ağıl, **mandıra** keza. Daha var bir yirmi yirmibeş tane.

Türkler tarlada çalışmayı kimlerden öğrenmiş dersiniz?

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Araba

Sevan Nişanyan 29.09.2009

Ta Osmanlı zamanından beri akli eren ve ermeyen herkesin fikir yürüttüğü bir başka muamma kelime, **araba**.

Veriler şöyle: A) Türkçeden başka hiçbir dilde buna tam uyan bir kelime yok. B) Kırgızca, Özbekçe gibi merkezi Türk dillerinde araba var ama Çuvaşça, Yakutça ve Tuvaca gibi daha marjinal akrabalarda yok. C) 1071 yılına dek yazıya dökülen eski Asya yazı Türkçesinde bu kelime kesinlikle geçmiyor. İlk kez 12. yüzyıl civarında kaydedilmiş. D) Üç heceli primitif kelime olmaz, bir yerden türemiş olması lazım. Ama Türkçede varolan bir kökten türemediği belli.

Çözüm? Bilmiyorum! On yılda kaç makale okudum, kaç kişiyle yazıdım hatırlamıyorum. Sözlüğün dört baskısında araba maddesini dört kere baştan yazmışım. Demek ki kıvrandırmış.

Gene en sağlam ipucu şu galiba. İki tekerli at arabasını MÖ 2000 dolayında Ural Dağlarının güneydoğusunda, arkeologların Andronovo Kültürü adını taktığı medeniyet keşfetmiş. Anlaşılan pek mühim bir prestij aracı olarak görmüşler, en soylu cengâverleri atları ve arabalarıyla beraber gömmüşler.

Andronovo Kültürünün dili muhtemelen İndo-Aryan Anadiliymiş, yani bugünkü İran ve Kuzey Hint dillerinin atası olan dil. Nitekim hem Hindu hem İran mitolojisinde iki tekerli at arabası tanrıların ve büyük kahramanların kullandığı bir tören aracı olarak sık sık anılır. Sanskritçesi **rátha**. Zerdüşť ilahilerinin dili olan Avesta dilinde de aynen **ratha**. Tarih, MÖ 1200'ü yıllar.

Belli ki arabayla birlikte adı da batıya yürümüş. Arapça **ʿarrâda** "iki tekerli at arabası". Latince **raeda** "dört tekerli at arabası". Her iki dilde kökü çok eskiye giden kelimeler: gene MÖ 1000'lere dayanmaları kuvvetle

olasıdır.

Öztürkçede hiçbir kelime /r/ ile başlamadığı için başa dolgu seslisi gelmesi makul (Sivas ağzında *renk* diyemezler, *irenk* derler, bilirsiniz). Velakin, A) Diş sessizi yerine /b/ gelmesi nasıl iştir? B) Nasıl olur da bunca kilit bir kelimeye, arabanın anavatanına bitişik olan bir semtte, 12. yüzyıldan önce rastlanmaz? Vallahi açıklaması zor.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Etnoloji

Sevan Nişanyan 30.09.2009

Etnografya şöyle oluyor: takıyorsunuz kafanıza bir kolonyal şapka, elde teyp cihazı, boyunda dürbün, gidiyorsunuz Yeni Gine'ye yahut Samoa'ya –hadi onlar uzak diyelim, Hasanoğlan köyüne- yerlileri inceliyorsunuz. Töreleri nedir, batıl inançları nedir, burunlarına neden halka takarlar vs. Turistliğin vardığı en aşırı uç budur. Yabancılaşmanın en radikal çeşididir. İstediyin kadar empati yap, işin temelindeki o yabancılaşmayı aşamazsın. Margaret Mead o duvarı kırmak için gitti Samoa'da incelediği yerlilerden biriyle evlendi. Sonra ne oldu? Araştırma bitti, adamı yüzüstü bırakıp memlekete döndü.

Bir dönem Cumhuriyetimizin takıntılarından biriydi, biliyorsunuz, her ile bir etnografya müzesi kurmayı hedeflemişlerdi, halkımız nasıl yaşar, ne gibi ilkel alışkanlıkları vardır, görüp öğrenelim diye. Bu da antrparantez.

Etnoloji ne peki? Ben Amerikan tedrisatı gördüğümünden pek bilmem. Angloamerikan üniversitelerinde buna antropoloji derler sanırım, etnoloji daha çok Evropalıların tercih ettiği isim.

Görünürde bu daha masum ve kapsayıcı bir iş: kavimlerin kültür ve törelerini inceleme işi. Yöntemi de sana kalmış, ister etnografya verilerini tara, ister başka malzeme bul veya felsefi takıl. Ama işin özünde yatan yabancılaşma efekti aynıdır. Eski usul filolojinin yöntemi, yabancı kültürün KENDİ HAKKINDA söylediklerini anlamak ve aktarmaktı. Etnolog ise diyor ki, adamların kendileri hakkında söylediği benim için ancak veri değeri taşır; ben olayı YABANCININ perspektifinden tasvir etmeye çalışırım.

Küstah mı küstah, evet. Ama o perspektif olmadan bilimsel düşünce olabilir mi, işte orası meçhul.

Ayrıca doğrular ya doğrudur ya değildir, o kadar. Ah acıttı mı, vah empati oldu mu diye çok fazla dert edersen sonra işler cıvır, pastalı kabul günü muhabbetinden bir adım ileri gidemezsin.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Hünnap

Sevan Nişanyan 01.10.2009

Eski Asur dilinde **inbu**: her çeşit meyve veya meyve ağacı. Misal, *mutxummê şadî u mâtitan, karân şadî kalışun gimir inbu adnâte riqqê u şirdî*, demiş kral Esarhaddon, "kentin her yerine yabancı ülkelerden gelen meyveler ve sarmaşıklar ve güzel kokulu ağaçlar ve zeytin ağaçları diktim." Ayrıca mecazi anlamda, yavru, çocuk, evlat anlamında kullanılıyor: *ina ûme inbu aşşûni akê xadâka!* "Yavruma hamileyken ne kadar sevinçli idim!" Özel isim İnbi-şamaş "Güneşin oğlu": Arapçası İbnüşşems olur.

Diğer Sami dillerinde varolan ayın ve gayın sesleri Asurcada kaybolur, o yüzden sözcüğün Arapça eşdeğeri ayın sesiyle **ʿinab** olması doğal. (Alıntı demiyorum bakın, ortak Sami kelime hazinesinin yansıması.) Bu sözcük Arapça üzüm demek, **ʿinaba** da üzümün tanesi. Kuru üzüme ʿinab denmez, sadece yaş üzüme denir diye ayrıca belirtmiş sözlükler. Sanırım genelde üzüm, zeytin, iğde gibi tane şeklindeki meyveleri çağrıştıran bir kelime. Büyük ve yuvarlak buruna da **ʿunâb** denirmiş aynı kökten.

ʿUnnâb üzümün kabası ve büyüğü, bildiğimiz hünnap ağacının ve meyvesinin Arapça adı. Bilimsel adı *zizyphus vulgaris*, İngilizcesi jujube. Nuh Nebiden kalma bir antika meyvedir, çok yavaş büyüyen boylu poslu bir ağacı, aşırı sert ve cilalı tahtası vardır. Bizim bahçeye iki tane diktik, beş senede ancak adam boyu oldular.

Türkçede 14. yüzyıldan beri ayınla ʿunnâb kaydedilmiş. İlk kez 17. yüzyılda kayda geçmiş ki halk arasında /h/ ile söylerler diye.

Pazar günü Ahmet Altan yazmıştı hünnabı. Ben onun kadar şairane yazamıyorum maalesef, benden bu kadar. Ruhun kararmış senin diyorlar, ki doğruluk payı vardır herhalde.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Tahammülfersa

Sevan Nişanyan 02.10.2009

Ne kadar görkemli bir kelime değil mi? Ritmin ihtişamına, ses renginin zenginliğine bakar mısınız? Bir yanda hmmül'ün kunt ağırlığı, öbür yanda fersâ'nın aniden kanat açan uçarılığı!

Zülfıyari paymâl ettin yâ tersâ/ Olmaz üslûp böyle tehammülfersâ.

Geç dönem Osmanlıcasında ortaya çıkan bir dizi böyle mutantan ve sentetik kelimedenden biridir: muhafazakâr, hakaretamiz, malûmatfûruş, müşkülpesend, vatanperver... Sanırım hepsinin de edebî bir kaynağı olmalı. Yani her biri BİR yazardan çıkıp umuma malolmuş kelimelerdir. Ama kimdir, nedir, bu saatten sonra izini sürmek zor herhalde.

Tahammül Arapça. **Hamî** etmek yüklemek, **hamle** yüklenme, **hamule** yük, **hamil** yükü taşıyan, **hammâl** bu işi meslek edinen kimse, **hamile** de bayan taşıyıcı. Hamiline yazılı senet demek bu senedi taşıyana parayı ödeyiniz demek. **Tahammül** fiilin refleksif hali, bir yükü üstüne alma veya kendi kendine taşıma.

Fersâ Farsça. **Fersuden** geçmek. Past participle dedikleri mişli geçmiş sıfatı **fersude**, yani geçmiş. Fersude giysi = miadı dolmuş elbise. Şimdiki zaman kökü **fersâ**, geçen demek: aşan da diyebiliriz. Tahammülfersa = taşınabilirlik sınırını aşan. Beyond bearing diye çevirsek güzel olur.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Tabanca

Sevan Nişanyan 03.10.2009

Nalbantların kullandığı **tabanca** adı verilen bir alet varmış, şekli biraz J harfine benzermiş, uzun ucundan tutulmuş, atın toynaklarının altını temizlemeye yararmış. Şimdi bunun öteki tabancayla ne alakası var diye sormuş bir okurum. Patlamaz etmez, acaba şekli eski devir tabancalarını andırdığından mıdır?

Yok, nalbantlık literatürüne vakıf değilim. Elimin altında nalbant terimleri sözlüğü de yok. Ama ipucunu hemen görebiliyorum. Atın ayağının **tabanını** tabanca ile yontuyorlar. Belli ki ya A) taban şeysi gibi bir anlam kastedilmiş, ya da B) atın tabanına taban değil tabanča denirmiş.

Tabanca Türkçede el ayası demek aslında. Elin pembe derili olan iç kısmının adı: ayağın tabanı, elin tabancası olur. Türkiye Türkçesinde 14. yüzyıldan itibaren özellikle "tokat, şamar" anlamında kullanılmış. Misal: *mübarek yüzine bir tabanca urup devirdi... bir niçe tabanca ile ruhsar-ı latifini mecruh idüp... meh-veş yüzine urdu felek gam tabancasını...*

1680 tarihli Meninski sözlüğü tabanca için "tokat, şamar" diyor sadece, başka anlam kaydetmemiş. "Avuçla tutulan küçük piştov" anlamı sanırım en erken 19. yüzyılda beliriyor. (Sözlüğümde 15. yy diyor; hatadır, düzeltiyorum.) "Avuç içi" anlamında mı kullanılmış, yoksa tokat sesine mi gönderme yapmışlar ondan emin değilim maamafih.

Piştov daha eski, en az 18. yüzyıldan beri var. Aletin kendisi Alman icadı, ama *piştol* değil de /v/ ile piştov olması Macarcadan alındığını gösterir sanırım, çünkü Macarlar da öyle telaffuz ediyorlarmış.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları](http://sevan.nisanyan.blogspot.com) - [nisanyan.blogspot.com](http://sevan.nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları](http://sevan.nisanyan1.blogspot.com): <http://sevan.nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Diyarbakır

Sevan Nişanyan 05.10.2009

Bekr Arapların büyük aşiretlerinden, daha doğrusu aşiret konfederasyonlarından biri. Mudar ve Rebia diğerleri. Hz. Ömer devrinde Araplar İyad bin Ganem eliyle Yukarı Mezopotamya'yı fethettiğinde Amid ilini Bekr aşiretine, Urfa ilini Mudar aşiretine, Cizre tarafını Rebia aşiretine tahsis etmişler. **Diyar-ı Bekr** adı kalmış. Diyar-ı Mudar ve Diyar-ı Rebia ise önceleri aynı derecede yaygın isimler olduğu halde sanırım 12. yüzyıldan sonra bir daha pek duyulmuyor.

Diyar-ı Bekr kentin değil vilayetin adı. Türkçe telaffuzda **Diyarbakır** tercih edilmiş. Kentin adı hep Amîd kalmış, Osmanlı belgelerinde de öyle geçer. Ama zamanla idari birim adı resmî kullanımda vilayet merkezine de yapılmış, tıpkı kaçbin yıllık Antakya'nın memur ağzında Hatay olması gibi.

Diyarbakır'ın kalınlaşıp Türkleşme tarihi tam olarak 15 Kasım 1937. Atatürk o gün kente varıp ayağının tozuyla trenin penceresinden bir konuşma yapmış, "bin yıllık Türk vatanı olan **Diyarbakır**"dan söz etmiş. Ertesi sabah belediye meclisi derhal toplanıp Reiscumhur'un işareti doğrultusunda kentin adını Diyarbakır olarak düzeltmiş. Adı Diyarbakır olan şehir gazetesi de o gün Diyarbakır adıyla çıkmış.

Belki zorlu tren yolculuğunun etkisidir, bilemem, insan o yorgunlukla ne diyeceğini şaşırabilir. Ama tam aynı günlerde Elaziz'in adının da Yüce Makam'ın emri uyarınca **Elazığ** olması tesadüf olmasa gerek.

Elazığ neymiş? "Azık Türklerinin ili" demekmiş, çağdaş bilimsel düşünceye âşık Cumhuriyet tarihçileri bunu hemen tesbit etmişler, Türk Dil ve Tarih Kurumu dergilerinde gerekli açıklamaları yapmışlar.

Bana sorsanız Harput yakınındaki Mezire köyü Sultan Abdülaziz devrinde kalkınıp vilayet merkezi olmuş, o yüzden 1860 küsurda padişaha yaranmak için adını **Mamuretü'l-Aziz** (Aziz Kenti) koymuşlar, vilayetin adı da el-Aziz Vilayeti olmuş derim. Ama en iyisi siz sormayın, ben de söylememiş olayım.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Makam

Sevan Nişanyan 06.10.2009

Nietzsche'nin Zerdüşt'ünü bundan 35 yıl önce okuldayken okumuştum. Ne havalı kitaptır, 19 yaşındayken hele nasıl ateşler insanın hayal gücünü!

Hakiki Zerdüşt'ü geçenlerde okumaya gayret ettim biraz, eski İran dillerindeki cehaletimi az da olsa gidermek için. İtiraf edeyim fazla açmadı. Beynini had safhada imanla doldurmamışsan bu çeşit kutsal metinleri okuyup zevk almak zor. "Ne bulmuşlar bunda?" diye hayret ediyorsun.

Zerdüşt'ün kendisine atfedilen ilahiler Avestaca **gâtha** diye anılıyor. Bu bir eski İran dili. Avestaca /th/ normal Farsçada daima /h/ olur, o yüzden sözcüğün Farsça karşılığı **gâh**.

Farsça gâhın ise iki anlamı var. BİR, normal anlamı "durma yeri, durak, makam, mahall". Aynen ikametgâh, ziyaretgâh, karargâh, güzergâh, destgâh, dergâh vesairedeki gibi. İKİ, allame takımının bildiği diğer anlamı, "melodi, nağme, ilahi, makam". Türk müziğindeki notalardan dördünün adıdır, bilirsiniz, yegâh, düğâh, segâh, çargâh, yani birinci nağme, ikinci nağme, üçüncü nağme, dördüncü nağme. Aynı zamanda bu notalarda karar kılan dört tane makamın adı da yegâh, düğâh vs.

İki gâh aynı gâh mı, ondan emin değilim. (Olmadığını düşündüren nedenler var, ayrıntıya girmeyelim.) Ama dikkat ettiniz mi, tastamam aynı iki anlamlılık Arapça **makam** sözcüğünde de var. Makam = durma yeri, durak. Aynı zamanda bir melodinin dolana dolana gelip karar kıldığı perde; dolayısıyla o perdede duran melodi.

Zerdüşt'ün ilahilerini de makamla söylüyorlardı herhalde binlerce seneden beri. Gathalar hep numarasıyla birinci gatha, ikinci gatha diye anıldığına göre acaba her birini yegâh, düğâh, segâh vb. makamında mı şeyederlerdi, bilmem.

Dupont ve Dupond

Tenten'de ikiz polis memurları Dupont ve Dupond vardı, hatırlar mısınız? Bunlar şimdi *Taraf*'a yazmaya başlamışlar. "Nişanyan'ın yazısı amacını aşmış." "Evet aşmış amacını Nişanyan'ın yazısı." "Batıda kimse dinle alay etmez." "Çık çık, Batıda hiç dinle alay ederler mi?"

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Makam

Sevan Nişanyan 06.10.2009

Nietzsche'nin Zerdüşt'ünü bundan 35 yıl önce okuldayken okumuştum. Ne havalı kitaptır, 19 yaşındayken hele nasıl ateşler insanın hayal gücünü!

Hakiki Zerdüşt'ü geçenlerde okumaya gayret ettim biraz, eski İran dillerindeki cehaletimi az da olsa gidermek için. İtiraf edeyim fazla açmadı. Beynini had safhada imanla doldurmamışsan bu çeşit kutsal metinleri okuyup zevk almak zor. "Ne bulmuşlar bunda?" diye hayret ediyorsun.

Zerdüşt'ün kendisine atfedilen ilahiler Avestaca **gâtha** diye anılıyor. Bu bir eski İran dili. Avestaca /th/ normal Farsçada daima /h/ olur, o yüzden sözcüğün Farsça karşılığı **gâh**.

Farsça gâhın ise iki anlamı var. BİR, normal anlamı "durma yeri, durak, makam, mahall". Aynen ikametgâh, ziyaretgâh, karargâh, güzergâh, destgâh, dergâh vesairedeki gibi. İKİ, allame takımının bildiği diğer anlamı, "melodi, nağme, ilahi, makam". Türk müziğindeki notalardan dördünün adıdır, bilirsiniz, yegâh, dügâh, segâh, çargâh, yani birinci nağme, ikinci nağme, üçüncü nağme, dördüncü nağme. Aynı zamanda bu notalarda karar kılan dört tane makamın adı da yegâh, dügâh vs.

İki gâh aynı gâh mı, ondan emin değilim. (Olmadığını düşündüren nedenler var, ayrıntıya girmeyelim.) Ama dikkat ettiniz mi, tastamam aynı iki anlamlılık Arapça **makam** sözcüğünde de var. Makam = durma yeri, durak. Aynı zamanda bir melodinin dolana dolana gelip karar kıldığı perde; dolayısıyla o perdede duran melodi.

Zerdüşt'ün ilahilerini de makamla söylüyorlardı herhalde binlerce seneden beri. Gathalar hep numarasıyla birinci gatha, ikinci gatha diye anıldığına göre acaba her birini yegâh, dügâh, segâh vb. makamında mı şeyederlerdi, bilmem.

Dupont ve Dupond

Tenten'de ikiz polis memurları Dupont ve Dupond vardı, hatırlar mısınız? Bunlar şimdi *Taraf*'a yazmaya başlamışlar. "Nişanyan'ın yazısı amacını aşmış." "Evet aşmış amacını Nişanyan'ın yazısı." "Batıda kimse dinle alay etmez." "Çık çık, Batıda hiç dinle alay ederler mi?"

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Lakerda

Sevan Nişanyan 07.10.2009

Latince **lacerta**, ki /lakerta/ okunur, kertenkele demek. Fransızca **lézard** ile İngilizce **lizard** bundan gelme, onlar da kertenkele. Yanısıra eski Romalı yazarların birkaç kez bahsettiği bir balık adı. Literatürü inatla taradığım halde hangi balık olduğunu çözemedim maalesef. İstavrit diyeceğim, ama bana güvenmeyin. İstavritin Yunancası *sauroidês* (/savridis/) "kertenkele balığı" demek, oradan akıl yürütüyorum.

Rumca **lakérda** palamut tuzlaması. Türkçede en erken Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait bir kanunnameye denk geldim. Yunancada çok daha eski olmalı. Elimdeki Bizans Rumcası sözlüklerinde geçmiyor, ama ortadaki /k/ sesi korunduğuna göre ortaçağdan önceki bir tarihte Latince Yunancaya alınmıştır. Ama neden palamut? Orijinali istavrit tuzlamasıydı da sonradan mı değişti? Yoksa lacerta istavrit değil palamut mudur? Kafası çalışan bir lisans öğrencisi bulsam bitirme tezi olarak verirdim, ama nerede o fırsat?

*

Sonra bir de **likorinoz** var, tütsülenmiş kefal tuzlaması. Ahmet Vefik Paşa sözlüğünde ayrıntılı olarak tarif etmiş, "sivri burunlu kefal dedikleri platerina ve bodur kefal dedikleri kanbot balıklarından olur" diye. Halbuki Yunanca sözlükler *likurínos* için "Batı Akdeniz'e özgü derin deniz gümüş balığı" diyor, *Likúria* yani İtalya'daki Liguria coğrafi bölge adından. Burada da gene problem var. Gümüş balığı ile kefal, ne alaka?

Benim çocukluğumda dayılar enişter nezdinde lakerda ile likorinozun farkını bilmek, yahut kolyozu uskumru zannetmemek İstanbulluyu taşralıdan ayırt eden ana kriterlerden sayılırdı; biz de kızardık bu nasıl eski kafalıdır diye. Şimdi benim oğlan "Lakerda mı? Hiç duymadım," deyince düşünüyorum, yaşlanmak böyle bir şey olmalı işte. Bir ömür boyu biriktirdiğin bilgi paketinin ilk temizlikte depoya, oradan da eskiciye dehlenceğini farkediyorsun. Yapacak bir şey yok, ne yapalım?

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Köpek

Sevan Nişanyan 08.10.2009

Köpeğin Türkçesi **ittir**, malum. Bilinen en eski devirden beri yerleşik olan kelime budur, daha doğrusu muhtemelen kalın sesliyle it'tir. Orhun yazıtlarında böyle geçer. Yakutçası halâ **it**, noktasız. Çuvaşçası **ida**. Bunlar Türki dillerin birbirine ve bize en uzak iki dalı olduğu için, bir kelime bunların ikisinde de varsa demek ki feci surette eskidir diyebiliriz.

Köpek Türkiye Türkçesinde 15. yüzyılda zuhur etmiş. Ondan az bir müddet önce de Kıpçakçada, yani bugünkü Kırım ve Volga Tatarcasının atası olan dilde görülüyor. Kitab-ül İdrak isimli bir Kıpçakça dil kılavuzuna isimsiz birinin eklediği haşiyede "itin iri ve tüylü olan cinsine köpek denir" diye not düşmüşler, 1400'lerin başı gibi bir tarihte. Muhtemelen "kabarmak, irileşmek" anlamına gelen **köpmek** fiilinden türetilmiş bir ad. 1230'larda Anadolu Selçuklularının Sadettin Köpek adlı bir veziri vardır. Adamın resmî lakabı bu olduğuna göre o tarihte bu kelimenin it anlamı olmasa gerek, tahmin etmem ki o denli saygısızlık etmiş olsunlar, cumhuriyet gençliği değil ya bunlar. "Kabarık Sadettin" yeterince riskli zaten.

Özetle neymiş? Esas adı it olan hayvanın tahminen yeni çıkan bir çeşidine köpek adı verilmiş. Türkiye Türkçesinde bu yeni ad tutmuş, o kadar ki bir süre sonra iti arka plana itip köpek cinsinin aslî adı yerine geçmiş.

*

Enteresan olanı şu. Bu tarihten biraz önce İngilizcenin başına tıpkı buna benzer bir şey gelmiş. Germen dillerinde bu hayvanın ortak adı **hund**, orijinal İngilizcesi de öyledir. Derken 1100 yılı dolayında nereden geldiği meçhul bir **dog** türemiş. İlk başta bir tür iri ve dövüşken bekçi köpeğinin adı, ama bir süre sonra **hound**'u marjinalleştirip köpek milletin genel adı olmuş. (Buna karşılık Almancada Hund egemenliğini korumuş, Dogge bir köpek cinsinin adı olarak kalmış.)

Sonra, bakın, İspanyolcada da aynı durum var. Latince **canis** köpek. İtalyanca **cane**, Fransızca **chien** hep oradan gelir. Buna karşılık İspanya'da 1100'lü yıllarda ne idüğü belirsiz **perro** sözcüğü çıkıp eski adı kenara itmiş (eskisi galiba *gano* olmalı, şimdi bakmaya üşendim).

Belli ki ortaçağlarda köpek ırkında dünya çapında bir devrim yaşanmış, öyle anlaşılıyor.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

İflas

Sevan Nişanyan 09.10.2009

Gümüş ve altından para basma işini Manisa Salihli civarında oturan Lidya kralları icat etti derler, ama bu icadı alıp bütün Akdeniz ve Yakınoğu âlemine tanıtan Yunanlılardır. MÖ 400'lerde Atina parası dünyanın ilk uluslararası para birimi olmuş. Ondan az sonra Büyük İskender'in ordularıyla beraber Yunan usulü sikkeler ta Afganistan'larda, Hindistan'larda boy göstermiş.

İnanması ilk bakışta zor gibi ama İskender'den sonraki beşyüz yıl boyunca Bağdat'tan başlayıp Horasan'a uzanan alanda darp edilmiş İran paralarının üstündeki yazılar hep Yunancadır. Para standardı da antik Atina standardıdır, yani dört küsur gram gümüş içeren **drachma** (hırıltılı h sesiyle drahma veya draxma) ile bunun altıda biri değerindeki bakır **obolos** aynen devam eder.

Obolos Yunanca "metal çubuk" demek; paranın icadından önce Yunanlılar alışverişte metal çubuk kullanırmış, ondan. *Drassomai* fiilinden draxma ise "bir avuç" yahut "bir tutam": Herodot'a göre bir gümüş para bir avuç dolusu bakır paraya eş olduğu için öyle demişler. Aradan bin yıl geçmiş, İslam fethi arefesinde İran paralarının adı aynı: dört gramlık gümüş **drahm** ile bakır **pûl** veya **pûlus**. Araplar bu kelimeleri aynen almışlar. Arapçada sözcük başında çift sessiz imkânsız olduğundan drahm olmuş **dirham** (Türkçesi dirhem), Arapçada /p/ sesi mevcut olmadığından pûlus da olmuş **fuls** yahut **fils**.

Bugünkü Arap ülkelerinin bazılarında para birimleri halen bunlardır, bilirsiniz. Ama sermayeyi pul etmek anlamında fûls'ten ifcâl vezninde türettikleri **iflâs** sözcüğünü hiç bu yönden düşünmemiştiniz, ondan eminim.

*

Evet Türkçe **pul** da Farsçadan. Esasen "en değersiz para birimi" demek. 19. yüzyılda posta stampası çıkınca, yanılmıyorsam ortası delik yirmi paranın halk arasındaki lakabı pul olduğu için bu fiyata satılan posta stampasına da pul adını vermişler.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Eşek muhabbeti

Sevan Nişanyan 10.10.2009

Önce size bir dalgın hoca hikâyesi anlatayım da gülün.

Yaklaşık birbuçuk ay var ki Kelimebaz'a gelen mailler iyice azaldı. Önce yazdır, tatildir deyip önemsemedim. Sonra eyvah dedim, millet bu yazılardan bıktı, artık okumuyorlar. Ya da okusalar da gıcık kapıyorlar, muhatap olmuyorlar. Moralim bozuldu tabii, içim içimi yemeye başladı. Daha mı keskin yazsam, tarz mı değiştirsem, toptan vaz mı geçsem? Gittim Ahmet Altan'a da dert yandım bu minval üzerine. Sağolsun teselli etti, teşvik etti, ama ne fayda?

Dün farkettim ki neymiş? 27 ağustosta sitemin server ayarlarını değiştirdim, o günden beri kelimebaz mailleri gelmiyormuş! Bir baktık, valla inanmayacaksınız, çeri çöpü ayıkladıktan sonra tam 1042 (binkırkiki) tane mail birikmiş. Günde 20-25 tane eder, öven, seven, öpen, soru soran, itiraz eden, lanet okuyan, cesedimi kuduz itlere yediren...

Dünden beri onları okuyorum. Ne kadar özlemişim yahu! Ne kadar içten, ne kadar güzel mektuplar var bilemezsiniz. Benim gibi kart bir adamın bile gözüne birkaç damla yaş geldiyse düşünün artık.

*

Gelelim din ve ahlak işlerine.

Bir, normal herhangi bir ülkedeki gibi bu ülkede de ahalinin yüzde yirmi kadarı açık veya gizli dinsizdir. Yani Allaha vesaireye inanmazlar. (Ahlak düzeyleri de ORTALAMA dindarınkinden üstündür, merak etmeyin.) Bu insanların düşünce ve inançlarını hiç kimseden korkmadan, savunmaya mecbur edilmeden, ezilip büzülmeden, dilediklerince ifade etme hakkına sahip olduklarına inanıyorum. On milyon tane küfür kâfir maili gelse de bu inancımı değiştirmeyeceğim.

İki, bazı şeyler kutsaldır, aman dikkat kırılır, adlarını anacaksan salavatla anmalısın tezine katılmıyorum. Kutsal olduğunu söyleyen SENSİN. Sana saygı duyarız çünkü insana saygı duyarız. İnsanların kendilerince haklı veya güçlü gerekçelerle dine bağlanmış olabileceğini anlarız, bu işe akıl, zekâ, duygu ve sevgi yatırdıklarını biliriz. Bazılarını severiz de. Ama onların putlarına, diğer putlara gösterdiğimizden daha fazla neden saygı göstermemiz gerektiğini anlamakta zorluk çekeriz.

Üç, bir şey doğru olabilir ama kim ne zaman nasıl söylese doğru olur, o tartışılır tabii. 21 eylülde çıkan Sansür yazım ani bir öfkeyle yazılmış bir yazıydı. Öfkeyle yapılan her iş hatadır, onu kabul ederim. Ayrıca şunu söyleyeyim, ertesi gün çıkan Feriştah konulu yazımın bununla bir alakası yoktu. Yayından on gün önce Baskın Hocamla bir telefon görüşmesi sonunda yazıp gönderdiğim, sonra aklımdan çıkmış bir yazıydı. Üstüste gelmesi talihsiz oldu. Komik bulduğum bir küfrü analiz ederken, sanki ima yollu küfrediyormuşum gibi algılandı. Buna gücenenler oldu. Yanlış anlaşılmıştır, evet, ama gene de onlara bir özür borçluyum sanırım. O da kabul.

Dört, bunları geçiniz, en mühimi şu: Kalp kırmak kötü bir şey. Haklı da olsan, haksız da olsan kötü şey. "Oğlum saçmalama, bunda kalp kıracak bir şey yok" diye konuşmanın bir faydası yok. Kırıldıysa kırılmıştır, o da beni

üzer.

Dindar kesimde yazılarımı okuyan, seven, beğenen insanlar var. Bir süredir karşılıklı bir tür utangaç aşk yaşıyoruz. Birçoklarıyla yazışıyorum, yüz yüze sohbet ediyorum. Onlar hayrette, "Kimdir bu Ermeni?" diye. Ben hayretteyim, ne kadar akli başında, kafası çalışan, edepli insanlar varmış o kesimde diye. Bu güzel bir şey. Karşılıklı tarafları zenginleştiren, ufuk açan bir şey. Bunun zedelenmesi beni üzmüştür.

Eşek değiliz nihayet.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Ançues

Sevan Nişanyan 12.10.2009

Lakerdayı anlattım ya, mail yağdı, eski İstanbul balık kültürünü nostalji ile yadedenler çoğunlukta. Bir okurum ançuezi de anlatmamı istemiş. Öyle ya, insanı zaman tüneline sokup kırk sene öncesine ışınlayan ender nesnelerdendir: Kartal marka ançues ezmesi. Elli yıldan beri piyasada olup ambalajı bile değişmemiş kaç ürün sayabilirsiniz? Üstünde halâ "alameti farika" ve "Türkiye mamulâtı" yazar. Üstelik tüpü plastik değil eski İpana dış macunları gibi alüminyum.

Aslı **anchovies**. Belli ki İngilizce biçiminden alınmış, Fransızca olsa *anşua* olurdu. (Oysa 1950'lerde İngilizceden mamul adı alınması enderdir, Fransızcanın Türkçe üzerindeki mutlak egemenliği 1960'ların ortasına dek sürer.)

Bildiğimiz hamsinin İngilizcesi. Şimdi gene linç etmeye kalkarlar, aman, kısık sesle söyleyeyim, hamsi Karadeniz'e has bir balık değil. Karadeniz'de tuttukları hamsinin yirmi katını Atlantik okyanusunda tutuyorlar. Üstelik İspanya'daki Malaga kenti, hiç utanmadan kendini dünyanın hamsi başkenti ilan etmiş. Yüz çeşit hamsi yemeği edebiyatı, hamsi fıkraları, hamsi festivali, turistler için hamsili suvenirler vs. Rize ile Trabzon'dan epey önce Malaga'da boy göstermiş.

İngilizler de hamsi işini İspanyollardan öğrenmiş olsalar gerek, balığın adını İspanyolca anchoa'dan almışlar. Zincir üstelik orada bitmiyor. Biraz daha deşince İspanyolca adın da muhtemelen Baskça **antxo**a'dan geldiği görülüyor. E, Basklar denizci millettir, Atlantik kıyısında dağlık ve yağışlı bir ülkede otururlar, mısır ekmeği

yerler, bu da normal olsa gerek. Baskçada antxoas esasen "balık kurusu" demektir, kuru anlamına gelen *antxu* (/ançu/) sözcüğünden gelir diye de bir yerde okudum ama vallahi teyit edemedim.

Düzgün bir Baskça sözlük aranırsa bulunur amazon'dan elbette ama şimdi o kadar para harcamaya değer mi bilmem.

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Şuradan buradan – I

Sevan Nişanyan 13.10.2009

Geçen gün dedim ya 1042 tane mail birikmiş. Oturup çalakalem 150 tanesine de cevap yetiştirdim. Bakalım beni Guinness'e alacaklar mı?

Din ve ahlak mevzulu olan yazışmaları şipşak bir ufak kitaba dönüştürdüm; yakında çıkar. Arada köşeyi yazmaya vakit kalmadı tabii. Dil konusunda yazanlara verdiğim alaminüt cevaplara bir göz gezdirdim, işe yarar mı yarar. Dört-beş gün onlarla idare edin bi zahmet.

*

SORU: Günlük hayatımızda **bir**'i sadece rakam belirtmek istediğimizde kullanıyoruz. Bunun dışında çok büyük oranda **bi** kullanıyoruz (bi baksana, bi sefer, bi kaç tane vs.). **Bi**'nin hakkı ne zaman teslim edilir sizce? Resmiyet kazanabilir mi?

CEVAP: İngilizce **a/an** edatının **one** sayı adından türemesi de tıpkı buna benzer sürecin ürünüdür. Bi zaman sonra insanlar ayrı kelime olarak algılamaya başlarlar. Ama üç ay mı desem, üç yüzyıl mı desem, bilmem ki?

*

SORU: Âşık Veysel "Beni hor görme kardeşim" şiirinde "sen yolcusun ben **baç** mıyım" diyor. Sanki yol gibi ya da han gibi bir anlamı olması lazım. Ama Nişanyan Sözlük'te ve TDK'da vergi olarak geçiyor. Başka anlamı var mı?

CEVAP: Gümrük sanırım, ya da otoyolda ücret kabini. "Baç = Yollarda ayende ve revendeden [gelenden ve gidenden] ve tüccarlardan alınan akçeye denir ki gümrük tabir olunur." (Burhan-ı Katı).

*

SORU: **Yelmek** diye bir fiil var, "hızlıca yürümek, gitmek" anlamında kullanılıyor. Necati Bey'den "Yürü yıllarla yilersen yitemezsin gönül / Şol cihetten ki peri şiveli bir ahudur o." Sözlüğünüze almayı unutmuşsunuz.

CEVAP: "Var" demesek de "vardı" desek anlarız. Geçmişte varolan bir kelimenin, ne kadar güzel olursa olsun, BUGÜNKÜ Türkçeyi konu alan bir sözlükte yeri yok. (Yoksa dolaptan öyle kelimeler dökülür ki daha on sene başka iş yapmama vakit kalmaz.)

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Şuradan buradan – II

Sevan Nişanyan 14.10.2009

SORU: Arkadaşlarla konu oldu da, Giresun Ermenice mi Rumca mı bir sözcük ve anlamı nedir, bu konuda yardımcı olursanız...

CEVAP: **Kerason/Kerasunda** Yunancadır, ama kökeni konusunda rivayet muhtelif. **Kéras** (boynuz) sözcüğünden geldiği söylenir, kentin arkasındaki boynuz şeklindeki dağın adı olduğu kabul edilir. Bu görüşte zayıf olan noktalar şunlar: A) Orijinal Kerason'un yeri bugünkü yerinden birkaç km batıdaydı, orada boynuz şeklinde dağ yok; B) kéras sözcüğünün kökü kerat-'tır, Kerason değil Keraton olurdu.

Yunancaya başka bir yerden gelmiş olabilir, maamafih Ermenice olması imkânsız. Ermenicenin bu coğrafyada zuhuru MÖ 700'ler, halbuki şehrin adı daha eski olmalı sanırım.

*

SORU: Ben mi yanlış biliyorum yoksa "var olmak" deyimi kullanılırken /a/ uzun mu okunuyor?

CEVAP: Modern Türkçede belirgin bir trend: /r/ ve /l/ sesinden önceki geniş ünlünün (yani /a/ veya /e/nin) uzatılması. Özellikle genç kızlarda baskın bir eğilim: aarkıdaş, vaarlık, kızaarmak, gideermek, geelmek, kaalmak, göörmek, o kıdaar. Tam kuralı nedir düşünmedim, ama gitgide egemen olan telaffuz bu. O kadar ki, 1950'lere ilişkin bir Türk filminde aktör böyle konuşunca Fatih Sultan Mehmet filminde kol saati takan yeniçeriler kadar komik oluyor.

*

SORU: *Embed* ve *disembed* kelimelerinin karşılığı olarak ne kullanırdınız? Benim karşılığını bulmak istediğim anlam "kültürel kodların" kaynaklandığı yerle, yerelle ilişkisinin kesilmesi, yerinden çıkarılıp dünyanın başka taraflarına taşınması, oralarda da benimsenmesi, otantikliğinin sorgulanır hale gelmesi ile ilgili.

CEVAP: Ben olsam "seralaştırma" diyebilirdim. İngilizce bed/embed'de tarımsal bir çağrışım da var. Fide yatağına bed denir.

Fakat son yıllarda pek moda olan bu dis-em- ikilisinin barbarizm olduğu kanısındayım. İyi İngilizce duygusuna sahip biri bu kelimeleri kullanmaz bence.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Şuradan buradan – III

Sevan Nişanyan 15.10.2009

SORU: Hani "yapmamamız, etmememiz, gitmememiz" gibi Türkçeyi iyi konuşan biri için bile zor olan ifadeler vardır ya. Çok eski değil yakın tarihlerde bu tarz ifadelerin "yapmamaklığım, etmemekliğim" şeklinde telaffuz edildiğini gördüm, örneğin "gitmemekliğimiz lazım gelir" gibi. Bu ifade biçimi çok hoşuma gitti, hem söylemesi daha kolay hem de kulağa daha hoş geliyor. Acaba bu kullanışlı yöntemi niye terk etmişiz?

CEVAP: Dilde de tıpkı giysideki gibi modalar vardır. Bağa gözlük, fötr şapka, Clark bıyık, plili etek modası nasıl geçtiyse "gitmemekliğim, görmemekliğim" modası da öyle geçti. Yerine eş derecede hoş veya boş başka modalar çıktı. Eski modalar bazen geri gelebilir, kim bilir?

*

SORU: Bir arkadaş sohbetinde "tekstil **mafyöz** bir sektördür" lafını ettim ve "**mafyöz** ne demek, öyle bir kelime yoktur," uyarısıyla karşılaştım. TDK sözlükte mitralyöz, fritöz gibi Fransızca kökenli sözcükler varken bu kelime yok...

CEVAP: İt. *mafioso* > İng. *mafioso*, çoğulu *mafiosi*, "Mafia mensubu". Oradan geri-fransızlaştırılmış olacak. Fransızca eşdeğer bir kelime yok sanırım, ya da bilmiyorum. İngilizcesi de sıfat olarak kullanılmaz. "Textile is a mafioso sector"?? Olmaz.

*

SORU: Kusurun çoğulu **küsurat**. Ama kusurun çoğulu **kusurat** diye sizin sözlüğe de baktım, gogıl hazretlerine de danıştım, böyle bir kelime yok, küsurat mı demek istediniz diyor bana. Kusurun çoğulu taksirat olmuş. Niye kusurat olmamış, anlamadım.

CEVAP: Enteresan ama haklısınız, Arapça kusur'un çoğulu yokmuş gibi görünüyor. Hiçbir sözlükte bulamadım. İki nedeni olabilir. A) Orijinal sözcük **kasr** (kısıklık, eksiklik) çoğulu olarak algılanmış olabilir, bir daha çoğul yapılmamış, B) kusur Arapçada sadece soyut eylem masdarı (eksik kalma, yetersiz olma) anlamı taşıdığı için çoğuluna gerek duyulmamış olabilir. Evet Osmanlıcada çoğul için taksirat kullanılmış.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Şuradan buradan – IV

Sevan Nişanyan 16.10.2009

SORU: Bir "barana" sorunu yaşıyoruz. Ne manaya gelir, nerden gelir tespit edemedik.

CEVAP: Barana = 1. fasulye sınığı ve üzüm çubuklarını dayamaya yarayan çatal ağaç, kazık (Denizli, Isparta, Çumra, Ermenek, Anamur, Mersin). 2. Demir tırmık (Konya, Ankara, Tokat). 3. Baklava şeklinde mayın??? (Polatlı). 4. Deve hamudunun ön ve arka kısmı (Çanakkale).

Bunlarda ortak fikir "iki dişli çatal şeklinde nesne" olmalı. Kökeni hakkına bir fikir edinemedim. Coğrafi dağılıma bakılırsa önce Rumcadan aramaya başladım, ama şimdi üşendim.

5. Müzikli gece toplantısı (Konya).

Bu başka kelime. Sanıyorum aslı **berhâne**'dir (Farsça *barxâna* = büyük daire, salon). Konya ağzında doğal olarak > barhana > barana olur.

*

SORU: Azericedeki **cıngıl** diye bir kelime var, orman demekmiş. Arkadaşlarla lafı geçti de size sorayım dedim. Cıngıl ile jungle arasında bir ilişki var mıdır?

CEVAP: İngilizce **jungle**'ın aslı Urduca, onun da aslı Farsçadır. Farsça sözcük **cengel**'dir, "balta girmemiş orman" anlamında. Azericeye Farsçadan bulaşmış olmalı.

*

SORU: Yazar ve Şair olma isteğindeyim. Tam anlamıyla söz ustası laf cambazı olma niyetindeyim... Fakat kafama yeni kelimeleri nasıl öğreneceğim takılıp duruyor. Yeni kelime öğrenmeden çok; hangi tür kelimeleri öğrenmeliyim ve ne kadar ağır yazmalıyım? Bu konuda neler tavsiye edersiniz?

CEVAP: Aga, kelime öğrenmekle yazar olunmaz.

Bir. Çok bol okuman lazım. Özellikle zor kitapları, manyak kitapları, uç kitapları, insan zihninin ve ruhunun sınırlarını zorlayan kitapları oku. Bildiğin şeyleri ya da bildiğini zannettiğin şeyleri pekiştiren kitapları değil, tahmin bile etmediğin ufukları açan kitapları oku.

İki. Söylemek için yanıp tutuştuğun bir söz varsa yaz, yoksa yazma. Söylediğin her sözün YENİ (daha önce söylenmemiş) bir söz olmasına dikkat et. İster dünyanın sınırlarından söz et, ister dün yediğin patatesten, farketmez. Daha önce hiç kimsenin söylememiş olduğu TAZE bir şey söyleyebiliyor musun, ona bak.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Patates var soğan var!

Sevan Nişanyan 17.10.2009

Yarabbi şükür, bu günleri de gördük. Altı ay süründük, ama geçen gün, oniki ekim ikibindokuz, iki kitabım birden nihayet çıkiverdi.

Biri **Kelimebaz**'ın birinci cildidir. Bir senedir çalakalem yazıyorum; bir baktım, bir değil iki cilt dolduracak yazı birikmiş. Sırf benim incilerimi değil, bana gelen cevapları, düzeltmeleri, tartışmaları, sohbetleri de ekleyeyim dedim, oldu kütük gibi iki kitap. Semih Poroy resimledi. Bir de internette İçmihrak diye bir grup var, insana "oh, bu ülkede de akıl, zekâ, espri, yetenek, sağduyu vs. var imiş" diye ferahlık veren, o arkadaşlar da molotof kokteyli kıvamında iki kapak yaptılar. Birinci cilt çıktı, iki de kasıma yetişir herhalde.

Kelimebaz bir şey değil, esas onun altındaki maden **Sözlerin Soyağacı**'dır. Yayınevi battığından üç senedir piyasada doğru dürüst bulunmuyordu; birkaç aydan beri de tam tükenmişti. Halbuki mutfakta o aş pişmeye devam ediyor. Şaka maka onbeş yıl oldu aralıksız sözlüğe çalışıyorum, şiştikçe şişiyor mübarek. Yeni baskı eskisine oranla yüzde 25 kadar daha hacimli oldu. Sayfadaki beyazları iyice kıstık, tıklım tıklı toplu konut projesi gibi kitap oldu, bayağı ağır durdu, güzel oldu.

Everest'ten çıktılar. Yeni yayınevimden memnunum, Allah nazardan saklasın! Onlar sayesinde üstüme bir şevk geldi, birkaç ayda sekiz dokuz kitap yaparmışım gibi geliyor.

Sırada Kelimebaz 2 var, sonra Yanlış Cumhuriyet'in yeni baskısı çıkacak, o da Everest'ten. Şu benim kâfirlik işinden çıkan karambolü de ufak bir kitaba çevirdim, yakında çıkar.

Sonra? Hadi onu da çitlatayım. Birkaç haftadan beri **Türkiye Yer İsimleri Sözlüğü** projesine daldım boğazıma kadar. Şimdilik iyi gidiyor, ama iki ayda bitirebilir miyim söz verdiğim gibi, yoksa iki ay diye başlayıp yirmi sene adamı esir edecek işlerden midir, onu zaman gösterir artık.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Sevan Nişanyan 19.10.2009

Senelerdir internette forwardlana forwardlana topaç olmuş bir cahillik manifestosu var. "Günümüzde bazı siyasal olaylarda kullanılan ve bazen Türkiye'nin bölünmez bütünlüğüne aykırı davranışlar içerisinde olanlar tarafından alet edilen Kürtçe, düşüncelerine değeri verilen birçok dilbilimci tarafından bir 'dil' olarak bile kabul edilmiyor," diye başlayıp, "Kürtçede var olduğu söylenen 8308 sözcükten 3080 tanesi Türkçe, 2000 tanesi Arapça, 1200 tanesi Zent Lehçesi, 1030 tanesi Farsça kökenlidir. Geri kalan yaklaşık 1000 sözcüğün ise yaklaşık 700 tanesi Ermenice, Çerkezce, Gürcüce, Pehlevice... gibi dillerden geldiğı bilinmektedir," diye devam ediyor.

"Düşüncelerine değeri verilen birçok dilbilimci" kimmiş ve Aşğı Güngören Tavukçuluk Fakültesi sınırları dışında kim bunların düşüncelerine değeri veriyormuş diye sormayın, bilmiyorum çünkü.

"Zent lehçesi" neymiş, onu da bahsi geçen "dilbilimciler" bilirdir mutlaka.

Bildiğim kadarını söyleyeyim isterseniz. Adım adım gidelim.

Bir: Benim elimdeki hayli yetersiz Kürtçe sözlükte, sayıyorum, 25.000 kelime var. Hepsi budur demek değil tabii, çünkü bazı kelimelerin kaydedilmemiş olması varolmadığı anlamına gelmez. Konuşulan Türkçenin de 19. yüzyıl sonlarına dek doğru dürüst bir sözlüğü yoktu. Sonra bir baktılar ki, aa, daha binlerce kelime varmış sözlüğe katmayı unuttukları.

İki: Öyle sentetik bir dil dünyanın hiçbir yerinde görülmemiştir. Dokuz yabancı dilin karması bir dilin oluşması için o dili konuşan insanların tarihin bir aşamasında dilsiz kalıp sıfırdan dil üretmiş olmaları gerekirdi. Akıllara seza bir başarı olurdu, sanırım dokuz başlı Siyam bebeğı gibi dilbilim literatürünün star konuları arasına girerdi.

Üç, dört, beşi de yarın görelim.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Kürtçe – II

Sevan Nişanyan 20.10.2009

Dün "Kürtçe diye bir dil yoktur" diyen gerzek tayfasına cevap vermeye başlamıştık, devam edelim.

Üç: Her dilin kırılması imkânsız bir iç çekirdeği vardır, 400 dolayında temel fiil (almak, vermek, sevmek, gitmek, düşmek, uyumak vs.), insan bedenine ve doğa olaylarına ilişkin temel isimler, basit sıfatlar, sayılar, ben sen o gibi zamirler, gramer yapıları vesaireyi içeren. Bu çekirdek her dilde insanlık tarihi kadar geriye gider; Adem ile Havva'dan beri aralıksız kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Yabancı dilden etkilenme oranı binde birdir. Kürtçenin iç çekirdeği üzerine epeyce literatür var bildiğim kadarıyla. İrani diller ailesinin ilginç ve muhafazakâr (yani, çok eski bazı yapıları korumuş) bir üyesiymiş derler.

Dört: Bu iç çekirdeğin üstüne gelen onbin kadar Kürtçe kelimenin de hayli "saf" olduğunu bilmek için allame olmaya gerek yok, yarım saat sözlüğe bakmak yeter. Az bir şey İrani dilleri biliyorsanız bunların da oldukça "muhafazakâr" olduğunu, yani Farsçada bin sene evvel ölmüş arkaik unsurlar barındırdığını şıp diye görürsünüz. Ama "saf" olmak iyi bir şey midir, bakın ondan emin değilim. Kavimler insan gibidir; ne kadar dünya görmüşse bünyesi o kadar kavi, ufku o kadar geniş olur demek de mümkün pekala.

Beş: Kürtçenin YAZI DİLİ geleneği zayıftır, o yüzden orada zorlanıyor, epeyce yabancı kelime almak zorunda kalıyor deseniz anlarım. Üstelik bu sırf TC döneminin eseri değil, en az 15. yy'dan beri akraba dil Farsçadan çok sayıda "üst düzey" kültür kelimesi almışlar. Buna Arapça, bir tutam da Ermenice eklenmiş. Ama hayrettir, yazı diline Türkçeden aldıkları kelime yok gibi bir şey. İnanmıyorsanız alın bir Kürtçe metin, anlamaya çalışın. O tanıdık gelen kelimeler ya Farsça ya Arapçadır ya da Frenkçe, ama Türkçe değil.

Kardeş mardeş, görüyor musunuz yüz bile vermemişler "abilerinin" diline!

*

Ha şimdi duyar gibiyim, hangi dağda kurt öldü, Nişanyan Kürtleri neden öptü diye hayretlere gark olanları. Boş verin, mühim değil. 19 Ekim Silopi'nin Kurtuluş Bayramı münasebetiyle deyin, olur.

Anlamamaya kararlı insanlara ben neyi anlatabilirim ki?

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Safranbolu

Sevan Nişanyan 21.10.2009

Safranbolu'da eskiden safran yetiştirilirmiş, adı o yüzden öyleymiş, ah mirim ne güzelmış o eski safranlar. Belediyesi de öyle diyor, kaymakamlığı da öyle. Çarşıdaki esnafla sohbet edince tatlı tatlı anıyorlar o eskiden safran yetiştirdikleri devirleri (tarlalar dolusu sarı sarı safranlar, bir düşün!), sonra cart diye sokuveriyorlar elli TeLeye bir adet poşetlenmiş safran soğanını.

Olabilir, belki eskiden safran yetiştirdi, neden olmasın. Ama açıyoruz Evliya Çelebi'yi, ne görelim? Geyik 17. yüzyılda da aynı geyik: eskiden safran yetiştirdi de, şimdi kendi yok adı kaldı yadigâr, ah vah! Sonra düşünüyoruz: **za'firân** gerçi safran bitkisinin adı da, Arapçada ve erken Türkçede aynı zamanda sarı rengin de adıdır. Mardin'deki meşhur **Deyrüz-Za'feran** manastırı "Safran Manastırı" demek değil, Sarı Manastır demek. Sakın **Za'firânborlu** derken "Sarıkent" kastetmiş olmasınlar? Olur mu olur?

Derken alakasız bir yerde alakasız bir bilgi gözümüze çarpıyor. Benim doğduğum kente adını veren rahmetli Konstantin'in baba tarafı Rumelilidir, tabir caiz ise Yugoslavya göçmenidir. Hanedan ismi de Flavius'tur, yani Sarioğlu, kimbilir neden. Bu sülaleden beş-altı kişi 4. yüzyılda Rum imparatoru olmuş. Şan olsun diye de Anadolu'da birkaç yere **Flaviopolis** (Sarılarkenti veya Sarıkent) adını vermişler. Bolu'nun Gerede (Kratía) kasabası bunlardan biridir. 343 yılından itibaren Flaviopolis adıyla piskoposluk merkezi olmuş. Hatta 869 yılına dek Flaviopolis piskoposlarının listesi elde mevcutmuş, onu da arayıp buldum.

Eh Gerede nere Safranbolu nere? Ama öyle değil işte! Meğer 9. yüzyılda mı ne bir ara Flaviopolis piskoposlarının makamı Safranbolu'ya taşınmış. Yani hazretler Safranbolu'da oturmuş, ama Flaviopolis Piskoposu unvanını taşımaya devam etmişler. Bizans'ta da aynen bizdeki gibi idari birim adını kasabaya aktarma huyu olduğundan, tıpkı Antakya'ya Hatay dedikleri gibi, Safranbolu'ya da Sarıkent demiş olabilirler mi?

Yok, bilmiyorum, sesli düşünüyorum o kadar. Sakın ha "Nişanyan'a göre Safranbolu adı Flaviopolis çevirisidir" diye topu bana atmayın. Sadece "halk etimolojisi" dedikleri folklorik dilbilim metodu nelere kadir miş diye bu örneği aklınızda tutun, her okuduğunuz turistik broşüre kanmayın, o kadar.

Hatta bir şeyi eğer kaymakamlık yahut valilik söylüyorsa mutlaka yalandır diye varsayarsanız çok da yanılmazsınız.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Farsî

Sevan Nişanyan 22.10.2009

Bu memlekette 800 küsur yıl boyunca sözü dinlenen herkes Farsça bilmiş, bildiğini belli etmeyi de sosyal hayatın gereklerinden saymış.

Malazgirt'ten sonraki ilk 200 yıl özellikle ilginçtir. Bu devirde Türkçenin esamisi bile okunmaz. Şehir hayatında kullanılan dil, öyle anlaşılıyor ki, avam işlerinde Rumca ise havass işlerinde Farsçadır. 1273'te vefat eden Mevlana Celaleddin'in Türkçe bildiğine dair bir belirti yok. Onun oğlu Sultan Veled Farsça yazar, ama Divan'ına birkaç tane beceriksizce Türkçe şiir eklemeyi ihmal etmez. Torunu Arif Çelebi'nin anadili ise muhtemelen Türkçedir.

Sonraki devirlerde Farsça, Arapçadan sonraki ikinci eğitim dilidir. Şiirle ya da tasavvufla ilgilenen herkes Farsça bilir. Edebiyatın ana referansları Firdevsi ile Sadi'dir; anadilinden okunur ve ezberlenirler. Hemen her şairin bir Farsça divanı vardır; olmadı, Türkçe metin içine yerli yersiz birkaç Farsça beyit attırmayı gerekli görür. İdris-i Bitlisi'nin Heşt Bihişt'inden sonra usul olur, Türkçe tarih kitaplarında ara bölüm başlıkları mutlaka Farsça yazılır. Ta 1890'larda Ahmet Rasim olağanüstü "modern" lezzetli köşe yazılarının içine komiklik olsun diye Farsça arabaşlık atmayı sürdürür.

Müteferrika matbaasında basılan ilk Türkçe kitap bir Farsça sözlüktür. 1732 yılında Mehmed Said Efendi, yazı yazan herkese lazımdır diye kimselerin bilmediği gün yüzü görmemiş Farsça (ve Arapça) kelimelerden lugat yapar. 20. yüzyılın başında Servet-i Fünun şairleri, Fransız dergilerinden okudukları ekstra duygusal duygulanımları ifade etmek için sözlüklerde yeri olmayan Farsça kelimeler üretirler.

Türkçenin yazı dili bostanda üremedi sonuçta. 700 küsur senedir bu dilde harıl harıl yazı yazılıyor, her eline kalem alanın elinde dil birazcık şekillenip evriliyor. Eski yazı bilmeseniz de zararı yok, son yıllarda inanılmaz miktarda eski metin yayınlandı yeni harflerle. Biraz okusanız neyin nasıl geliştiği aşağı yukarı anlaşılır.

Şu yahut bu kelimenin Farsça değil Kürtçe olmadığı ne malum diye her Allahın günü başımın etini yemenize gerek kalmaz.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Orji

Sevan Nişanyan 23.10.2009

Geçen gün dokuz yaşına basan oğlum pat diye sordu, Babiş orji ne demek diye. Hadi bakalım, böyle babaya böyle evlat!

Anlatayım. Eski Yunanda biliyorsunuz, standart kamu dininin yanısıra MÖ 7. yüzyıldan itibaren etrafı salgın gibi saran "sır dinleri" var: *mystery religions* diyorlar. Bunların özelliği, tıpkı tarikat gibi, kapalı olmaları. Yani belli bir çıraklık ve inisiyasyon sürecinden geçmeden iç halkaya insan kabul etmeleri. Yılda bir veya birkaç kez yaptıkları kadınlı erkekli ayinler hakkında bin türlü hikâye anlatılıyor. Müzik eşliğinde, belki alkol veya başka maddelerin de katkısıyla vecde geldikleri, bir tür çılgınlık içinde sır tanrılarına ibadet ettikleri söyleniyor. Ayine izinsiz girenlerin başına türlü felaketler gelirmiş. Mesela kılık değiştirerek ayine katılan Pentheus'u kendi anası aslan zannedip parçalamış.

Órgia işte bu ayinlerin adı. Yunanca sözcük Fransızca **orgie** olmuş, /orji/ diye söyleniyor. Esasen "çalışma" anlamına gelen bir kelime. Bir tür zıkr veya sema' da diyebiliriz belki.

Etimolojiye girsek iş daha da ilginç. Yunancada **érgon** "iş, emek", **ergázomai** "çalışmak", **ergátês** "işçi, ırgat", **en-ergeía** "çalışkanlık". Bunları bilirsiniz tabii, sonra fizikte iş birimi olan erg var, ergonomi, ergometre, ergostatik vesaire var. Yine Yunanca **órganon** "çalışan şey, düzenek, makina", **órgia** da "çalışma".

Peki neden bazısı erg-, bazısı org-? Eski Hintavrupa dillerinde bu özellik var, müsaadenizle onu kısaca anlatayım. Normal bir kök hecesi, arkasına belli tipte ekler aldığında seslisini kaybediyor. Ermenicede bu özellik halen canlıdır: *hur* "ateş", ama arkasına fail eki aldığında *hurant* olmaz, *hrant* ("yanan") olur. Aynı şekilde, Hintavrupa anadilinde **werg-* "çalışmak", **wérgom* "çalışıyorum", ama **wrgónt* "çalışan".

Eski Yunancada bir tarihte modalar değişmiş, /w/ sesi kullanımdan düşmüş. Arkaik **wérgon* olmuş *érgon*, normal. Peki **wrgia* ne olacak? O da mecburen bir /o/ sesi edinmiş, olmuş *órgia*.

Tabii, İngilizce **work** ile Almanca **Werk** de aynı Hintavrupa kökünden gelme.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları](http://sevan.nisanyan.blogspot.com) - nisanyan.blogspot.com

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Mert

Sevan Nişanyan 24.10.2009

Mert Bey yazmış, demiş ki: "Benim adım Arapça, önce 'insan', sonra 'erkek', sonra 'cesur' veya 'dürüst' anlamında. Bizde daha çok son iki anlam anlaşılıyor. Ama erkek anlamına da geliyorsa, acaba **Mars** ile bir ilgisi olabilir mi? Yani bir adım daha gidersek, **Martin** aynı kökten mi geliyor?"

I-ih. Bir kere Arapça değil Farsça, hepten alakasız iki ayrı lisan. Sonra bu konuyu Elifin Öküzü'nde yazmıştım, onu okumadan bana soru soranlardan soru başına iki lira alıyorum haberiniz var mı?

Sözcüğün aslı **martiya** şeklinde en eski Persçe yazıtlarda geçiyor, MÖ 500 suları. Esas anlamı "ölümlü" demek; İngilizce **mortal** (ölümlü) ya da bizdeki **mort** sezon ve **mortoyu** çekmek deyimleri ile bir şekilde akraba. İslam sonrası dönemin Farsçasında **mard**, Arapça âdem'in karşılığı olmuş. Bu da hem genelde insan, hem özel olarak erkek demek. Demek ki erkeği insan ırkının has nümunesi olarak görmüşler, belki de komplekstendir, bilmem. Ermenice **mart** (insan = adam) da Farsçadan alıntıdır.

Yiğitler yigidi Romalı tanrının adının kökeni meçhul. Walde-Hoffmann ve Ernout-Meillet sözlükleri spekülasyon yapmaktan kaçınmışlar. En en eski Latince kaynaklarda *Mavors/Mawers* geçiyormuş. MÖ 3. yüzyıla ait Oskça bir yazıtta *Mamers* demişler. Bundan ötesi çıkmaz sokak: bilgi yok. (Oskça neymiş? Latincenin Güney İtalya'da konuşulan amcaoğluymuş. Erken yaşta ezilip gitmiş.)

Tavladaki **mars**'ın ne olduğuna dair hiçbir fikrim yok. Aradım aradım bir şey bulamadım. Arapça "suya batırmak" anlamında mers'tir diyorlar ama, yok, oturmuyor bir türlü. Kapıdan baktırıp kazma kürek yaktıran **Mart** ise eski Romalıların **Martius** ayıdır. Yani savaş tanrısının yortusunu kutladıkları ay. İmparatorluk çağında Yunancaya, oradan da bilumum Ortadoğu dillerine geçmiş, bize Arapça üzerinden ulaşmış. Adamın adı Mars, ama çekimli olunca Martem, Martis, Martius filan oluyor.

*

Bak hele, şimdi de elalemin tanrısına "adam" dedik, oldu mu? Bakalım kaç tane Romalıdan küfür kâfir maili gelir!

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Hırsız Vasil

Sevan Nişanyan 26.10.2009

Malazgirt'te Türkler Bizans devletinin canına okuyunca yalnız beylik kurmaya hevesli Türk komutanlara değil tabii, Bizans düzeninde şu ya da bu nedenle canı sıkılan Ermeni beylere de gün doğmuş. Bakıyorsunuz, 1071'i izleyen onbeş yılda Anadolu'da imparatorluk ilan eden, orada burada kale zaptedip beylik kuran, fetihlere girişen bir düzine kadar Ermeni asıllı Bizans askeri var. Sonra bunların soyuna ne olmuş bilmem. İhtimal, A) Fütuhattan vazgeçip marangoz yahut terzi oldular, B) devir bunların devri deyip hidayete erdiler, çocuklarına da tembih ettiler "oğlum Ermenice konuşma şimdi laf eden olur" diye.

Buyurun, Emin Oktay'ın tarih kitabında yazmayan türden bir hikâye. "Büyük Ermeni beylerinden" diye tarif edilen Koğ Vasil, 1082 senesinde Behesni yakınındaki Keysun kalesini zaptedip hükümdarlık ilan etmiş. Adıyaman ve Maraş illerini kapsayan alanda hüküm sürmüştü, Birecik padişahı olan Ebul Garib ile beraber (adına bakmayın, o da Ermeni) çok cenklere katılmış. Hangi icraatından dolayı Koğ yani "Hırsız" lakabını kazanmış bilmiyorum.

1113'te ölünce yerine yeğeni Dığa ("Oğlan") Vasil geçmiş. Fırsattan istifade Urfa'nın Fransız hükümdarı Baudoin du Bourc buna savaş açmış. Oğlan Vasil uzaktan akrabası olan Bizans imparatorundan yardım istemiş; o da "al sana bu yetsin" diye Peçenek Türklerinden bir süvari birliği göndermiş. Yardım işe yaramamış, heyhat, Baudoin harbi kazanmış. Vasil'i yakalayıp gözlerini kör etmiş, ama sonradan acıyıp İstanbul'a gitmesine izin vermiş.

Behesni'nin şimdiki adı Besni, Adıyaman'ın ilçesi. Süryanice bir isim olmalı; yanılmıyorsam "Kaleli" ya da "Kaleiçi" gibi bir şey demek. O yöredeki yer isimlerinin çoğu Süryanice-Aramicedir. Buna karşılık Keysun Rumcaya benziyor, tıpkı Kayseri'deki Muncusun, Tavlusun, Hormusun, Aksaray'daki Mamasun'la Dadasun, İçel'deki Apsun, Sivas'taki Mudusun ve Kesresun gibi.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

İnanca saygı

Sevan Nişanyan 27.10.2009

“İnançlara saygıyı” ben savunmadım. Savunmam da.

“İnsana saygıyı” savunurum, bakın o başka. Bunun doğal ve mantıkî uzantısı olarak, özgürlüğü savunurum. İnsanı öküz değil insan yerine koyuyorsan, istediği gibi olma ve istediğine inanma özgürlüğünü de savunacaksın. Hata yapma özgürlüğü de buna dahildir. Saçmalama özgürlüğü de dahildir. Benim yanlış diye bildiğim şeylere doğru deme özgürlüğü de dahildir –yeter ki başkasının alanına çok fazla tecavüz etmesin. Bunu kısmaya çalışan kim olursa olsun karşı çıkarım. Eğer devletse, meşruiyetini kaybetmiş bir şer örgütü olduğuna kanaat getiririm. Olmaz olsun öyle devlet!

Ama yanlış inanca neden saygı duyayım ki? Misal, adam “Şirince’nin şarabı Fransız şaraplarından üstündür” diyor, inanıyor diye saygı mı duyacağız? Hititler Türktür diyor, yıllar boyu uğraşıp bir yalan abidesi dikeyor, kendince samimi yahut samimimtrak da görünüyor, “peki madem, kırmayalım garibi” diye susup oturacak mıyız? “Lat, Menat ve Uzza yüce tanrılardır, seni çarpar” dediklerinde, inançlara saygı faslından gidip puthanenin kapısında el pençe divan mı duracağız?

Ben durmam şahsen. Durmamayı da yalnız hak değil, ödev bilirim, mecburiyet sayarım. Vicdan dediğin bu iş için var işte. Bazen susmayı tercih edersin belki: tembellikten susarsın, bencillikten susarsın, korktuğundan susarsın. Rahatımı bozmayayım dersin. Yahut şimdi sırası değil diye düşünürsün; üzmeylem adamı diye düşünürsün; ikna edemem boşuna yormayayım diye düşünürsün. Zor yanlış bırak, kolayıyla uğraş diye hesap yaparsın. Ama temel ilke değişmez: cahili irşad etmek, görevlerin en yücesidir.

İrşad yalnız tatlı tatlı anlatmak değildir: bazen dalga geçmek, bazen gürllemek, bazen alttan alıp hak vermek gerekir. Kimi zaman da öyle bir laf sokarsın ki hayat boyu muhatabının aklından çıkmaz, beynine çivi gibi çakılır kalır. İnsanların canını yakmak kötüdür, evet. Ama cahil kalmalarına izin vermek daha mı az kötüdür?

Ha, belki ben yanlış biliyorumdur. Batıl dediğim adamlar benden daha akıllıdır. Olabilir. Mümkün. Belki. Ama âlim-i mutlak değilim diye susup oturmam mı gerek?

*

Benim oğlanı beş yaşındayken iğne olmaya götürmüştük, doktora öyle yakası açılmadık küfürler etti ki hayret ettik bu çocuk bu lafları nereden öğrenmiş diye. Şimdi düşünüyorum, tetanos aşısı o kadar acıyorsa insanın beynine çivi çakmak ne kadar acıyordur kimbilir.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Başbuğ gider, Başbuğ gelir

Sevan Nişanyan 28.10.2009

İlker Paşa'nın suyu ısındı gibi görünüyor, geçmiş olsun. Kim bilir, belki giderayak birilerinin aklına gelir, senin İstanbul'da Birinci Ordu Komutanı olduğun dönemde düğmesine basılan, Kara Kuvvetleri Komutanı olduğun dönemde tetiği çekilen bir cinayet vardı, o konuda bildiklerini de bir zahmet anlat diye sorarlar.

Bunca seneden sonra Türkiye'de sanki bir şeylerden ümitli olmak da mümkünmüş duygusuna kapılıyor insan. Allah aklımıza mukayyet olsun.

*

Başbuğ gitti diyelim, peki yerine kimi koyacaklar? "Sivil toplum örgütleri, akademik çevreler ve ülke içi medya ulusal birlik ve güvenliği tehdit ediyor" diyen Kara Kuvvetleri Paşasını mı? *Taraf*'ın haberinde "cuntanın kilit isimlerinden" diye tarif edilen Birinci Ordu Paşasını mı? Al birini vur ötekine!

Bu noktada artık biraz daha geniş düşünmenin zamanıdır gibi geliyor bana.

Genelkurmay Başkanlığı diye bir şey neden var biliyor musunuz? Anlatayım. Eski adıyla Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği'ni 1880'li yıllarda von der Goltz başkanlığındaki Alman askerî heyetinin önerdiği reformlar çerçevesinde kurmuşlar. Ordunun modernizasyonu, eğitimi, donanımı, terfileri, strateji ve taktikleriyle ilgili program üreten bir daire olsun demişler. Başına da genellikle tuğ ya da tümgeneral düzeyinde bir komutan koymuşlar.

1914'te yeniden düzenlenmiş, bu sefer Enver Paşa'nın başına buyruk Başkumandanlık "Vekâletine" karşı Alman askerî bürokrasisinin denetim organı işlevini yüklenmiş. 1914'ten 1918'e dek Osmanlı devletinin genelkurmay başkanı Bronsart von Schellendorf Paşa'dır. 1918'de o ölünce yerine General Hans von Seeckt geçer. Sarıkamış, Çanakkale, Kutülamare gazaları sırasında genelkurmayın başında bu şahıslar vardır. Adlarını hiç duymuş muydunuz?

1924'te Gazi Paşa henüz tam ve nesnel analizi yapılamamış bir nedenle ordu kumandasından elini çekince,

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa (Çakmak) fiilen silahlı kuvvetlerin tek hâkimi olarak kalır. 20 yıl gibi eşine zor rastlanır bir süreyle bu görevi sürdürür. Yerine geçenler de yıldan yıla artan bir özgüvenle padişahçılık oynamaya devam ederler.

Acaba Genelkurmay dairesini asli görevine döndürmenin zamanı gelmiş midir?

Her işte Amerika'yı model alıyoruz madem, Amerikan Genelkurmayı'na bakın. Oradaki adı Joint Chiefs of Staff'tir. Savunma Bakanı'nın askerî konulardaki baş danışmanıdır. Komuta yetkisi yoktur. Yani askerî birliklere emir vermez. O işi Savunma Bakanı'na bağlı ordu ve harekât komutanları yapar. JCS'in başında genellikle tuğ veya tüm rütbeli bir subay vardır. Bu işlere özel merakı olanlar dışında kimsecikler adını sanını bilmez.

"Bize uymaz" diyenler çıkacaktır muhakkak. Sizce Türkiye rasyonel bir askerî düzene ayak uyduramayacak kadar yamuk bir ülke midir?

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın *Agos* yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Gençliğe Hitabe

Sevan Nişanyan 29.10.2009

Seksenaltı yıl yeter bence. Kan-vatan-düşman'dan ötesine akli ermeyen bir dil bu ülkeyi bunca yıl esir etti. Artık yeni şeyler düşünmenin vaktidir.

Kan-vatan-düşman edebiyatının şahikası Kemal Paşa'nın Gençliğe Hitabe adlı eseridir. Bugün tekrar yazılacak olsa ben şöyle düzeltirdim.

*

Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, insan olmaktır.

İnsan olmanın yegâne temeli insana sevgidir. Hayatın boyunca, insanlara güzelliği, akli ve adaleti öğretmeyi görev bileceksin. Bilgin varsa, bedel beklemeden paylaşacaksın. Buna imkân ve şeraitin müsait değilse,

yanındaki üç veya beş kişiye katıksız sevgini vermeyi deneyeceksin; onların hayat yükünü bir nebze hafifletmeye çaba göstereceksin. Bunu yaparken Türk mü, yoksa Hindu mu, Yamyam mı diye sormayacaksın. Çünkü insan, galiplerin hasbelkader çizdiği sınırlara sığmayacak kadar kıymetli bir hazinedir.

Dahili ve harici bedhahlarla etrafın çevrili olabilir. Sen şerri bahane etmeyecek, hayırhahlığını ilelebet muhafaza ve müdafaa edeceksin. Zira kötülük, esarettir. Manevi istiklalini ve manevi hürriyetini ancak insan olmakla kazanabilirsin.

Düşman bütün tersanelerine girmişse, vazifeye atılmadan önce düşüneceksin. Önce, düşman mı diye soracaksın. (Çünkü bugün düşman olan yarın dost olabilir.) Sonra onu kendine düşman etmek için ne hata yaptığını düşüneceksin. (Çünkü düşmanlık, herkes için ağır bir yüküdür.) Gönlünü kazanmayı deneyeceksin. Tersaneyi beraber işletmeyi teklif edeceksin. (Öylesi her ikiniz için daha kazançlı olabilir.) Sonuç alamasan, bir tersane uğruna düşman olmaya değer mi diye bir kere daha kendine soracaksın. Bunları yapabilirsen, inan, dünyanın tüm tersaneleri senin olur. Tüm ordular sana boyun eğer. Tüm kalelerini terkedecek gücü ve güveni kendinde bulursun.

Memleketin dahilinde iktidara sahip olanlar sana "düşünmeyeceksin!" diyebilirler. Kendi çorak ve bencil emellerine seni muhafız ve müdafî yapmak isteyebilirler. Kuşaklardan beri süren iktidarlarını bir gün daha korumak için senin damarlarındaki kanı talep edebilirler. Memleketin bütün tepeleri kan ve intikam bayraklarıyla donatılmış, bütün mektepleri zaptedilmiş, bütün mahkemeleri elde edilmiş, bütün gazete köşeleri bilfiil müstevlilere terkedilmiş olabilir. Millet, cehalet ve propaganda içinde serseme dönmüş olabilir.

Ey insan evladı! İşte bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen, insan olduğunu unutmamaktır. Muhtaç olduğun kudret tanrı vergisi olan vicdanında ve her gün çalışarak geliştireceğin aklında mevcuttur.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Frenk

Sevan Nişanyan 30.10.2009

"Tayland'da yabancılara **falang** Kamboçya'da **barang** diyorlar. Fransa'ya ise sırasıyla *Farangset* ve *Barang* denmekte. Bu kelimeler bizdeki frenk ile aynı kökten mi gelmektedir? Kamboçya'da pazar yerlerine **psar** denmekte. Acaba bizdeki pazar kelimesinin oraya yansması olabilir mi," diye sormuş geçenlerde Kamboçya'ya sefer eden bir okurum.

Etiyopya günlerim gözümün önünde canlandı. Orada da her türlü beyaz yabancıya **färancı** diyorlar, bizim 'hadi län' deyiminde kullandığımız /a/ ile /e/ arası sesle. Üç kilometre öteden beyaz adamı görüp üçyüz tane çocuk "Ferenci ferenci ferenci" diye çığlık çığlığa bağırarak koşturuyor. Evet Frenk demek. "Gâvur" vezninde söyleniyor.

Kamboçya hakkında bilgim sıfır. Maamafih çarşı ve **pazar** kavramı Ortadoğu medeniyetinin o kadar güçlü bir ögesi ki, ve Hint Okyanusunun dört bir köşesinde ticaretle İslamiyet o kadar özdeşleşmiş ki, ona da hiç şaşmam. Etiyopya'da öyle, Madagaskar'da öyle, Sri Lanka'da öyle, Endonezya'da da sanırım öyleymiş. Çarşı yerindeki küçük esnaf hemen hemen her zaman Müslüman. Yüzde sekseni Budist yahut Hristiyan olan ülkede taşranın bir ufak kasabasına geliyorsunuz, çarşı sokağı boyunca ıvır zıvır satanı, bakkalı, nalburu, berberi, terzi, işportacısı hepsi Müslüman. Çarşı caddesinin ana kavşağında da kilise yahut tapınak değil cami var. Ne iştir bilmem, ama "Osmanlı Devletinde ticaret gayrimüslimlerin elindeydi" diye anlattıkları şeyin tam nasıl bir şey olduğunu anlamakta faydalı bir deneyim olduğu kesin. "Haa demek ki Osmanlı'da da vaktiyle böyleymiş ama tersinden" diye kafanızda olay şekilleniyor.

*

Biraz daha geniş düşünsen şöyle sonuçlara varmak da mümkün. Demek ki Batı emperyalizmi adamlara hep "yabancı"yı çağrıştıran izler bırakmış. Ortadoğu emperyalizmi ise iyi kötü topluma daha bir entegre olmuş, faydalı şeylerin adıyla anılıyor, psar gibi...

Gene de böyle şeylere çok güvenmeyin derim. Tam tersi sonucu çıkartacak on tane örnek sayarım gerekirse. Kim demiş dünya basit bir yer diye?

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Evlatlar

Sevan Nişanyan 31.10.2009

“Evlatlar yanlıştır. Eşyalar diyen cahildir, değil mi hocam,” diye soranlara en basit cevap, “Bilader sen Türkçe bilmiyor musun? Neden bana soruyorsun?” diye kontratak yapmaktır. Türkçede evlatlar diyor muyuz? Diyoruz. Nokta. Arapçada evlatlar olurmuş, olmazmış, bırak onunla ukala tayfası ilgilensin.

Arapça çoğullar başlı başına bir sanattır. Aşağı yukarı her kelimenin çoğulu ayrı şekilde yapılır. Kırkı aşkın çoğul vezni var ezberlenmesi gereken, istisnalar da cabası. Bir de ekstradan problem var ki şu: Arapça gramerde çoğul isimler (eğer sözkonusu olan insan değil cansız veya hayvan ise) yapı bakımından tekil diş ad sayılır, ona göre sıfat alır. Misal, *fıkr-i umumi* ama çoğulu *efkâr-ı umumiye* olur, tekil diş umumiyye sıfatıyla. Sanırım bunun da etkisiyle olmalı, Arapça çoğul adların birçoğu Türkçede tekil cins ismi olarak kabul edilmiş. Lazım oldukça da tekrardan çoğulu yapılmış. Hatta **hububatlar**, **fütuhatlar** gibi tripleks çoğul olanlar bile var. Habbelerlerler, fetihlerlerler gibi.

Örnekler saymakla bitmez, azla yetinelim. Arapça şey, çoğulu **eşya** yani “şeyler”. Aslında tam çoğul gibi de değil, bir sınıf ve zümre adı, “belirsiz sayıda şey” gibi bir şeysi var. Veledin çoğulu **evlad**, aynı şekilde “bir veya daha fazla çocuk, kaç tane olursa olsun” gibi bir mana ifade ediyor.

Libas çoğulu **elbise**, “üstüne giydiğin şeylerin topu” manasına. Mülk çoğulu **emlak**. Nev^c çoğulu **enva^c**. Rızk çoğulu **erzak**. Sırr çoğulu **esrar**. Resmigeçitteki resmin çoğulu **merasim**. Nefsin çoğulu **nüfus**, “canlar” anlamında. San^catın çoğulu **sanayi^c**, yani “bilumum elsanatları”. Şıkkın çoğulu **şakak**, kafanın iki yarısı demek. Aslın çoğulu **usul**. Zatın çoğulu **zevat**.

Türkçede bunları bir kere daha çoğul yapmakta sakınca görmüyoruz. Peki fena mı oluyor? Dilin ifade yeteneğinde eksilme mi oluyor? Muhababımızın beyni dolanıp dumur mu oluyor? Edebiyat mı çöküyor? Vatan mı bölünüyor? Kime ne zararı var?

["www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"](http://www.nisanyansozluk.com)

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Yaratmak

Sevan Nişanyan 02.11.2009

Türkçesi **yaratmak**, İngilizcesi **create**, Arapçası da **halk** etmek. Sonuçta aşağı yukarı aynı anlamda kullanılan kelimeler. Ama köklerine inerseniz çok farklı noktalardan hareket ettiklerini görürsünüz.

Yaratmanın kökü **yaramak**, o da esasen "uymak" demek. (Aklınıza yatmadıysa **yaraşmak** fiilini düşünün önce.) O halde yaratmak = uydurmak. Ya da işe yarar hale getirmek, bir fonksiyona uyarlamak; alet etmek de diyebiliriz. Aynı kökten gelen **arak** kelimesini de dikkatinizi çekerim, affınıza sığınarak. Kötü bir şey değil, "alet" demek. "Donanım" ya da "gereç" de olur.

İngilizce fiilin esası Latince **creare**: insan ve hayvanlarda "doğurmak, besleyip büyütmek", bitkilerde "üretmek, yetiştirmek". Çok sonraları kilise Latincesinde "yoktan var etmek" anlamını kazanmış; ama antik çağda henüz böyle bir konsept yok, doğal üreme kastedilmiş. Aynı Hintavrupa kökünden Yunancada **kréas** var, "insan veya hayvan bedeni," yahut düpedüz "et" anlamında.

Arapçada olay gene farklı. Xırıltılı x ile **xalq**, tanrının yaratma eylemine verilen ad. Ama aslî anlamı bu değil, "ölçerek kesmek, biçmek, pay edip ayırmak". Mesela giysi yapmak amacıyla kumaş kesmek da xalq. Akraba dillere bakarsak, Aramice **xalq** "pay etmek, bölmek". İbranice **xeleq** "pay, porsiyon, kismet". Tevrat'ın birinci cümlesini İngilizceye "In the beginning God *created* the heaven and the earth" diye çevirmişler, hani sanki "ete kemiğe büründürdü" gibi. Halbuki aslının vurgusu biraz daha farklı, "Başlangıçta Tanrı yer ile göğü ayırdı" diyor. "Pay etti" yahut "oranladı" da olabilir.

Demek ki neymiş? Türkler olaya pratik, Latinler biyolojik, Ortadoğulular idari veya matematiksel açıdan yaklaşmışlar. Al sana paradoks!

Düşünürseniz, o metafizik anlamdaki "yaratma" işi insanın doğal dünyasında yeri olmayan bir kavram. Bu dünyada canlılar vardır "doğar"; aletler vardır "yapılır"; doğal nesneler vardır, onlar da öylesine "vardır", hadi bilemedin "düzenlenir". "Varolan şeyler neden var" diye üst düzey bir soru sorunca yeni bir konsept gerekmiş, eh onu da elde hazır malzemeden uyarlayıvermişler böyle.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Nefi

Sevan Nişanyan 03.11.2009

Olmadık kelimelere meraklı olduğu anlaşılan bir okurum yazmış, **nafi** nedir diye. Öztürkçe Sözlük "Türkçedir" diyormuş, her ne demekse. Buna karşılık TDK'nın web sitesi Arapçadır demiş. Hakem diye beni seçmişler, bak şu işe.

Benim bildiğim Türkçede **nafi** vardır, "yararlı" demek. A uzun söylenir, sonda da ayın vardır, telaffuz edilmez, ama arkaya bir ek getirdiğinizde *nafisi* değil *nafii* dersiniz ukalalık defterine ciddi puan yazdırırsınız. Arapça kök N-F-ayın. Aynı kökten **nafi'a** var, "faydalı iş", **menfa'at** var "fayda", bir de gayrimenkul hukukunda geçen **intifa'** hakkı var, "faydalanma hakkı" demek.

Nef'i bildiğim kadarıyla sadece ünlü şairin mahlası olarak kullanılmış yapay bir kelimedir. O da "yararlı" ya da daha doğrusu "faydasal" anlamına gelir. Özellikle baktım, 18. yüzyıldan günümüze kadar basılı hiçbir Türkçe sözlükte geçmiyor. TDK sözlüğünün 1945'ten 2003'e dek sekiz baskısında yok. Lehce-i Osmani ve Kamus-ı Türki'de yok. Arapça sözlüklerde de yok. Sadece TDK web sitesine eklemişler, hangi akla hizmet bilmem, belki şairin adını merak edenler vardır diye düşünmüşler. Ama kesme işareti kullanmadıkları için kel alaka bir entry olmuş.

"Ne" soru edatı ve türevleri dışında "Öz"türkçede /n/ sesiyle başlayan kelime yoktur. /f/ sesi de ancak belirli koşullarda ve hece sonunda görülür. Yani başka hiçbir şey bilmeseniz de Öztürkçede nafi diye bir sözcük olamayacağını bilebilirsiniz.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Kısa günün kârı

Sevan Nişanyan 04.11.2009

Neşe Düzel'in pazartesi günü röportajında enteresan şeyler anlatan askerî savcı Faik Bey bir de komik hadiseye değinmiş. Özal zamanında Beyazıt camiinde tekbir getirerek gösteri yapan sakallı gençlerin ayaklarına dikkat etmişler, hepsi postallı imiş.

Hrant Dink 2005'te Sabiha Gökçen meselesini ortaya attığı zaman eski Halaskârgazi Caddesi'nde aniden beliriverip terbiyesizlik yapan gençleri hatırlıyorum, onlar da postallı idiler. Gösteriden sonra belli bir disiplin içinde Birinci Ordu karargâhı yönünde uzaklaşıp gittiler.

Cumhuriyet Bayramı'nda çıkan "Gençliğe Hitabe" yazımdan sonra, vatanperver Türk gençliği olduğunu iddia eden kişilerden 400 kadar mail aldım. Vallahi komik bir şey, ama hepsinin de postallarını görür gibiyim. Toplam üç cümleden oluşan bir zihin dünyasını, müthiş bir disiplinle, toplam üç ila yedi satırda ifade edivermişler. Sülalemi ve anatomimin tüm detaylarını elden geçirdikten sonra, yaklaşan "Türk şahlanışını" müjdelemişler, heavy metal tınıları içeren bir üslupla. Dürer-i Dübr adlı blogumda seçkin örneklerini okuyabilirsiniz.

İlginç olan şu ki, ikinci günün sonunda küfürlü mailler bıçakla kesilmiş gibi kesiliverdi. Kendilerince daha "kibar" zannettikleri bir dille beni aşağılayan 10-12 satırlık mailler başladı. Sanırım bu çocuklara emir veren her kimse sonraki hamlemi tahmin etti, "kıt'a dur, solaa çark" gibisinden bir işlem yapma gereği duydu.

Bana göre hava hoş, ben seviniyorum, işin ucunda iyi para var çünkü. Bu yazıları yazmak için Soros'tan ve Ahmet Altan'dan alamadığım milyarlar yetmemeye başlamıştı. Şimdi düşünün, tanesi biner liradan 400 tane tazminat davası, oh kekâ! Hâkimler çamura yatarsa gidersin AİHM'e, onlar daha da cömert.

Bizim kaya mezarının finansmanı çıktı bile!

www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Scientoloji

Sevan Nişanyan 05.11.2009

Gazetelerde çıktı, Fransız mahkemesi "**Scientoloji** tarikatının" dolandırıcılık yaptığına hükmetmiş. Eder, kendi bileceği iş. Ama bu nesnenin İngilizcesi **Scientology**, /sayıntalıcı/ okunur. Fransızcası eğer varsa **Scientologie**'dir, uyarlamasının /siyantoloji/ olması gerekir. Peki "scientoloji" nedir?

Tahlil edelim: A) Türkçede 1980'lerin ortasından beri yerleşik usul gereği İngilizce kelimeler orijinal imlayla

alınır, fonetik imlaya uydurulmaz. Brownie olur, network olur, ama bıravni ve netvörk olmaz. B) Ama +loji eki Türkçede yaklaşık 120 yıldan beri yerleşiktir; sosyoloji, seksoloji, filoloji bir sürü örneği vardır; dolayısıyla şiddetli bir "analojik baskı" uygular. Gariban ajans muhabiri ne yapsın? İki kuralı birden uygular, ortaya ne kuş ne deve, acayip bir şey çıkar.

Bana sorsalar ben *bilimbilim* yahut daha iyisi *ilimbilim* derdim. Science bilim, +logy de bilim demek, tam tercümesi budur. Olayın özündeki absürdlüğü yansıtmak açısından da uygun.

Bu scientology şeyini 1950'lerde Reverend Ron Hubbard adlı bir zatı muhterem çıkarmış. Biraz reenkarnasyon, biraz galaktik konfederasyon, biraz "kişisel gelişim" ve psikoloji içeren, tam Çağdaş Yaşama uygun bir inanç ve ibadet sistemi. Amerikan yasaları izin verdiği için Hubbard bu şeyi yeni bir din olarak tescil ettirmiş; dolayısıyla 1. kendisi peygamberlik mertebesine ulaşmış, 2. federal ve yerel vergilerden muaf olmuş.

Ama Avrupa Amerika'dan daha muhafazakâr bir kıta. Hele Fransa, devletin gözetim ve denetimi dışındaki dinlere pek sıcak bakmayan Laik bir ülke. O yüzden orada Hz. Ron'un dini din değil dolandırıcılık sayılıyor.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Tümen

Sevan Nişanyan 06.11.2009

En eski dillerin birçoğunda yüz ve binden sonra bir de onbin sayısının özel adı vardır. Eski Yunanca **myrias**, çoğulu *myriades* "onbin". (İngilizce **myriad** halen "sayılamayacak kadar büyük sayı" anlamındadır.) Sanskritçe **ayuta** onbin. Eski Asya Türkçesinde **tümen** de öyle.

İlk Türkçe örneklerden beş altı yüz yıl öncesine ait Toharca metinlerde de aynı anlama gelen **tmane** sözcüğü varmış. Bundan hareketle Şinasi Tekin, ki kıymetli bir filologdur, sözcüğün Toharcadan Türkçeye alındığına hükmediyor. Oysa bence tersi de pekala mümkün. **Tüm** (top, küme) ve **tümsek** sözcükleriyle bağlantı düşünülebilir. Toharlar Türklerden önceki devirde bugünkü Uyguristan'da oturan bir kavim. Türklerle aralarındaki iletişimin tek yönlü olduğunu düşünmemiz için bir neden yok.

Türkiye Türkçesinde sözcük oldukça marjinal kalmış; sadece **tümen tümen** ("çok fazla") deyiminde hayatiyet

gösteriyor. Buna karşılık bakıyoruz İran'a, Şah İsmail Safevi'nin Türk ağırlıklı ordusunda tümen, onbin kişilik birliğin adı. Ayrıca onbin paralık İran para biriminin adı da tümen. Türkçeden almışlar.

Osmanlı tarih yazımında tümen sadece İran ordusuna ait bir askerî birlik adı olarak geçer. 1934'te Dil Devrimi bünyesinde askerî terminoloji Öztürkçeleştirilirken, eski adı fırka olan birliğe "ne diyelim, ne diyelim? hadi bu da tümen olsun," hesabıyla tümen adını vermişler. Oysa ful tümen mevcudu 30.000 civarındır yanılmıyorsam.

Zekâ testi

Soru: Meşhur ihbar mektuplarını yazan subay aşağıdakilerin hangisidir?

- A) Karargâhtaki bilgisayarların hepsini tanıyan ve kullanan biri;
- B) Kabağın kendi başına patlatılacağını görüp üstlerini de yakmaya karar veren biri;
- C) Dursun Çiçek'in imzasını kusursuz atabilen biri;
- D) Kıdemli kurmay albay rütbesinde biri;
- E) Yukarıdakilerin hepsi.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

İngiltere

Sevan Nişanyan 07.11.2009

Neden tere? Yani neden İngilland yahut İngilya veya İngilistan değil? Frenk ne zaman Fransız olmuş? Yüzlerce yıl Portakal olan memleketin adı nasıl Portekiz'e dönmüş? Bu soruların cevabı üzerinden Türkçenin tüm kültürlerarası ilişkiler tarihini yazmak mümkün. Köşeyazısı değil kitap olur vallahi.

İtalyanca **İnglaterra** (eski imlası Inghilterra) ve Fransızca **Angleterre**, ikisi de "İngiliz toprağı" demek. *Terra* = toprak, arazi. Biz İtalya'dan mı almışız, Fransa'dan mı? Karar vermek zor. 1680'de henüz İngiltere yok, Meninski sözlüğü hem milletin hem ülkenin adına **İngiliz/İngilis** demiş. Tere 18. yüzyıl sonlarına doğru zuhur ettiğine göre Fransızcadan aktarılmış olması daha muhtemel bence. Fransızcanın uluslararası diplomasi dili olmasıyla bizimkilerin buna ayak uydurması aşağı yukarı o devirdedir.

17. yüzyılda hâlâ **França** ve **Françalı** revaçta, ama ufak ufak **Fransa** da başlamış bile. İlki tabii İtalyancadır, /s/li biçimi ise Fransızca. Peki **Fransız** ne? Rahmetli Tietze Venedikçe **Franzès** biçimine dikkat çekmiş, ben de ona kanmışım. Ama sonradan düşündüm, **français** sıfatı bugünkü Fransızcada /franse/ diye okunur gerçi ama ta 18. yüzyıla dek sondaki /s/ yutulmazdı, eril hali bile /fransez/ olurdu. Asıl oradan olmalı.

Nemçelü'nün **Alman** olması da yine Fransız ekolünün etkisidir; en erken 1780'lerde örneğini buldum. Sırpça ve bilumum diğer Slav dillerinde *nemeç/niemçi* vs. "yabancı" demektir. Almanlara bu adı vermişler, "gâvur" niyetine. Osmanlı da *Doytış* yahut *Totış* filan diyeceğine tutmuş Rumelili ahalinin kullandığı Nemçe adını benimsemiş, ta 14. yüzyılda. Kazara Türklerin o devirde Almanlarla biraz daha yakın teması olsaydı bugün "Meşhur Totış şairi Goethe" diye konuşuyor olacaktık belki de. Ülke adı da Totışistan? (Deutsch'un aslı Teut'sch malum.)

Bu konuyu sevdim, yarın devam edeyim.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Hindistan, Arabistan

Sevan Nişanyan 09.11.2009

Erken dönem Osmanlı Türkçesinde çoğu zaman ulus sıfatıyla ülke adı biridir. Rum, mesela, hem ülke adıdır hem o ülkeye ait insanın ve lisanın sıfatı. Aynı şekilde "Bulgar'a ve Macar'a sefer eyledük" yahut "Hind padişahının kızı" dendiğinde kastedilen şey genelde insanlar değil ülkedir. Bilhassa ülke vurgulanmak istediğinde eli/ili kullanılır, Rum Eli ya da Sırp Eli gibi. Ülke adına +lu ekliyerek yeniden sıfat yapıldığı da olur: Macarlu, Sırplı, Nemçelü vb.

Farsça +istan eki çok eskiden beri Türkçede bilinir. Ama yaygın olarak ülke adı yapımında kullanılması sanırım 16. yüzyıl modası olmalı. Hindustan, Habeşistan, Lehistan vesaire o devirden itibaren standart olmuştur. Dikkat edin, 16. yüzyıl Osmanlı ufku içinde olan yerlerin hemen hepsinin adı bugün +istan'la söylenir. Rusya istisnadır, çünkü o zaman henüz Rusya yoktu, Moskof Eli vardı; "Rusya" adı 18. yüzyılda bize Fransız ambalajıyla geldi.

Bir de Arnavutluk vardır. Çünkü 1908-1912 krizinde oralardan sanki ülkeymişçesine "Arnavudistan" diye söz

etmek millî ve hamasî değerlere aykırıydı, hafif aşağılayarak "pöh, Arnavutluk!" demek siyaseten daha uygundu. Aşağılaya aşağılaya bir baktılar ki, pırr, orası da uçmuş. Bugün de deneyin bakın, vatanımızın bir bölümüne Kürdistan deyince beyni kontak yapan insanlar, "o yöre hep Kürtlüktür" deseniz o kadar ayılıp bayılmazlar. Akıbeti aynı olmaz inşallah.

Dur yahu, ne diyorduk? 18. yüzyılda çıkan ülkelerin +ya, 19. yüzyıl sonunda çıkanların +landa hatta +landiya olmasından söz edecektik. Gene yerimiz bitti.

+istan ekinin Farsça olduğunu bilmez miydiniz? Eski Farsça "durma yeri, durak, konak" anlamına gelen **stânam** sözcüğünden geliyor. İngilizce **stand** (durmak), Latince **station-** (durak veya durum), Eski Yunanca **statikós** (durgun), Eski Hintçe **sthâna** (duruş) ile aynı Hintavrupa kökünden. Kürtçe **rawestan** (durmak) da aynı olmalı galiba: ra-'yı çözdüm de, we-'den emin olamadım.

www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Manitu adına, ugh

Sevan Nişanyan 10.11.2009

"Aztekçe *tepetl* dağ demekmiş, demek ki Kızılderililer Türktür" diye akıl yürütenlerin mustarip olduğu hastalığa tıp dilinde *ignoramus maximus* deniyor. Türkçesi zır cehalet.

Atamız zamanında elde çok fazla malzeme yoktu tabii, bir yerde mazur görmek lazım. Ama bugün öyle değil. Amerikan yerli dilleri dilbilim camiasında popüler bir konu, tonla araştırma yayınlanıyor, üçyüze yakın dil belgelendi, tasnifler değişti, arkeoloji alanında nefes kesici yeni bilgiler çıktı.

İlk insanlar bundan 12.000 yıl önce Kuzeydoğu Asya'dan Amerika'ya geçmiş. Yerli Amerikan nüfusunun yüzde 90 küsuru o göçenlerin soyundan gelme. Muhtemelen ilkinden 4000 yıl sonra ikinci bir grup gelmiş, Kanada'nın en batısından Teksas'a kadar uzanan alana serpili Na-Dené ve Tlingit dilleri ailesini getirmiş.

Şimdi bu insanların bir kısmının Ötüken ve Ergenekon taraflarından gelmiş olması mümkün mü, mümkün pekala. Ama şöyle bir sorun var. Bugün Türkçe dediğimiz dil konusunda bildiklerimizin ufku taş çatlasa bundan 2000 yıl öncesine gidiyor. Proto-Altayca hipotezi doğruysa hadi diyelim Türkçe ile Moğolca ve Tunguzcanın

atası olan dilin iki-üç yüz kelimesini azıcık tahmin edebiliyoruz, olsa olsa 3000 sene öncesi.

Kıyaslamalı dilbilimin büyük zaferi Hintavrupa anadilidir. O da bundan 5000 veya 6000 sene öncesine gider. O dilin bugüne kalan yüzden fazla türevi olduğundan, ve bunların hepsi çok iyi belgelenmiş diller olduğundan, binlerce ve binlerce dilbilimci ikiyüz sene boyu eşekler gibi çalışıp Hintavrupacayı çözmüşler. Bilip bilebildiğimiz bu kadardır, bundan ötesi yok.

Sivil halktan birinin "aa bak lan bu kelime buna benziyor" deyip doğru sonuç çıkarabileceği zaman dilimi bilemedin ikibin senedir. Ondan eskisi uzmanlık alanına girer. Mesela Farsça sad (100) ile Latince kentum (100) ve Yunanca hekaton (100) aynı kelimedir, Hintavrupa fonolojisine vakıf biri bunu şıp diye görebilir. Ama "vatan emreder ben yazarım" ekolünden gelen amca göremez. Nerede kaldı *oniki bin* sene!

Şöyle anlatayım. Amerika dilleriyle Türkçe belki de akrabadır, olmaz diye bir şey yok. Türkçede bugün tepe dediğimiz kelime belki Witoto dilinde *uqqultup*, Zuni dilinde de *haadowo* şeklini almıştır, olabilir. O zaman sen de otur, dersini çalış, ses değişim kurallarını bul, ispatla, değil mi? Onu yapmadığın sürece yaptığın iş sallamacadır, o kadar.

Kızılderili kilimleri de Anadolu kilimlerine benziyormuş, iyi mi? Bana sorarsanız Ermeni halıcının biri götürmüştür, Kristof Kolomb'dan bin sene önce.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın *Agos* yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Gençlik

Sevan Nişanyan 11.11.2009

Köşeyazarlığı adabındandır, arasıra sözü okur yorumlarına bırakmak gerekir. Buyurun, 30 ve 31 ekimde gelenlerden küçük bir demet.

*

ATATÜRK'ÜN GENÇLİĞE HİTABESİNİN DOĞRUSUNU SANA KANINLA YAZDIRACAĞIZ ŞEREFSİZ, HİÇ BİR

İHANET BEDELSİZ DEĞİLDİR UNUTMA!!! * ermeni pici, s..... ol git bu ulkeden. Sen Turk degilsin soysuz bir ermeni picisin onun için Turk olan hic bi seye dokunma, hele de Ataturk'umuze... * a.... k..... o..... cocugu, seni hirant dik kopeci gibi gebertirim ulan!!!! * **yillardir dua ediyorum umarim vatani görevimi yaparken türkiyenin herhangi bir cephesinde günün her saati ve her dakikası karşında siz ve sizin gibiler olur. gözümü kırpmam ve sizin gibilerin kanını dökmek vicdan azabı değil büyük bir onur verir bana. bilinki küçük bir kıvılcım bekliyoruz . ve bilinki büyük tufan çok yakında.** * Ey Türk gençliği, Birinci vazifen, Türk düşmanlığı yapan kahpe millet ve topluluk olan ermeniler ile kürtleri Türklük ve insanlık namına yeryüzünden silmeyi ülkü olarak benimsemektir. * Ey sen, eli kalem tutuğu için kendini adamdan sayan, geçmişini öğrenememiş, acınası yaratık! * Sizler! Türk Milletinin sahip olduğu kudreti çok yakında göreceksiniz. ermeniler ve diğerleri, bize düşmanlık eden, gösterdiğimiz musamalara rağmen, kahpece oyunlarını sürdüren, ülkeyi bölmek için elinden gelen herşeyi yapanlar hak ettikleri bedeli yakın zaman içinde ödiyeceklerdir. * şuan meydan senin gibilere kaldı. ama merak etme 1-2 seneye kalmaz!! seninle hesaplaşacağımız gün yakındır!! bakalım aynı cesareti o zamanda gösterebilecek misin !!! kendinize kaçacak delik bulun bölücü, pkk destekçisi hainler!!! * Sizin gibilere yakında bu ülke dar gelicek hiç merak etme başının ortasından kırmızı aktıkça o zaman anlıycaksın bayrağımızın kıymetini * ULAN ŞEREFSİZ ADI P..... SANAMI KALDI GENÇLİĞE HİTABE ONUN MUHATABI TÜRK GENÇLİĞİDİR SENİNGİBİ ONUN BUNUN DÖLÜ DEĞİLDİR BAK EĞER O SALLYALI PİS DİLİNİ BİDAHA BU MİLLETİN KUTSAL DEĞERLERİNE UZATIRSAN SENİNGİBİ SALLYALI HAIN İTLERE İBRET OLSUN DİYE KAFANA SIKARIM * hiç mi aklınıza gelmiyor bu milletin bir gün hepinizi tek tek ortadan kaldıracığı. gelecekte idam geri geldiğinde sizide o dar ağacında görmek emin olun bana mükemmel bir mutluluk verecek * SİZE TEK BİR CÜMLE YETER. O DA 30.10.2009 TARİHİNDEN İTİBAREN ALDIĞINIZ HER NEFESİN DEĞERİNİ İYİ BİLİN BİR BAKARSINIZ Kİ BİR DAHA O NEFESLERİ ALAMAZSINIZ * *or.... enigi ermeni usagi pic? Begenmedi isen senide hrant pici gibi kiziltamuya gonderecegiz. hepiniz gebereceksiniz!!!! Asagilik lagim fareleri surpuntu anadolu picleri sizi.* * hepiniz birer köpeksiniz yobazlarrrrr..sizin sonunuz ölüm olacakkk. tayyibin köpekleriiii. fetonun köpekleriiii adam gibi yazı yazın yoksa hepinizii birer birer geberteceğiz * Siz korkak bir milletsiniz istediğin kadar yaz çiz Atatürk'ü ve onun cumhuriyetini bölmeye yıkmaya gücünüz yetmeyecektir unutmaki tasmanı tutan sahiplerinde unutmasın ki her türlü dokunulmazlığın korumanın önüne geçecek 9mm çapındaki bir çekirdektir * Oku ulan tarih oku. Tarihi oku ki geleceğin netlessin. Senin gibi hainlere bu vatani birakir miyiz satılmış bozuk yumurta!!! Sizin gibilere inat olene kadar kanımızın son damlasına kadar savaşacağız!!! * siz varya Atatürk'ü agzınıza bile alamzsınız o agızı yırtarlar bunu bole bilin. Adnan Mendereside unutmayın amerikanın köpekleri..

Ve daha bunlar gibi 400 tane...

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Gençlik - II

Sevan Nişanyan 12.11.2009

Dünküler saf ve bakir Anadolu gençliğinin ağzıyla yazılmış olanlardı. Bugünkü de aynı şeyin İzmir Alsancak versiyonu.

Sosyetik bir aileden gelen Atatürkçü Bayan **Damla Maizer Attila**’nın gönlü, damarlarındaki asil kana dokunan “Gençliğe Hitabe” yazımın cezasız kalmasına elvermemiş. Avukat olan dostuyla oturup savcılığa dilekçe yazmış. Savcının takipsizlik kararı verme riskine karşı dilekçeyi “teşkil ettiği suç açısından savcıların takipsizlik veremeyeceği şekle sokmaya” çalışmış. Sonra herkes aynı dilekçeyi oturduğu il ve ilçedeki savcılığa versin diye internetteki tosuncuk sitelerine göndermiş. Aman yanlış yapmasınlar, emekler boşa gitmesin diye ayrıntılı bir talimatname de yazmış, dilekçenin başlığı nasıl yazılır, “tarih” diye yazan yere sakın “tarih” yazma, o günün tarihini at filan, tek tek anlatmış.

Derdi şöyleymiş:

“Şüpheli [Sevan yani] 29 Ekim 2009 tarihinde Milli duygularımızın en coşkulu olduğu bir günde, yazdığı yazıda okuyucuları sarsacak cümlelere yer vermiştir. (...)

Şüpheli yazısında Ben olsaydım şöyle yazardım diyerek Ey Türk Gençliği birinci vazifen insan olmaktır diyerek başlamıştır. Acaba bize Medeni bir insan olmayı öğretme çabası içinde olan Atatürk değil midir? Biz onun sözlerinde insan olmayı mı yoksa barbar olmayı mı öğreniyoruz. (...)

Yazının devamındaki sözlerde Atatürk’ün insanlar arasında eşitsizliğe karşı olan görüşlerini hiçe sayar şekilde Türk mü Hindu mu Yamyam diye sormayacaksın sözleri bu ülkede insanlar arasında ayırım yapıldığını gösteren kelimelerdir. Bunda Atatürk’ün Türkiye Cumhuriyetini kuran Türk halkına Türk Milleti denir’sözü neden unutuluyor. Atatürk Türk Gençliği’ne ayrımcılığı öğütlememiştir. Şüpheli yazısında Atatürk’ü ve Türk Milletini kavgacı barıştan anlamayan, milli menfaatlerini algılamakta zorlanan bir yapıda değerlendirmektedir. Oysa Yurtta Sulh Cihanda Sulh diyerek barışa olan inancını pekiştiren Atatürk değil midir?

Biz yarının kuşaklarına Atatürk’ü şüphelinin anlattığı şekilde anlatmayı düşünmedik. Biz yarının kuşaklarına Atatürk’ün insana olan sevgisini anlatarak yetiştireceğiz. Çocuklarımız vatan millet ve insan sevgisi ile büyüyecek. Çocuklarımız Cumhuriyetin bekçisi olacaktır. Şüphelinin yazısına başlangıçtaki cümleleri KAN VATAN DÜŞMAN dan ötesine akli ermeyen dil olarak yaptığı niteleme de sanırım ancak kendisine uygun bir dil olacaktır. Bu dil Atatürk’ün dili değildir. Dolayısıyla Türk Milletinin Dili hiç değildir.

Yazı baştan sona (...) Atatürk ve Türk Milletine hakaret amacı taşımaktadır.” Vesaire vesaire.

*

Yo hayır, ben her şeye rağmen iyimserim. Bunların samimi bir inanç ifadesi olduğuna inanmıyorum. Burada yapılan şey otoriteye yaltaklanma davranışdır. Okulda vardır öyleleri, “Örtmenim Sevan yaramazlık yapıyoo!” diye yırırtırlar.

Öğretmen değiştiği gün bakın nasıl 180 derece dönüyorlar.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Muhtasar

Sevan Nişanyan 13.11.2009

üryanice **xetsrâ** serçe parmağı demekmiş. E peki, ne yapalım, bir lüzumsuz bilgi daha der geçeriz. Sonra aklımıza takılır Arapçasına bakarız. Süryanice /ts/ sesinin Arapça karşılığı kalın /s/ yahut sad harfidir, o yüzden x-S-r maddesine gitmek lazım. Bu kökten basit kelime yokmuş, ama türevler bak orada: *ixtiSâr* kısaltma, *muxtaSar* kısaltılmış, özet. Bildiğimiz **muhtasar** beyanname'nin muhtasarı. Böyle şeyler keşfedince insan ne kadar neşeleniyor anlatamam size.

Gene sad harfiyle **ʿuSba** "sıkı bağlarla birbirine bağlı insan topluluğu, kabile, aşiret". **ʿaSab** Arap kültüründe son derece merkezî bir kavram, "aşiretine bağlılıktan ileri gelen öfke ve duyarlık hali". Latinceden gelen *fanatizm*'i tam karşılıyor. Fanatizm de esasen bir tapınağa mensup kişilerin öfke ve hamasetine verilen addır, "benim Apollo'ma laf edeni yakarım ulan" diye özetlenebilecek ruh hali. Fiilin beşinci halinde **taassub** (taʿaSSub) aşağı yukarı asab ile aynı anlamda, aşiretine yan bakanlara karşı içten içe kaynama durumu. Bu işi yapan kişi de **mutaassib** olur.

Teamül. Amel'den altıncı babda fiil, esasen "karşılıklı veya beraber iş yapma, edişme". İngilizcesi *collaboration* yahut *practice* olabilir. Zannederim *teamül-i kadim üzere* deyiminin etkisiyle modern Türkçede anlamı kaymış. "Eskiden yapılageldiği gibi" anlamı kazanmış. "Sınavdan önce gel seninle teamül edelim" diyebilmen lazım aslında ama diyemiyorsun işte.

Tesanüt. Arapça "bir şeye veya birine dayanma" anlamına gelen az işitilmiş bir kelime. Vefik Paşa ve Şemseddin Sami lugatlerinde yok. Galiba Ziya Gökalp ya da o dönemin sosyoloji meraklılarından biri 1910'larda bunu Fransızca *solidarité* karşılığı olarak kullanmış. 1930'larda da hemen Öztürkçesini bulmuşlar: dayanışma. Mantıklı tabii, **sened** dayanak, **isnad** etmek dayandırmak, **istinad** dayanak, bu da dayanışma olur.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Muhtasar

Sevan Nişanyan 13.11.2009

Süryanice **xetsrâ** serçe parmağı demekmiş. E peki, ne yapalım, bir lüzumsuz bilgi daha der geçeriz. Sonra aklımıza takılır Arapçasına bakarız. Süryanice /ts/ sesinin Arapça karşılığı kalın /s/ yahut sad harfidir, o yüzden x-S-r maddesine gitmek lazım. Bu kökten basit kelime yokmuş, ama türevler bak orada: *ixtiSâr* kısaltma, *muxtaSar* kısaltılmış, özet. Bildiğimiz **muhtasar** beyanname'nin muhtasarı. Böyle şeyler keşfedince insan ne kadar neşeleniyor anlatamam size.

Gene sad harfiyle **ʿuSba** "sıkı bağlarla birbirine bağlı insan topluluğu, kabile, aşiret". **ʿaSab** Arap kültüründe son derece merkezî bir kavram, "aşiretine bağlılıktan ileri gelen öfke ve duyarlık hali". Latinceden gelen *fanatizm*'i tam karşılıyor. Fanatizm de esasen bir tapınağa mensup kişilerin öfke ve hamasetine verilen addır, "benim Apollo'ma laf edeni yakarım ulan" diye özetlenebilecek ruh hali. Fiilin beşinci halinde **taassub** (taʿaSSub) aşağı yukarı asab ile aynı anlamda, aşiretine yan bakanlara karşı içten içe kaynama durumu. Bu işi yapan kişi de **mutaassib** olur.

Teamül. Amel'den altıncı babda fiil, esasen "karşılıklı veya beraber iş yapma, edişme". İngilizcesi *collaboration* yahut *practice* olabilir. Zannederim *teamül-i kadim üzere* deyiminin etkisiyle modern Türkçede anlamı kaymış. "Eskiden yapılageldiği gibi" anlamı kazanmış. "Sınavdan önce gel seninle teamül edelim" diyebilmen lazım aslında ama diyemiyorsun işte.

Tesanüt. Arapça "bir şeye veya birine dayanma" anlamına gelen az işitilmiş bir kelime. Vefik Paşa ve Şemseddin Sami lugatlerinde yok. Galiba Ziya Gökalp ya da o dönemin sosyoloji meraklılarından biri 1910'larda bunu Fransızca *solidarité* karşılığı olarak kullanmış. 1930'larda da hemen Öztürkçesini bulmuşlar: dayanışma. Mantıklı tabii, **sened** dayanak, **isnad** etmek dayandırmak, **istinad** dayanak, bu da dayanışma olur.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Ulusdevlet

Sevan Nişanyan 14.11.2009

Ödev yetiştirme derdine düşmüş bir genç okurum "Ulusdevlet nedir" diye bula bula soracak beni bulmuş. "Ulusdevlet, meşruiyet kaynağını din, müktesep hak, fetih, sözleşme, fayda ve saire yerine 'ulus' adı verilen ideal varlığa dayandıran zorba çetesine verilen addır. 1800'lerden 1960'lara kadar modaydı. Şimdi medeni ülkelerde kimse yemiyor," diye cevap yazdım. Artık bilmem, ne not alır.

Şöyle yazsa belki hocası insafa gelip aferini çıkardı:

Her devletin temel kaygısı, hocam, itaattir. Emir verdi, ceza verdi, falanca kişi veya zümrenin çıkarına aykırı bir karar verdi: insanların buna boyun eğmesini nasıl sağlayacak? "Silah zoruyla sağlar" desen olmaz, yetmez. Emrin "haksız" olduğuna inanırlarsa direnirler, istediğin kadar silahlan baş edemezsin. Hem ayrıca, o silahları kullanacak adamların da akli yatması lazım ki yaptıkları doğru iştir. Yoksa o silahlar tutukluk yapar, hatta yüzüne patlar.

Şimdi, insanlarda ezelden beri "biz" ve "ötekiler" duygusu vardır. Bizimkileri seversin, ötekilere gıcık kaparsın: temel bir içgüdüdür. Bizle ötekinin ayırıcı bazen aşirettir, dar veya geniş memlekettir. Bazen dildir, bazen din veya mezheptir, bazen ortak töredir. Bazen meslek ve kültürdür, siyasi inançtır, takım ruhudur. Bu aidiyet duygusu hiçbir zaman tek bir boyuta oturmaz, en ilkel zannettiğin toplumlarda bile birbiriyle çelişen, birbirine tam oturmayan birkaç ayrı aidiyet katmanı bulunur. İnsanı insan yapan da işte o çok katmanlılıktır. Çok katmanlıysan, o katmanlar arasında karar vermen gerekir; ne yapacağın belli olmaz. Değilsen zaten koyundan farkın yok.

Ulusdevletin püf noktası, hocam, insanların aidiyet duygusunu tek boyuta indirgeyebilme ham hayalidir. Der ki, din ve mezhep farketmez; Kayserililik yahut Sivaslılık yok; takım ruhuna da ancak milli takımı tuttuğun ölçüde cevaz veririm. Bir yanda birey var, öbür yanda tek ve mutlak itaat odağı, ulus! E ulusun neyi emrettiği nereden belli olacak? Ulusun sözcüsü olan Devlet ne diyorsa o! Bu kadar yalın: bütün toplumu koyuna dönüştürme projesidir.

Pazartesi devam edelim, olur mu?

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Ulusdevlet – II

Sevan Nişanyan 16.11.2009

Ulusdevlet projesinin insanları koyuna dönüştürme projesi olduğunu anlattık dün.

Ama bu proje hayaldir, yürümez. İnsanoğlu koyunluğa ancak bir yere kadar ayak uydurur. Çokkatmanlılığı sürekli yeniden üretir. Kimi der ki ben Avrupa insanıyım, orayı mihenk alır, verilen emirleri o kıstasa vurup sorgular. Öbürü der ki ben Müslümanım, o dediğin kitabıma uymaz. Beriki Lazlığını öne çıkarır, yahut aşiretinin emrini devletin kanunundan üstün tutar. Kimi Mor Parti'nin ulusun iradesini temsil ettiğine inanır, kimi Turuncuların. Oldu mu ortam karmakarışık?

Sonuç şu: ulusdevlet projesi, durmaksızın vatan haini üretir. Sen insanı tek boyuta hapsedmeye çalıştıkça, insan dediğin o yaratık civa gibi elinden kaçır. Çıkar, benim sevgilim yahut çocuğum yahut vicdanım ittiğimin devletinden daha mühimdir der, ki normal duyarlığa sahip her insanın doğal duygusudur. Oysa ulusdevlet teorisi açısından baktığında bu dediği vatan hainliğinin daniskasıdır.

İtaatin tek meşru odağı ulus=devlet ise, büsbütün koyunlaştıramadığın her insanı potansiyel vatan haini saymak zorundasın. Eyleme geçmese bile ruhunda kaypaklık vardır. Yarın "sana ölmeyi emrediyorum" dediğinde ne cevap vereceği, hangi itaat odağına boyun eğeceği belli olmaz. Bir bakmışın, memleketin yarısı bilfiil vatan haini olmuş, öbür yarısı da potansiyel vatan haini. Ulus dediğin şey senin Politbürondan ibaret imiş, o Politbüroda da kaç kişinin gizli emeller besleyen hain olduğunu bilemezsin üstelik. Artık as, asabildiğin kadar.

Peki, hocam, burada ulus kötü şeydir, iptal edilmelidir diyor muyuz? Hayır, demiyoruz. İnsanın kendini bir yerlere ait hissetmesi neden fena olsun? Kültürünü seversin, dilini seversin, atalarını seversin, "bizimkiler"i hayrına bir şeyler yapıp mutlu olursun, onların başarılarıyla övünürsün, fena mı? Fena olan o değil, bunun tek başına, tek boyutlu insan imal etme projesine alet edilmesidir.

Laiklik diyordun, buyur işte laikliğin en hası. Kurtar devleti tek boyutlu ulus inancından. De ki Devlet, vatandaşların dinine, mezhebine, ve ULUSUNA karışmaz. Kimsenin ulusunu üstün veya aşağı görmez. Ulus ibadetini devlet dini yapmaz. Devlet bir hizmet örgütüdür. Orada oturan herkesin faydasını gözetmekle mükelleftir, ister Türk ister Japon olsun. O kadar.

Bunu diyebilseydin, bir süre sonra bakarsın komşu ülkeler bile "biz sıkıldık bu ulusdevlet işinden, bi mahzuru yoksa bizi de alır mısınız" diye kapında sıra olmuşlar.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Hı değil xı

Sevan Nişanyan 17.11.2009

Xırtlaktan xırt gibi çıkarılan o ses dünya dillerinin bazılarında var, bazılarında yok. Ne hikmettir bilinmez, Türkçenin doğu komşularının hepsinde var. Kürtçede var, malum. Arapçada, Farsçada, Ermenicede, Gürcücede, Zazacada, Çerkezcede, Lazcada, Süryanicede ve İbranicede de var. Ona bakarsanız Azericede de var, Anadolu Türk ağızlarının çoğunda da var. Ama İstanbul ağızında yok. Batılılıktan mı? Sanmam. Holandacada da o ses var sonuçta, Batının batısı İskoççada da var. Tesadüf olmalı.

O sesi temsil eden bir harf olmadan da Türkçeyi paşa gibi yazarız tabii; bunca senedir yazmışız, bir şeyimiz eksilmemiş. Ama bakın şimdi ne oldu. Türkçenin onyıllardır kapalı duran doğu penceresi aralandı, o taraftan da esintiler gelmeye başladı. Gün geçmiyor ki Kürtçeyle ve Kürtlükle, Arapçayla ve Arap kültürüyle ilgili bir konuya toslamayalım. Ötekilere de sıra gelecektir, kuşkunuz olmasın. Sonuç? Mesela o köyün adı **Hultik** mi **Xultik** mi, ayırma ihtiyacı doğuyor. Yahut berber anlamına gelen **hallâk** ile Yaratıcı anlamındaki **xallâk**'ı ayırdetmek gerekiyor. Ayıramasan ufak ufak kendini cahil hissetmeye başlıyorsun.

Akademik literatürde o sesi zimbirtılı h harfiyle yazarlar, şöyle: ħ. Ama Microsoft kahrolsun, standart fontların hiçbirinde bu harf yok, en yeni Unicode'da bile çift karakter yazmak zorundasın. İşin yoksa editöre ayrı, tashihçiye ayrı, matbaaya ayrı not yaz, aman gözünü seveyim zimbirtılı h'lerim baskıda doğru çıksın diye. Kh diye yazsan gene olmaz, Türkçe imlânın mantığına aykırı. Üstelik uluslararası kullanımda kh'in anlamı başkadır, sert nefesli bir /k/ anlamına gelir.

1930'lu yılların başında Celadet Ali Bedirhan, pardon Bedirhan, bugünkü Kürt alfabesini oluştururken ç karşılığı x harfini kullanmış, pek de iyi etmiş. Başta biraz tuhaf geldi bana da ama çabucak alıştım, şimdi rahat rahat kullanıyorum.

Batı dillerinde x'in anlamı başkadır /ks/ okunur tabii, ama olsun o kadar karışıklık diyeceğiz. Muğlaklık olmasın diye sözlüğümde Yunan alfabesindeki χ harfini kullandım. Ama günlük yazışmada öyle egzotik simgelerle uğraşamazsın ki?

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Hı değil xı

Sevan Nişanyan 17.11.2009

Xırtlaktan xırt gibi çıkarılan o ses dünya dillerinin bazılarında var, bazılarında yok. Ne hikmettir bilinmez, Türkçenin doğu komşularının hepsinde var. Kürtçede var, malum. Arapçada, Farsçada, Ermenicede, Gürcücede, Zazacada, Çerkezcede, Lazcada, Süryanicede ve İbranicede de var. Ona bakarsanız Azericede de var, Anadolu Türk ağızlarının çoğunda da var. Ama İstanbul ağızında yok. Batılılıktan mı? Sanmam. Holandacada da o ses var sonuçta, Batının batısı İskoççada da var. Tesadüf olmalı.

O sesi temsil eden bir harf olmadan da Türkçeyi paşa gibi yazarız tabii; bunca senedir yazmışız, bir şeyimiz eksilmemiş. Ama bakın şimdi ne oldu. Türkçenin onyıllardır kapalı duran doğu penceresi aralandı, o taraftan da esintiler gelmeye başladı. Gün geçmiyor ki Kürtçeye ve Kürtlükle, Arapçayla ve Arap kültürüyle ilgili bir konuya toslamayalım. Ötekilere de sıra gelecektir, kuşkunuz olmasın. Sonuç? Mesela o köyün adı **Hultik** mi **Xultik** mi, ayırma ihtiyacı doğuyor. Yahut berber anlamına gelen **hallâk** ile Yaratıcı anlamındaki **xallâk**'ı ayırdetmek gerekiyor. Ayıramasan ufak ufak kendini cahil hissetmeye başlıyorsun.

Akademik literatürde o sesi zimbirtılı h harfiyle yazarlar, şöyle: h. Ama Microsoft kahrolsun, standart fontların hiçbirinde bu harf yok, en yeni Unicode'da bile çift karakter yazmak zorundasın. İşin yoksa editöre ayrı, tashihçiye ayrı, matbaaya ayrı not yaz, aman gözünü seveyim zimbirtılı h'lerim baskıda doğru çıksın diye. Kh diye yazsan gene olmaz, Türkçe imlanın mantığına aykırı. Üstelik uluslararası kullanımda kh'in anlamı başkadır, sert nefesli bir /k/ anlamına gelir.

1930'lu yılların başında Celadet Ali Bedirhan, pardon Bedirhan, bugünkü Kürt alfabesini oluştururken ç karşılığı x harfini kullanmış, pek de iyi etmiş. Başta biraz tuhaf geldi bana da ama çabucak alıştım, şimdi rahat rahat kullanıyorum.

Batı dillerinde x'in anlamı başkadır /ks/ okunur tabii, ama olsun o kadar karışıklık diyeceğiz. Muğlaklık olmasın diye sözlüğümde Yunan alfabesindeki χ harfini kullandım. Ama günlük yazışmada öyle egzotik simgelerle uğraşamazsın ki?

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Karakter

Sevan Nişanyan 18.11.2009

Dün sözünü ettiğim /x/ sesi Eski Yunancada var, χ harfi ile yazılıyor. Ama Latinceye yok, dolayısıyla Latin alfabesinde eşdeğer bir harf de yok. Eski Romalılar Yunan kültürüne pek hayran olup, elit eğitimini bile Yunan diliyle verdiklerinden, Yunancadan aldıkları kelimelerde ne yapsınlar, o harfi kendi dillerinde CH çiftharfiyle göstermişler. Ama dilleri o sese dönmediğinden, bunu alalede C harfi gibi /k/ telaffuz etmişler. Misal, χαρτα (papirüs tabakası), Latincesi **charta**, okunuşu ama /karta/. χαρακτηρ (oyulmuş damga, mühür), Latincesi **character**, söylenişi /karakter/. χρομή (renk), Latince **chroma**, telaffuzu /kroma/. Vesaire.

İngilizce imla ile cebelleşiyorsanız, buyurun sizi bir muammadan kurtardım. İngilizcede ch çiftharfi biliyorsunuz çoğu zaman /ç/ okunur ama bazen /k/ okunur. Ne zaman /k/ okunur? Latinceden İngilizceye direkt gelen TÜM kelimelerde. Ayrıca modern çağda Eski Yunancadan türetilmiş yeni kelimelerde de "Latince usul böyledir" hesabı yine /k/ okunur. *Character, chrome, architect, chorus, school, archeology* böyle. Çarakter değil karakter, arçitekt değil arkitekt.

Fransızcada daha başka bir durum var, sırası gelmişken ona da bakalım. Kelime başında kalın sesliden önce gelen /k/ sesi, Latincenin Kuzey Frengistan halk lehçesinde /ç/ sesine dönüşmüş – tıpkı *çöpek, çestane, çitap* diyen Ciresunlular gibi konuşmaya başlamışlar yani. 11. yüzyıla doğru nihayet "ya bu bizimki Latince değil ayrı dil" diye karar verdiklerinde yerel lehçeye özgü bu /ç/ sesini ifade edecek bir harf aramışlar. Latinceye böyle bir harf yok, mecbur CH çiftharfinde karar kılmışlar, "normal k değil çatlak söylenecek" anlamında.

Dava gene bitmemiş. 13. yüzyıl başlarında Fransızcada Büyük Sessiz Kayması gerçekleşmiş, /ç/ sesi (ve daha başka üç ses) Fransız dilinden pat diye düşmüş, bütün /ç/ler olmuş /ş/. Ama o arada Fransızca imla iyi kötü

oturmuş olduğundan, bir daha imla değiştirmekle uğraşmamışlar. CH çiftharfını /ş/ diye okumakla yetinmişler.

Bu yüzden bakın ne olmuş. 11. ila 13. yüzyılda Fransızcadan İngilizceye geçen binlerce kelime var. O kelimelerde eski Fransız telaffuzu aynen korunmuş, oysa asıl Fransa'da dil almış başını başka yere gitmiş. Aslan Yürekli **Richard**'ın adı mesela iki dilde aynı yazılıyor. Ama İngilizler /ç/ ile /riçird/ derken, Fransızlar /rişar/ diyorlar.

Peki bundan bize ne? Şu: Hiçbir dil "fonetik" denilen imlayı uzun vadede koruyamaz. Türkçede de göreceksiniz öyle olacak. İmla fosilleşirken, telaffuz başka ufuklara yelken açacak. Bir bakacağız ki, aynen İngilizcedeki gibi, sözlüklerde Türkçe kelimelerin yanına parantez açmışlar, "o kelime öyle yazılır ama siz bakmayın, böyle okunur" diye açıklama gereği duymuşlar.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Hem fiildir hem isim, bu ne biçim bir cisim

Sevan Nişanyan 19.11.2009

Türkçeyi Hintavrupa dillerinden ayıran en temel özelliklerden biridir: Fiil kökü isim olmaz! Ya da şöyle diyelim: Fiil kökü ile onunla eşsesli isim arasında anlam bağı yoktur. Atmak başka at başka. İtmek başka it başka. Keza karmak/kar, yüzmek/yüz, yanmak/yan, gezmek/gez, uçmak/uç, ermek/er, artmak/art, açmak/aç... Say sayabildiğin kadar. Anayasanın değiştirilmesi teklif dahi edilemeyecek maddeleri kadar temel bir dil kuralı.

Görünürde birkaç tane istisna var. **Savaş, barış, şiş, göç**, belki **sık**, bir de affedersiniz bunun noktalı hali. Ama bunların da en azından bir kısmını açıklayabiliyoruz. Türkçede biliyorsunuz bir fiilden isim yapan +iş eki var, bir de işteşlik ve dönüşlülük fiili yapan +işmek eki var. Birincisine örnek alış, ediş, vuruş; ikincisine alışmak, edişmek, vuruşmak. Kökümüz alış değil, al; yani sorun yok. Savaş ve barış besbelli *sava- ve *barı- fiillerinden gelme türevler, kök fiilleri kaydedilmemiş de olsa. Şişik anlamında şiş ise bence şişiş sözcüğünden sıkıştırılmış olmalı.

Peki, vatanist gençliğin zihinsel evreninin merkezi olduğu anlaşılan o öteki şeyin adını ne yapacağız? Orada da sondaki /k/ sesi iki işlevle kullanılmış olabilir mi?

Bakın o kadar da fantezi değil. Türkçede "idrar etmek" anlamına gelen **siymek** fiilini bilirsiniz değil mi? Çok eski bir Türkçe sözcüktür, Ortaasya Türkçesindeki aslı siymek değil *sidmek*'tir, **sidik** de oradan gelir. Oradaki +d'nin de ek olması kuvvetli ihtimaldir; yani nihai fiil kökü **simek* olmalıdır. E, Türkçede alet ve işlev adı yapan bir +(i)k eki var. Ekleyin bakalım ne oluyor.

Fiili nasıl açıklayacağız? Eski Türkçede dönüşlü (yani refleksif) fiiller yapan +ik- ekini varsaysak anlam bağı oluşmuyor, olmaz. Acaba çakmak, sokmak, sıkmak, yıkmak, yakmak gibi haşin eylemlerde hep karşımıza çıkan /k/ sesi, eski ve unutulmuş bir fiil yapım eki midir diye geliyor insanın aklına. Toprağı bol olsun Gerard Clauson böyle bir intensif ekinin varlığını ısrarla savunmuştu, ama Marcel Erdal'dan ağzının payını aldı. Gene de haklı mıydı? Yok, emin değilim, sadece fikir gezdirmeye benimki.

*

Bir kelimeyi kullanmadan etrafında dolaşma sanatına eski belagatte **icaz** deniyormuş. Frenkçesi périphrase veya periphrasis. Becerdim değil mi?

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Hem fiildir hem isim, bu ne biçim bir cisim

Sevan Nişanyan 19.11.2009

Türkçeyi Hintavrupa dillerinden ayıran en temel özelliklerden biridir: Fiil kökü isim olmaz! Ya da şöyle diyelim: Fiil kökü ile onunla eşsesli isim arasında anlam bağı yoktur. Atmak başka at başka. İtmek başka it başka. Keza karmak/kar, yüzmek/yüz, yanmak/yan, gezmek/gez, uçmak/uç, ermek/er, artmak/art, açmak/aç... Say sayabildiğin kadar. Anayasanın değiştirilmesi teklif dahi edilemeyecek maddeleri kadar temel bir dil kuralı.

Görünürde birkaç tane istisna var. **Savaş, barış, şiş, göç**, belki **sık**, bir de affedersiniz bunun noktalı hali. Ama bunların da en azından bir kısmını açıklayabiliyoruz. Türkçede biliyorsunuz bir fiilden isim yapan +iş eki var, bir de işteşlik ve dönüşlülük fiili yapan +işmek eki var. Birincisine örnek alış, ediş, vuruş; ikincisine alışmak, edişmek, vuruşmak. Kökümüz alış değil, al; yani sorun yok. Savaş ve barış besbelli *sava- ve *barı- fiillerinden gelme türevler, kök fiilleri kaydedilmemiş de olsa. Şişik anlamında şiş ise bence şişiş sözcüğünden sıkıştırılmış

olmalı.

Peki, vatanist gençliğin zihinsel evreninin merkezi olduğu anlaşılan o öteki şeyin adını ne yapacağız? Orada da sondaki /k/ sesi iki ayrı işlevle kullanılmış olabilir mi?

Bakın o kadar da fantezi değil. Türkçede "idrar etmek" anlamına gelen **siymek** fiilini bilirsiniz değil mi? Çok eski bir Türkçe sözcüktür, Ortaasya Türkçesindeki aslı siymek değil *sidmek*'tir, **sidik** de oradan gelir. Oradaki +d'nin de ek olması kuvvetli ihtimaldir; yani nihai fiil kökü **simek* olmalıdır. E, Türkçede alet ve işlev adı yapan bir +(i)k eki var. Ekleyin bakalım ne oluyor.

Fiili nasıl açıklayacağız? Eski Türkçede dönüşlü (yani refleksif) fiiller yapan +ik- ekini varsaysak anlam bağı oluşmuyor, olmaz. Acaba çakmak, sokmak, sıkmak, yıkmak, yakmak gibi haşin eylemlerde hep karşımıza çıkan /k/ sesi, eski ve unutulmuş bir fiil yapım eki midir diye geliyor insanın aklına. Toprağı bol olsun Gerard Clauson böyle bir intensif ekinin varlığını ısrarla savunmuştu, ama Marcel Erdal'dan ağzının payını aldı. Gene de haklı mıydı? Yok, emin değilim, sadece fikir gezdirmeye benimki.

*

Bir kelimeyi kullanmadan etrafında dolaşma sanatına eski belagatte **icaz** deniyormuş. Frenkçesi **périphrase** veya **periphrasis**. Becerdim değil mi?

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Fasulye

Sevan Nişanyan 20.11.2009

Okurlarım iki ekole bölündüler sanırım. Bir kısmı sevgili Önder Aytaç gibi siyaset, tarih, felsefe felan bilmediğim konulardan uzak durup kelimelere yoğunlaşmamı öneriyor. Bir kısmı da öyle fasulyeden mevzularla bizi sıkma, siyaset anlat diyor. Bana aslında ikisi de uyar. Ama geçen haftalarda siyasete biraz fazla girdim, vatanist Türk gençliği benim yüzümden galeyanlara gelmiş diyorlar, o yüzden belki bir müddet fasulye işleriyle ilgilensem daha iyi olacak.

Eski Yunanca **phasêlos** bugün bildiğimiz fasulye değil, Anadolu'da **fiğ** dedikleri, milimetrik taneli, tatsız tuzsuz fasulyegilin adı. Bilimsel adı *vicia sativa*. Eski Dünya'da onbin yıldan beri yetiştirilen bir bitkiymiş. Bunun GDO'su olan *vicia faba* Milattan 2000 yıl kadar önce Doğu Akdeniz'de geliştirilmiş. Yunancası ve Latincesi faba'dır; oysa bizde sadece ezmesine **fava** adı verilir. Arapçası **bakılla** aslında düpedüz "yeşillik" veya "sebze" demek, düşünün ki ne kadar önemli bir mahsulmüş bir zamanlar.

Phasêlos sözcüğü **phaseolus** şeklinde Latince de kullanılmış, fasulyegillerin bir tür genel adı olarak arka planda kalmış. Amerika kıtasına özgü bir bitki olan bugünkü fasulye (*phaseolus vulgaris*) Avrupa'ya geldiğinde, ekonomik davranıp, battal olmuş bu eski adı yeni bitkiye uygulamışlar. Bizim bu taraflara gelmesi sanırım 19. yüzyıl olmalı. Rumcası **phasóli**, aslı Yunanca olan kelimenin Batı dillerinden geri-ödüncülenmiş biçimi. Türkçede bilemediğim bir nedenle Rumcadan gelen balık ve sebze adlarının daima çoğul hali kullanılır, bu da olmuş *phasólia*'dan **fasulya**. Arkadaki /a/nın inceltirilip kibarize edilmesi yakın dönemin eseridir.

Fasulyanın yakın akrabası olan *vigna unguiculata*'nın hikâyesi başka. Bu Hindistan kökenli bir sebze. Türkler bununla Malazgirt'ten az sonra tanışmışlar, şekline bakıp **böğürce** demişler. Böğür demek böbrek demek, bu da böbrekçik. İstanbul'da bildiğim kadarıyla fasulyenin bir türü sayılır. Oysa Ege'de börülceyi gösterip "fasulye" dersin yüzüne boş boş bakarlar. Ayrı bir sebze kabul edilir çünkü.

Ayrıca lubya var, bezelye var, nohut var anlatacak. Ama yetsin bu kadar fasulye muhabbeti bugünlük.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Selam

Sevan Nişanyan 21.11.2009

Asurca **şalâmu** sözcüğüne Chicago sözlüğü büyük boy tam 24 sayfa ayırmış. Birinci anlamı, bedensel anlamda "sağlık". İkincisi bir kentin veya toplumun refah ve güven halinde olması, İngilizcesi welfare. Üçüncüsü selamet, emniyet, güvenlik. Sonra iyi olma, hayırlı olma, sağ ve sağlam olma, bir şeyin ücretini tam ve eksiksiz ödeme vs. **Şalmu** sağlıklı, emin, salim. **Şulmu** yine sağlık ve selamet. Ayrıca saray protokolüne uygun selam biçimi. Ayrıca barış, emniyet, güvenlik. **Şulmânu** da barış ve iyiniyeti tesis etmek için birine verilen hediye imiş.

İbranice **şalôm** "sağlık, selamet, emniyet, refah, barış", ayrıca selam sözü. **Şalômah** bedel veya ödül ve hediye. David'in oğlu Şlômo'nun adı muhtemelen bundan gelir, ama başka yorumlar da var. Tevrat'ta bu zat sadece kraldır, Kuran'da ise **Süleyman** adıyla peygamberler katına terfi eder.

Ş yerine s koyunca Arapçalar da kolayca çıkıyor. **Selâm** ve **selâmet**: güven, emniyet, sağ ve salim olma, her türlü kötülük ve tehlikeden masun olma. **Teslîm** biraz daha karmaşık: bir kere, birini emin ve salim kılma. İkincisi, birini "emin ve salim ol" diyerek selamlama. Üçüncüsü, "tamam, hakkımı helal ettim, problem yok" diyerek bir şeyi birine verme. Dördüncüsü, "tamam haklısın" deyip birinin hakkını teslim etme. **İslam**, bir şeyin tam bedelini (peşinen ve güvenerek) ödemekmiş. Ayrıca "peki, kavga etmiyorum, barıştım, razıyım" demek. Daha sonra özel anlam da kazanmış. **Tesellüm** esasen "ödenen bedele razı olmak", ama "teslim edilen şeyi almak" anlamında şimdi daha sık kullanılıyor.

Selîm sıfat: güvenli, emin, iyi huylu, hak tanır, sağ, sağlam, sağlıklı. **Akl-ı selîm** "sağlam akıl" demektir, sağduyu da diyebilirsin. Son beş-on senedir, üzerinize afiyet, bu tamlamayı sıfat gibi kullanma modası çıktı. Ben hayatta "aklıselim adam" diyeceğimi sanmam, "aklıselim sahibi adam"da ısrar ederim. Ama gene büyük konuşmayayım, yarın öbür gün dile ne olacağı belli olmaz.

www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Elektrik

Sevan Nişanyan 23.11.2009

Eski Yunanca **élektron** kehribar. Bilirsiniz değil mi? Şeffaf bal rengi fosil bir madde, yüne sürtünce hafif maddeleri mıknatıs gibi çekme özelliği kazanır, karanlıkta yapınca çatır çatır kıvılcımlandığı görülür. Eski zaman insanların hayal gücünü bu olay feci surette gıdıklamış. O zaman daha plastikler de yok, sürtününce mıknatıslanan başka madde bilmiyorlar.

Pardon, biliyorlar: Antik çağda bir de Antalya Kumluca'da Gagae denilen yerde çıkan bir tür kömür kristalini bilirlermiş bu özelliğe sahip olan. William Gilbert İngiliz Rönesansının büyük dahilerindendir. 1600'de Latince yazdığı *De Magnete* ("Mıknatısa Dair") adlı kitabında kehribar gibi mıknatıslanan daha yirmi civarında madde

saymış. Bu hadiseye de **vis electrica**, yani "kehribarî güç" adını vermiş. İngilizce **electric** sözcüğünün ilk kullanan bundan 46 sene sonra Sir Thomas Browne'muş, ki o da bir tuhaf deli dahidir. Fransızlar biraz gecikmiş: *Journal de Savants* dergisinin 23 Mayıs 1678 sayısında ilk kez **électrique** geçmiş, İngilizceden çeviri.

Türkiye'de ilk ne zaman duyuldu bilmiyorum. Mesela 1801 tarihinde Ratıb Efendi terekesinden Mühendishane-i Hümayun kütüphanesine satın alınan Frenkçe kitaplar arasında "elektriğe da'ir" bir eser göze çarpıyor, daha erkenine rastlamadım. Namık Kemal ısrarla **seyyale-i berkiye** demiş: "yıldırımsal akıntı" yani. "*Buhar sayesinde ki insan sehhar gibi denizde yürüyor, karada uçuyor. Seyyale-i berkiye kuvvetiyledir ki âdem sahib-i keramet gibi hem tayy-ı zaman hem kasr-ı mekân ediyor.*" Bu 1872.

1892 tarihli Tıngır ve Sinapyan'ın Istılahat Lugatında verdikleri karşılık **kehrübâie**, şık bir deneme doğrusu. Ama elektrîk الكتريق demeyi de ihmal etmemişler. Zaten 1900 dolaylarından itibaren "tutan" sözcük bu. Dil Devrimi yıllarında bir ara **yaltırık**'ı önerdiler, ama bu da sözlüklere girmeden unutulup gitti. Oysa fena mı olurdu? *Yıldırımlar yaratan/ Kahraman Türk ırkıdır/ Yalçınlardaki ışıktır/ Yurdun yaltırıkıdır.*

Kehrübâ Farsça "samankapan" demek. Türkçede sonda türeyen /r/ nereden çıkmış bilmiyorum.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Tesemmüm

Sevan Nişanyan 24.11.2009

İcra memuru kılıklı bir adamcağızı "Gandhi Kemal" etmenin absürlüğünü çok iyi vurgulamış Cengiz Çandar da, "Gandhi Kemal diye **tesemmüm** edilen Tuncelili Kemal" cümlesini neresinden tutacağız, bilemedim.

Bir kere *tesemmüm edilen* diye bir şey olmaz, olsa *tesemmüm eden* olur. Gramer bilmeseniz de neredeyse içgüdüsel olarak bilmeniz lazım ki tefe^{cc}ül veznindeki fiiller DAİMA pasif veya refleksif anlam taşır, bir eyleme maruz kalma, o işi kendi kendine etme, ya da +lenme gibi bir şey anlatır. Bir şeyi **tekrar** ederseniz o şey **tekerrür** eder. **Teşkil** edilen şey **teşekkül** eder, yani şekillenir. Sen **tebliğ** edersin adam **tebellüğ** eder. Biri sana **tasvir** eder, sen **tasavvur** edersin. Birinin rütbe ve mevkiini aşağı indirirsen **tenzil**'dir, ama kendi kendine o işi yaparsa **tenezzül** etmiş olur. Genel kural: TeSeSSüS EDİLMEK diye bir deyim gördünüz mü yüzde yüz

yanlıştır. TeSeSSüS ETMEK olmalı.

Devrim Tarihimizin ünlü anekdotlarından, bilir misiniz? 30 ve 31 Ekim 1922’de toplanan Meclis, saltanatı kaldırma kararını bir türlü alamaz; lehte ve aleyhte konuşanlar olur. Bunun üzerine Başkumandan Paşa bir masanın üzerine çıkıp gereken uyarıyı yapar. “Efendiler,” der, “bu iş hakla hukukla olmaz. Güç meselesidir. Saltanat her halükârda kaldırılacaktır. Terbiyenizle bu gerçeği kabul ederseniz iyi olur, yoksa ihtimal bazı kafaların kesilmesi gerekir.” Bunun üzerine Ankara Mebusu Mustafa Efendi (Beynamlı) söz alır, “Biz meseleyi başka nokta-i nazardan telakki ediyorduk efendim,” der. “İzahınızdan **tenevvür** ettik.” Yani aydınlandık. Önerge oybirliğiyle geçer. Burada **tenvir** eden, yani aydınlatan, Gazi Paşa oluyor. Tenevvür eden de mebuslar.

Cumhuriyetimiz sayesinde memleket nasıl aydınlandı, merak etmişsinizdir diye anlattım.

*

Ha, ayrıca tesemmüm etmek “zehirlenmek” demektir, **semm** (zehir) kökünden. **İsm**’in geçişli fiili **tesmiye** etmek (adlandırmak) olur. Bunun edilgen sıfatı **müsemma**’dır (adlandırılan). Dönüşlü fiil de **tesemmî** etmek olsa gerek, yani adı taşımak; ama pek kullanılmaz.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Çevlik

Sevan Nişanyan 25.11.2009

Bingöl ilinin merkezi olan kasabanın Ermenice adı **Çapakçur**’dur. 1945’e dek resmî adı da oydu, sonra neme lazım ülke elden gider mider deyip değiştirdiler. Ama yerli halk bu isimlerin ikisini de kullanmaz. Kürtçe isim **Çewlik**’tir. Zazalar da **Çolik** derlermiş. Geçenlerde değerli bir okurum yazıp sormuş, hoca bunlar Kurmanciye benzemiyor, Zazaca değildir, acaba Ermenice midir imdat diye.

Hayal kırıklığına uğrattığım için bin pardon, ama **Çevlik** benim bildiğim basbayağı Türkçedir. Anadolu’da daha altı yerde Çevlik adında köy var: Adana Karaisalı, Mersin, Tosya, Kayseri, Afyon Başmakçı, Hatay Samandağı –bu sonuncusu hariç hepsi ağır Türk yerler.

Tarama Sözlüğü çevlik için "girdap" demiş, 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar sekiz tane de tanık göstermiş. Eğer böyleyse çevirmek fiiliyle alakalı bir kelime olmalı, belki de *çevrik'tir. Halbuki Çevlik isimli yerlerin çoğunda sözkonusu olan şey girdap değil çağlayan. Yani suyun hızlanıp azdığı yer, hatta şelale. Acaba **çavlan/çağlağan** sözcüğünün varyant biçimi olabilir mi? Malum, Türkçede /ç/ sesine bitişen kalın sesli bazen inceler, çalmaktan çelim/çelme, çakmaktan çekiç, çizmaktan çizgi, çıtlamaktan çitlembik vs. Bunun da aslı *çavlık olmasın?

Çapakçur'un çapak'ı da bezdirinceye dek tartışılmış bir meseledir. **Çur** Ermenice su demek, o kolay, ama **çapak** diye bir kelime sözlüklerde yok. *Çapug* var, "hızlı" demek, o olabilir. Bir de *çapçpel* var, "şapırdamak, çağıldamak" anlamında bir ses yansıması. Bu fiilden, biraz zorlayıp, "çağıltı" anlamında *çapag* sözcüğü türetilbilir sanırım. Çağlarsu? Türkçe adın tam Ermenice karşılığı gibi duruyor.

Peki Bingöl'de yerli Türk nüfus yok, Türkçe isim nereden çıkmış? Vallahi bilmiyorum. Son yüzyılda yok diye daha önceden de yoktu sonucu çıkmaz tabii. Ne bileyim, bir tarihte bir oba yahut cemaat gelip buraya yerleşmiş olabilir; ya da kaymakamın biri bu adı uygun görmüş olabilir, mümkün. Doğunun en katıksız Kürt veya Laz olan bölgelerinde bile tek tük Türkçe yer adlarına rastlanıyor, ta kadimden beri değişmemiş olan. Yemin ederim ki benim suçum değil.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Misket

Sevan Nişanyan 26.11.2009

Ahmet Vefik Paşa "18 dirhemlik mermi atan tüfek" demiş, **misket tanesi** de bunun mermisi. Bir dirhem 3 küsur gram olduğuna göre yaklaşık 60 gramdan söz ediyoruz. Şemseddin Sami "geniş çaplı eski bir cins tüfeng" diyerek onu desteklemiştir. 1945'e gelindiğinde anlamın genişlediğini görüyoruz. TDK Sözlüğün birinci baskısına göre "bomba ve şarapnellerin içindeki demir tane." "Çocukların oynadığı bilya" anlamı ilk kez 1974 baskısında görülüyor. Bu da hayret edecek bir şey. Çünkü 1974 baskısı özellikle gözü dönmüş bir elitizmin eseridir; halk kullanımına dair hiçbir şeye yer vermemeye adeta yeminlidir.

Fransızcası **mousquet**, daha önceleri **mousquette** (/musket/). Fransa'da 1570 civarında icat edilmiş; Osmanlı

ordusunda 1590'larda kullanıldığına dair delil var. Nihai kökeni İtalyanca **moschetto**, yani "sivrisinek". Daha önceleri İtalya'da mekanik ok atma aygıtının adıymış. O aletin Türkçesi de **zemberek**'tir. Farsça **zenburek** = arıcık yani.

Üzüm cinsi olan öbür misketin bununla alakası yok. Orada da ilginç bir Doğu-Batı paslaşması görülüyor. **Misk** bir kere Arapça. Esasen "tutam" demek, ikinci olarak da bir tür balinanın midyesinden çıkan güzel kokulu mumumsu maddenin adı. **Misket** bundan ism-i merre: "bir parça misk". Türkçede de bu anlamda bazen kullanılmış. Öte yandan Avrupalılar o kokulu nesnenin adını Arapçadan alıp **musc/mosca/musk** etmişler. Misk gibi kokan bir üzüm cinsine de Ortaçağ'dan beri Fransızca **muscat** veya İtalyanca **moscato** adını vermişler. Meninski'ye göre İstanbul'da bu üzümden yapılan şarap daha 17. yüzyılda bilinirmiş. Tatlı ve kokulu İtalyan şarabına Türkçede **misket** denir diyor, sene 1680'de.

Osmanlı'da şeriat uygulanmıyor muymuş ne?

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Portakal, limon

Sevan Nişanyan 27.11.2009

Citron yani acı limon ağacını Avrupa'da antik çağdan beri biliyorlar. Bunun daha güzel çeşidi olan **limon** 12. yüzyılda Araplardan Akdeniz ülkelerine gelmiş. O yüzden güney Avrupa dillerinin çoğunda Arapça isim olan **limon** kullanılıyor. İspanyolca **limón**, Katalanca **llimon**, Portekizce **limão**, İtalyanca **limone**, Arnavutça **limoni**, Makedonca **limon**, vs. Kuzey ve Doğu Avrupa'da citron türevleri geçerli.

Arapça sözcük ilk kez 10. yüzyıla ait bir tarım risalesinde görülmüş, ama ağacın kendisi bundan en az 300 yıl önce İran'da varmış. Hindistan veya Güneydoğu Asya'dan gelmiş olması lazım diyorlar. Hintçe isim **nimbu**. Ya Araplar Hintçe /n/yi beceremeyip /l/ yapmışlar, ya da Hindistan'ın kaç düzine yerel dillerinden birinde öyleymiş.

*

Narenc'in hikâyesi de aşağı yukarı aynı. Bu da Hindistan ya da Güney Çin kökenli; Hintçesi **nârang**a, belki aslı **nagâranga** yani "ejder ağacı" olabilir diyorlar. Arapça **nârenc** Hicretten 250 yıl kadar sonra zuhur etmiş. 1100'lü yıllarda İspanyolcaya **naranja**, Sicilya üzerinden İtalyancaya **arancia** kılığında ulaşmış. İtalyancada baştaki /n/nin neden kaybolduğuna dair çeşitli teoriler var. Fransızların **orange**'ı İtalyadan gelmiş.

Bunlar bugün bildiğimiz portakal değil maamafih, acı portakal: Farsça öbür adı utrûc veya **turunc** olan meyve. Çiğ yenebilen tatlı portakal cinsini ilk kez 16. yüzyılda Japonya'dan mı Tayvan'dan mı emin değilim, Portekizliler getirmişler. O ülkenin o zamanki adı Portakal olduğundan, nevezuhur turunc cinsinin adı da Türkçede haliyle **Portakal turuncu** olmuş, tıpkı yeni devirde tanıştığımız Vaşington portakalı ya da Brüksel lahanası gibi.

1790 küsur yılında Kenzü'l-iştiha adlı yemek kitabını Farsçadan tercüme eden Ahmed Cavid Efendi, "*Portakal derler, İstanbul'da şekerden lezîz [turunc] zuhur etmeye başladı,*" demiş. Hatta Frenk ülkesinde "*portakalı ancak kibar görebildiğinden, Asitane'de kesreti kendülerini hayran eylediğinden hezeyan-ı gûna gûn ederler*" imiş. Yani bizim memlekette bu meyveyi ancak zenginler görür deyip İstanbul'daki portakal bolluğuna şaşar, "oh wow" çekerler diyor.

www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Türk

Sevan Nişanyan 28.11.2009

Eski çağda bazı Kürt aşiretleri ormanda kuru dallar üzerinde yürürken "tırak tırak turuk" gibi sesler çıkarmışlar, o yüzden Türk adını almış derler. Doğru mudur bilmem. Ne yalan söyleyeyim, böyle şeylere inanmak zormuş gibi geliyor bana, askerde beynini eğitim zayılatı vermemişsen eğer.

Diğer olasılıklar iki tane. Biri **törimek** ("düzenlemek, yaşamak") fiilinden *törük = "bir töreye veya yasaya bağlı olan". Diğeri **tür** ("kök, asl, soy") adının kökünden *türük = "bir kökten veya soydan gelen". Bundan öte kimsenin bir şey bildiği yok, tahminle yetinmek zorundayız.

Şık bir ikilem değil mi? Sanki antropolojinin temel bir problemini örneklemek için tasarlanmış: Kavimlerin kökeni siyasi midir, etnik midir? Buyurun, iki tez, iki seçenek.

Daha önce de sözünü ettim, aşiret ve kavim adlarının birçoğunun kökeni SİYASİ bir olaydır. En eski veya en ilkel toplumlara geri gidin, değişmez: Çeşitli boylara mensup insanlar önemli bir siyasi (veya dinî, sosyal) olay nedeniyle biraraya gelir, maceralara atılır, bir topluluk oluştururlar. Sonra bunu bir yeminle veya bir yasayla kutsallaştırırlar. "Törimek" fiilinin arkasında da sanki böyle bir hikâye varmış gibi duruyor.

Topluluk oluşunca ne olur? İnsanlar birbiriyle evlenir, beş on kuşak sonra herkes akraba olur. Bu sefer "biz büyük bir aileyiz" fikrini temellendirmek için ortak bir ata, ortak bir soy varsaymak gerekir. Oğuz Kağan'ın 24 oğlu, Yakup'un 12 oğlu, Rojkanların 24 boyu gibi teoriler üretilir, varolan toplum çeşitliliği bunlarla tevil edilmeye çalışılır. Hele topluluğa dıştan katılanlar bu teoriyi daha büyük bir şevkle benimserler ki kimse kalkıp "sen yabancısın, bizden değilsin" diye onları üzmesin. "Türemek"ten türük sözcüğü de bu yöne işaret ediyor.

Arapların, Yunanlıların, Cermenlerin, Slavların, Kürtlerin... aşiret ve klan adlarına bakın. Az çok anlaşılır olanların hepsi bu iki sınıftan birine girer. Daha doğrusu, gerçekten çözülebilenlerin hemen hepsi siyasi niteliktedir – Denizden Gelenler, Serbestler, Göçenler, Yağmacılar, Uzunsakallar, Çengelmızraklılar, Kızılkülâhlar vb. Ama hemen hepsi efsanevi bir atadan türemiş olmayı tercih ederler, Uzunsakal Ata'nın, ya da Denizgelen Sultan'ın hikâyesini ballandıra ballandıra anlatırlar.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Check etmek

Sevan Nişanyan 30.11.2009

"Artık iş **hayatundan normal** yaşamımıza da geçen **kelime** ve **gruplarının** önüne geçmek **lazım** ... Toplantı set etmek, save etmek, check etmek –en gereksizi-, ignore etmek, default... mide bulandırıcı hal aldı... TDK'nın güncel sözlüğünde 'hacker' kelimesinin okunduğu gibi değil yazıldığı gibi geçmesi çok çok vahim." demiş, memleket atmosferini kaplayan sis bulutunu "düşünce" zanneden normal, makul, sıradan vatandaşlarımızdan biri.

Bundan sekizyüz yıl önce Arapçadan "hayat", "kelime" ve "lazım" sözcükleri Türkçeye sızdığına dil gericileri böyle ayılıp bayılmışlar mı bilmiyorum; ama eğer başarılı olsalardı Türkçe bugün ne kadar zavallı bir dil olurdu, düşünebiliyor musunuz? "Zavallı" bile diyemezdik herhalde, çünkü Arapça. "Herhalde" ile "çünkü"yü de unutun, Farsça. Hadi hayat yerine uydurmatik bir kelime olan "yaşam"ı kullandık diyelim, "iş hayatundan normal

yaşamımıza geçen” cümlecisindeki varyasyonu nasıl sağlayacağız? Uyduruk bir mailde bile, bak, üslup çeşitlemesi aramıyor musun?

“Toplantı **set etmek**” yerine ne diyeceksin? Ayarlamak? Tayin etmek? Koymak? Düzenlemek? Organize etmek? Peki, hepsi olur. Ama hiçbirisi set etmenin tam lezzetini vermiyor –tık, ajandama bir çizik attım, set ettim! Düzenlemek başka; ayarlamak avam; koymak muğlak; tayin etmek antika.

Save etmenin karşılığı nedir? Tevdi etmek güzel olurdu, “ileride geri almak üzere bir yere emanet etmek”; ama o da Arapça maalesef, hem “eski moda” damgası taşıdığı için sosyal tınısı yanlış. Kaydetmek? Peki, belki; ama gene Arapça. Gâvur işi bir alette İngilizce yerine Arapçayı seçmenin mantığı ne? Hem kayıta anlam muğlaklığı var, record karşılığı da kayıt kullanılıyor (“o kaydı save et, ayrıca unutmamak için defterine kaydet”). Save daha net.

Check etmek neden gereksiz olsun? Var mı başka Türkçesi? Denetlemekle alakası yok. Murakabe mi diyeceğiz, kontrol mü diyeceğiz? “Bir bilginin doğruluğundan emin olmak için başka kaynağa başvurmak” eyleminin Türkçesi nedir, söyler misiniz?

Ha bir dilin bu kadar hızlı kabuk değiştirmesi sağlıksızdır, kültürel mirasla bağı toptan koparmamak lazım dersiniz anlarım, hak da veririm. Ama onu da müsaadenizle o kültürel mirası seksen sene boyunca kuşa çevirenler düşünsün.

Sen ortalığı bombalamış, yakıp yıkmışsın. Şimdi millet başını sokacak gecekondu inşa ediyor diye mızızlanıyorsun.

www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Tesbit

Sevan Nişanyan 01.12.2009

Tesbit mi tespit mi? Vallahi muhafazakârlık ve/veya ukalalık düzeyinizle ilgili bir karar. Ben şahsen tesbit'ten şaşmam: gece uykusu kaçınca İbnülemin okumayı seven bir adama tespit diye yazdırmak zor. TDK tespit diyormuş, ne gam: onlar da öyle kullansın. Eskiden Aptullah'ı da zorlamışlardı, ulusal ve atasal değerlerimize

daha uygundur diye, ama bakın tutmadı, Abdullah geri geldi.

Bu kelime eski yazıda normal s ile değil imam-hatipte 'peltek s' diye öğrettikleri öbür harfle yazılır, ki aslında klasik Arapçada /th/ sesidir. Th-b-t kökünden thubût veya **sübût**, kalmak, kalıcı olmak, durduğu yerde durmak ya da kesinlik kazanmak demek. Kafadaki kuşku ya da tahmin, sağlam kanıtla karşılaşınca sübuta erer, artık başı kıcı oynamaz. **Sebat** da bunun bir başka çeşididir. Faili **sabit**'tir: sübuta eren sabit olur, sebat eden de sabit olur. **Tesbît** bir şeyi sabitlemek ya da bir kanıyı kesinleştirmek demektir. Bir şeyi raptiyeyle duvara tesbit edersin, ya da bir konudaki tahminleri geçip olguları tesbit edersin. **İsbât** hemen hemen aynı anlama gelir, ama Türkçede sadece mantıki kesinleme anlamında kullanılır. **Müsbet** demek kesinlenmiş ya da doğrulanmış demektir. Bu yüzden kanılara veya spekülasyona değil tesbit veya isbat edilmiş olgulara dayandığı ileri sürülen ilimlere müsbet ilimler denir. Pozitivizmin Osmanlıcası da *felsefe-i müsbete* imiş, Tıngır ve Sinapyan sözlüğüne göre.

1930'lardaki Dil Cinneti günlerinde tesbit etmek karşılığı *bekütmek, berkitmek, bolcamak, dölendirmek, örüklemek, pergitmek, toktamak, tulandırmaq, yağıştırmak* gibi özlü sözler önermişler. Yüce Makam bunların hiç birini beğenmemiş. Efendiler, demiş, tesbitin Türkçesi bundan böyle **saptamak** olacaktır. Fikri hür, vicdanı hür Türk Dilcileri bir kez daha Yüce Makam'ın dölenliğini, uzgörüsünü alkışlamak zorunda kalmışlar. "Türkçede böyle bir şey yok, sakın zaptetmenin z-b-t'si ile tesbitin s-b-t'sini karıştırıyor olmasın Hazret, geç de yattı dün gece" diye eğer düşünmüşlerse belli etmemişler, neme lazım, başımıza bela almayalım diyerek.

Dil Cinnetin ilk öncüsü ve teorisyeni olan zat bir keresinde Yüce Makam'ın önerdiği bir kelimeyi beğenmeyince başına neler gelmiş, nasıl bir daha ölünceye kadar evinin kapısından dışarı adım atamamış, *Yanlı Cumhuriyet*'te anlatmıştım. Sadri Maksudi Arsal diye indeksten bakın.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Köy adları

Sevan Nişanyan 02.12.2009

"Hocam bizim köyün eski adı **Minasor**, acaba ne demek?" Düşün, düşün, ne olabilir acaba? Sonu sor olduğuna göre Ermenice olması muhtemel, zaten o yörenin köy isimlerinin hepsi Ermenice. Bilmemne-dere olacak, ama

mina diye bir şey yok. Minas erkek adıdır, acaba Minas deresi mi? O da tatmin etmez, kıvranırsın.

Ders Bir: Kaynaktan çek etmedikçe hiçbir şeyden emin olma! Meğer aslı **Mgnatsor**’muş, yani Sıçandere. 1902 tarihli Ermenice köy isimleri listesinde buldum. Türkçesi normal olarak Mığnasor veya Minasor olur. Ama eski yazında ı/i ayrımı olmadığından millet tereddütte kalmış. Sorup üsteleyince, “ha dedemler Minasor derdi” diye düzeltiyorlar, /ı/yı da uzatarak.

Tortum’da **Ahpisor**, ilk bakışta gayet net: Çöplükdere. Böyle isim olmaz ki diye akıl yürütsen de yapacak bir şey yok, ta ki orijinali bulup **Ağprtsor** olduğunu öğreninceye kadar: Pınardere yani. Türkçesinin Ahpisor değil Ağpisor veya Axpisor olması lazım gene, ama soracak birini bulamadım henüz.

Kahmut adında üç tane yer var, biri Muş, biri Bingöl, biri Dersim’de. Aslında Sivas Koçgiri’de bir de Kağnut var, oradan tahmin etmeliydim, ama emin olamıyorsun ki? Kaynağı bulduktan sonra o da basit: **Gağnud**, yani Meşeli. Tabii ya!

Gene Pasinler’de bir **Emrekom** var. Son devirde kom’unu kesip Emre yapmışlar. Yunusemre de olabilirdi pekala; sorsan kimbilir ne hikâyeler anlatırlar, Taptuk Emre’nin geçerken dibine oturduğu ağacı bile gösterirler alimallah. Oysa aslı neymiş? **Amrakom**, yani Sağlamağıl, “müstahkem hayvan barınağı” gibi bir şey olmalı. Ta 17. yüzyılda böyle geçiyormuş.

Daha bunun gibi 40.000 tane var sırada. Harbi Türkçe olanları bile deşince bazılarının altından ne hikâyeler çıkıyor bir bilseniz.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Türkuvaz

Sevan Nişanyan 03.12.2009

Eski İranlıların **payrôçag** veya **pêrôçag** dedikleri gök renkli kıymetli taş vaktiyle bellibaşlı iki yerde çıkarmış: biri Horasan’da Meşhed yakınındaki Ali Mersai dağı, öbürü Mısır’da Sina dağı. Rôç “gün” demek; ayrıca “ışımak, aydınlanmak” fiilinin kökü. Pay’i de daha önce görmüştük, geri dönme ifade eden bir edat. Dolayısıyla taşın

“geri-ışıyan” ya da “gün-yansıtan” gibi bir anlamı var. İngilizce re-splendent tam karşılıyor.

Şimdi gelin, sistemli gidelim, beş tane standart ses kuralını sıradan uygulayalım. Bir, doğu İran dillerindeki /ç/ batı İran dillerinde /z/ olur. İki, Eski Farsça kelime sonundaki /g/ Yeni Farsçada düşer; muhtemelen İslâm öncesi devirde konuşma dilinde düşmüştü bile. Üç, Arapçada /p/ sesi olmadığı için /f/ye döner. Dört-beş, Arapçada uzun /ê/ ve/o/ sesleri olmadığı için bunlar da sırasıyla /î/ ve /û/ olur. Sonuç? O taşın Arapçası **fayrûza** veya **fîrûza**. Türkçesi de doğal inceltmeyle **firuze** olur.

Avrupa’da 1205-1210 gibi bir tarihten itibaren yaygınlaşmış, adı da tam o tarihlerden itibaren Türk taşı diye geçiyor. İtalyancası **turchese**, Fransızcası **turquoise** yani /türkuaz/. O yıllar Doğu-Batı ticaretinde müthiş bir patlama dönemidir, demek ki Trabzon veya Antalya veya Ayas (Yumurtalık) gibi bir yerlerde bunun ticareti yapılmış diye varsaymamız gerekiyor. Gene de “Türk” adı verilmesi o gün için enteresan bence. Anadolu’da Türk unsurunun ciddi ağırlık kazanması 1220’lerdeki ikinci (belki birinci) göç dalgasından sonradır. 1270-80’lerden önce Anadolu ve Ortadoğu’da Türkçenin yazılı örneğine rastlanmaz. Elin Avrupalısının ta 1210’larda buralara “Türk” demesi ilginç o açıdan. Acaba tüccarlar mı Türktü? Yoksa Türkler bu taşı çok mu severdi?

Bin yıllık firuzenin Türkçesinin **türkuvaz** olması 1950’lere denk geliyor sanırım. Hayat dergisini karıştırırken 1959’da türkuvaz sözcüğüne rastgeldim. 1969’da Meydan Larousse sözlüğüne, 1988’de TDK’ya girmiş.

Yabancı kelimelerin gelmesi ihtiyaçtan değil züppeliktendir diyorlar, beni kınayan çevreler. Peki züppelik de bir ihtiyaç değil midir? Toplumda herkesin elde silah, çatık kaşla vatanmillet hizmeti mi yapması gerek?

www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Nasyonal Sosyalizm

Sevan Nişanyan 04.12.2009

Nasyonal Sosyalizmin Türkçe karşılığı yok diye yakınmış Nazilerden hoşlanmadığı anlaşılan bir okurum. Ne demek karşılığı yok diye hayretimi ifade ettim. Ulusalcılık var, Ulusal Sosyalizm var, Milli Demokratik Devrim var, Milli Birlik ve Beraberlik var, Milliyetçi Halkçı Görüş var, Altı Ok var, Sol Kemalizm var, Sağ Kemalizm var, Atatürkçü Düşünce Sistemi var, varoğlu var. Almanların hayatta akıllı ermez o kadar ince nüanslı işlere, bir Hitler çıkardılar diye kendilerini bir halt sanırlar. Bizde kurulan Nazi partileri ile derneklerinin listesini yapmaya

kalksan sayfalar yetmez.

Nazizmi tek cümleyle tanımla dersin cevap basittir: *Vatan mevzubahis ise gerisi teferruattır* diyen düşünce sistemi!

Bu şu demektir. Vatan yolunda ahlak, vicdan, adalet, hakkaniyet, insanlık beş para etmez, unutulabilirsin. Hakikat teferruattır: vatan uğruna yalan konuşmak, hatta yalandan abideler dikmek mubah sayılır. Bilim dediğin şey vatana hizmet ediyorsa ne alâ; yoksa soysuzluktur, kökü dışarıda cereyandır. Din de öyle: vatan-millet sentezine girdi girdi, yoksa o da teferruattır. Sanat da öyledir, güzellik de öyledir. İnsan? Satmışım insanı!

Bir tür idealizmdir, kabul: idealizmin kanserleşmiş biçimi diyebiliriz. Senin ülken Birinci Dünya Harbinde kan ve ateşe batıp yıkılmak üzereyken böyle bir hırsla kapılman hadi diyelim bir yere kadar normaldir; anlaşılır bir toplumsal tepkidir. Ama Lozan antlaşmasından şunca sene sonra hâlâ aynı teraneyi sürdürürsen kabak tadı verir.

Almanya'daki neo-Nazizmin Türkçe karşılığı nedir sizce? Yabancılardan nefret edeceksin. Bir yere kısırdın mı taşılayacaksın (ama onlar da kültürümüzü bozuyor, banyoda kurban kesiyor, sarmısak yiyor diye kendini haklı göreceksin). Eski bir diktatöre tapacaksın. Ahlak, vicdan vız gelir, bize BİZ olmak yeter diye düşüneceksin.

Cevabını siz bulun bi zahmet.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Yün

Sevan Nişanyan 05.12.2009

Koyun MÖ 8000 ila 7500 gibi bir tarihte Kuzey Mezopotamya'da evcilleştirildi, buradan dünyaya yayıldı: bu işin hep bilinen kısmı. Meğer o koyunların bildiğimiz anlamda yünü yokmuş; baharda dökülen bir tür kısa yapağısı varmış. İnsanların bundan faydalandığına dair bir belirti yok. Uzun tüylü koyun cinsi MÖ 3500 dolayında Kafkasya'nın kuzeyinde bir yerlerde zuhur etmiş: bir cins GDO imiş yani. Yün dokuma işi ancak bu tarihten sonra başlamış. Mesela en eski Sümerlerin Aşağı Mezopotamya'da bildiği tek kumaş cinsi keten iken, MÖ 3350

dolayında yünle tanışmışlar.

Bu kadcarkık bir bilgiden, bakın diller tarihi hakkında ne sonuç çıkıyor.

Hintavrupa dillerinin çoğunda yün anlamına gelen kelime ortak. Özgün sözcüğün ***wl̥na** olması gerekiyor. Baştaki /w/yi yutan dillerden Yunancada **lênos**, Latince **lâna** olmuş; normal. L'yi /r/ye çeviren Hint-İran dillerinden Avesta dilinde **varinâ**, Sanskritçede **arnâ** olması da normal. En eski Alman dillerinde **wolla** ve **wulla** görülüyor, İngilizce **wool** oradan. Litvanya dilinde **vîlna** imiş, memleketin başkenti "Yünkent" demek. Bugünkü Çekçe, Sırpça vs'nin atası olan Eski Slav dilinde **vl̥na** yün. Bizim Galler ülkesi dediğimiz Wales dilinde **gwl̥an** diyorlar, ki modern telaffuzda /flan/ okunur; bildiğimiz **flanel** ve **fanila** oradan gelir.

Aradaki detaylara takılmayalım diye ince analize girmiyorum. Yoksa neden Yunancası /ê/, Latincesi /â/, yahut neden Latince lana Fransızcada **laine** olur, hepsinin gayet ayrıntılı açıklaması var.

Bundan ne sonuç çıkar? Şu: demek ki yünün ilk icat edildiği MÖ 3500 yıllarında Hintavrupa Anadili dediğimiz kayıp dil canlıymış, tek dilmiş, henüz lehçelere bölünmemiş. Şık, değil mi?

Kime ne Hintavrupa dilinin yaşından demeyin sakın. Akademik âlemde ikiyüz seneden beri bu konuda ne kadar kan dökülmüş, bilseniz dudağınız uçuklar.

*

Has Türkçe olan *yung > yun > **yün** sözcüğü hakkında bir fikrim yok. Acaba yun- (yılanmak) veya yum- (yumak veya yumru olmak) fiilleriyle ilgili olabilir mi? Moğolca **cungag** "saç kitlesi, yapağı" demekmiş. Sözcük başında Moğolca /c/ Batı Türkçesinde /y/ye karşılık gelir. Yumak = **yunak**? Mantıklı duruyor.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Hartlap, Dimorta, Evreşe

Sevan Nişanyan 07.12.2009

Kürtçe yer adlarının iadesi tartışmasında gözden kaçan bir detaya işaret edeyim müsaadenizle. Birbirinden farklı gibi dursa da aslında birbirini tamamlayan ayrı iki hadise var ortada.

Bir tarafta klasik bir milli kimlik mücadelesi var. Biz Türk değil Kürdüz, köyümüzün adı da Türkçe değil Kürtçe olacak diyorlar. Bunda önemli olan yer adının "eski" ya da "asıl" olup olmaması değil, hangi dilde olduğu. Bu yüzden (tek tük de olsa) asıl adı Türkçe olan yerlerin bile kürtçeleştirildiği oluyor. Varto'nun bildim bileli Kızılağaç olan köyü Darasor oldu; Karapınar, Qarepungal diye makyaj gördü.

Öbür yanda, bilmem farkında mısınız, Türkiye'nin milli kimlikle hiç problemi olmayan yörelerinde de beş on yıldan beri bir eski adlara dönüş hareketi var. İlk eyleme geçen Kayseri'de **Germir** miydi, Antalya'da **İbradı** mıydı hatırlamıyorum. Hayır efendim, "Konaklar" veya "Aydinkent" olmak istemiyoruz dediler; mahkemeye gidip çatır çatır eski adlarını geri aldılar. Şu ana kadar en az elli-altmış yer onları izledi. Bundan yirmi yıl önce Çamiçi yanına parantez içinde **Bafa** yazdı diye genelkurmay harita dairesinden veto yiyen turistik haritalar bilirim: o kasabanın adı şimdi resmen Bafa. Gaziler gazilikten sıkılmış olacak, yeniden **Bardız** oldu. Maraş'ta artık Elmacık değil **Hartlap**, Denizli'de Büyükkonak değil **Nikfer**, Tokat'ta Üzümlören değil **Dimorta**, Çanakkale'de Kadıköy değil **Evreşe**, Malatya'da Pınarbaşı değil **Orduzu**, Trabzon'da Bengisu değil **Kisarna** var. Antalya'da **Adrasanlılar** da adlarına sahip olmak için uğraşıyordu; sonuç aldılar mı bilmem.

Bu isimleri geri isteyenlerin bir ulusal davası yok. Hartlap'ın yahut Dimorta'nın ne demek olduğunu bilen bir Allahın kulu olduğunu sanmıyorum. Germir için dilekçe verip aylar yıllar boyu peşinden koşturan adamlar, iş olup bittikten sonra "yahu Germir Ermenice diyorlar, doğru mudur" diye bana sordular.

Ortak tema nedir, söyleyeyim: İnsanlar hakarete uğramaktan bıktılar. Bazı şeyler vardır ki onlara dokunmamak asgari terbiyenin gereğidir. Sen kimseye gidip, "senin adın niye Sevan, Selim yapalım" diyemezsin; desen ağır cevap alırsın çünkü. Aynı şekilde, insanın anasının, dedesinin yaşadığı yerin, kendi şahsiyetinin bir unsuru olarak gördüğü topluluğun adını da "böğğ o nasıl ad öyle, Çamlıyamaç yapalım" diyemezsin; dememen gerekir.

Desen ne olur? Tedhiş gücü senin elinde olduğu sürece insanlar boyun eğer belki, ya da boyun eğmiş görünür. Ama fırsatı buldukları –korkuyu yendikleri- gün dönüp sana öyle bir tokat atarlar ki şaşarsın. Güzel cumhuriyetimizin ne kadar çok düşmanı varmış diye hayretlere gark olursun.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Atalarımız noeli kutlar mıydı

Sevan Nişanyan 08.12.2009

Türklerin İslâmöncesi inancına göre dünyanın tam ortasında bir çam ağacı varmış. Ayrıca eski Türklerde güneş pek önemliymiş. Kış dönencesine denk gelen 21-22 aralık gecesi gece ile güneş savaşı, güneş geceyi yenip zafer kazanırmış. Türkler bu zaferi büyük şenliklerle bir çam ağacı altında kutlarmış. Güneşi geri verdi diye Tanrı Ülgen'e dualar edermiş. Ayrıca yaşlılar, büyükbabalar, nineler ziyaret edilir, yaş ve kuru meyvelerle şekerlemeler yenirmiş. Noelde ağaç süsleyip hediye vermek, yani ki, Hristiyanlıkla hiç alakalı değilmiş. Avrupalılar bunu Türk olan atalarımızdan öğrenmişler, Hun istilaları zamanında "aa ne güzel adet" deyip benimseyivermişler.

Böyle demiş Milli Sümerologumuz Muazzez İlmiye Hanım. Medeniyeti dünyaya Türk'ün getirdiğine inanan Türk gençliği de bunu internette milyon defa birbirine forwardlayarak milî otoerotizm davamıza bir değerli katkı daha yapmışlar.

Hunlar zamanında şeker mi varmış da şekerleme yapmışlar sorusunu sormayacağız. Eski Türkler çekirdek aile düzeninde mi yaşıyorlarmış ki dedeyi nineyi yılda bir kez ziyaret etsinler, yahut dede ile nine başka aşiret arazisinde oturuyorsa nasıl haberleşiyorlarmış ve ziyaret ederken yolda kaç defa savaşmaları gerekiyormuş gibi abes sorularla da vakit kaybetmeyeceğiz. Hunların Türk olup olmadığı külliyen meçhul bir konuyken Muazzez Hanım nasıl bu kadar emin konuşabilmiş, yoksa referans olarak Emin Oktay'ın tarih kitabını mı kullanmış, bu soruyu da şimdilik geçebiliriz.

Kaynak meselesini bir kenara bırakıp farzedelim ki anlatılan hikâye doğru olsun, Türkler yelda gecesi çam ağacı kurmuş olsunlar. Hani inandırıcı değil ama mümkündür diyelim.

Peki hocam, dünyada şu kadar bin kavim var, bu kavimlerde böyle bir gelenek OLMADIĞI ne malum? Türklerde güneş önemliymiş de Basklarda, Keltlerde, Hotan Sakalarında, Navajolarda, Lapplarda önemli değil miymiş? Abhazlar, Gotlar, Hazaralar yahut Gurageler kutsal günlerde ağaç süsleme âdetini bilmez miymiş? Bunları inceledin de mi konuşuyorsun, yoksa vatanmillet laiklik gargarasına getirsek nasıl olsa soru soran çıkmaz diye mi hesap yapıyorsun?

Olmaz. Millî mitoloji yaratma gayreti başka şey, bilim başka şey. Birinin bol olduğu yerde öbürü yetişmez.

Seksenaltı senedir bu memlekette zihinsel faaliyet neden durdu sanıyorsunuz?

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://sevan.nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://sevan.nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Apset olmak

Sevan Nişanyan 09.12.2009

Çevlik için eski sözlükler "girdap" diyor, acaba "çağlayan" demek olabilir mi diye bir soru atmıştım ortaya hatırlarsanız (25 kasım). Birkaç okurum sağolsun uyardılar ki etrafı dallar ve çalı çırpıyla çevrilerek hayvanlara karşı korunan sebze tarhına da çevlik denir. Meğer bizim köyde de aynen bu anlamda kullanılmış, konu komşu bilirmiş. Bugüne dek nasıl farketmemişim bilmem.

Bu durumda sanırım kelimenin aslının **çevrik** olması gerekiyor. Girdap anlamına da bu uyar.

*

"Bir bilginin doğruluğunu sınamak için başka kaynağa başvurma" eyleminin Türkçesi check etmek olmalı dedim bir keresinde de (30 kasım). Maksudım kötü bir şey değildi: boğalara kırmızı bez göster, biraz eğlenelim, hepsi o.

Doğrulamak yetmez mi diye yazanlar oldu. I-ih dedim, "check ettim yanlışmış" diyebiliyorum, ama "doğruladım, yanlışmış" olmaz. **Teyit etmek**? O da olmaz, "al şu bilgiyi teyit et" desem yanlış anlaşılır, aklama operasyonu sanırlar. Ya **tahkik etmek**? Mm, eee. Peki, pes, havlu atıyorum.

Ama mesele o değil ki? Bir şeyi farklı ortamlarda, farklı üsluplarla söyleyebilmemize imkân veren kelime cephaneliğimizin olması fena mı? Mesele bu. İnsan dediğin bir şey söylerken robot gibi sadece tek boyutlu mesaj vermez. Bir yandan ince ince sosyal statü farklarını vurgular. Eğitiminin üstünlüğünü sezdirir, "ah bizim zamanımızda terbiye vardı mirim" teorisini açımlar, "biz Adanalıyız" diye hatırlatır, ne bileyim, ibnelik yapar, dalga geçer, güncel modalara atıfta bulunur, muhatabının uygun gördüğü üslubu benimseyerek ona saygı gösterir, ona ters gelecek bir üslubu seçerek isyanını veya üstünlüğünü belli eder... Sonu yok.

Memlekette çeşit çeşit üslubun bulunması iyi midir kötü müdür? Önce buna karar verelim, gerisi kolay. Yoksa ben de biliyorum herhalde, valiliğe dilekçe yazarken yahut divan şiirine dair akademik tebliğ sunarken çek etmek kullanmam, daha müsait kibar bir laf bulurum, merak etmeyin.

Ayrıca olay çek etmekle bitmiyor, bunun daha **dabil çeki** var. Yaratkan bir okurum benim konuya ilişkin yazım üzerine rap vezninde bir destan yazıp bu hususu hatırlatmış. Baş şöyle: "*Bugün lidıl bit moralim bırok/Apset oldum anlıyon nu/ Set edilen toplantıda/ Apsetim ben anlıyon nu... Dabil çek yapılan aytımlar/ Yine gözden ignoreymiş/ Aslında çok ayıb olmuş/ Apsetim ben çakıyon nu.*"

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Jandarma

Sevan Nişanyan 10.12.2009

Haftalık olağan savcılık ifadem için jandarmaya gittiğimde gördüm. Çerçeveleyip duvara asmışlar; ideolojik mesajı bir yana, esprili bir fotoğraf. Arkada İngilizce, Almanca, Rusça karman çorman tabelalar, lowest price, special sale, juwelier vs., belli ki bir turistik beldemiz; önde ezik bir gülümsemeyle iki jandarma eri. Yabancı kültürün yurdu istila edişini anlatıyormuş. Jandarma, doğal olarak, yurt savunmasında.

Bir kere kavram kargaşasına dikkat ediniz. Turistik piyasada yabancı dilde tabela başka şeydir, yerli piyasaya hitap eden Bağdat caddesinde yabancı dilde tabela başka şeydir. Birincisi ticaretin gereğidir; onu bırak nezaketin gereğidir. Müşterine kendi dilinde hitap edersin tabii. Trabzon'u bir ara Gürcüce dükkân tabelaları istila etmişti; Trabzonluların milli hislerine bundan bir zarar geldiğini sanmam. Juwelier kelimesi de, merak etmeyin, Türkçeye girmedi; bin tane dükkâna da yazsalar girmez.

Öbürü daha tuhaf bir hadisedir. İçinde evet züppelik vardır; yerli kültüre karşı bir bıkkınlık veya tatminsizlik hissi de vardır. Ulusal kimliğin dokusundaki bir gevşemenin işaretleri vardır. Ayrıntısını başka zaman daha derli toplu konuşuruz. Şimdilik jandarmaya bundan ne diye sormakla yetinelim. Senin tüketici sınıfların topyekûn yerli kültürden bıkmaya emareleri gösteriyorsa, sen düşün ki o kültürü kim nasıl böyle bıktırıcı hale getirdi ve tekrar cazip hale gelmesi için ne yapman gerek, değil mi?

Kültür istilasını derken şunu da unutmamalı. Elin Fransız subayı gelip 1846 yılında Devlet-i Aliye'nin ordusunda **gens d'arme** (/jandarm/, eski telaffuzuyla /jandarmä/) diye bir teşkilat kurduğunda yabancı kültür istilasını mıydı değil miydi? Ya bunların kafasına güneybatı Fransa'nın köylü takkesi olan bereyi taktıklarında ne oldu?

Gens Fransızca adamlar ya da erat demek, **arme** da silah. Gens d'arme, "silahlı birlikler" olur aşağı yukarı. Yeniçeriliğin lağvından sonra memleketin başına zorunlu askerlik belası çıkınca mecbur olmuşlar köylerde asayiş sağlamak için bir de jandarma kuvveti kurmaya. Şaşılacak şey ki, bilinen ilk Kürt isyanı da tam aynı yıllara denk geliyor. Artık tavuk mu yumurtadan, yumurta mı tavuktan, siz karar verin.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Natır

Sevan Nişanyan 11.12.2009

Buyurun, Türkçenin bir ince noktası daha. Erkekler hamamında kese yapan elemana **tellak** (doğrusu dellak) denir, ama kadınlar hamamındaki eşdeğeri **natır**'dır. Genel kural: varsa bir tuhaflık, deşeceksin. Enteresan bir şey mutlaka çıkar.

Dellak kolay, delk eden, yani keseyle ovan kimse. Ama eski sözlüklerde natırı arayınca karşımıza başka şey çıkıyor. Esasen bekçi, muhafız, nöbetçi, özellikle bağ muhafızı. İkinci olarak, kadınlar hamamındaki güvenlik görevlisi. E, erkekler tarafına muhafız lazım değil, demek ki natırın sade kadınlar tarafında olması mantıklı. Fonksiyon değişikliğine uğramış.

Geriye doğru gidince iş daha ilginçleşiyor. Arapçada kalın ta ile **nâTır** ناطر son derece spesifik bir şeyin adı: Abbasi halifelerinin saray muhafızlarına bu isim verilmiş. Ne zaman verilmiş? İkinci halife Mansur zamanında, saray Bağdad'a taşındıktan az sonra, miladi 760 küsurda. Arapçada bir de **nuTTâr** var, bostan korkuluğu. Ama kök fiilin kendisi marjinal bir şey, sanki isim önce gelmiş, **niTâret** (natırlık etme) masdarı ondan türetilmiş gibi duruyor. Normalde varolması gereken türevlerin hiçbiri yok. Sakın yabancı bir kelime olmasın diye insan kuşkuluyor.

Nitekim öyle. Aramice naTra "bakmak" demek: en temel fiillerden biri. **NâTır** da bakıcı veya bakan. Arapçada ta üstüne nokta ile yazılan kalın za 𐤆 harfinin Aramice (ve İbranice) karşılığı ta'dır. Arapça **naZar**, **naZır**, **neZaret**, **naZariye**, **manZara**, **intiZar**, **muntaZır** vesairenden gayet iyi bildiğimiz n-Z-r (=bakmak) fiilinin Aramicesi de haliyle n-T-r olur. Ya, natır (bakıcı) demek nazır (bakan) demekmiş!

8. yüzyılda Irak'ın sokak ve çarşı dili henüz Aramiceymiş. Büyük toprak sahibi sınıf Pehlevice, yani Farsça konuşmuş. Arapça önce Kûfe ve Basra'da odaklanmış. Ta Harunürreşid zamanında (786-809) genel muamele dili haline gelmiş.

*

Geçen gün alıntıladığım "Apset olmak" şairinin adını anmamış olmam şapşallık eseridir. Zafer Avşar'ın *Hepimiz Aynı Gemideyiz* ve *Sanki Amerika'da Yok Mu* adlı iki mizah kitabı ve bir hayli çevirisi varmış. Kendisine pardon diyorum, artıkın apset olmamasını rica ediyorum.

"www.nisanyansozluk.com - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com

Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com>

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Meşruiyet

Sevan Nişanyan 12.12.2009

Meşruiyet başka meşrutiyet başka. Ama nedir diye sorsan kaç kişi derli toplu cevap verebilir acaba?

Şer^cden **meşrû^c**: elalemin *legitimate* dediği şey. **Meşû^cîyyet** bunun soyut adı, *legitimacy*. Tüm insanların kalbinin derininde vardır o duygu: kanunlara uyup uymamak değil sorun, bir şey "hak" mı, "doğru" mu, "münasip" mi, hakkaniyet ve adalet duygusuna uygun mu? Uygunsa meşrudur. Sanırım doğuştan gelen, adeta genetik kodlarımıza işlenmiş bir içgüdü olmalı, akılla mantıkla açıklanması zor. Kimileri bu duygunun "Allah" katından geldiğini söylüyorlar, ki belki de kastettikleri aynı şeydir.

Arapça **şer^c** zor bir kelime. Bir kere dümdüz ve açık olma, dizme veya dizilme, hedefe yönelme demek. Ayrıca yol, rota. Dinî anlamı ise, vahiy yoluyla ortaya konmuş din ve yasa. Burada şu iddia var: bu yasaları Ahmet Mehmet biraraya gelip koymamış, bunlar ebedi ve mutlak kurallardır, zemin ve zamandan bağımsızdır, kafana göre değiştirilecek şeyler değildir. Yani bunlar kutsaldır, dokunulmazlıkları vardır. Batıda eskiden Doğal Hukuk dedikleri, sonradan İnsan Hakları adıyla biraz ucuzlattıkları şey de buna benzer bir şeydir gibi geliyor bana. Orada da ana iddia aynı: temel bir "hak" kavramı var ki, ister kral olsun, ister parlamento, ister ahali, yasa koyucunun iradesini aşar demişler. Sen istediğin kadar kanun çıkar, eğer çıkardığın kanun o yüksek hukuka aykırıysa gayrimeşrudur. Yani şer^ce aykırıdır. Vicdanen ben o kanuna karşı koymakla mükellefim.

Vaktiyle Osmanlı'da ahali "Şer^cîât isterük" diye ayaklandığında acaba tam olarak neyi kastetmişler? "750 küsur yılında o devir hukukçularından Ebu Hanife'nin formüle ettiği yasaları pek bir beğeniyoruz" mu demişler, yoksa zaman-ötesi bir "hak" kavramına mı atıfta bulunmuşlar? Şeriat kaka bir kelime. Ama "meşruiyet isteriz" (=we want legitimacy) diye çevirsen kulağa hiç fena gelmiyor doğrusu.

Hepsi paralı padişah kulu olan Osmanlı tarihçileri sakın bizi kandırıyor olmasın?

Öte yandan ama şu da var. İnsanın genlerinden –yahut Yaradan'ın hikmetinden- gelen o yüksek hukukla, MS 7.

yüzyılda kaleme alınmış bir kitapta yazan ve MS 8. yüzyılda yorumlanıp kodlanan bir yasalar külliyatını nasıl ve nereye kadar bağdaştırabilirsin? Zurnanın zırt dediği yer işte burasıdır. Ama o mevzulara bir daha girmeye tövbe ettiğimden, susma hakkımı kullanmama izin verin lütfen.

Meşrutiyet de gelecek yazıya kalsın.

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Meşrutiyet

Sevan Nişanyan 14.12.2009

Hükümet-i meşruta ve **saltanat-ı meşruta** kavramları 1860'ların ortalarında piyasaya çıkmış. Tahmin ederim 1850'lerde Kuleli Vakası günlerinde de alttan alta yürüyordu da duyulmadı. Alabildiğine net ve güçlü bir fikir: **şartlı** yönetim, **şartlı** hükümdarlık. Frenkçe *monarchie constitutionelle* karşılığı olarak kullanmışlar, ama Türkçesi sanırım hadiseyi daha net bir şekilde anlatıyor. Şart koyuyorsun. Diyorsun ki, tamam aga, boyun eğirim, ama sen de şu şu şu koşullara uyacaksın. Ya uymazsan? İşte orada, meşrutiyet teorisinin devrimci özü kendini gösteriyor. Çünkü açıkça olmasa da zımnen söylenen şudur ki, eğer şartlara uymazsan o zaman benim de sana boyun eğmeme, hatta gücüm yeterse seni devirme hakkım doğar. Ağır söz!

Şark monarşisinin o güne dek oluşmuş gelenek ve göreneğine, fikriyatına, üslubuna, alışkanlıklarına taban tabana zıt bir fikirdir. O yüzden Abdülaziz Han bunu dehşet verici bir terbiyesizlik olarak görüp cezalandırmaya çalışmış. Üç ayda iki padişah tepetaklak geldikten sonra Abdülhamid kerhen evet demek zorunda kalmış, ama o da bu fikri içine sindirememiş.

Ha, sonuçta HER saltanat şartlı saltanat değil midir? Timurlenk de olsan birtakım töre ve yasalara uymak zorunda değil misin? Anayasada şart mart yazmasa da her üç Osmanlı padişahından biri günü gelmiş devrilmiş, demek ki onların iktidarı da epeyce şartlı şurtluymuş. Ama şartın açık açık telaffuz edilmesi gene de büyük bir yeniliktir. İktidarın TEORİSİNİ değiştiren bir devrimdir.

*

Peki hocam, "iktidar şartlı olarak padişahındır" diyen rejimden "iktidar kayıtsız şartsız milletindir" diyen rejime

geçtiğimiz zaman ileri mi gitmiş oluyoruz geri mi?

Şöyle anlatayım isterseniz. O ikinci cümlede anlam ifade eden deyim “kayıtsız şartsız” deyimidir. “Millet” süstür. Ne demek “millet” yani? “Millet”in iktidar olduğu nerede görülmüş? Millet eğer bir ortak irade ise, memlekette basın diye bir şey kalmamış, gak diyeni götürüp asıyorlar, o irade nasıl oluşacak? Meclis dediğin şey, devlet başkanının iki yardımcısı ile beraber bir gece oturup hazırladığı bir liste, milletin iradesi nasıl dışa vuracak? Hükümdar desen eskisi gibi ailenin ekber ve erşed evladından bile seçilmemiş, kendi kendini baş ilan etmiş. Eski anayasayı hiç olmazsa bir başbakan (Midhat Paşa), birkaç politikacı, bir şair (Namık Kemal) ve bir Ermeni hukukçu (Odyan Efendi) kavga ede ede yazmışlardı, yenisini hazret kendi yazmış, adamlarına onaylatmış.

E, “kayıtsız şartsız” kelimesi burada ne manaya geliyor peki?

["www.nisanyansozluk.com](http://www.nisanyansozluk.com) - Türkçenin en kapsamlı etimoloji sözlüğü"

[Sevan Nişanyan'ın Agos yazıları - nisanyan.blogspot.com](http://nisanyan.blogspot.com)

[Sevan Nişanyan'ın siyaset ve tarih yazıları: http://nisanyan1.blogspot.com](http://nisanyan1.blogspot.com)

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Her başbakan istifayı tadacaktır

Sevan Nişanyan 04.06.2013

Başbakanın son kullanım tarihi geçmiştir. Son iki üç yıldır sergilediği tavırlar, gerçeğe bağını koparmış bir iktidar hastası tablosunu çizmektedir. Herkes için tehlikelidir. Düzelme ihtimali yoktur. Sanırım bir çare bulma zamanı gelmiştir.

Bu hükümetin memlekete büyük hizmetleri dokunmuştur dedik. Açımlayalım:

BİR: Memleketi yeniçeri işgalinden kurtardı. Dünya durdukça hayırla yadedilecek bir iştir. Ülkeye yapılabilecek en büyük hizmetti. Allah, varsa, kendilerinden razı olsun.

İKİ: Milli geliri üçe katladı. Evet konjonktür iyiydi, temelleri de Kemal Derviş attı, kabul. Ama bu hükümet de cesur ve büyük işler yaptı, bürokrat korkaklığına teslim olmadı. En önemlisi: yatırımdan korkmadı. **Viyk viyk öten entel takımına** çok kulak asmaması da iyidir bence. Yumurta kırmadan omlet yapılmaz.

ÜÇ: Kürt meselesini hale yola koydu gibi. Gerçi çok gecikti, **yol boyu saçma sapan işler yaptı**. Hâlâ da mevzuu nasıl bağladıkları tam belli değil. Ama eskilerin yapamayacağı işti, bunlar yaptı görünüyor.

DÖRT: Müsaadenizle bu da bence önemli. İlk kez bir TC hükümeti bu ülkenin gayrimüslimlerine **düşman esiri muamelesi** yapmadı. "Biz" demeye gönülleri razı olmadı gerçi, olmaz da, ama en azından "biz dostuz yabancı" moduna geldiler. Bu da az şey değil, şükranı hak eder.

*

İki tane de ölümcül zaaf var anılması gereken.

İlki yapısal. AKP kadrolarının malul olduğu İslamcı dünya görüşü, **yapısı gereği anti-demokratik ve bölücü** bir ideolojidir. Çoğulculuğu içine sindirmesi güçtür; tarihin kötü anılarını üstünden atması daha da güçtür. Çare yok, buna alışacağız. Çünkü ufukta alternatif yok. Kâh dostluk ve irşad ile, kâh dış gösterip direnerek, zararı asgaride tutmaktan başka yol görünmüyor şimdilik.

İkinci zaaf konjonktürel. **Başbakanın son kullanım tarihi geçmiştir**. Son iki üç yıldır sergilediği tavırlar, gerçekte bağını koparmış bir iktidar hastası tablosunu çizmektedir. Herkes için tehlikelidir. Düzelme ihtimali yoktur. Sanırım bir çare bulma zamanı gelmiştir.

"Gücünün doruğunda" demeyin bana. Liderin kendinden en emin, kibrinin en şahlanmış görüldüğü an, bazen en zayıf olduğu andır. **Çavuşesku'nun son balkon konuşmasını** anımsayın. **Honecker**'in Berlin Duvarı'nda göstericilere ateş açma emrini verdiği günü düşünün. **Macbeth**'in ve **III. Richard**'ın sonunu okuyun. Âleme meydan okurken, ayakları altından toprağın kaydığını fark edemeyecek kadar körleşmişlerdi.

Dikkatle izleyin, ne kadar yalnızlaştığını görürsünüz. Cumhurbaşkanı ile köprüler atıldı. **Zaman** gazetesi muhalefete geçti. **Siyasi rüzgârın her devir şaşmaz göstergesi, Nazlı Ilıcak**, yön değiştirdi. **Bülent Arınç** kâh öyle kâh böyle konuşup araya gittikçe netleşen bir mesafe koydu. Öteki bakanlar, siyasi konularda mutlak sessizliğe gömüldü. Polisle başbakanlık arasında adı konmamış bir savaş var. Bisküvi devleri Başbakan'la selamı sabahı kesti. Partinin İzmir'deki tek umudu, **Ertuğrul Günay**, kazan kaldırdı. **Taraf** gazetesi kaybedildi. **Cem Yılmaz**'ından **Baskın Oran**'ına, **Cemil İpekçi**'sine dek dün her türlü hakareti göze alıp Başbakan'ın yanında duran kanaat önderleri, üçer beşer, **"buraya kadar"** noktasına geldiler.

Sahibinin sesi **Bekir Bozdağ**'dan başka yanında bir Allah'ın kulu kalmadıysa, bu maçı nereye kadar götürebilirsin?

*

Yalnızlaşmanın sonucu nedir? Arz edeyim.

Suriye politikanı fiyaskoya dönüştür. Reyhanlı'da dünyayı kandırmaya yeltenip başaramazsın. Düne kadar besleyip palazlandırдың grupları "terörist" ilan etmek zorunda kalırsın. **Suriye'deki adamlarına Cenevre bileti dahi aldırılmazsın.**

Zihnin bulanır, alkol yasası gibi bir kepezeliğe imza atarsın. Toplumun bir yarısına hiçbir tatmin ve menfaat sağlamadan, öbür yarısını kudurtmayı başarısın. Tek hamlede, Türkiye'nin yabancı sermaye nezdindeki güvenilirliğini sıfırlarsın.

Yaptığın köprüye, milletin bir yarısının Drakula saydığı adamın adını verirsin. Dost düşman apışıp kalır, sen hâlâ marifetmiş gibi babalanmaya devam edersin.

Taksim hadisesinde, basiretsizliğin dibine vurursun. Milli Eğitim Bakanı **Nabi Avcı**'nın zarifane söylediği gibi, kırk yıl geçse biraraya gelemeyecek kaç tür siyasi akım varsa, BDP'sinden LGBT'sine, İslamcısından postalcısına kadar, birbiriyle buluşturursun.

Sevan Nişanyan'ı **din şeysinden mahkûm ettirmenin** akıl kârı olmadığını idrak edemezsin.

*

Yazık. Hiçbir zaman sevemediysek de, bir zamanlar takdir ettiğimiz bir politikacıydı hâlbuki.

adilsahin@ktu.edu.tr

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)